

167872

Yıldız Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Dili Tezli Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

KIRGIZCA SÖZLÜĞÜN
Ç, E, I, İ HARFLERİ ve ETİMOLOJİLERİ

SERAP ALPER
04718001

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ölmez

İstanbul, 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
GİRİŞ.....	IV
KISALTMALAR I	VII
KISALTMALAR II	XI
Ç	1
E	172
I	236
İ	282
AÇIKLAMALAR	316
KAYNAKLAR	325
DİZİN	330

ÖZET

Çalışmamız, K.K. Yudahin'in 1965 yılında neşredilen "Kırgızca-Rusça Sözlük"ünün Ç, E, I ve İ harflerinin Türkiye Türkçesine çevirisini ve madde başı kelimelerin etimolojik incelemelerini içermektedir. Çalışmamızda toplam 4689 tane madde başı kelime bulunmaktadır. Her kelime Kırgız kültürü esas alınarak tercüme edilmeye çalışılmış ve tercümelerin daha iyi anlaşılabilmesi için kelimelere getirilmiş olan ekler de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

ABSTRACT

Our study includes, translation from “dictionary of Kırızca-Rusca’s Ç, E, I, İ letters to Turkey Turkish and etymological researches of main words. There are 4689 main words in our study. Each words were translated according to Kırızistans culture. On the other hand, Each word’s addition was examined detailed so that could have been understood better.

ÖN SÖZ

Türkçe ve Çağdaş Türk dilleri ile ilgilenmeyi planladığım lisans öğrenim süresince dilin anlaşmayı sağlayan bir unsur olmaktan çok daha fazlası olduğunu gördüm. Dil, her şeyden önce kültürel öğeleri taşıyan kıymetli bir unsurdur. Yüksek lisans öğrenimime başladığımda dilin bu vasfının farkında olarak, hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'in de yol göstermesi ile bir sözlük çalışmaya karar verdim.

Seçtiğimiz Yudahin'in "Kirgizsko-Russkiy Slovar" adlı sözlüğü, 1945 yılında Abdullah Taymas tarafından Türkçeye aktarılmıştı. 2 ciltlik bu çalışmada gözden kaçan ve eksik kalan bazı unsurlar olması elbette olağan idi. Biz bu tez çalışmasında sözlüğün Ç, E, I ve İ harflerindeki sözcükleri tekrar gözden geçirdik. Eksik kalan bazı kısımları tamamladık. Çevirdiğimiz maddeleri etimolojik açıdan da izah etmeye çalıştık. Dolayısıyla çalışmamızda etimolojik sözlüklerden de faydalandık.

Neticede sözcükler, üzerlerinde seslerden çok daha fazla şeyler taşıyorlardı. Bir dile hakim olabilmek demek o kültüre de hakim olmak demekti ki burada bazı zorluklarla karşılaştık. İzahında güçlük çektiğimiz bazı kültürel unsurları açıklığa kavuşturmak için Dan Tcaci'den yardım aldık.

Bu çalışmada bana danışmanlık yapan ve bilgisi ile desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e, her zaman bilgisi ve manevi desteği ile bana güç veren sevgili hocam Doç. Dr. Tanju Oral Seyhan'a ve her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Konstantin Kuzmiç Yudahin tarafından hazırlanan, 40 000 madde başı kelimedenden oluşan ve amacı Kırgızcanın söz varlığını derlemek ve Rusçaya aktarmak olan “Kırgızca-Rusça Sözlük”ün ilk baskısı 1940’ta yapılmıştır. Bu çalışmada bazı maddeler eksik olduğu için Yudahin, 1965 yılında sözlüğü 15 000 kelime ilavesiyle tekrar yayımlamıştır. Kırgız edebî dilinden ve konuşma dilinden çok fazla kelimeye yer veren sözlük, bu alanda yapılan ilk çalışma olmasının yanında Kırgız kültürünü yansıtmaları bakımından da son derece önemlidir. Zengin bir halk edebiyatına sahip olan Kırgızların dillerinde yaşam tarzlarına bağlı olarak çok fazla folklorik unsur bulunmaktadır. Folklorik bir unsuru başka bir dile çevirmenin zorluğuna rağmen yazar, her hususta orijinal dile bağlı kalmış, bazı kelimeleri açıklama yoluyla bazılarını da atasözleri ve deyimlerle çevirmeye çalışmıştır. Adaba uymayan kaba sözcükleri de çevirmeye çalışan Yudahin, dinî terim ve tabirleri sözlüğüne almamıştır.

Eser, teknik olarak dikkatli, titiz bir çalışmadır. Ağız özelliklerine bağlı olarak sözcüklerin türlü telaffuz şekilleri gösterilmiştir. Çok zengin Kırgız sözlü edebiyatının malzemelerini, eski kelimeleri, ağız ve şive verilerini kapsayan ansiklopedik değerdeki bu sözlük, her ne kadar bir çok eleştiriye maruz kalsa da yayımlanmasından bu yana yarım asır kadar geçmesine rağmen önemini korumaktadır.

Yudahin’in hazırladığı sözlüğü ilk kez 1945 ve 1948 yıllarında Abdullah Taymas iki cilt halinde Türkiye Türkçesine tercüme etmiştir. Taymas’ın tercümesi bütün eksik ve kusurlarına rağmen, bu alanda yapılmış yeni bir çalışma olmadığı için ya da sözlüğün orijinaliyle tercümesi arasında karşılaştırma yapılmadığı için günümüze kadar hiçbir değişiklik yapılmadan tıpkı basım yoluyla basılmıştır.

Bu çalışmaya başlarken niyetimiz, sözlüğün 1965 yılında eklenen 15 000 yeni maddeyi 1940 baskısıyla birleştirmek ve bütün bir tercüme oluşturmaktır.

Üzerinde çalıştığım Ç, E, I ve İ harflerinde toplam 4815 tane madde başı kelime bulunmaktadır. Taymas'ın tercümesinde ise bu sayı 2785'tir. Madde başı kelimeleri açıklamak ya da farklı kullanılışlarını göstermek için Yudahin'in topladığı deyim, atasözü, terim ve folklorik unsurların pek azı Taymas'ın tercümesinde yer bulmuştur. Bunun yanında bazı kelimeleri fiil mi yoksa isim kökenli mi olduklarını dikkate almadan tercüme etmiştir. Örneğin; *ıks* kelimesini “ani surette bir yana fırlamak” şeklinde tercüme etmiştir (*bkz.* s. 349). Yine bazı sözcüklerin tercümesinde anlaşılması zor ifadeler kullanmıştır.

Bu çalışmada Yudahin'in sözlüğünün 1965 baskısını esas aldım. Madde başı kelimeleri elimden geldigince büyük bir titizlikle Türkiye Türkçesine çevirmeye çalıştım. Atasözleri, deyimler ve özellikle folklorik unsurlar taşıyan ibareleri tercüme etmek Kırgız kültürünü iyi bilmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla, böyle bir konu üzerinde çalıştığımı bilenlerce tanıştırıldığım Kırgızlardan ve uzun süre Kırgızistan'da kalıp Kırgız kültürünü tanıma imkanı bulmuş olan kişilerden yardım aldım. Tercümemde mümkün olduğunca sözlüğün aslına bağlı kalmaya çalıştım.

Çalışmamın orijinal tarafı, etimolojik sözlük hazırlamak iddiasında olmamakla birlikte, hemen hemen tüm madde başı kelimeler için etimolojik bir araştırma yapmam oldu. Bunun için Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğünü esas aldım. Eski Türkçe şeklini bulamadığım kelimeleri diğer Türk dilleriyle karşılaştırdım. Yararlandığım her kaynağı sayfa numarasıyla birlikte kısaltma şeklinde verdim. Türk dillerinde birçok ses değişimi olmakla birlikte ortak sözcüklerin bulunduğunu gördüm.

Kısaltmalar I kısmı, sözlüğün orijinalinde bulunan kısaltmalar kısmının tercümesidir. Burada bulunan bir çok kısaltmayı kullanmama rağmen, sözlüğün aslından ayrılmamak için bu kısmı aynen almayı uygun gördüm. *Kısaltmalar II* kısmı ise, etimoloji çalışmalarım sırasında kullandığım kısaltmaları içermektedir. Bu bölümü, herhangi bir karışıklığı önlemek amacıyla “Kaynaklar ve Kısaltmalar” şeklinde tasarlamadım.

Açıklamalar kısmı, kelimelere getirilmiş ekleri içermektedir. Bir gramer hazırlama iddiasında da olmadığım için eklerle ilgili kısa bilgiler vermekle yetindim. Özellikle eklerdeki ses değişmelerini göstermeyi amaçladım. Bunun için, Kırgızca grameriyle ilgili çalışma yapmış akademisyenlerin eserlerinden yararlandım. Çalışmamın sonunda yer alan *Kaynaklar* kısmı, doğrudan ya da dolaylı olarak kullandığım kaynakları içermektedir.

Yüksek lisans tezi olarak sözlük, özellikle de etimoloji çalışmanın sürenin kısıtlılığı açısından zor olduğunu belirtmek zorundayım. Mutlaka eksikler ve hatalar bulunacaktır; ama, Türk dilini ve kültürünü tanıyabilmek için bir ‘Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü’ hazırlamak yerine öncelikle her Türk dilinin söz varlığının derin bir şekilde incelenmesi ve ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu anlamda böyle bir çalışmanın başlangıç sayılabileceğini düşünüyorum.

KISALTMALAR I

ар.	Arapça	Ar.
ав.	havacılık	hava.
анат.	anatomi	anat.
англ.	İngilizce	İng.
башк.	Başkırtça	Başk.
бенг.	Bengalce	Beng.
бот.	botanik, bitki bilimi	bitb.
бран.	kötü söz, küfür	hak.
буд.	gelecek zaman	gel.
букв.	harfi harfine	harf.
бухг.	muhasebe	muh.
вводн. Л.	ara söz	ars.
вет.	veterinerlik	vet.
взаимн.	iştaşlık çatısı	işt.
вин.	-i hali	akk.
воен.	askerlik terimi	ask.
возвр.	dönüştü çatı	dön.
возвр.- страд.	dönüştü-edilgen çatı	dön.-ed.
вопр.	soru adılı	sad.
вр.	zaman	z.
в разн. Знач.	farklı anlamda	fark.
в сочет	uyum içinde	uy.
вспом.	yardımcı fiil	yar.
г.	yıl	y.
геогр.	coğrafya	coğr.
гл.	fiil	eyl.
гл. обр.	başlıca	başl.
горн.	madencilik	mad.
грам.	dilbilgisi	dil.
греч.	Yunanca	Yun.
груб.	kaba söz	argo
дат.	-e hali, datif	dat.
деепр.	bağfiil	ger.
дет.	çocuk konuşması	çocuk dili
дип.	diplomatik terim	dip.
др.	diğer	d.
женск.	kadın konuşması	kadın dili
звукоподр.	ses taklidi	yan.
знач.	anlam	anl.
и. д.	iş ismi	iş.
и. др.	ve diğerleri	vd.
им.	yalın hâl	yal.
инд.	Hint dilleri	Hint.
ир.	İran dilleri	İr.

ирон.	alaylı anlam	alay
иссык-кульск.	Issık-Köl ağzı	Isk.ağ.
ист.	tarih terimi	tar.
исх.	-den hali	abl.
и т.д.	ve saire	vs.
и т.п.	ve saire	vs.
ичкилик.	İçkilik diyalekti	İçk.
каз.	Kazakça	Kaz.
канц.	resmî ifade	res.
карт.	kart oyunları terimi	kart.
кирг.	Kırgızca	Kırg.
кит.	Çince	Çin.
книжн.	kitap üslûbu	kit.
л.	şahıs zamiri	ş.z.
-л.	ya da, veya	y.
ласк.	okşama sözü	okş.
лингв.	dilbilimi	dilb.
лит.	yazın	yaz.
мат.	matematik	mat.
мед.	tıp	tıp
межд.	ünlem	ünl.
мест.	adıl, zamir	ad.
местн.	-de hâli, lokatif	lok.
метео.	meteoroloji	met.
миф.	mitoloji	mit.
многокр.	tekrarlayan durum fiili	tekr.
монг.	Moğolca	Moğ.
муз.	müzik	müz.
напр.	örneğin	örn.
наст.	şimdiki zaman	şim.
неодобр.	olumsuz	olm.
неправ.	kuralsız	kuralsız
орф.	imlâ	im.
отвл.	-dAn soyut	syt.
отриц.	olumsuz	olm.
офиц.	resmî terim	rest.
охот.	avcılık terimi	avc.
п.	durum	d.
памирск.	Pamir ağzı	Pam.ağ.
пед.	pedagoji	eğtb.
перен.	mecazî anlam	mec.
погов.	atasözü	ats.
полит.	politika terimi	pol.
понуд.	zorlama çatısı	et.
поэт.	poetik kelime	poe.
пренебр.	saygısızca	hak.
прил.	sıfat	s.

прим.	örnek	ör.
притяж.	iyelik zamiri	iyz.
прич.	sıfat-fiil	part.
противит.	karşıtlık bağlacı	karşıtlık
противоп.	zıt anlam	zıt.
прош.	geçmiş zaman	geç.
прям.	öz anlamında	özanl.
психол.	psikoloji	ruhb.
р.	Rusça	Rus.
разг.	konuşma dili	kon.
рел.	dinî terim	din.
род.	-in hâli, genitif	gen.
санскр.	Sanskrit	Sansk.
сев.	kuzey diyalekti	kuz.
синьцз.	Şincian Kırgızlarının dilinden (Artuç yöresi)	Art.ağ.
см.	bakınız	bkz.
собир	topluluk	topl.
соед.	bağlaç	bağ.
сокр.	kısaca	kıs.
соотв.	karşılık, uygunluk	kar.
спорт.	spor	sp.
ср.	karşılaştırınız	karş.
стих.	şiir	ş.
страд.	edilgen fiil	ed.
с.-х.	tarım	ta.
тадж.	Tacikçe	Tac.
талас.	Talas ağzı	Tal.ağ.
тат.	Tatarca	Tat.
т. е.	yani	yani
театр.	tiyatro sanatı bilimi	tiy.
тех.	teknik	tek.
тиб.	Tibetçe	Tib.
тув.	Tuvaca	Tuv.
тяньш.	Tien-Şan ağzı	Tien.ağ.
узб.	Özbekçe	Özb.
уйг.	Uygurca	Uyg.
уменьш.	küçültme şekli	küç.
уподоб.	benzetme çeşidi	benz.
упорт.	kullanılan	kul.
усил.	kuvvetlendirme edatı	kuv.
уст.	eskimiş kelime	esk.
физ.	fizik	fiz.
филос.	felsefe	fel.
фин.	maliye terimi	mal.
фольк.	folklor	folk.

хим.	kimya	kim.
чатк.	Çatkal ağzı	Çatk.ağ.
чуйск.	Çuy ağzı	Çuy.ağ.
шахм.	satranç terimi	satr.
школ.	okul ifadesi	öğr.
шутл.	şakalı söz	şaka
эвф.	güzel ifade	güzel adlandırma
эк.	ekonomi	eko.
этно.	etnografya	etn.
южн.	güney diyalekti	gün.
юр.	hukuk terimi	huk.

KISALTMALAR II

Alt.	Altayca
Az.	Azerice
Blk.	Balkarca
Bşk.	Başkurtça
Çağ.	Çağatayca
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Divanü Lûgati't-Türk
Dol.	Dolganca
DTS	Bkz. Nadelyaev, <i>Drevne Tyurkskiy Slovar</i> .
ED	<i>Bkz. CLAUSON, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.</i>
EH	Ebu Hayyan
ES	<i>Bkz. TIETZE, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı.</i>
ESTY	<i>Bkz. SEVORTYAN, Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov.</i>
ET	Eski Türkçe
ETG	<i>Bkz. GABAİN, Eski Türkçenin Grameri.</i>
Gag.	Gagauzca

Hak.	Hakasça
Harz.	Harezmi Türkçesi
HTS	<i>Bkz. ARIKOĞLU, Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük.</i>
Karh.	Karahanlı Türkçesi
Kaz.	Kazanca
KB	<i>Bkz. YUSUF HAS HACİB, Kutadgu Bilig III İndeks.</i>
Klm.	Kalmukça
KMTS	<i>Bkz. TAVKUL, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü.</i>
KTG	<i>Bkz. ÇENGEL, Kırgız Türkçesi Grameri.</i>
Krç.	Karaçayca
Krm.	Kırım Tatarcası
Kry.	Karayca
KryTS	<i>Bkz. ÇULHA, Karaycanın Kısa Söz Varlığı, Karayca-Türkçe Kısa Sözlük.</i>
KTS	<i>Bkz. KOÇ, Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü.</i>
Kıp.	Kıpçakça
Kırg.	Kırgızca
Kkal.	Karakalpakça
Kmk.	Kumukça
Koyb.	Koybalca

Krç.	Karaçayca
Kry.	Karayca
Kumd.	Kumandıca
Küer.	Küerikçe
Kzk.	Kazakça
Leb.	Lebedce
LI	<i>Bkz. LI, Türk Dillerinde Akrabalık Adları.</i>
Moğ.	Moğolca
MTS	<i>Bkz. LESSING, Moğolca-Türkçe Sözlük.</i>
Nog.	Nogayca
OT	Orta Türkçe
ÖS	<i>H. K. KARASAEV, Özdöştürülgön Sözdör, Frunze, 1986.</i>
Özb.	Özbekçe
PED	<i>Bkz. STEINGASS, Persian-English Dictionary.</i>
Rad.	<i>Bkz. RADLOFF, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte.</i>
Sag.	Sagayca
Şor	Şorca
Tarn.	Tarañçice
Tat.	Tatarca
TDES	<i>Bkz. EREN, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.</i>

Tel.	Teleütçe
Tob.	Tobol Diyalekti
Trkm.	Türkmenge
TT	Türkiye Türkçesi
TVKS	<i>Bkz. HAUENSCHILD, Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden.</i>
TTS	<i>Bkz. TEKİN, Türkmenge-Türkçe Sözlük.</i>
Tung.	Tunguzca
Tuv.	Tuvaca
TW	<i>Bkz. ÖLMEZ, Tuwinischer Wortschatz (Tuvacanin Sözwartlığı: Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle).</i>
VEWT	<i>Bkz. RÄSÄNEN, Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.</i>
Yak.	Yakutça
YUyg.	Yeni Uyğurca

Ç

ça *gün.* = **çay** II. < İr. *çā* (PED 383a) < Çin. *ça* (ES 461), *karş.* **çay** I.

çaalı- çok yorulmak, halsiz düşmek, bitkin bir hale gelmek, dermansız düşmek, tükenmek; *kayrat ketip boyuñdan, çaalıp kalgan ekeñsin folk.* görüyorum ki çok yorulmuşsun.

çaalık- yorulmak, usanmak; *Akcal çaalığıp, Kanıbek çarçadı* Akcal (at) yoruldu, Kanıbek yoruldu; *çaalıkpay, kün-tün debey, kelem şasıp ş.* gece gündüz demeden yorulmadan acele bir şekilde yürüyorum. < *çaalı-k*¹.

çaalıkpas yorulmaz, yorulmayan, yorulma nedir bilmeyen. < *çaalık-pas*².

çaalıkpastık yorulmazlık, yorulma nedir bilmezlik. < *çaalıkpas+tık*³.

çaalit- *et.* *çaalı-*'dan; ezmek, bitirmek, halsiz düşürmek, yıpratmak, tüketmek, yormak; *attın barkın bilbegen, öydö- tömön çapkılap, mingen atın çaalıtut folk.* attan anlamayan, bindiği atı koşturur ve onu yorar. < *çaalı-t*.

çaamay: *ala çaamay ya da ak çaamay* çok yağlı değil, yağ miktarı az (*örn. et*); *ala çaamay kulun* çok yağlı olmayan aygır. < *caa* ve *may*; *caa* < *yağ*; *may* "yağ" [VEWT 322a].

çaap *ger.* *çap- I, II* den.

çaar I 1. alacalı, alaca bulaca, karışık; benekli, çilli (*çiçek hakkında*); *çaar köynök* alaca gömlek, alacalı elbise; *çaar cılan* alacalı yılan; *ala çaar üy* alacalı inek; *çaar ala kagaz* benek benek işaretlerle kaplı ya da yazılarla doldurulmuş kağıt; 2. benekli (*at donu*); *kızıl çaar* 1) kızıl benekli; 2) *gün.* balığın bir türüne verilen ad; *kara çaar* kara benekli; *kara çaar kabılan* kara benekli kaplan; *kök çaar* 1) gri benekli; 2) *kuz.* Isık-Köl'deki balıkların görüntüsü; 3) alabalık; 3. çiçek bozukları olan, benekli, çilli; *çaar bet* çilli yüz; 4. = *çaarçık*; *◇ çaar baş* birçok kavgaya katılmış, zorluklarda bulunmuş, görmüş geçirmiş (*kimse*); *çaar baş bolo elek* şimdi zor durumda değil; *içi çaar* duygularını belli etmeyen, içini belli etmez, kapalı kutu; *tüsü çaar* 1) öfkeli yüz; 2) (*insan hakkında*) kindar, öfkeli,

¹ Bkz. açıklama 1.

² Olumsuz geniş zaman partisip eki (KTG 2005: 301).

³ Bkz. açıklama 2.

kızgın; *çaarı turat közündö* gözlerinde öfke var; oldukça kızgın; *közünün çaarın çigara karap* gözünü belerterek bakarak; *çaar kursak* zeki, çabuk anlayan, anlayışlı; kurnaz, usta, icat edici. *karş.* Çağ. *çubar*; Kzk. *şubar, şibar*; Kaz. *çuar, çuwar*; Bşk. *sibar* ~ Moğ. *çooqur* < **çubākur* [VEWT 118b].

çaar II = **çar V**.

çaara = **çara II**.

çaaraker = **çayriker**; *bir katarı kara tamagı üçün baylarga malay cana çaareker bolgon* onların bir kısmı boğazları için zenginlere ırgat ya da ortakçı oldular. < *çaara+ker*⁴.

çaarala = **çaar ala** (bkz. **çaar I 1**).

çaarçık karaca yavrusu (*bir yaşına kadar*).

çaarda- dalga dalga olmak, alaca bulaca olmak, alacalamak; *cığaçtın betin çaarda-* ağaçta kesik ya da yarıklar görülmek; *nandın betin türdüüçö kılıp çaardap catat* ekmeğin üzerine türlü türlü desenler yapıyorlar (*tandırın karşısında dikilerek*, bkz. *tandır I*). < *çaar+da*⁵ bkz. **çaar I**.

çaardagıç 1. kundura kenarı çarkı (*kösele şeridi yapmaya yarayan bir kunduracı aletidir*); 2. kesilmiş süsleri boyamak için kullanılan herhangi bir alet. < *çaarda-gıç*⁶.

çaardat- et. *çaarda-*'dan. < *çaarda-t-*.

çaardooç = **çaardagıç**.

çaarelekey 1. benekli ve küçük resimli (*örn. dokuma*); 2. doğru ve yanlış (*örn. yazarken, ayırırken*).

çaarla (**çaar ala**) *Tien.ağ.* = **çaarçık**.

çaba ger. *şimz. çap- II* den; karşı, karşı karşıya, birinin karşısına (*başl. yağmur hakkında*); *camgır çaba caayt* yağmur yüze yağıyor.

çabaagan 1. *tar.* bir iş hakkında haber salmak için komşu avullara (*köylere*) gönderilen haberci, ulak; 2. haber vermek amacıyla yapılan gezi; **çabaaganga**

⁴ Bkz. açıklama 3.

⁵ Bkz. açıklama 4.

⁶ Bkz. açıklama 5. Burada, alet isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

baratkansıp doludizgin gitti, kellesi koltukta (ya da son hızla) koştu. *karş.* Tel. *çabagan* (Rad. 1929) < *çap-aagan*⁷.

çabadan, çavadan 2 *İr. gün.* ön yüzü halı şeklinde olan dar çanta (*kıymetli ev eşyasını saklamak için kullanılır*). < *İr. جامه‌دان cāmedan* “gardrop” (PED 352a).

çabagançı = çabaagan 1.

çabaganda- farklı taraflara hızla gitmek ya da koşmak. *karş.* Tel. *çabağan* “atı koşturarak gitmeyi seven” (Rad. 1929).

çabak 1. herhangi bir çeşit küçük balık, yavru balık; çapak balığı; *may çabak* kaya balığı; Latince adı Gobio olan bir balıktır⁸; *it çabak, aram çabak gün.* çopra balığı; *alabuga, kañiltır, may çabak cana başka mayda çabaktar* alabalık, kaya balığı ve diğer küçük balıklar; *çabagınan türpü köp, boz koyondon tülkü köp folk.* (*orada*) büyük balıklar küçük balıklardan çok, tilki gri tavşandan çok; **2.** *mec.* (*insanlar hakkında*) adamlar, hizmetçiler (*örn. destanda kahramanın hizmetindeki sıradan insanlar*); *Koñurbaydı kör, toonu kör! çabagın körüp çoçuduk folk.* Koñurbay’a bak, dağa bak! Adamlarını görünce korktuk; **3.** yün dövmek için kullanılan ince çubuk (*bkz. saboo*); **4.** şiş, örgü şişi; **5.** küçük sırık, kereste kesilirken kabuklu kalan ilk veya son parça, kalıp; *çabak ur-* suya batmak; yüzerken elleri ve ayakları hafifçe sallamak; yüzmek; el çırpma. *karş.* Alt., Tel., Leb., Kzk. *çabak I* (Rad. 1928); EH., Osm. *çapak*, Kzk. Şor. *şabak*, Çuv. *şoşaх, şoşaх* [VEWT 99b] < ET *çabak* (? *çapak*) (ED 395b).

çabakta- **1.** şişle birkaç yerinden delmek; **2.** tüylenmek, yünlenmek. < *çabak+ta-*⁹.

çabaktaş- *işt. çabakta-*‘dan. < *çabakta-ş-*.

çabaktat- *et. çabakta-*‘dan. < *çabakta-t-*.

çabal çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf; *bergenin algan-camandın işi, içkenin kuskan-çabaldın işi ats.* verdiğini almak kötünün, içtiğini kusmak zayıfın işidir; *çabal-çubal* silik, gösterişsiz, çirkin ve çelimsiz, kuvvetsiz; *Akkulandın tanoosu çabal-çubal adamdar kiymi menen batkanday folk.* Akkulu’nun atı çirkin

⁷ Bkz. açıklama 6.

⁸ Abdullah Taymas, bu kelimeye Ş. Sami’nin “tatlı su kayabalığı” anlamını verdiğini belirtmiştir.

⁹ Bkz. açıklama 4.

giyimli adamlara benziyor; *çarbası çabal* fakir, fukara; *çarbası çabal diykan* fakir köylü. *karş.* Şor, Sag. *çabal* (Rad. 1929).

çabalakta- 1. koşuşmak, oraya buraya koşup durmak (örn. *ateşli hastalık hakkında*); 2. *meç.* telaştan koşuşmak. < *çap-(ı)-ala-k+ta-*.

çabalaktat- *et. çabalakta-*‘dan; *bul eki okuya direktordu ötü çabalaktattı* bu iki olay, yöneticiyi oraya buraya koşturdu (*ya da telaşlandırdı*). < *çabalakta-t-*.

çabalay (*ya da çabalay teke*) = **kuran II 1**; ◇ *çabalay baştuu* (*insan hakkında*) kırmalı gerdanı olmayan ve kuru kafalı.

çabaldık cılızlık, kuvvetsizlik, zayıflık, halsizlik, dermansızlık; *maga diagnoz koygongo ali çabaldık kılasiñ* bana teşhis koyana büyük dermansızlık ver. < *çabal+dık*¹⁰.

çabalekey 1. = **çabiyekey**; 2. *Çuy. ağ.* = **ene çikit** (*bkz. çikit*).

çaban *Rus.* çoban¹¹. *karş.* *Osm., Krm. çoban* (> *Rus. чабан*); *Trkm. çopan*; *Hak. çaban* < *İr. şubān* [VEWT 112b].

çabandık çobanlık mesleği *ya da* durumu. < *çoban+dık*¹².

çabandoz *İr. gün.* 1. usta binici; 2. at üzerindeki iki kişinin, postu uçlarından çekerek birbirinden almaya çalışmaları şeklindeki oyunun amatörü ve ustası (*bkz. ulak 2*). < *İr. چپانداز çapāndāz* “dalavereci, hilekar, savaş hilesi” (PED 388a).

çabandozduk 1. usta binicilik; 2. at üzerindeki iki kişinin, postu uçlarından çekerek birbirinden almaya çalışmaları şeklindeki oyunda ustalık (*bkz. ulak 2*). < *çabandoz+dık*¹³ < *çāvāndāz+lık*.

çabar 1. haberci, müjdecî, ulak; 2. *esk.* kurye gönderme. *karş.* *Osm. çapar* “ulak, postacı” (Rad. 1919) < *çap-ar* < *çap-(ı)*.

çabarçı = **çabarman 2, 3**.

çabarman 1. binici, jokey (*genellikle erkek çocuk*); *at çabarman baldarıñ artıman tüşüp çubasıñ* binici çocukların (*atlarıyla birlikte*) arkamdan gelsinler

¹⁰ *Bkz. açıklama 2.* Burada, sıfattan soyut isim yapma görevinde kullanılmıştır.

¹¹ Yudahin, bu sözün Rusça olduğuna işaret etmiş ise de, Abdullah Taymas bu kelimenin ya Türkçe ya da, hiç değilse, Farsça “şaban” kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu; muhtemelen Kırgızcaya Rusçadan geçmiş bir kelime olmayıp, Rusçaya Türkçeden veya Farsçadan geçmiş bir söz olduğunu belirtmiştir.

¹² *Bkz. açıklama 2.* Burada, şahıslara bağlı olmayan meslek isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

(*at yarışını seyretmeye, bkz. çubatuu*); 2. *esk. kurye*; 3. *mec. birinin eli altında bulunan, buyruklarını yerine getiren; uşak, hizmetçi; sen anın çabarmanı bolbo* sen onun uşağı olma. < *çabar+man*¹⁴.

çabarmanda- (*at üzerinde*) dört nala gitmek, koşmak, çok hızlı gitmek; *künügö rayondu közdöy çabarmandap cönöp kalıp cürdü* her gün rayona çok hızlı gidiyor (*rayonun merkezine*). < *çabarmān+da*¹⁵.

çabatı, çavatı *İr. gün. Tal.ağ. kazanda pişirilmiş, mayasız hamurdan yapılmış ince çörek; çabatı cay-* çöreği kazanda pişirmek. < *İr. چپاتی çapāfi* “ince kek” (Ped 388a).

çabayıl *Çuy.ağ. = çap oloñ* (*bkz. oloñ 1*).

çabdar (*renk hakkında*) al; *çabdar at* yelesi ve kuyruğu al renkte olan at. < Moğ. *çabidur* [VEWT 94a]; *karş. çabidar* “ak kuyruk ve yelesi konur at” (MTS 249).

çabeles 1. zayıf, dermansız, çelimsiz; 2. ahmak, aptal.

çabendes = *çabandoz*.

çabı *gün. = ayıp 3; çabıga karma-* ceza vermek, ceza parasını ödemek.

çabık 1. biçme, biçim; *çöp çabık* ot biçme, ot biçimi; 2. biçme, biçilen ot, üretim; *köp cıldık çöptün birinçi çabığı* uzun ömürlü otun ilk biçimi; 3. *gün. çapalama* (*bitki*). < *çap-ı-k*¹⁶ *bkz. çap- II*.

çabıkçı çapada çalışan; *kozo çapkan çabıkçılar* pamuk çapalayan işçiler. < *çabık+çı*.

çabil- 1. *dön.-ed. çap- II* den; dibinden kesilmiş olmak, kesilerek kısaltılmış olmak, biçilmiş olmak; *tamurına balta çabıldı* kökü kesildi, kökünden yok edildi; *bul fermanın egini öz ubagında çabilbay, köp koromcuga uçuradı* bu çiftliğin ekinleri tam zamanında biçilmedi ve (çiftlik) büyük bir zarara maruz kaldı; *uçup kele catkan buuruldun aldınkı şıyrığı sırtına çabila tüştü* uçarak gelen karışık tüylü (at)ın ön ayakları (baldırları) dışarıya kesilip düştü *anı karay Tabıldı, atka kamçı çabıldı folk*. Tabıldı atını kamçıladi ve hızla gitti; 2. baskına ve yağmaya maruz kalmak, maruz bırakılmak; *kündö Mamay çabilbayt*,

¹³ Bkz. dipnot 12.

¹⁴ Farsça +*mānd* ekinden gelişen bu ek, isimlere gelerek vasıf isimleri yapar (KTG 2005: 123).

¹⁵ Bkz. açıklama 4.

¹⁶ Bkz. açıklama 1.

mendey kempir tabılbayt ats. Mamay her gün yağma yapmaz, benim gibi kadın bulunmaz; 3. (*binicilik yaşamı hakkında*) biniciliğe başlamak, binicilikte ilerlemek; *at çabıldı* düzenlenen yarışmada atlar dötrnala gitti; *çaçılıp-çabılıp* bkz. *çaçıl-*. < *çap-ı-l-* bkz. *çap- II*.

çabılakey = çabiyekey.

çabıluu iş. *çabil-*'dan; *çöp çabıluuda* ot biçmeye gitmek. < *çabil-uu*¹⁷ < *çabil-ıg*.

çabım at yarışlarında mesafe, menzil; *at çabım cer* bir at koşumu yer; *tay çabım cer* tayların (*bir yaşındaki at*) koştuğu mesafe; *kunan çabım* üç yaşındaki atlar için mesafe. < *çap-ı-m* bkz. *çap- I*.

çabındı ot biçme; otları biçilen çayır, çayırılık, otlak; *çabındı cerler* otları biçilmiş topraklar. < *çap-ı-ndı*¹⁸.

çabır küçük hayvanlar, küçükler; *çabır mal* gösterişsiz, zayıf hayvanlar (*küçük ve zayıf atlar, koyunlar* vs.); *çabır-çubur* zayıf ve bitap (*canlılar*); *çal-çabır* yaşlı ve güçsüz; *çal-çabırın maa taştap, uşu turgan eliñdin, barar bolsoñ, köbün al folk.* yaşlılığını ve güçsüzlüğünü bana bırakıp ülkenden (*savaşa*) gidecek olursan hepsini al; *çal-çabırın ketirip ciberip, tandap alıp kalıp, Tabıldı menen karmaşayın* yaşlılıktan ve güçsüzlükten uzaklaşıp, daha uzağa giderek Tabıldı ile dövüşeyim.

çabıra hasırdan örülmüş, ağzına kadar dolu geniş sepet.

çabış iş. *çap- I, II*'den; *at çabış* at yarışı, koşu; *culañaç çabış tar.* bellerine kadar çıplak olan iki atının yarışıdır ki, bunlar birbirlerinin çıplak tenlerine kamçıyla vurmaya çalışırlar; *çoñ çabış tar.* yoğ aşı verilirken yapılan at yarışları; *kunan çabış* 1) tay yarışı; 2) üç yaşındaki atın koşabileceği mesafe; *kunan çabış col kaldı* çok az yol kaldı (*harf. üç yaşındaki atların koştuğu mesafe kadar yol kaldı*); *alaman çabış* genel kavga, toplu (olarak) yumruklaşma, arbede; *çöp çabış* ot biçme, ot biçme zamanı; *kol çabış* 1) alkış, alkışlar; 2) iki eli birbirine vurmak suretiyle tempo tutma; *şözün süylöp, kamçısın çabışkan* (o) onun suç suç ortağı oldu. *karş.* Tel., Kumd. *çabış u* "kavga çarpışma" (Rad. 1933) < *çap-ı-ş* bkz. *çap- I, II*.

¹⁷ Bkz. açıklama 7.

¹⁸ Bkz. açıklama 9.

çabış- *ışt. çap- I, II* den; 1. birlikte kesmek, birbirini kesmek; *tınçıtıp koydu cayına çabışıp catkan eliñdi* ş. iç savaş yaşayan (*harf. birbirini kesen*) halkını yatıştırdı; 2. (*yaya ya da atlı olarak*) yarışmak; *kündö dooron salışıp, kündö külük çabışıp* ş. her gün eğlence düzenlenip, her gün yarış düzenlenip. *karş. Alt., Tel., Leb., Kzk. çabış-* “birlikte sallamak, vurmak, kesmek” (Rad. 1933) < *çap-ı-ş-* bkz. *çap- I, II*.

çabışmay: *at çabışmay* at yarışı.

çabıştır- *et. çabış-*’tan. < *çabış-tır-*.

çabışuu *iş. çabış-*’tan. < *çabış-uu*¹⁹ < *çabış-ıg*.

çabıt uçarak *ya da* öteye beriye koşarak aranan av; *asmanda torgoy sayrasa, aç kirgıy alsın çabıtka folk.* gökyüzünde bir toygar öterse aladoğanlar onu yakalasınlar; *çabıt sal-* av aramak için uçmak *ya da* öteye beriye koşmak; *askanı aylanıp, çabıt salgan bozum tülök* genç kartal av bulmak için kayaları dolaşıyor; *çabıtı keñidi = cayıtı keñidi* (bkz. *cayıt*). < *çap-ı-t* < *çap- ı*.

çabıtta- av aramak için uçmak *ya da* öteye beriye koşmak; *bir cakka çabıttap, cortuulga ketti* av bulmak için baskına gitti; *çabıttap közün saldı* gözünü dört açarak bakındı. < *çabıt+ta*²⁰.

çabıттаş- *ışt. çabıtta-*’dan; *Kıtayga cana başka caktarga çabıттаşıp, eçen erler menen betteşip cürgön ele folk.* Çin’e ve başka ülkelere av aramak için gidenler yiğitler ile teke tek mücadeleye giriştiler. < *çabıtta-ş-*.

çabıttat- *et. çabıtta-*’dan; *oy çabıttat-* düşünüp taşınmak, ölçüp biçmek. < *çabıtta-t-*.

çabıttoo *iş. çabıtta-*’dan.

çabıttuu: *çabıttuu cer* avın çok olduğu yer; *malduu, çabıttuu, böltürüktörü koopsuz çoñoye turgan cerlerge tuuyt* dişi kurt, hayvanların ve yiyeceklerin olduğu, yavrularının emniyet içinde büyüdüğü yerlerde doğurur. < *çabıt+tuu*²¹ < *çabıt+ıg*.

¹⁹ Bkz. açıklama 7.

²⁰ Bkz. açıklama 4.

²¹ Bkz. açıklama 8.

çabiyekey kırlangıç; *too çabiyekey* dağ kırlangıcı. *karş.* Çağ. *karlagaç, karlugaç*; Kzk. *karulgas*; Tel. *karlugaş*; Sag. *karlugas*; Küer. *karulugas*; Osm. *kurlanguç* [VEWT 238] < ET *karlıgaç* (ED 659b), *karğıla:c* (ED 657a).

çabuu I iş. *çap- I* den. < *çap-uu*²² < *çap-ıg* bkz. *çap- I*.

çabuu II iş. *çap- II* den; *kol çabuu* 1) alkışlama, alkış tutma; alkış, alkışlar; *kol çabuular* sürekli coşkun alkışlar; *dürkürögön kol çabuular menen tosüp alıştı* coşkun alkışlarla karşılandılar; 2) avuçlarla tempo tutmak; ◇ *öpkö çabuu* iş. *öpkö çap-* 'dan (bkz. *öpkö*). < *çap-uu*²³ < *çap-ıg* bkz. *çap- II*.

çabuu III 1. yan, böğür, vücudun yan kısmı (*insanlarda ve hayvanlarda*); *eşme artınan cetip, çabuusun cara tartıp, içek kardın eşip salat* Eşme (köpek), (kurdun) arkasından yetişip, onu kalçasından yakaladı ve bağırsaklarını dışarıya çıkardı; *bir adamga bilgizbey, çabuusunan cırgıla folk.* (eğer hızlı at yarışta arkada kalırsa) kimseye duyurmadan onun böğrünü deş; 2. çivi, takoz, kama; kadın elbiselerinin yan tarafına takılmış kanat; *çabuusunan karmap alıp* onu yan taraftan (*elbisesinden*) yakaladı. *karş.* Kzk., Alt. *çabū* “1. giysinin eteği; 2. elbisedeki peş” (Rad. 1933); bkz. *şabu* “giysinin etek tarafına konulan ek” (KTS 619b).

çabuul 1. hızlı gitme, doludizgin gitme; *kara çabuul* 1) hızlı koşma; *attın kara çabuuluna salıp keldik (atla)* koşarak buraya geldik; *üç attuu, birinen biri ötüp, kara çabuul menen keke catısat* üç atlı, birbirini arkada bırakarak dörtnala buraya geldiler; 2) ödüksüz at yarışı; *ırısı cektun atı kara çabuulda cügüröt ats.* bahtsız at, ödüksüz yarışlarda iyi koşar; 3) korkunç bir bozgun; 2. *özanl. , mec.* akın, baskın, yağma, çapul; hücum, saldırı, atak; *çabuul sal- ya da çabuul koy-* akın yapmak, hücum etmek, saldırmak; *korgongo çabuul koydu* kaleye hücum etti; *alaman çabuul* 1) düzensiz akın; 2) *sp.* hücum hattı, forvet hattı. *karş.* kkırg. *çabūl I* “mücadele, hızlı gidiş” (Rad. 1934); bkz. *şabuul* “1.saldırı, hücum; 2. at çobanlarının gün boyu atlarla oraya buraya koşuşturması; 3. *sp.* hücum, atak” (KTS 619b).

²² Bkz. açıklama 7.

²³ Bkz. açıklama 7.

çabuulçu *sp.* forvet, hücum hattında bulunan, ileri. *karş.* Kzk. *şabuulşı* “1. düşmana saldıranlar, akıncılar; 2. *sp.* akıncı, forvet, ileri uç oyuncusu” (KTS 619b) < *çabuul+çu*.

çabuulda- belli bir yön gözetmeksizin (*atı*) dört nala koşturmak. < *çabuul+da*-²⁴.

çabuuldaş- *işt.* *çabuulda-*’dan; *çabuuldaşkan uşak* hızlı bir şekilde yayılan söz, dedikodu. < *çabuulda-ş-*.

çabuuldat- *et.* *çabuulda-*’dan. < *çabuulda-t-*.

çabuuldoo *iş.* *çabuulda-*’dan. < *çabuulda-g*-²⁵.

çacıra *gün.* = *sancıra*. < Ar. شجرة *şecere* “genetik ağaç” (PED 735b).

çaç saç; *aman bolso bu başım, dağı ele çıkar bu çaçım ats.* başım sağlam oldukça saçım tekrar çıkar; *uzun çaç* 1) uzun saç; 2) kadın; *karın çaç* çocukların saç; *cılkı çaç esk.* erkeklerin ensesindeki kahkül (eski zamanlarda taşırlardı); *çaç tara-* saç taramak; *çaç sıla-* saçları (elle) düzeltmek; *çaçtarın tetiri cılaşat* (genç Kırgız erkekleri hakkında) 1) saçlarını geriye doğru düzeltti (*yani alından enseye doğru; kadınlar da enseden öne doğru tararlar*) 2) *mec.* kibirlenmeye başladı; *çaçtan al-* (birisinin) saçlarına yapışmak; *çaçtan tart-* (birisini) saçlarından tutup sürüklemek; *çaç örüü etn.* saçlarını örmek; *çaç cıy-* *esk.* saçlarını örmek (*dul kadın hakkında; kocasının ölümünün yedinci ya da kırkinci günü*); *çaç kırk-* saçlarını kesmek (*kadınlara uygulanan utandırıcı bir ceza; karş. sakal kırk-, bkz. sakal*); *ayalının çaçın kırkıp, baytalga mingizip, törkününö kubalap ciberdi* karısının saçlarını kesti, onu kısrağa bindirip gönderdi; *çaçı kırkılğan ayal* (ceza olarak) saçları kesilmiş kadın; *çaçı kırkılğan ayaldar adam katarınan çıguuçu* saçları kesilen kadınlar insanlar tarafından önemsenmez; *çaçın kırkırgan şermende* utanmaz; *töbö çaç* tepedeki saçlar; *töbö çaçımdı körböy kalayın!* şaka. çocuk dili (*yemin*) tepemdeki saçları görmeyeyim!; ♦ *çaç ösör gün.* = *şili; ayuu çaç* (ya da *ayuu darı*) canlılardaki kaşıntıya ya da uyuza karşı ilaç gibi kullanılan bitki; *çaç etekten bol-* bir eli yağda bir eli balda olmak; *çaçtan köp* sayısız; *iş çaçtan köp* çok fazla iş; *kaltar*

²⁴ Bkz. açıklama 4.

²⁵ Bkz. açıklama 7.

çaç bkz. *kaltar*; *çaç kap* = *çaçpak*; *çaç uçtuk* bkz. *uçtuk*; *çaç aldır-* bkz. *aldır-II*; *çaçım örttönsün* bkz. *örttön-*; *çaç teñge* = *çolpu I*.

çaç- 1. sıçratmak, fişkırtmak; dağıtmak, savurmak, saçmak, serpmek; 2. ekmek, tohum saçmak; 3. *mec.* israf etmek, savurmak, boş yere harcamak; *bul çaç-* ya da *dünüyö çaç-* serveti havaya savurmak; *kaçıp ketseñ, çaçıp ket ats.* kaçıp gideceksen, servetini savur da git (ki düşmana nasip olmasın); $\diamond$ *köpkö kan çaç-* halka karşı namussuzluk yapmak; *men köpkö kan çaçtımbl!* halkıma karşı namussuzluk yaptım mı!; *kül çaçar* afacan, yaramaz (çocuk), yumurcak; *kor çaçar* külhanbeyi, zorba, kavgacı. *karş.* Tel., Kumd., Alt., Leb., Tarn. *çaç III* (Rad. 1905).

çaça- boğazında kalmak; *tamakka çaça-* yemeği boğazında kalmak. *karş.* Sag., Kzk., Tob. *çaça III* (Rad. 1906); *çaça-* /цацах/ “boğulmak, nefesi kesilmek, yanlış bir şekilde yutmak, yanlış yudumlamak, nefes borusuna salya ya da su girmek; öksürük nöbeti olmak, öksürüğe tutulmak” (MTS 250).

çaçat- *et. çaça-*’dan. < *çaça-t-*.

çaçı 1. fırça, püskül, *cooluktun çekelerinde mayda çaçılar bolot* örtünün kenarında küçük püsküller var; 2. kuyruktaki kıllar; kuyruk ucu (*bazı hayvanların; örn. ineğin, eşeğin*); *ögüzdün kuyrugunun çaçısın kuyuşkanga baylap aldı* öküzün kuyruğunun ucunu bağladı; 3. atın ayağının arkasındaki kıllar; < *çaç+ı*.

çaçıgül *bitb.* tırtılsı.

çaçık *gün.* = *sülgü*; *ke çaçık, kolubuzdu açıyık* havluyu ver bakayım, ellerimizi kurulayalım.

çaçıl- *dön.- ed. çaç-*’tan; saçılmak, serpmek, dökülmek, yayılmak; *çaçılıp-çabilip kara boldu* üzüldü ve şaşırdı; *çabilip-çaçıl-* (ülke hakkında) dağılmak, darmadağın olmak. *karş.* Alt., Tel., Leb. *çaçıl-* (Rad. 1907) < *çaç-ı-l-*.

çaçıla 1. *etn.* düğün töreni: gelin, kayın pederinin evine yaklaştığında damadın akrabalarından yaşlı bir kadın şekerlemeler (*destanda para, mücevher*) sağlar; *ak sandık oozun açtı ele, kızıl dilde, buldu alıp, çaçıla kılıp çaçtı ele folk.* beyaz sandığın ağzını açtı, paraları ve kızıl altınları alıp saçtı; *çaçıla tay Art.ağ.* =

keleşme; 2. gün. [çäçilä] toyda misafirlere dağıtılan şeker (kadınlar onu avludan saçarlar ve orada bulunan çocuklar toplarlar). < çaçıl-a.

çaçıla- püskülle süslemek, saçak takmak; *torostun kılı menen çaçıla-* yak öküzünün kuyruğunun kıllarından yapılmış püskülle süslemek; *bagalegin çaçılap, bardığın ukmuş kayıptır* ş. paçaların altını püskülle süsledi, fevkalade bir şekilde dikti. < *çaçı+la-*.

çaçıl-at- et. *çaçıla-*'dan. < *çaçıla-t-*.

çaçıl-gansı- benz. *çaçıl-*'dan; *bütkön boyu muzdak suu çaçıl-gansıp dürküröy tüştü* bütün vücudu adeta buz gibi su fişkırtılmış gibi titredi. < *çaçıl-gan+sı*²⁶.

çaçılı: *açılı-çaçılı* bkz. *açılı*. < *çaçı+lı*²⁷.

çaçılıñkı = *çaçkın* (*fakat en düşük derecede*).

çaçılma dökülen, serpiyen, dağılan; *çaçılma stroy menen ask.* avcı düzeniyle. < *çaçıl-ma*.

çaçıl-t- et. *çaçıl-t-*'tan; *kozgoloñçulardın askerlerin çaçılıp ciberdi* asi askerleri dağıttı. < *çaçıl-t-*.

çaçılıu ı saçaklı, saçakla süslenmiş; *çaçılıu ıçkır* püsküllü uçkur. < *çaçı+luu*²⁸ < *çaçı+lıg*.

çaçılıu ıı iş. *çaçıl-*'dan. < *çaçıl-uu*²⁹ < *çaçıl-ıg*.

çaçım 1. atma, serpme, dağıtma; dökme; 2. dağıtma, bölüştürme; *çaçım menen* dağıtarak,saçarak; *azık-tülük çaçımı tar.* yiyecek dağıtımı; 3. *Çatk.ağ.* harman dövmek için hazırlanmış harman yeri. < *çaç-ı-m*.

çaçın: *caan-çaçın* yağışlar; *caan-çaçın bolboy* yağışsız; *talaan-çaçın* bkz. *talaan*.

çaçındı dağınık, düzensiz, karmakarışık, dağınık bir durumda; *Kanıştın üyü çaçındı, adatınca cıybagan* ş. Kanış'ın alışkanlığı gereği toplamadığı evi karışıklık içinde. < *çaç-ı-n-dı*³⁰.

çaçındılık = *çaçkındık*. < *çaçındı+lık*.

çaçınıy *Rus. kon.* özel; tek işletici, tek sahip.

²⁶ Bkz. açıklama 10.

²⁷ Bkz. açıklama 11.

²⁸ Bkz. dipnot 25.

²⁹ Bkz. açıklama 7.

³⁰ Bkz. açıklama 9.

çaçıra- serpmek, dökülmek; paramparça olmak, dağılmak; ◇ *kün çaçırıp çıkanda* güneş çıktığı zaman (*ışınlarını saçtığında*); *kündün murdu çaçıranda* güneş doğmaya başladığında; *közü çaçırıp turat* gözleri hırsla parlıyor; *tamakka közü çaçırıp turat* yiyeceklere açgözlülükle bakıyor; sabırsızlıkla yiyecek bekliyor. *karş. Sag. çaçıra-* (Rad. 1907).

çaçıraak saçılan, serpilene, dökülen; *çaçıraak otun* çatırtıyla yanan odun; yanarken kıvılcımlar saçan odun. < *çaçı+raak*³¹.

çaçırandı sıçrantı, serpinti, damla, kıvılcım; *çoktun çaçırandısı* kıvılcımlar, ışıltılar. < *çaçıra-n-dı*³².

çaçıraş- *işt. çaçıra-*'dan. < *çaçıra-ş-*.

çaçırat- *et. çaçıra-*'dan; sıçratmak, serpmek, dökmek, dağıtmak *kürökkö çenep süzüp, altın caanday çaçıratıp kızıl sapırgan çaldar* kürekle toplayarak ve altın yağıyormuşçasına dağıtarak harman savuran yaşlılar; ◇ *közün çaçırat-* birisini kışkandırmak. < *çaçıra-t-*.

çaçıratkı hindiba, güneşik (*yaprakları haşlanarak salata gibi yenebilen ve bu adla anılan bir familyanın örnek bitkisi*). *karş. Az. kasnı, hindiba, çırtıdağuş; Kzk. şaşıratkı; Kırg. dargın; Tat. hindıba, hindıba tamırı; Çuv. ie çeçekë, sibë kuräkë; Trkm. sıçratgı; Özb. saçratki, handab* [TVKS 52a] < *çaçırat-kı*.

çaçış *iş. çaç-*'tan. < *çaç-ı-ş*.

çaçış- *işt. çaç-*'tan; *suu çaçış-* birbirlerine su fişkırtmak. < *çaç-ı-ş-*.

çaçkın dağınık, düzensiz, karışık. < *çaç-kın*³³.

çaçkındı = *çaçkın*.

çaçkındık dağınıklık, düzensizlik, karışıklık, karmakarışıklık. < *çaçkın+dık*³⁴.

çaçma 1. tane, taneli; *çaçma kürüç* pilav; 2. = *bıtıra I*. < *çaç-ma*.

çaçmonçok = *çaç monçok* (*bkz. monçok 2*).

çaçpak saç örgüsü; *keñ çaçpak* çok fazla saç örgüsü; ◇ *çaçpak kötör-* emrinde bulunmak, bağlanmak; *al çaçpagın kötörüp keldi* onların da kendisine misafir

³¹ Bkz. açıklama 12.

³² Bkz. dipnot 30.

³³ Bkz. açıklama 13.

³⁴ Bkz. açıklama 2.

olmasını istediği için misafirliğe gitti. *karş.* Kırg. **çaçpak II** (Rad. 1909) < **çaç+pak** < **saç+mak**.

çaçpaktuu 1. çaçpak taşımak; 2. *mec.* kadın. < **çaçpak+tuu**³⁵ < **çaçpak+lig**.

çaçpöpük Kırg.- İr. *gün.* 1. = suysal I; 2. = çaç uçtuk (*bkz.* uçtuk).

çaçta- saçından sürüklemek; **çaçtan süyrö-** saçlarından sürüklemek, saçlarından yakalamak. *karş.* **çaçta-** (Rad. 1908) < **çaç+ta-**.

çaçtaraz Kırg.- İr. 1. kuaför, berber; **çaçtaraz menen süylöşsöñ ustara menen kayragın aytar ats.** berber, usturasıyla bileği taşını anlatır; 2. kuaför salonu, berber dükkânı. < سرتراش *ser-terāš* (PED 671).

çaçtaş- *işt.* **çaçta-**’dan; (*kadınlar hakkında*; *karş.* **cakalaş-**) dövüşmek, birbirinin saçını çekmek, birbirlerini saçlarından tutup sürüklemek. < **çaçta-ş-**.

çaçtaşuu *iş.* **çaçtaş-**’tan. < **çaçtaş-uu**³⁶ < **çaçtaş-ig**.

çaçtır- *et.* **çaç-**’tan. < **çaç-tır-**.

çaçtuu uzun saçlı. < **çaç+tuu**³⁷ < **çaç+lig**.

çaçuu *iş.* **çaç-**’tan; 1. sıçratma, saçma, dağıtma, püskürtme, püskürtülme; 2. ekme, tohum saçma; 3. *mec.* israf etme, savurma, boş yere harcama. < **çaç-uu**³⁸ < **çaç-ig**.

çada *gün.* sınır, hudut; tarla sınırı.

çadalaş *gün.* bitişik, komşu, sınırdas. < **çada+laş**³⁹.

çadar *gün.* döşemenin üstüne serilmiş *ya da* yatağın üzerine çivilenmiş şerit şeklindeki kilim. *karş.* چادر **çadar** “çadır, pavyon; peçe, yaşmak; çarşaf, tabaka, levha; kefen, örtü” (PED 383b).

çadırakay (*insanlar hakkında*) şişman, tombul, etli.

çadırañda- (*şişman insan hakkında*) neşeli, canlı bir şekilde hareket etmek; **çadırañdagan** neşeli, canlı, çevik (*şişko*). *karş.* **çadıray-**.

çadırañdat- *et.* **çadırañda-**’dan. < **çadırañda-t-**.

³⁵ *Bkz.* açıklama 8.

³⁶ *Bkz.* dipnot 29.

³⁷ *Bkz.* açıklama 8.

³⁸ *Bkz.* açıklama 7.

³⁹ *Bkz.* açıklama 14.

çadıray- (insanlar hakkında) şişman, tombul bir görüntüye sahip olmak;
çadıraygan kalın, şişman, tombul, yağlı.

çaga I yay, keman yayı, *kıl kıyak* yayı (bkz. **kıyak II**).

çaga II **çaga, çaga, payna!** (destanda Moğollar ve Kalmuklardan bahsederken)
 haykırış, nida, ünlem; korku, ürküntü, endişe ifadesi.

çagala- “çaga, çaga” diye bağırarak (bkz. **çaga II**). < **çaga+la-** bkz. **çaga II**.

çagalek, çagelek *gün.* = kolomto.

çagan (ya da **çagan ayı**) destanda- Moğol takviminin ilk ayı; bahar başlangıcı;
Kalmuk, Moğol ve Çinlilerin ilkbahar bayramı; çagan künü tuudu çagan
 ayında doğdu. *karş. çagan* “Aralık ayındaki bayram [Altaylılara göre bu bayram
 mâçin takım yıldızının yarım ayın on ikinci gününde ayın yakınından geçmesi
 sırasında kutlanmaktadır” (Rad. 1848); s-Uyg. **çugan** “beyaz” [VEWT 94b] <
 Moğ. **çagan** /цаган/ “beyaz” (Lessing 158a).

çagarak halka, helozoni, burma; burmalı; (örn. *kolanda*); *eerdegi çagarak* Kırgız
 semerlerinin dış tarafının önündeki halka; **çagarak kuyruk** kıvrık, halka
 şeklindeki kuyruk; *ayıl itinin kuyruğu çagarak ats. harf.* köydeki köpeğin
 kuyruğu kıvrıktır. *karş. çagarig* /цагариг/ “çember, halka, kasnak; tekerleğin
 kenarı, cant” (MTS 254).

çagarakta- 1. kanca gibi, halka gibi kıvrılmak (örn. *köpeğin kuyruğu hakkında*);
 2. *mec.* burnu havada olmak, gururlanmak; kendine güvenerek kendini bağımsız
 hissetmek; **çagaraktap kalıptır** o, gururlanmış, kibirlenmiş; **çagaraktay süylödü**
 kendine aşırı güvenerek konuştu; ◇ **atım çagaraktap kalıptır** atım çevik bir
 görüntüye sahip, atım kanlı canlı görünüyor. < **çagarak+ta-**.

çagaraktat- *et. çagarakta-*’dan; *it, kuyrugun çagaraktatıp, arsıldadı* köpek
 kuyruğunu kabarttı ve hırlamaya başladı. < **çagarakta-t-**.

çagaraktatuu *iş. çagaraktat-*’tan; halka, çengel şeklinde bükme. < **çagaraktat-**
uu⁴⁰ < **çagaraktat-ıg**.

çagat *gün.* = **küñgöy**; *kışta çagattarda kar bolot* kışın dağın güneşli yamaçlarında
 kar olur.

çagelek bkz. **çagalek**.

⁴⁰ Bkz. açıklama 7.

çağıl- *ed. çak-*'tan; *karañgi üygö kirip, şireñke çağıldı* karanlık eve girip, kibrit yaktı (*harf. kibrit parladı*); *çokusunan calt-calt etip, meñgü küngö çağıldı* ş. tepesine güneş yansıyan buzul arada bir parıldadı; *sıdırım menen köldün üstü termelip, ay nuru menen çağılıp turdu* ay ışığının yansıdığı gölün yüzeyi rüzgarla dalgalandı; *közüñdün kurçu ketken go, küydürgön küngö çağılıp folk.* kızgın güneş parlayıp gözlerini kamaştırdı; *körüp turup, Konçoro, köñülün neden çağılat? folk.* Kançoro, gördüğüne yüreğin neden üzülüyor?; ◇ *közünön ot çağılıp ketti* gözlerinden kıvılcımlar saçılıyor. < *çakul:* Yak. *çağuluy* “parlamak, ışıldamak”; Tarn. *çekilğan* “şimşek, yıldırım”, Yak. *çağalğan, çağulğan* < Moğ. *çaki* [VEWT 96a] < *çak-ı-l-*.

çağıldır- *et. çağıl-*'dan; *ezilgen taptun oyun, maksatın, tilegin çağıldırğan ırlar* ezilen sınıfın düşüncelerini, isteklerini yansıtan şarkılar; *çağıldıra turgan göz* kamaştıran, göz kamaştırıcı. < *çağıl-dır-*.

çağılğan yıldırım, şimşek; *çağılğan oynop, camgır caadı* şimşek çaktı ve yağmur yağdı; *aa çağılğan tiydi* ona yıldırım çarptı; *çağılğan ogu* 1) *mit.* (*gûya yıldırım düşen yerin yüzeyinde ortaya çıkan*) kırmızımsı taş; 2) fırtına oku; *çağılgandın ogunday* yıldırım gibi, yıldırımsı; *taşka tiygen çağılğan* 1) taş çarpan yıldırım; 2) *mec.* (*çocuklar hakkında*) mert, cesur, enerjik, karalı. < *çağıl-ğan*⁴¹.

çağılganduu şimşekli, yıldırımlı, fırtınalı; *çağılganduu caan* fırtınalı yağmur. < *çağılğan+duu*⁴² < *çağılğan+lıg*.

çağılış *iş. çağıl-*'dan; göz kamaştıran ışık; *közgö çağılış ber-* (*oldukça parlak, göz alıcı şey hakkında*) gözü kamaştırmak; *kündün çağılışına karay albaym* güneşin parıltısına bakamıyorum. < *çağıl-ı-ş*.

çağılış- *işt. çağıl-*'dan; yansımak, aksetmek; *suudan çağılışıp, carkırap körüngön ay eken* suya yansıyıp parlayan meğerse aymış; *küngö çağılışkan altın sımal* güneşte parlayan altın gibi. < *çağıl-ı-ş*.

çağılıştan- ışık yansıtmak, ışıldamak, parıldamak. < *çağılıştan-*.

çağılt- *et. çağıl-*'dan; *caman ayıp çağılıp, canga azar berbeñiz* ş. kötü sözlerle kalbini kırıp insana zarar vermeyiniz. < *çağıl-t-*.

⁴¹ Kalıplaşmış partisip eki.

⁴² Bkz. açıklama 8.

çagım 1. iftira, açıkça suçlama; ihbar; *böydö çagım bölökkö cetpes ats.* yalancının mumu yatsıya kadar yanar (*harf. iftira başkasına yapışmaz*); *çagım öltüröt, maktoo cetkiret ats.* iftira öldürür, övgü cesaretlendirir; *çagım sal-* ara bozmak, nifak sokmak; *araga çagım salgısı kelet* arayı bozmak istiyor; 2. kırılmış parça, koparılmış lokma; *bir çagım kanttı oozuna salıp* ağzına bir parça şeker koydu.
< *çak-ı-m*.

çagımçı ispiyoncu, ihbarcı. < *çagım+çı*.

çagımçıl ispiyonlamaya, ihbar etmeye hevesli. < *çagım+çıl*⁴³.

çagımçılık ispiyonculuk, ihbarcılık. < *çagımçı+luk*.

çagin oranlı, uygun; sınırlı, mahdut; az, biraz, bir parça; *özünö çagin malı bar* çok fazla hayvanı var (*ihtiyaç sahipleri için*). < *çak-ı-n*.

çagır I 1. votka, su katılmış boza; 2. *Tien.ağ.* et suyu, su katılmış kırmızı. *karş.* Kry. *çagır* “votka” (Rad. 1845, KKS 56); Osm. Kmk. Krç. *çakur* “şarap”, OT *çagur*, Kum., Kry. *çagur* “kanyak”, Tarn. *çägir*, Çağ. *çağir*; DT *çeğir* “şarap”, Trkm., s-Uyg. *çakur*, Kzk. *şugur*, Yak. *çukur* [VEWT 96b] < OT *çağır* (ED 409b).

çagır II: *çagır taş* bir taş adıdır; *koy çagır, ak çagır* eski zamanlara ait bir silahın adıdır. < Yak. *çakür, çokür* “çakmak taşı” < Moğ. *çaki-gur* “çakmak taşı” [VEWT 96b].

çagırmak I (*ya da çagırmak müyüz*) üç yaşındaki erkek geyik; *on eki ayrı bugu desem, çagırmak eken* yaşlı bir geyik olduğunu düşündüm, meğer üç yaşındaymış; *çagırmak teke* yetişkin dağ keçisi. *karş.* Osm. Krm. *çagırmak* (Rad. 1845) < *çagır+mak* (*çagır II*).

çagırmak II kırmızıdan yapılmış votka; *kırmızıdan kılğan çagırmak, mas bolup adam cıgılat folk.* kırmızıdan yapılmış votka, insanı sarhoş edip yere düşürür. < *çagır+mak* (*çagır I*).

çağış- *işt. çak-*’tan; 1. parıldamak, parıltı saçmak, ışık saçmak; *küngö çağışkan ak çatır közdü caltantat* güneş ışığının altında parlayan beyaz çadır göz kamaştırıyor; 2. (*köpekler hakkında*) çiftleşmek, sarmak. < *çak-ı-ş-*.

⁴³ Bkz. açıklama 15. Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

çağıştır- *et. çağış-*'tan; (*iki nesneyi birbiriyle*) karşılaştırmak, kıyaslamak; *akılğa çağıştırıp, baykap körçü* akıl edip bak! < *çağış-tır-*.

çağıştırma (*iki nesneyi birbiriyle*) karşılaştırma, mukayese etme. < *çağıştır-ma*.

çağıştıruu *iş. çağıştır-*'dan; (*iki nesne arasında*) karşılaştırma yapma. < *çağıştır-uu*⁴⁴ < *çağıştır-ig*.

çağışuu *iş. çağış-*'tan. < *çağış-uu*⁴⁵ < *çağış-ig*.

çaguu *iş. çak-*'tan; *şireñke çaguu* kibrit yakma. < *çak-uu*⁴⁶ < *çak-ig*.

çak I 1. uygun, oranlı, elverişli, makbul; tıpa tıp, tam, ölçüsüne göre, tam zamanı; yakışan; *senin kiyimiñ maa çak kelet* senin giysilerin bana tam oluyor; *çak keler kiyim* ölçüye uygun elbise; *özünö çak* kendine uygun olan, uyan; *ar kimdin öz cügü özünö çak ats.* herkesin yükü kendine göredir, herkes taşıyabileceği kadar yüklenir; *çak cayloo* yazı geçirmek için uygun mera; *atka ceñil, tayga çak ats.* 1) at için kolay, tam taylara göre; 2) her aşın kaşığı; *meni atka ceñil, tay çak kula beresiñerbi?* beni her aşın kaşığı mı yapacaksınız?; *kün çak tüştö* tam öğleyin; 2. dar, sınırlı, mahdut; eksik, kıt; *anık sırın bilbesem, ayta albadım kadayın, akılım çak bolgon soñ ş.* aklım sonunda durduğundan bu defa aslını bilmediğimi söyleyemedim; *çagiñ kim?* sen kimsin peki?; *kalk başkargan kanıñ kim? Karıp bolgon çagiñ kim? folk.* halkı yöneten hanın kim? yersiz yurtsuz özün kim?; ... *çagımda* bir şeyi düşünüyorum; tahmin ediyorum; *üygö bardı çagımda* onun eve ulaştığını sanıyorum, eve ulaşmış olduğunu düşünüyorum; ... *çagı bar* bir şeyi tahmin edebilmek; *kazınanın dalayı kayıp bolgon çagı bar folk.* servetinin büyük bir kısmını kaybettiğini sanıyor. < ETG *çak* “doğru olarak, tamamıyla” < *çak* (ED 404a).

çak II 1. zaman, vakit, esna, sıra; devir, çağ; *bala çakta* çocukluk çağında, çocukluğunda; *cıyırma beşte çagında* yirmi beş yaşındayken; *kara sakal ak bolup, kayta turgan çak boldu folk.* kara sakal beyazlaştı, dönme vakti geldi (*öteki dünyaya*); *baltır etiñ tolo elek, barar çagiñ bolo elek folk.* henüz güçlenmedin (*baldırların hâlâ dolgunlaşmadı, sefere çıkma zamanın henüz gelmedi*); 2. dil. *keler çak* gelecek zaman; *uçur çak* şimdiki zaman; *ötkön çak*

⁴⁴ Bkz. açıklama 7.

⁴⁵ Bkz. dipnot 44.

⁴⁶ Bkz. dipnot 44.

geçmiş zaman; **çak bışıktooç** zaman zarfları. *karş.* ***çāk**, ***çāğ** Çağ. **çak**; Kzk., Şor. **şak**; Osm. **çağun** < Moğ. **çag** [VEWT 95b]; Uyg., Alt., Tel., Leb. **çak** (Rad. 1831) < ET **ça:ğ/çak** (ED 403b).

çak III kesik kesik, keskin ve şiddetli sesleri taklit; **çak et-** ya da **çak de-** vurmak, çarpmak; takırtı duyulmak, takırdamak; **çak etkiz-** takırtı yaptırmak, takırdatmak; **çak etkizip terezeni caap koydu** pencereyi şiddetle kapattı; **çak etme folk.** (ağzından) doldurma tüfek (*çakmaklıdan, fitilliden farklı*); **nayza töştö tak etip, çaraynaga çak etip folk.** mızrak göğse çarpıp zırhı tıkırdatmış; **çak etkendey sözdönüp, oynoyt dese, çındaysıñ** ş. kesin konuşuyorsun, alay ettiğini, şaka yaptığını düşünüyorum ama sen (*kendi işlerinde*) ciddi konuşuyorsun; **çak-çak** 1) tak-tak; **çak-çak etip sagızgan, kabar ayta berçüsü folk.** saksagan cır cır ederek haber verir; **çagılğan çak-çak dey tüştü** yıldırım çatırdayarak yere düştü; 2) *gün.* deveye dehlleme nidası. *karş.* Osm., Kırg. **çak** “iki nesnenin çarpışmasından çıkan ses” (Rad. 1831).

çak IV *gün.* (sadece **ubakıt** ya da **köñül** birleştirmelerinde kullanılır); **ubaktıñ çakpı?** ya da **köñülüñ çakpı?** sağlıklı ve rahat mısın?; moralin iyi mi? (*genellikle ilk buluşmada selamlaşırken, hal hatır sorarken kullanılır*); **üyüñdü ak kıl, tegereğin bak kıl, ubaktıñdı çak kıl folk.** evini beyaz yap, etrafına iyice bak ve vaktini mutlu geçir.

çak- 1. kesmek, azar azar ısırarak, kırmak; kabuğunu soymak; kesmek, parçalamak, doğramak (*genellikle içindekileri çıkarmak*); **semişke çak-** fıstık yemek; **cañgak çak-** fındık kırmak, fındık yemek; **kant çak-** şeker kırmak; 2. sokmak, ısırarak, iğnesini batırmak; dişlemek (*genellikle böcekler hakkında*); **anı cılan çaktı** onu yılan soktu; **kandala çaktı** tahtakurusu ısırarak; **kabırgasın kandala** (ya da **bit**) **çakkança körbödü** onu tahtakurusunun mu yoksa bitin mi ısırarak anılamadı; 3. oymak, yontmak; **ot çak-** ateş ya da kıvılcım çıkarmak; **şireñke çak-** kibrit yakmak; 4. *mec.* ihbar etmek, haber vermek; şikayet etmek, şikayetçi olmak, yakınmak; **meni saa çaktı** beni sana şikayet etti, beni sana ihbar etti; **al maa muñun çaktı** bana dertlerini anlattı, bana ıstıraplarını bildirdi; 5. karşılaştırmak, kıyaslamak, mukayese etmek; bir şeyi geçirmek, taşımak; **kiriş, çığış-barın çaktım** geliri, gideri hepsini karşılaştırdım;

meni arak (ya da bozo vs.) çagıp koydu içki beni berbat etti, içki beni perişan etti. *karş.* Osm., Çağ., Alt., Leb., Tel., kar., Krm. *çak* (Rad. 1832) < ET *çak-* (ED 405b).

çaka I: *çaka-çaka* çekiçle örse vurulunca çıkan ses; *carışıp balkalar da çaka-çaka, tınımsız emgek kaynap baka-şaka* ş. çekiçler yarışircasına takırdıyor, iş (*harf. emek, çaba*) olanca hızıyla kaynıyor.

çaka II 1. madenî kova, bakraç (*karş. çelek I*); *çaka kak-* *esk.* davula vurur gibi kovaya vurmak (*sahte doktorların doğurtma usûllerinden biridir*); 2. (*ya da çaka bul, kızıl çaka*) ufak bakır para, (*eskiden*) çeyrek kapık değerinde bakır para; *ceti çaka karzım çok* yedi akçe borcum yok, yedi metelik bile borcum yoktur; ♦ *çaka tuyak* kurnaz, zeki, çabuk anlayan, anlayışlı, ferasetli; ustalıkli, hünerli.

çaka III *bala I* ile ikileme oluşturur; *bala-çaka* çocuklar, oğul-kız. *karş. *çāka:* Çağ. *çaka* “kind”, Çağ. Osm. *çağa*, Trkm. *çaqa* ~ Moğ. *çaqa* [VEWT 96a].

çaka- I boğazında kalmak, lafı boğazında kalmak; *sordu beken aptığa, çakap ketip al kozu* ş. galiba hızlı hızlı emmekten bu kuzuların boğazında kaldı, bu kuzular hızlı emdikleri için boğazlarında kalmış olmalı; *şilekeyine çakap tükürüğü boğazında kalan; kakap-çakap* boğularak, tıkanarak; *tütün üyünün içine cık tolup, kakap-çakap, ürküp, tışka çıktık* duman evin içine dolunca tıkanıp, boğulup dışarıya çıktık.

çaka- II *Tal.ağ.* = *çakır-*; *biz, “çaka” dese, “çakır” dep, tüşünöbüz* ne zaman “çaka” deseler, “çakır” diye anlıyoruz.

çakaçak = *çaka-çaka* (bkz. *çaka I*); *ay balta başka şakaşak, çoyunbaş başka çakaçak folk.* balta başa pat pat diye, gürz başa tak tak diye. *karş.* Çağ. چقاچ *çakaçak* “hedefe yapılan atıştan çıkan gürültü” (Rad. 1834) < İr. چقاچ *çakāçāk* “savaş baltalarının gürültüsü” (PED 396a).

çakala-: *çakalap* bir kova hacminde (*taşımak, içmek vs.*); *çakalap suunu berse, - içet, kusat, oyunda çok toyup koymok bilmece* bir kova su versen içer, kusar, doyar ama düşünmez (*cevabı kumgan su kaynatmak için çaydanlık*).

çakalak *İr.* 1. *gün.* *Tal.ağ.* çocuk, yavru, bebek; kundak çocuğu; 2. *Tal.ağ.* = *soto.* < چقه لاق *çäqälaq* < *çaga+lak*.

çakalan- dön. *çakala-*'dan; *çakalanıp tögölüp* bütün kovayı dökerek. < *çakala-n-*.
çakalay saçkıran (*çocuklarda ve yetişkinlerde saçlı deride görülen ve Trichophyton gypseum adlı bir mantardan ileri gelen irinli deri hastalığı*).

çakaluu: *balaluu-çakaluu* evli, ailesi olan, karısı ve çocukları olan. < *çaka+luu*⁴⁷
 < *çaka+lğ* bkz. *çaka III*.

çakan I 1. az, biraz, birkaç, bir miktar; küçük; *berilgen cardamı ötö çakan* yaptığı yardım küçüktür, önemli değildir; *kolunda çakan gana çemodanı bar* elinde küçük bavulu var; *çakan stol* küçük masa; *eki bölmölüü çakan üy* iki odalı küçük ev ya da iki odalı küçük daire; 2. küçük, sadece kişisel ihtiyaçlara yetecek kadar; *özübüzgö çakan üy salıp aldık* kendimize küçük bir ev kurduk.

çakan II İr. gün. 1. atik, çevik, becerikli, mahir; *çakan eken, ırgın öttü* hızlı bir şekilde atlayıp geçti, beceriklilikle atlayıp geçti; 2. bir oyun adıdır. < İr. چاققان *çaqqān*.

çakar 1. canlı, kıvrak, görmüş geçirmiş, kurnaz (*çoğu zaman atlar hakkında, erkek çocuklar hakkında*); *eesi aramza bolso, atı çakar bolot ats*. sahibi alçak olan at kurnaz olur (*ipinden boşalıp kaçmayı başarır, inat eder gitmez* vs.); 2. büyük, geniş, önemli; *eki-üç çakar koroodon az ele kişi kaldı* iki-üç büyük avludan oldukça az insan kaldı; *çakar koroo, az bolgondo on beştey boz üy bar* geniş köyde (*çadır grupları, daire yerleşimleri*) en azından on beş beyaz ev (*çadır*) var; *akar-çakar bolgon üy-bülöö* geniş aile; *akar-çakar kımkuut* büyük panik, mühim endişe. karş. Çağ., Osm. *çakar*; Kırg. *şakar* “edepli, terbiyeli, namuslu”, Yak. *çağar* “geniş aile, familya” = Moğ. *çaqar* < İr. *çākar* [VEWT 96a].

çakaylı gün. öküz çobanı.

çakça 1. tabaka, enfiye kutusu; *müyüz çakça* boynuzdan yapılmış tabaka; *çakçası kaksıp kalgan* tütün kutusu boş olan; 2. *şaka*. tütün, sigara (*sigara tabakası, bir paket sigara, tütün*); *çakçañızdı beriñizçi* sigaranızı yakın. karş. Trkm. *çakça* “tütün kutusu”, Kzk. *şakşa* [VEWT 96a].

çakçagay gün. = *çakçıgay*.

⁴⁷ Bkz. açıklama 8.

çakçañda- azim ve gayretle faaliyette bulunmak, çalışmak; *çakçañdap kirip keldi* zorla girdi; *közdörü çakçañdayt* gözleri tuhaf tuhaf döndü, gözü döndü.

çakçarıl- kendini yiğitmiş gibi göstermek, kabadayılık taslamak, horozlanmak, hindi gibi kabarmak.

çakçay- (gözler hakkında) açık tutmak, kapamamak; *çakçayıp oturduk saat on ekige çeyin* gözlerimizi kırpmadan saat on ikiye kadar oturduk; *Surmaş tañ atkança, çakçayıp, başında olturdu* Surmaş, tan ağarınca kadar, gözlerini hiç kırpmadan yatağının başucunda oturdu.

çakçayt- *et. çakçay-*‘dan; *közün çakçaytıp, maga karayt* öfkeli gözlerle bana baktı, öfkeden gözlerini fal taşı gibi açarak bana baktı; *çakçaytıp küttürüp koydu* onu sabırsızlıkla, dört gözle kendini beklemeye mecbur etti; *çakçayta kiyip kalpaktı* ş. şapkası yana devrilerek. < *çakçay-t-*.

çakçelekey endişe, panik, telaş; düzensizlik, kargaşa, karışıklık; *çakçelekey tüşürüp* altüst ederek, karman çorman yaparak, altından girip üstünden çıkarak; *oyu çakçelekey tüşö baştadı* düşünceleri karıştı, düşünceleri dağıldı; *çakçelekey, buduñ-çañ* panik ve koşuşmalar. *karş. Çağ. جاقچالاغای çakçalagay* “devrilme, karışma” (Rad. 1839).

çakçı = *sıncı* 1. *karş. Kırg. çakçı* “gözleyen” (Rad. 1839).

çakçıgay 1. bir kuş adıdır; *kuuduldugu çimçiktın çakçıgaydan ötöbü!* ş. komik hikâyelerdeki kuşun taşı bir dereceye kadar geçtiği doğru mu!; *çakıldagan çakçıgay, külüp turdu munu ugup* cıvılayan kuş bunu duyunca güldü; *çakçıgayı çakıldap, kargaları kakıldap folk.* kuşlar cıvılıyor, kargalar gaklıyor; *çakçıgayday tuurayt* (sesi) ustaca taklit ediyor; 2. *mec. şaka* taklit yapabilen insan. < *çakçı+gay*⁴⁸.

çakçıl *dil.* zarf-fiil, ulaç, gerundium; *çakçıl “a”* a zarf-fiil eki (*şimdiki zaman*); *çakçıl “ıp”* -İp zarf fiil eki (*geçmiş zaman*).

çakçıy- = *tikirey-*.

çake *gün.* kuru kaşarı top şekline getirmek suretiyle yapılan bir yemek.

çakenveş *Tal.ağ.* bir çocuk oyununun adıdır.

çakı *gün.* = *maki* I.

⁴⁸ Bkz. açıklama 17.

çakıç *gün.* = *sagız.*

çakılda- 1. “çak çak” diye ses çıkarmak (*bkz. çak III*); 2. cır cır ötmek, cırıldamak (*örn. saksağan hakkında*), cırıldamak, cıvıl cıvıl konuşmak (*yüksek sesle ve açıkça*); 3. (*tamamı çakıldap süylö-*) *mec.* açık ve anlaşılır bir şekilde konuşmak; *çakıldagan katındı üy çeçkende (ya da el köçköndö ya da kız bergende) körörbüz ats.* huysuz kadını ev seçerken (*ya da taşınırken ya da kızını evlendirirken*) görürüz.

çakıldak: *kara çakıldak* bataklık doğanı (*kuş*).

çakıldat- *et. çakılda-*’dan; *çot çakıldat-* tempoya göre vurmak; *keede kolgo balta alat, çakıldatıp koygulap, bışırgan kıştı talkalap* ş. eline balta alıp pişirilmiş tuğlayı parçalayarak. < *çakılda-t-*.

çakıldatuu *iş. çakıldat-*’tan. < *çakıldat-uu*⁴⁹ < *çakıldat-ıg.*

çakıldoo *iş. çakılda-*’dan. < *çakılda-g*⁵⁰.

çakılıkta- = *çakılda-* 2; *sakızgan çakılıktap kaldı* saksağan gibi cır cır öttü.

çakılıktaş- *işt. çakılıkta-*’da; *taş-taştan kekilik, çakılıktaşıp, kulak meeni alat* keklikler taştan taş bağrışıp kulakları sağır ediyorlar. < *çakılıkta-ş-*.

çakır I: *çakır taş gün.* sivri uçlu kaya, keskin kaya.

çakır II ses taklidi sözcük; *çakır-çukur* çatırdama, (*böcek*) cırıltı, anlamsız sözler, lakırdılar; şakırtı, şangırtı, tıkırtı; *çakır-çukur sayışıp folk.* şakır-şukur mızrakla savaşıyorlar.

çakır- çağırarak, seslenmek, davet etmek, bağırarak; *konokko çakır-* misafir davet etmek, konuk çağırarak; *çakırgandan kalba, özüñ basıp barba ats.* çağırılan yere gitmemelik etme, çağırılmayan yere ayak basma; *çakırgan konok* davetli misafir, çağırılmış konuk; *meldeşe çakır-* yarışmaya da vet etmek; *askerge çakır-* askere çağırarak; *çakırıp, urgan ittey (insan hakkında) (şevkatle)* çağırılıp vurulan köpek gibi; *alga karay çakırat* ileriye doğru sesleniyor; *cañı iygilikterge cetişüügö çakırat* yeni başarılar bekliyor. *karş. *çākur:* Kmk., Blk., Kırg., Kaz. *çakur*; Kzk., *şakur*; Trkm. *çāğur* “çağırarak, davet etmek”, Osm.,

⁴⁹ *Bkz. açıklama 7.*

⁵⁰ *Bkz. açıklama 7.*

Krm. *çağur* “bağırarak, çağırarak”; Çuv. *şuxar* [VEWT 96b] < OT. *çakır-* (ED 410a) < *çā+kır-*.

çakırakay (gözler hakkında) patlak, fal taşı gibi açılmış.

çakırañ (gözler hakkında) patlak, pırlak, fırlak; *çakırañ köz* gözleri patlak (ya da pırlak, fırlak), lokma gözlü. < *çakır+añ* < *çakır I*.

çakırañda- fal taşı gibi açılmak; gözlerini fıldır fıldır açarak bakmak; *açuusu kelip akırañdap, askerine çakırañdap folk.* öfkelenip, öfkeyle fal taşı gibi açılmış gözlerle askerine baktı. < *çakırañ+da-*.

çakıray- 1. (gözler hakkında) fal taşı gibi açılmak; 2. *mec.* gözlerini fal taşı gibi açarak birisinin üzerine atılmak.

çakırayuu iş. *çakıray-*’dan. < *çakıray-uu*⁵¹ < *çakıray-ıg*.

çakırayt- et. *çakıray-*’dan; *köz çakırayt-* gözlerini fal taşı gibi açmak (öfkeden ya da şiddetli korkudan). < *çakıray-t-*.

çakırık 1. çağırma, çağrı, davet, toplantıya çağırma (*slogan, parola*); *Oktyaberdin cıldığına KPSS BK’nin çakırıktardı* Ekim ayının yıldönümü için TSK KPSS’nin daveti; 2. ihbarname, celp (*davetle*); 3. *gün.* kafeste öten bildircin. < *çakır-ı-k*.

çakırıkçı = **çakırucu**. < *çakırık+çı*.

çakırıl- ed. *çakır-*’dan; çağırılmak, davet edilmek; davet edilmiş olmak, çağırılmış olmak; *armiyanın katarına çakırıldım* orduya göreve çağırıldım, ordu saflarına çağırıldım; *çakırılğan konoktor* davet edilen misafirler; *çakırılğan küböölör* çağırılan tanıklar. < *çakır-ı-l-*.

çakırılıu iş. *çakırıl-*’dan. < *çakırıl-uu*⁵² < *çakırıl-ıg*.

çakırılıuçu 1. çağırılan, davet edilen; 2. kurası olan, askere çağırılan kişi. < *çakırılıu+çu* < *çakırılıg+çı*.

çakırım 1. insan sesinin duyulabileceği mesafe; 2. *tar.* verst (1,06 km’lik Rus uzunluk ölçüsü); mesafe belirten yol işaretleri. < *çakır-ı-m*.

çakırış- işl. *çakır-*’dan; birbirine seslenmek, birlikte davet etmek, birbirini davet etmek, birbirini çağırarak. < *çakır-ı-ş-*.

⁵¹ Bkz. dipnot 50.

⁵² Bkz. dipnot 50.

çakırloo: *çakırloonun taşı* (*destanda*) sağlam bir kayanın adıdır; *çapkan balta ötöbü çakırloonun taşına folk.* çakırloonun taşına çarpan balta değil mi?

çakırmala- *tekr. çakır-*'dan.

çakırt- *et. çakır-*'dan; *Aydarbek çokonu çakırtıp alıp urdurgan* Aydarbek çokon'un çağırılmasını emredip onu öldürdü; *çakırtkan ayaldarı kelip, tamaşası kızıldı* davetli kadınlar geldi ve şenlik kızıştı; *çakırtpay ele kirip bardı* davet edilmediği yere gitti, davetsiz gitti; *çakırtpay ele, konok bolo beret* davet edilmediği yere misafir oldu; *çakırtpay ele, bara berebiz* davetsiz gittik. < *çakır-t-*.

çakırttır- *et. çakırt-*'tan; *çakırttırbay kelip* davet ettirtmeden geldi. < *çakırt-tır-*.

çakırtuu *iş. çakırt-*'tan; çağırma, çağrı, davet; davetiye, teklif (*arkadaş yardımıyla*). < *çakırt-uu*⁵³ < *çakıt-ıg*.

çakıruu *iş. çakır-*'dan; çağırma, davet, çağrı; *konokko çakıruu* misafirlige çağırma; *meldeške çakıruu* yarışa davet etme; *cekeme-cekke çakıruu* düelleyo davet etme; *askerge çakıruu* askere çağırma; *çakıruu punktu* asker alma bürosu (*ya da merkezi*); *çakıruu kagaz* yazılı olarak davet etme, davetiye. < *çakır-uu*⁵⁴ < *çakır-ıg*.

çakıruuçu, çakırçu davet eden, çağırın, tellal, ulak; *çakıruuçu saldı* tellak aracılığıyla bildirdi, haber verdi; *çubak menen Acıbay, çakırçuga barganı folk.* çubak ve Acıbay davet edene gittiler. < *çakıruu+çu, çakır+çu* < *çakır+çı, çakır+çı*.

çakıy- gözünü dikmek, gözünü dikip bakmak.

çakıyt- *et. çakıy-*'dan. < *çakıy-t-*.

çakmagı *Kırg.- İr. gün.* üstü kadife ve kenarı kürklü şapka.

çakmak I 1. çakmak taşı; 2. *Çuy.ağ.* kibrit çöpleri; 3. semaver(*i yakmak*) için yongalar, takozlar, kıymıklar; 4. = **top taş** (*bkz. taş I*); *çakmak al-* *ya da nadiren çakmak kıl-* 1) (*oyunda*) sıçrayarak çakıl taşlarını havaya atıp yakalamak; 2) *mec.* tuhaf bir şekilde ve çok süslü hareketlerle kopuz çalmak (*hüner sahibi olarak bilinir*); *komuzçulardın aspaptı çakmak alıp oynogon*

⁵³ *Bkz. açıklama 7.*

⁵⁴ *Bkz. dipnot 53.*

ukmuştuu önörü kopuzcuların aletlerini çalıp oynadıkları eşsiz hünerleri; 3) *mec.* keyfi yönetmek, emir vermek; *meni çakmak alganday kılasıñ* beni incitiyorsun; *öz bilgeninçe “çakmak alışka” eç kimdin akısı çok* kendi bildiği gibi yönetmeye, keyfi emirler vermeye hiç kimsenin hakkı yok; *◇ çakmak urup kökölö-* (*kuş hakkında*) yükselmek, göklere çıkmak, birden havalanmak, çok hızlı bir şekilde yükselmek; *közü ala çakmak boldu* 1) gözü karardı; 2) sarhoş oldu; çakırkeyif oldu; *çakmak et* butlardaki sıkı kaslar (*başlıca atlar hakkında*). *karş.* Çağ. چاقمق *çakmak* (Rad. 1841) < OT *çakma:k* (ED 408b).

çakmak II kare, kareli, kare şeklinde (*süs*); *çakmak depter* kareli defter; *◇ çakmak kant* kesme şeker, küp şeklinde kesilmiş şeker; *kum şekerdin orduna çakmak kant alıp keldim* toz şeker yerine kesme şeker aldım. < *çak-mak*.

çakmakta-: *közüñ ala çakmaktap cüröt* 1) gözleri fıldır fıldır dönüyor; 2) sana her şey çirkin, bozuk görünüyor (*abartılı*); *közü ala çakmaktay baştadı* sarhoş olmaya başladı. < *çakmak+ta*⁵⁵.

çakmaktuu kareli; *çakmaktuu cooluk* kareli örtü. < *çakmak+tuu*⁵⁶ < *çakmak+lıg* bkz. *çakmak II*.

çakmarakta- *gün.* kendini dev aynasında görmek; hat hudut bilmemek; *emne minça çakmaraktaysıñ!* niçin bu kadar büyökleniyorsun!

çakse *İr. gün.* [çäksä] yaklaşık 5 kilograma denk ağırlık ölçüsü.

çakta- aşağı yukarı tahmin etmek, hemen hemen kestirmek; hesaplamak, ölçüp biçmek, prova etmek; oranlı kılmak, ayarlamak; *çaktap süylöñüz* ölçüp biçerek konuşun. < *çak+ta-* bkz. *çak I 1*.

çaktal- *ed.* *çakta-*'dan; *özülörünö çaktalıp tigilgen kiyim* kendilerine uygun dikilmiş elbise. < *çakta-l-*.

çaktan- *dön.* *çakta-*'dan; kendini uygun görüntüye sokmak, hazırlanmak; *baatırğa cökör boluuga baarı birdey çaktanıp folk.* kahramana yol arkadaşı olmak için hepsi hazırlandılar; *ak şumkar salsam attanıp, kırk cigit kütsö çaktanıp folk.* atlanıp ak doğan avlasam, kırk yiğit hazırda beklese. < *çakta-n-*.

çaktaş- *işt.* *çakta-*'dan. < *çakta-ş-*.

⁵⁵ Bkz. açıklama 4.

⁵⁶ Bkz. açıklama 8.

çaktı 1. yaklaşık *ya da* sınırlı miktar; *on çaktısı* yaklaşık on kadarı; 2. güç, kuvvet; *çaktısı kelbeyt* eli ayağı tutmuyor; *çaktım kelet* gücüm kuvvetim yerinde, yapabilirim; *çaktıñ cetpeyt* gücün yetmez, -l yapabilecek durumda değilsin.

çaktıluu = *çaktuu*; *bastaşar kubat, malıñ cok, mende da kayrat çaktıluu* ş. başkasıyla boy ölçüşecek kadar gücün, hayvanın yok, benim yeterince enerjim var. < *çaktı+luu*⁵⁷ < *çaktı+lıg*.

çaktır- *et. çak-*'tan; *cılanga çaktırıp albagıla!* yılan tarafından ısırılmamak için etrafınıza iyice bakın!; *çaktırbay, aldayt cılandı* ş. yılan onu sokmadan yılanı aldattı; ◇ *kızılça otoo çöpkö çaktırıp koydu* pancar yabancı otlara karıştı, pancar yabancı otlar arasında boğuldu; *arakka çaktır- ya da içkilikke çaktır-* mahmurluk çekmek, mahmurluktan mustarip olmak. < *çak-tır-*.

çaktıruu iş. *çaktır-*'dan. < *çaktır-uu*⁵⁸ < *çaktır-ıg*.

çaktoo iş. *çakta-*'dan. < *çakta-g*⁵⁹.

çaktuu = *çaktı* 1; *alı çaktuu* gücü (*ya da imkânı*) çok az; güçsüz, kuvvetsiz; *çaktuu malı bar* çok az hayvanı var. < *çak+tuu*⁶⁰ < *çak+lıg*.

çal 1. ağarmış, ak, kır; *çal sakal* ağarmış sakal, ak sakal, kır sakal; *çal kuyruk* (atlar hakkında) ağarmış kuyruk, kır kuyruk; *çal baş aska mec.* ağarmış kaya; 2. (*karş. kariya 1, abışka*); yaşlı, ihtiyar; *kempir-çaldar* yaşlı erkekler ve kadınlar; ◇ *çal-çul bkz. çul; çal cıgar kuz. etn.* düğün geleneği: yaşlı akrabalar gelini ebeveyn evinden dışarı çıkarmazlar ve damattan hediye isterler (*karş. aygırcıgar, bkz. aygır*). < **çal*: ET *çal* “gri, boz”; OT, Kmk., Tel., kumd. *çal* “gri, boz”, Trkm. *çal*, Kzk. Şor. *şal*, Osm. *çal* [VEWT 96b].

çal- 1. güçlü ve şiddetli darbelerle vurmak, çarpmak; (*yere*) çalmak (*kavgada, dövüşte*); *çalıp çıktı* vurup yıktı; “*çamam kelse, çalsam*” *dep*, “*çalkasınan salsam*” *dep folk.* gücüm yeterse vururum, sırtüstü yere yıkarım dedi; *çaması kelse uşulap, çalganı cürçü özümdü folk.* ilk fırsatta beni yere sermek istiyor; *arstan alğanına kubanbayt, çalganına kubanat ats.* aslan yakaladığına

⁵⁷ Bkz. dipnot 56.

⁵⁸ Bkz. açıklama 7.

⁵⁹ Bkz. dipnot 58.

⁶⁰ Bkz. açıklama 8.

sevinmez, yere serdiğine sevinir; *kaman çalıp öltürgön* kamçılıyarak öldüren; 2. bağlamak; *kancığaga çal-* kayışla ya da kemerle bağlamak; *tegerete çal-* dolamak, sarmak (örn. *kazığa bağlamak*); 3. kesmek, boğazlamak (*kurbanlık hayvan*); *ay tuyakka çal-* at kurban etmek, kurbanlık at kesmek; *ay müyüzgö çal-* inek kesmek, inek kurban etmek; *ayrı örköçkö çal-* dişi deve kesmek, dişi deveyi kurban etmek; 4. gözden geçirmek, muayene etmek, yoklamak, gezmek; araştırmak, keşfetmek; *col çalıp kel-* yol araştırmak, yol öğrenmek; *konus çalıp kel-* durak aramak, park yeri araştırmak, durmak için uygun yeri seçmek; *keçü çal-* geçit aramak, nehirden geçmek için uygun yeri aramak; *bettep duşman kelbegen, öndürün adam çalbagan folk.* düşmanın gelmediği, hiç kimsenin bilmediği vadi; 5. vurularak çalınan müzik aletlerini çalmak; 6. (*hayvanlar hakkında*) otlamak, ot kemirmek; *kök şiberden bart-bart çalıp, aygır ottop turat* aygır yeşil otları çatırdatarak kemiriyor; 7. eklemek, ilave etmek, katmak; karıştırmak, birbirine katmak (örn. *unu sıvıyla yoğunlaşmıncaya kadar*); *kımızga talkan çalıp* kımıza yulaf unu karıştırarak; 8. hafifçe dokunmak, azıcık değmek, hafifçe dokunup geçmek, sürtünüp geçmek; *butanın özünö tiybey, çalıp tiyip catıştı* (*kurşun*) amaca isabet etmedi, hafifçe değdi; *közü çaldı* dikkat çekti, göze çarptı. < KB, OT, Osm. *çal* “dövmek, vurmak; yakalamak, tutmak; hazırlamak; çalmak, aşırarak; biçmek”; Kzk. *şal* “kesmek”; Krç., Blk. *cal* “kesmek, biçmek, budamak” [VEWT 97a].

çala tam değil, pek değil, tamamen değil, yarı, yarım; nasıl olursa, şöyle böyle, yarım yamalak; *çala can* yarı diri, yarı ölü; *çala ölük* ölümcül, yarı ölü; *çala sabattu* cahil, bilgisiz, okuyup yazması az, vasıfsız, kaba; *çala moldo* yarım yamalak okur yazar, az buçuk okuma yazma bilen; az buçuk okuma yazması olan molla; *çala moldo din buzat ats.* az bilgili molla din bozar; *işin çala* işin tamamlanmamış, işin yarım yamalak; *çalagayım ya da çala-kayım* üstünkörü, sathi, lapa; *çalagayım cindi* ahmak, aptal; *çala-bula ya da çala-buçuk ya da çala-moñol ya da çala-çarptı ya da çala-çarpit* (ya da *çalaçarpit*) nasıl olursa, şöyle böyle, yarım yamalak; nasılsa, nasıl olsa; şurada burada, ötede beride, yer yer, bazı yerlerde; *çala-çarpit* (ya da *çalaçarpit*) *cerinde* şurada burada, ötede beride, yer yer, bazı yerlerde; *çala-çarptı bütörüp ötkörgüçö şaşışat* yarım

yamalak bitirip teslim ettiler; *çala-buçuk, tiyip kaçkan pikirler* oradan buradan toplanmış fikirler, darmadağınık bir şekilde kümelenmiş düşünceler; *kırgızça kotormosu çala-moñol* yarım yamalak yapılmış Kırgızca tercüme; *çala-moñol ugup kaldım* yarım yamalak bir şey duydum (*fakat söyleyemem*); ◇ *aga çala boldu!* çeksin cezasını, hak ettiği cezayı buldu. *karş.* EH *çala* “az, biraz”; Çağ., OT *çala* “tam değil”; Kzk. *şala*; Sag., koy. *sala* [VEWT 97a].

çalacan = **çala can** (*bkz. çala*).

çalaçarpıt = **çala-çarpıt** (*bkz. çala*).

çalagar efsanevi bir kuşun adıdır. *karş.* Çağ. *çalay* “çaylak” (Rad. 1878).

çalagayım *bkz. çala. karş.* Moğ. *çalagay* /цалгай/ “dikkatsiz, ilgisiz, kayıtsız, ihmalcı; dikkatsizlik, ilgisizlik, ihmâl” (MTS 261).

çalalık *syt. çala*’dan. < *çala+lık*⁶¹.

çalap ayran, su katılmış içecek.

çalbar paçaları süslü deri pantolon. *karş.* Tü. *şalvar* < İr. شلوار *şalwār* (TDES 383b; PED 758a).

çalcakta- = **çalcañda-**.

çalcañda- çocuk şivesiyle konuşarak nazlanmak, cilve yapmak, kırıtmak.

çalcañdat- *et. çalcañda-*’dan. < *çalcañda-t-*.

çalcañdoo *iş. çalcañda-*’dan. < *çalcada-g*⁶².

çalçalakta- şımarık, küstah olmak, keyfince davranmak, utanmadan davranmak.

çalçapırt = **çala-çarpıt** (*bkz. çala*).

çalçık kir, leke; pislik, çamur; bataklık; *suunu köp keçse, çalçık bolot; sözdü köp süylösö, tantık bolot ats.* suyu birkaç kez geçse (geçitten) çamur olur; çok konuşsa geveze olur; *baktarına suu burup, çalçık kılıp salbasam folk.* bahçelerine suyu çevirip, bataklık haline getirmesem. *karş.* Tü. *balçık* “killi, koyu, yapışkan çamur” (TDES 35a).

çalçıkta- kirlletmek; bataklık, çamur hâline getirmek; *arı-beri keçip catıp, çalçıktadıñar* öteye beriye geçip kirllettiniz. < *çalçık+ta-*.

⁶¹ *Bkz. açıklama 2.*

⁶² *Bkz. açıklama 5.*

çaldı I: *çaldı-kuydu* dolaşık, karışık, çapraşık, karmakarışık, düzensiz; zor halledilen, zor çözülen; *cok izdegendin colu çaldı-kuydu* kayıp arayanın yolu karmaşıktır; *çaldı-kuydu süylö-* anlaşılabilir bir şekilde, düzensiz bir şekilde, tutarsızca konuşmak; *çaldı-bulakey* özenmeden, özenilmeden; düzensiz bir şekilde, darmadağın bir şekilde; karışık bir halde; *oşentip da çaldı-bulakey cazabı?* öyle karışık bir şekilde yazdığı doğru mu?, öyle özenmeden mi yazdı? *karş. Tü. çala kalem.*

çaldı II: *çaldı-kempir* yaşlı adam ve yaşlı kadın.

çaldıbar *İr. 1. eski harabeler, enkazlar (eski yerleşim kalıntıları); kalaanın çaldıbarı* şehrin kalıntıları, harabeleri; *üydün çaldıbarı* binanın kalıntıları; *2. mec. pılı pırtı, yırtık pırtık elbise, ayakkabı vb.; tamamiyle yıpranmış giysi; kiyimdin çaldıbarı çıktı* giysi tamamen yıprandı (*onarmak mümkün olmayacak derecede*); *çaldıbarı çığıptır* tamamen perişan oldu, iflas etti; *3. tahrip edilmiş, bozulmuş, enkaz haline gelmiş, yıkılmış; kokus tilim kürmölsö, aytıp ketken kereezim: keregi çok çaldıbar, korgon menen kümbözüñ* ş. dilim döndüğünce vasiyetimi söylüyorum: bana yıkılmış kurgan ve mezar taşı gerekmez. << *İr. چهار ديوار* (ÖS 275).

çaldık- *1. özanl., mec. bir şeye çarpmak, bindirmek; karşılaşmak, yüz yüze gelmek, çarpışmak; ooruga çaldık-* hastalığa yakalanmak, hastalığa tutulmak; *közgö çaldık-* göze çarpmak, dikkat çekmek; *2. yarı yanmış, biraz yanmış; çaldıkan nan* yanmış ekmek. < *çal-dık*-⁶³.

çaldıktır- *et. çaldık*-tan. < *çaldık-tır*.

çaldır: *çaldır-buldur ya da çaldır-çuldur* belli belirsiz mırıldanma, anlamsız mırıltı; *çaldır-buldur süylöşüp, üyüp alışıp kaldı emi folk.* yarım yamalak konuşup dost oldular. *karş. çaldır* “vakvıklama” (Rad. 1890).

çaldır- *et. çal*-dan; *1. vurdurmak, çarptırmak; mec. yenilmiş olmak, yenilgiye düşmek, kendini aldatmak, üzüntüye sürüklenmiş olmak; teslim olmak, kendini kaptırmak; arstanga çaldır-* aslana vurdurmak; *kamanga çaldır-* vahşi yaban domuzunun ölümüne kamçılanmasına izin vermek; *katuu müşkül doo kelse, çaldırbaymın deçü ele folk.* çok zor bir olayla karşılaşsam dahi teslim

⁶³ Bkz. açıklama 18.

olmayacağıım dedi; *caşsıñ, çaldırıp alasıñ, balam* gençsin kendini kaptırırsın yavrum (*belaya düşersin*); **2.** bağlatmak; sağlamlaştırmak, ördürmek; *nokto çaldır-* yular ördürmek; **3.** keşif ve araştırmayla görevlendirmek, araştırmaya göndermek; *col çaldır-* yol araştırmakla görevlendirmek; *cin-perini çaldırdım folk.* cinleri ve perileri arayıp bulmaya gönderdim; **4.** vurularak çalınan müzik aletlerini çaldırmak; *dap çaldır-* bkz. *dap II*; **5.** (*hayvanlar hakkında*) otlatmak; *oozdugun aldırıp, atın çöpkö çaldırıp folk.* ağzından gemini çıkarıp atı otlatarak; ◇ *kırsıkka çaldır-* belaya, felakete, musibete sokmak; belaya, felakete, musibete sebep olmak; *kışta aman asırap algan maldı aprelde kırsıkka çaldırabızbı?* kışın korunan hayvanları nisanda afet tehlikesine mi maruz bıraktık?; *dartka çaldır-* hastalıklara sebep olmak; *suukka çaldır-* ayaz vurmak, soğuktan yanmak; *cügörünü ekken kişi, suukka çaldırbay, cıynap aluu kerek* mısır eken kişi, ayazın yakmasına izin vermeden mısırını toplamalı; *kanatımdı çaldırdım* güvenilir dayanaklarımdan, güçlerimden mahrum kaldım; güçlerimi kaybettim (*harf.* kanat çırpıtmı, kanatlandım). < *çal-dır-*.

çaldırış- *işt. çaldır-*'dan. < *çaldır-ı-ş-*.

çaldıruu *iş. çaldır-*'dan. < *çaldır-uu*⁶⁴ < *çaldır-ıg*.

çaldubar = *çaldıbar*.

çalek I *İr. gün. [çäläk]* kömür dökmek için kazılmış çukurcuk. < *İr. چالو çālū* (PED 886).

çalek II: *alek-çalek* endişe, panik, telaş, acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar; büyük kaygı, rahatsızlık; *ayıldın baarı alek-çalek* bütün köy endişelendi *ya da* telaşlandı; *kaçkan malga ee bolboy, alek-çalek boldu deyt ş.* kaçan hayvanı kayboldu diye telaşlandı.

çalepek *gün. [çäläpäk]* kum, kumsal.

çalgay **1.** elbiseyi yandan dikme; *çalgayıñdı kuradıñbı?* elbiseni diktin mi?; *çalgayıñdı türüp alsañçı* elbiseni katlayıp al; **2.** doğrudan olmayan, dolambaçlı yoldan, uzaktan, uzaktan uzağa; *coldun çalgayı oşondoy bolup, tuura baralbay kaldık* yol dolambaçlı olduğu için dosdoğru gidemiyoruz; ◇ *cerdin çalgayı uşunday* arazi şöyle böyle (*örn.* tamamen düz değil); *sözünün çalgayı uşunday*

⁶⁴ Bkz. açıklama 7.

bolup kaldı dosdoğru söylemedi, uzaktan uzağa bir şeye imada bulundu; *çalğırtı cürçü közündö, çalgayı cürçü sözündö folk.* gözlerinde kötülük var, sözleri kaçamaklı; *algay-çalgay* fazladan bir şey, ek, ilave; *özü cetimiş somduk nerse ele, algay-çalgayı bolup, cüz somgo çıkıp ketti* kendisi yetmiş ruble olan nesne, ilavesiyle yüz ruble oldu; *algayınan çalgayı köp bolup ketti* verdiği aldığından çok oldu.

çalgayluu namussuz, dürüst olmayan, kötü, bozuk; *çalgayluu iş* kötü iş, namussuz iş. < *çalgay+luu*⁶⁵ < *çalgay+lıg*.

çalğı *ta.* tırpan, orak; kıl burun; *çalğı şilte-* biçmek, tırpanlamak; *çalğısın çıñayt* orağını (*ya da tırpanını*) bileidi; *çalğının şınaası bkz. şinaa. karş. Alt., Tel. çalgı IV (Rad. 1887) < çal-gı*⁶⁶.

çalğıç 1. sarmak, bağlamak için ip; *kerege çalgıç ya da Tien.ağ. baş çalgıç* “kerege”nin parçalarını bağlamak için kullanılan ip; 2. karıştırıcı, karmaç; halka şeklinde dizilmiş, halka dizilişli. < *çal-gıç*⁶⁷.

çalğıcı tırpancı, orakçı, biçici, ot biçen kişi. < *çalğı+cı*.

çalgın I 1. kanat, kol; kuş kanadı; *çalgın kanat* telekler (*kanat teleklerinin en uzun ve en sert olanları*); *çalğını kayrılğan kırıgıday* gücünü *ya da* yetkisini kaybetti (*harf. kanatları kırılmış doğan gibi*); 2. iki kanat arasındaki mesafe, ara, uzaklık, genişlik; *çalğını cetile elek balapan* 1) kanatları gelişmemiş kuş yavrusu; 2) *mec. (erkek çocuk, delikanlı hakkında)* toy delikanlı, çiçeği burnunda genç; 3. ayağına çabuk (*hayvanlar hakkında*), hızlı uçan (*kuşlar hakkında*); *azuulunun algırı, ar taygandın çalgını folk.* tazılardan hızlı ve tüm vahşi hayvanları yakalayan Rus tazısı. *karş. tuv. çalgın* “kuşun ön telekleri” < DLT *çalgay* < ET *çalgın* ~ Moğ. *dolgian* (TW 120).

çalgın II ekin, ot; *çalgın çal-* biçmek, tırpanlamak, tırpanla *ya da* orakla biçmek; *kök çalgın* yüksek yeşil ot. < *çal-gın*.

çalgın III araştırma, araştırılma, keşif; toprağı taşıdığı madenler bakımından incelemek; *çalğinga ketti* keşfe çıktı, araştırmaya gönderildi; *çalğındı birge çalıştık, kay cerde köñül kalıştık?* ş. keşfe birlikte çıktık, nerede birbirimizden

⁶⁵ Bkz. açıklama 8.

⁶⁶ Kırgız Türkçesinde ünsüz uyumu dahilinde kullanılır. Fiilin anlamıyla bağlantılı isimler yapar.

⁶⁷ Bkz. açıklama 5. Burada, alet isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

soğuduk?; *algındı birge alışkan, çalgındı birge çalışkan folk.* üretimi birlikte sağlayıp araştırmayı birlikte yaptılar.

çalgınçı I = **çalgıçı**. < *çalgın+çı* bkz. *çalgın ı*.

çalgınçı II keşifçi, keşif elemanı, araştırmacı; keşif uçağı, acente, ajan; *çet ölkölük çalgınçı* yabancı araştırmacılar, yabancılara ait araştırma uçağı. < *çalgın+çı* bkz. *çalgın III*.

çalgınçılık araştırma durumu ya da mesleği; *çalgınçılık kızmata* araştırma hizmeti, araştırma görevi. < *çalgınçı+lık* bkz. *çalgınçı II*.

çalgında- 1. öteye beriye koşmak, dolaşp durmak; keşfetmek, meydana çıkarmak, araştırmak; keşif amacıyla gitmek; 2. (*hayvanlar hakkında*) daha iyi otu seçmek; *at çalgındap ottoyt* at, otları ayırarak otluyor. < *çalgın+da-* bkz. *çalgın III*.

çalgindoo 1. iş. *çalgında-*'dan; *çalgindoo kızmata* araştırma hizmeti; *çalgindoo organdarı* araştırma organları; keşif kuruluşları; *çalgindoo işteri* araştırma işleri; 2. araştırma kuruluşu; *çalgindoonun tapşırması* araştırma görevi, keşif işi. < *çalgında-g*.

çalginduu yeşil otların çok olması; *çalginduu cer* yeşit otların çok olduğu yer. < *çalgın+duu*⁶⁸ < *çalgın+lık* bkz. *çalgın II*.

çalgırt = **çalır**; *çalgırtı turat közündö* kini gözlerinden okunuyor; *sözündö çalgırtı bar* sözlerinde art niyet var; *çalgırt tiy-* dokunmak, değmek, temas etmek; yakınına isabet etmek; *cel aydagan calın çalgırt tiyip, kazan bir çetinen çımıragan sñarı* rüzgarla büyüyen alevler kazana yandan vurunca kazan kaynadı.

çalgırtmaluu yapmacık, samimi olmayan, iki yüzlü, riyakâr, art niyet besleyen; *çalgırtmaluu sözü bar* sözlerinde ikiyüzlülük seziliyor, sözleri yapmacık.

çalgırtta- ayak diremek, direnmek, inat etmek; kapris yapmak; aykırı davranmak, muhalif olmak; *çalgırttap kalıptır* inadı tutunca onunla başa çıkılmaz; *tamırı çalgırttap kalıptır* nabzı düzensiz atıyor; *çalgırttap butu basalbayt* ayak direyip hareket etmiyor, inat edip yürümüyor. < *çalgırt-ta-*.

⁶⁸ Bkz. açıklama 8.

çalgırttat- *et. çalgırtta-*'dan; *tamaşaga çalgırttatıp küldü* şakaya vurup gülmeye başladı; *Darıyahan dayıma Uygur tilinde çalgırttatıp süylöy turgan* Darıyahan daima Uygurca konuşur durur (*mükemmel bir şekilde değil*). < *çalgırtta-t-*.

çalgırttoo *iş. çalgırtta-*'dan; direngelik, direnim, inat; uyumsuzluk; direngen.

çalıluu istila edilmiş, kaplanmış; tutturulmuş, sağlamlaştırılmış; bağlı, sadık; *altın kılıç, ay balta bileginde çalıluu folk.* altın kılıç ve savaş baltası bileğine bağlı. *karş. çalū* [VEWT 97b].

çalım 1. katkı; *çalımı çok argımak* cins, saf kanlı argamak (*Orta Asya soylu yük atı*); *calpı tüspölünö karaganda kavkazdıktardan kadayçadır çalımu bar* karakterinde Kafkasyalılık vardır; 2. alışkanlıklardan vazgeçme, özellikleri reddetme, kötü alışkanlıkları bırakma; *ala karganı altı cılı borgo baylasa, bir çalımu-cin (ya da bok) tatıyt ats.* besle kargayı oysun gözünü. < *çal-t-m*.

çalın- *dön. çal-*'dan; *çöpkö çalınıp, basalbay cüröt* otlara karışıp yürüyemiyor; *kemer çalın-* kuşanmak, kemer kuşanmak (*ya da takmak*); *arkanga çalın-* ipe dolaşmak, ipe takılmak; *selde çalın-* sarık dolamak, sarık takmak, türban takmak; *tuzakka çalın-* özanl., *mec.* kapana tutulmak, belaya uğramak; *altın caak ay balta, bilekke kınay çalınıp folk.* altın ağızlı baltayı kuşanarak; *çılmerden çalınıp, çırak otu cagılıp folk.* tefler gümbürdeyip kandiller yakıldı; *caman işke çalın-* tatsız bir işe karışmak; *karızga çalın-* borca düşmek; *butka çalınba* ayak altında dolaşma; *kinegege çalın-* hacze düşmek. < *çal-t-n-*.

çalındır- *et. çalın-*'dan; *eç kimin közdörünö çalındıra alıspadı* hiç kimseyi görmez, fark etmez; incelemes. < *çalın-dır-*.

çalıngıs: *eki attı çalıngıs kılıp, baylap koydu* iki atı dolaştırıp bağladı. < *çalın-gıs*⁶⁹.

çalınış- *işt. çalın-*'dan; *nasıyaga çalınışkan* borca battılar *ya da* bulaştılar. < *çalın-t-ş-*.

çalınt- *et. çalın-*'dan; *torgo çalınt-* özanl., *mec.* ağları çekmek, sürüklemek; *camandıkka çalınt-* herhangi bir kötülüğe karıştırmak. < *çalın-t-*.

⁶⁹ Bkz. açıklama 16.

çalıntuu iş. *çalınt-*'tan; *ar türdüü cala caap, çalıntuuga tuzak salat* ş. her türlü iftirayı atıp onları karışık bir duruma sokmak için tuzak kurdu. < *çalınt-uu*⁷⁰ < *çalınt-ıg*.

çalınuu karışmış, dolanmış; *altın kerden ay balta aç bilekte çalınuu folk.* altın saplı balta bileğe dolanmış. < *çalın-uu*⁷¹ < *çalın-ıg*.

çalır şaşı, şaşı gözlü, şaşılık; *çalırı turat közündö folk.* şaşı bakıyor.

çalırakay şaşı (*kimse*). < *çalır+a+kay*⁷².

çalırañda- 1. (*şaşı kimse hakkında*) hareket etmek, harekette bulunmak, faaliyette bulunmak, hareket yapmak; 2. *mec.* öfkeyi, hırsı gözlerle ifade etmek; öfkeyle gözleri oynatmak; *maga cönü cok çalırañdaba!* sebepsiz yere bana gözlerini açma!

çalıray- 1. (*gözler hakkında*) şaşı olmak, şaşı bakmak; 2. *mec.* yan bakmak, şüpheyile bakmak, düşmanca bakmak; *maga emne çalırayasıñ!* niçin gözlerini dikip bana bakıyorsun! < *çalır+ay-*⁷³.

çalırayt- *et. çalıray-*'dan; (*gözler*) şaşı baktırmak; *közün çalıraytıp* 1) gözleri şaşılşıp; 2) *mec.* düşmanca bakarak. < *çalıray-t-*.

çalırtta- = *çalgırtta-*; *közü çalırttıp kaldı* gözü kötü niyet ifade ediyor.

çalış 1. bir şeyin *ya da* bir kimsenin görüntüsüne sahip olma, bir şeye *ya da* bir kimseye benzeme; *buundan çalış* hızlılık belirtilerine sahip (*at*); 2. saf kan, cins; *çalış at* saf kan at, cins at; *çalış it* saf kan köpek; 3. yarı, yarım, tamamen değil; *cindi çalış* yarım akıllı, ahmak, aptal, ahmak; *añkoo çalış* salak, akıllı kıt; *uyañ çalış cün* yarım ton yün; 4. *gün.* melez çocuklar (*baba Kırgız, anne Tacık ya da başka*).

çalış- iş. *çal-*'dan; *çalgındı birge çalıştıp* folk. araştırmayı birlikte yaptık; *bir-birine çalışıp kalgan* birbirine takılan, ilişen; *belge sadak çalışkan folk.* bellerine sadaklarını aldılar; *kabılan menen çalışpaym, kangoruñ menen alışpaym folk.* leoparla çarpışmam, yiğitle kapışmam. < *çal-t-ş-*.

⁷⁰ Bkz. açıklama 7.

⁷¹ Bkz. dipnot 70.

⁷² Bkz. açıklama 17.

⁷³ Bkz. açıklama 19.

çalışta- dolaşmak; *buttarı çalıştadı* ayakları dolaştı; *çalıştap basat* ayakları dolaşarak yürüyor; *bassa, uzun buttarı kez-kezde çalıştay tüşöt* yürürken uzun bacakları bazen birbirine dolaşıyor; *çalıştap çubalcıgan uzun çaçtuu folk* örgüleri serilip birbirine geçmiş uzun saçlı. < *çalış+ta-*.

çalıy- = *çalıray-* .

çalıyar I = *çarıyar*.

çalıyar II *İr. gün.* mezar taşı, mozole kalıplarından biridir.

çalıyt- = *çalırayt-*; *köz çalıyt-* gözlerini çevirmek, şaşı bakmak. < *çalıy-t-*.

çalk: *çalk öydö* (dağ, tepe yamaçları hakkında) dik, sarp, inişli, yalçın; *çalk öydölüü* dik ya da sarp yamaçlı (dağ, tepe).

çalka *sadece iyelik ekleriyle çekimlenir; çalkasınan catkız-* ya da *çalkadan catkır-* her iki kürek kemiğini yere değdirmek suretiyle sırt üstü yatırmak, sırt üstü yere sermek; *çalkasınan sal-* birisini sırt üstü yere yıkmak; *çalkasınan ketti* 1) sırt üstü düştü; 2) *mec.* yumruğu yedi (*korku içinde*); *araktı körsö, çalkasınan kete turgan boldu* içkiden köşe bucak kaçır oldu; *çalkasınan tüşüp cata beret* tembel tembel yatmaktan mutluluk duyuyor, yan gelip yatıyor; *çalkaından tüşüp, cırgan cata beresiñer degen ele* hiçbir şey yapmadan tadını çıkaracaksınız dedi.

çalkagay (*eğimli, yatay arazi hakkında*) geniş bir şekilde, azametle uzanan ya da yayılan; *çalkagay aşuu* azametle uzanan dağları aşma. < *çalka+gay*⁷⁴.

çalkak geniş bir şekilde uzanmış dağ yamaçları; *çalkak tör* yüksek dağlara uzanmış otlaklar; *öndürlüü çalkak* ırmağın boyunca uzanan iki dağ arasındaki küçük vadi; *çalkak too* 1) azametle uzanan dağ; 2) *mec.* sağlam dayanak ya da dayanacak kimse ya da destekleyici; *karaldı çalkak toom çok, kaldaygan ayıl elim çok folk.* savunmam yok, dayanacak kimsem yok, kalabalık halkım yok; *çalkak-çalkak zoo* yığın oluşturmuş kayalar, kaya kümeleri; *kiyik çubap ötpögön çalkak-çalkak zoo bolgon folk.* vahşi çataltırnaklı hayvanların bile geçemediği kaya yığınları; *çalkak töş* 1) geniş ve ileriye doğru çıkmış göğüs, gerilmiş göğüs; 2) (*savunmak amacıyla*) göğsünü geren kişi.

⁷⁴ Bkz. açıklama 17.

çalkakta- 1. = çalkala-; *kan Manastın Akşumkar, tegerip kalkaktap, teskeri uçup çalkaktap folk.* Manas'ın ak doğanı, kanatlarını genişçe açıp görkemli bir şekilde çırparak (*avcının bulunduğu yerden*) ters tarafa (*tenha yere*) uçup gitti; *kursaktarı çalkaktap, müyüzdörü kalkaktap, köp bugu çıgıp kalıptır folk.* uzaklardan gelen birçok büyük karınlı ve boynuzlu geyik çıktı; 2. *mec.* coşkun, heyecanlı bir ruh hali içinde olmak, kendini özgür hissetmek. < **çalkak+ta-**.

çalkaktaş- *işt.* **çalkakta-**'dan; *alar cayloogo köçüp, çalkaktaşat eken da?* onlar yaylaya göçüp keyfini çıkarıyorlar değil mi? < **çalkakta-ş-**.

çalkala- 1. vücudu geriye doğru çekip karnı ve göğsü kabartmak; *çalkalap otur-* göğsü kabartarak ve başı hafifçe geriye atarak mağrur bir görüntüyle oturmak; *atka minip çalkalap folk.* çalımlı bir eda ile at üzerinde oturarak; 2. *mec.* kurumlanmak, kurum satmak, çalım atmak; kibirli bir tavırla istemek; *mildet kılıp kelgen can, toydurgun dep çalkalar folk.* zorunlu gelen misafir sıkılmadan yemek ister; *çalkalap ele kalıptır (kendisi için)* çok talepkar olmaya başladı; 3. azametle yayılmak, haşmetle serilmek; *Arslanbap tooloru, asman tirep, çalkalayt* azametle yayılan Arslanbap dağları(nın dorukları) göğe dayanıyor. < **çalka+la-**.

çalkalañkı vücudu hafifçe geriye atma (*haşmetli duruşunu ekleyerek*); *mandaş urunup oturgan oñ butun saal sunup, çalkalañkı tartıp kaldı* bağdaş kurup vücudunu hafifçe geriye atarak oturdu.

çalkalat- *et.* **çalkala-**'dan; *çalginga calgız ciberbey, çalkalatıp tim koyduñ folk.* keşfe (onlardan) birini yalnız gönderme, (onu) yan gelip yatarken bulursun. < **çalkala-t-**.

çalkaloo *işt.* **çalkala-**'dan; 1. göğsü ve karnı şişirme (*ya da öne çıkarma*); 2. *mec.* kurumlanma, kurum satma, çalım atma. < **çalkala-g**⁷⁵.

çalkan 1. ısırgan (otu) (*ısırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı bir ot*); *muruttarın bir bölök, ötökkö çıkkan çalkanday folk.* bıyıkların dağ yamacındaki çukurda (yetişen) ısırgan otlarına benziyor; *kirpigine karasa, ötökkö çıkkan çalkanday folk.* onun dağ yamacındaki çukurda (yetişen) ısırgan otlarına benzeyen kirpiklerine baksa; 2. "çalkan" Kırgızca bir mizah dergisinin

⁷⁵ Bkz. açıklama 7.

adıdır. *karş.* Alt. *çalkan, çalkançak*; Az. *kiçitken*; Bşk. *kesertken*; Hak. *salganah, salgan ot*; Gag. *sırgan*; Yak. *caarıyar, ıtırık ot*; Kar. *ketsitken, kiçitken, kiçitkiyan*; Krç.-Blk. *mursa*; Kzk. *zerni kalakay, kalakay, kışıtkan, kışıtkış, tızıldak, şaykap şöp*; Kmk. *kışıtgan*; Nog. *kışıtkan*; Tat. *kışıtkan*; Çuv. *vëltëren, vëltren, vëteleken, vëltren, suhär vëltëren*; Trkm. *ceren, çitçiti*; Tuv. *şagar ot*; YUyg. *eçişmak*; Özb. *gazanda üt, çakongiç, çayanut, kiçitki tikan, kiçitki üt* [TVKS 164a]; Çağ. *çalağan* “ısrırgan”, Şor. *şalyanak* (>> Mac. *csalán*) [VEWT 97a] < OT *çalkan* “ısrırgan” (ED 420a).

çalkançı “çalkan” dergisi mensubu (ya da çalışanı) (bkz. *çalkan 2*); *çalkançılar kelip çañ salsa, zıyanı barbı?* şimdi “çalkan” dergisinin çalışanları gelip telaşlandırırsalar zararı var mı (ya da ne zararı var)? < *çalkan+çı* bkz. *çalkan 2*.

çalkar: *çalkar köl* 1) büyük göl; 2) *mec.* cömert, eli açık, alicenap, gönlü yüce; verimli, feyizli, bol; *çalkar köl sıyaktuu keñ kişi* büyük göl gibi iyi kalpli ve cömert insan; *çalkar bel* büyük dağın sırtı; *adam aşıp çıga albas biyik çalkar belge okşop folk.* insanın aşabilmesinin mümkün olmadığı büyük bir dağ sırtına benzeyerek.

çalkay- 1. (eğimli, yatay arazi hakkında) geniş bir alana, azametle uzanmak ya da yayılmak; *çalkaygan mal cayıttarı* geniş bir alana yayılmış otlaklar; *çalkaygan keñ tüz* geniş ova, geniş düzlük, engin yazı; *culga tartıp, keñ törlör çalkayat* dere yatağı boyunca uzanan geniş otlaklar; 2. *mec.* (tamlık ve büyüklük hakkında) ihtişamlı bir görüntü kazanmak; *Opol toodoy çalkanıp, çoñ murutu kalkayıp folk.* bırıklarını sarkıtarak kendini Opol dağı gibi önemli ya da büyük gösterdi; *eerde çalkaya berip* arkasına yaslanıp eyerde oturmaya devam ederek; 3. *mec.* kurumlanmak, kurum satmak, burnu havada olmak, kendini beğenmek, burnu büyümek; *eñkeygenge eñkeygin, başıñ cerge tiygençe, çalkayganga çalkaygın, töböñ kökkö tiygençe ats.* eğilene başın yere değinceye kadar eğil, baş kaldırıana göğe değinceye kadar başını kaldır; “*baybiçe*” *desem maktanba, “kanım”desem, kaykayba! Öz aldından çalkayba! folk.* sana “baybiçe” desem övünme, “hanım” desem kibirlenme! < *çalk+ay*⁷⁶.

⁷⁶ Bkz. açıklama 19.

çalkayınkı hafifçe şişirilmiş, yerinden çıkarılmış, dışarı çıkarılmış; *çalkayınkı kursağın, çalım, senin adın kim? folk.* göbekli ihtiyar, senin adın ne?

çalkayt- *et. çalkay-*'dan; *kursaktarın çalkaytıp, uy çubadı bir kança folk.* karınlarını *ya da* midelerini şişirip arka arkaya geçen inekler. < *çalkay-t-*.

çalkı: *çalkı serke gün.* iki yaşındaki keçi.

çalkı- 1. genişçe yayılmak, serilmek, serilip serpilmek, sere serpe yatmak, serilip yatmak; *aldı cagın karasa, bülbüldöp çalkıp, çöl catat folk.* ileride hafif sisin içinde uzanan çöl görülür; *tunuk köldö çalkıgan kuunu kuşka cegizbe folk.* berrak gölde sakın sakın yaşayan kuğuyu yırtıcı kuşun yemesine izin verme, duru gölde sakince yaşayan kuğuyu vahşi kuşa yedirme; 2. ağır ağır, rahat rahat hareket etmek, ilerlemek *ya da* yürümek; *balığı suuda çalkıgan, kuuları köktö kalkıgan folk.* balığı suda sessizce yüzen, kuğuları gökte sakince uçan; 3. kendini rahat ve özgür hissetmek; *eliñ çalkıp ösüügö, coodon beykut cer cakşı ş.* halkın, düşmandan uzak yerde özgürce yaşadı ve büyüdü; *etegi çalkıgan* sıkıntısız ve muhtaç olmadan yaşayan; *etegi çalkıp, keñ öskön folk.* sıkıntısız yaşayıp, rahatça büyüdü.

çalkılda- çalkalanmak, çamura batmak, suya batmak (örn. *doldurulmuş tulumdaki sıvı hakkında*); *çalkıldagan eki çanaç kımız kelip tüşüp kaldı* ağzına kadar dolu iki tulum kımız (*ki tulumlar çalkalandı*) getirdi.

çalkıldeş- *işt. çalkılda-*'dan; birbirini dövmek, dövüşmek. < *çalkıldeş-*.

çalkıldat- *et. çalkılda-*'dan; *eki çanaç kımızdı, çalkıldatıp, artınıp keldi* (gelirken *hayvanına*) iki tulum kımızı yükleyerek getirdi. < *çalkıldeş-t-*.

çalkır- *et. çalkı-*'dan; *kupenin içi, buruksup, cemiştin cıtına añkıp, Karabektin köñülün çalkıttı* kompartımanın içi meyve kokularıyla doldu ve Karabek'in gönlünü ayaklandırdı. < *çalkı-r-*.

çalkış- *işt. çalkı-*'dan; *çalkışıp köldöy ırıska, çar tarabı keñ östü ş.* geniş bir göl gibi rahatlık ve bolluk içinde yaşadılar. < *çalkı-ş-*.

çalkuyruk kahraman Toştyuka'nın atının adıdır.

çalma I kuru kil topağı; *çalma menen urdu* topaklanmış kille vurdu; *ak çalma ya da boz çalma* killi su, nehrin taşması *ya da* suların kabarması sırasında killenen su.

çalma II 1. (at avlamak için ya da düşmanları yakalamak için) kement (Güney Amerika'da yabanî hayvanları yakalamak için kullanılır); **çalma çal-** ya da **çalma ur-** kement atmak, kementle yakalamak; **azoogo çalma urganday** (ümitsiz, çaresiz bir durum hakkında) sert bir ata kement atmış gibi; **çalma uruuçu** kement ustası, kementle yakalamakta usta olan kişi; **başka çalma saldırıp, bayloogo tüşüp kalbaylı folk.** kementle yakalanıp bize esir düşme; 2. (mücadelede ya da dövüşte ya da kavgada) darbe vurma, hamle yapma, hücum etme; **kol çalma** dövüş usûllerinden biridir; ◇ **ilme-çalma** 1) anlaşılması güç hareketler (ya da hâller), yapmacık hareketler; 2) entrika, dolap, oyun; **çalma etek** bkz. **etek**. < çalm-a /цалм/ “kement, ilmekli ip” (MTS 263) < **çal-ma**.

çalmaçan (at yakalamak için) kementli, kement temin etmiş (atlı, binici, süvari). < **çalma+çan**⁷⁷ bkz. **çalma II**.

çalmaçı, çalmaçıl 1. kement ustası, kementle yakalamakta usta olan kişi (tar.); 2. (mücadelede, dövüşte ya da kavgada) birine çelme takan. < **çalma+çı**, **çalma+çıl**⁷⁸.

çalmakey 1. çırpılmış, çalpalayarak pişirilmiş (yiyecek); lapa, ezme; **kımızga talkandan çalmakey kılıp içti** kımızca yulaf unu karıştırıp içti; 2. *mec.* karışıklık, keşmekeş, karmakarışıklık. < **çalma+key**⁷⁹ bkz. **çalma 2**.

çalkala- çalkalayarak karıştırmak (ya da birbirine katmak), çalkalayarak eklemek (örn. süte yulaf unu). < **çalma+la-**.

çalmalan- dön.- ed. **çalkala-**'dan; **çalmalangan dayra** suyu bulanık (kabarmış) olan ırmak (ya da çay); **çalmalangan teri** kirli deri. < **çalkala-n-**.

çalmalant- et. **çalkala-**'dan; **aram kolun çalmalantıp, ayabay kanıkkın** yankesici (dolandırıcı) ellerini kirletmekte ustalaştı. < **çalmalan-t-**.

çalkalaş- işt. **çalkala-**'dan. < **çalkala-ş-**.

çalmaloo iş. **çalkala-**'dan.

çalp tokat sesinin yansıması.

çalpıl-da- vurmak, avuçla vurmak, tokat atmak; (örn. suya el ayasıyla vurarak) şaplatmak; suya ya da çamura bata çıka yürümek; **çoñ kise canda şalpıldap**,

⁷⁷ Bkz. açıklama 20.

⁷⁸ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁷⁹ Bkz. açıklama 17.

sooru ötük suuga çalpıldap folk. büyük çuval yanda sallanır, çizme suya bata çıka gider.

çalpıl-daş- *işt. çapıl-da-*'dan. < *çalpıl-da-ş-*.

çalpıl-dat- *et. çalpıl-da-*'dan; *maldın şıyrığı suunu çalpıldatıp çaçıratat* hayvanın ayakları suya çarpıp, suyu sıçratıyor; *kölçük suulardı çalpıldata keçip, Kerimahun üygö cönödü* Kerimahun su birikintilerine bata çıka eve gitti; *cazğı şalbırañdı çalpıldata çapkan boydon üyünö kelip tüştü* ilkbaharın çamurlarını sıçratarak ve adımlarını azaltmadan koşarak eve geldi; *çalpıldatıp ce-* şapır şupur yemek. < *çalpıl-da-t-*.

çalpıl-doo *iş. çapıl-da-*'dan.

çalpoo, çaypoo, çaykoo 1. korkak, ürkek, sert, şiddetli, sıkı; az eğitilmiş (*at*); *atım çalpoo, ürküp cıgıp ketet* atım ürküp (*biniciyi*) üzerinden attı; *çalpoo at selt etkende eerden ırgıp ketti* haşin at titreyip eyerini yere fırlattı; 2. *mec.* kibirli, kendini beğenmiş, küstah, mağrur, kibirli; *iş tapşırba calkoogo, akıl ayتما çalpoogo folk.* tembele iş emanet etme, kibirliye akıl verme; *çalpoo attay bolgon kıyalı ters* eğitilmemiş at gibi vahşi bir mizacı var; *çalpoo cigit öz boyun eç adamga teñebeyt folk.* kibirli adam hiç kimseyi kendine denk görmez.

çaluu *iş. çal-*'dan; *kurbandık çaluu* kurbanlık hayvan, hayvanı kurban etme. < *çal-uu*⁸⁰ < *çal-ıg*.

çam *gün. tar.* 1. başçavuş (= *cüz başı*, bkz. *baş 8*); 2. başçavuşun idaresi altında bulunan çavuşlar; *bir çam ayıl* bir baş çavuşun idaresi altında bulunan köy.

çama I 1. güç, kudret; enerji; *çaması kelesi?* yapabilir mi?, gücü yeter mi?; *çamam kelbeyt* gücüm yetmiyor, yapamıyorum; *çama çarçap, al ketip ya da çama çarçap, al bütüp* tamamen yorularak; *çaması kanca?* bu, onun işi değil!, bu, onun harcı değil!, bunu yüzüne gözüne bulaştırır; 2. göz kararı, aşağı yukarı tanımlama, tarif etme; *fabrikada segiz miñ çamasında cumuşçu* fabrikada aşağı yukarı sekiz bin işçi; *saat on bir çamalarında* saat on bir civarında; *çamadan tışkari* ölçünün üstünde, aşırı derecede; *çaması, bir cakşı işke tursa kerek* galiba iyi bir işe başladı. *karş. Kaz. çama, Kzk. şama* "güç, kuvvet; uzunluk ölçüsü" [VEWT 98a].

⁸⁰ Bkz. açıklama 7.

çama II içilmiş çayın çöpü, çay artığı; *çay içip, çamasın tökköndün tukumu* çay içip artıklarını dökenlerden.

çamala- 1. aşağı yukarı tahlil etmek; hesaplamak, ölçüp biçmek; *çamalap eseptöo* aşağı yukarı hesaplama, yaklaşık hesap; *dem alış küünü ele, saat beşke çamalap kalgan* saat beşe yaklaştığında tatil olur; *kırtarga çamalap kalgan ayal* kırk yaşına yaklaşmış kadın; *kırtın bel ortusuna çamalap kalgan ayal* kırk üç- kırk dört yaşlarındaki kadın; 2. gözlemek, gözetlemek; saptamak; dikkat etmek, kontrol etmek. < *çama+la-* bkz. *çama I*.

çamalaş kuvvetçe, fırsatlar ve değer bakımından denk; *madaniyat cagı çamalaş ele* kültürel gelişmede herkes kuvvet ve olanak yönünden eşittir. < *çama+laş*⁸¹.

çamalaş- *işt. çamala-*'dan. < *çamala-ş-*.

çamalek, çamek: *çay-çamelek ya da çay-çamek* çay ve benzeri şeyler (*buraya mağazadan pazara getirilmiş ufak tefek hediyeler girer*); *al keçee çay-çamek alganı bazarçılup bargan* ufak tefek alışveriş yapmak için pazara gitti; *çay-çamalek, may-sayın, öntölöp bular berişet* çayı, şekeri, yağı vs. özenle veriyorlar.

çamaluu 1. aşağı yukarı, hemen hemen, tahminen, takriben; *cüz çamaluu kişi* aşağı yukarı yüz kişi, yaklaşık yüz kişi; *bir kur çamaluu adandar* yaklaşık kırk yaşlarındaki insanlar; 2. orta derecede, alelaide, şöyle böyle; o kadar büyük değil; o kadar güzel değil; o kadar çok değil; *bayda çamaluu* çok fazla yararı yok. < *çama+luu*⁸² < *çama+lığ* bkz. *çama I*.

çambıl 1. bulanık, karışık; killi; *çambıl akkan suu* bulanık akan su; *suu çambıl bolup kirdi* ırmak bulanık suya döküldü; *ak çambıl* sarımtrak, sarıca, oldukça kirli, oldukça çamurlu; *çambıl ala* alaca, ala benekli (*örn. toza bulanmış atlar hakkında*); *çambıl ala çañ bolup, kızıl ala kan bolup folk.* tamamen tozun içinde, tamamen kana bulanmış; *çambıl ala çañ kılıp, kızıl ala kan kılıp folk.* tamamen toza ve kana bulanarak; 2. *mec.* kirli iş; *bul artel buyumdardı çambıl ala kılıp çıkara berüünü adat kılıp aldı* bu artel (*ortaklaşa çalışmak üzere kurulan birlik*) yapılan kirli işlere izin vermeye alışkın.

⁸¹ Bkz. açıklama 14.

⁸² Bkz. açıklama 8.

çamda- 1. yürümek, adım atmak; 2. çabuk davranmak, acele davranmak, acele etmek; *çamdap ertereek bütürgülö* acele edip daha erken bitiriniz; *biz çamdap ele iştep catabız* biz böyle hızlı çalışıyoruz.

çamdāl- = **çamdān-**; *ak colborstoy çamdālıp folk.* erkek kaplan gibi hazırlanarak (atlamaya). < **çamda-l-**.

çamdān- *dön.* **çamda-**'dan; 1. saldırmaya, atlamaya hazırlanmak; 2. *mec.* incinmek, gönlü kırılmak, kırılmak, darılmak, gücenmek; *sen anın aytkanına çamdānbay ele koy* sen onun sözlilerine gücenme. < **çamda-n-**.

çamdānuu *iş.* **çamdān-**'dan. < **çamdān-uu**⁸³ < **çamdan-ıg**.

çamdaş- *işt.* **çamda-**'dan. < **çamda-ş-**.

çamdat- *et.* **çamda-**'dan; hızını artırmak, hızlandırmak, süratlendirmek; acele ettirmek, sıkıştırmak. < **çamda-t-**.

çamdatuu *iş.* **çamdat-**'tan; hızını artırma, hızlandırma, sürati artma, çabuklaşma. < **çamdat-uu**⁸⁴ < **çamdat-ıg**.

çamdoo I *iş.* **çamda-**'dan; hızlanma, hızlandırma, hızlandırılma; çabuklaşma, daha çabuk olma, süratlenme, sürati artma, temposu artma; *bu rayondun pahtaçıları çamdooloru zarıl* bu bölgenin pamuk üreticilerinin tempolarının artması gerekli; *men senden alda bolgon menen, başka bipöödön arttamin, oşondukton-eköübüz teñ çamdoobuz kerek* senden öndeyim fakat başkasının arkasındayım, bu yüzden ikimiz daha hızlı çalışmalıyız.

çamdoo II *Tien. ağ.* = **karskan**; *sokunun çamdoosu* ağaçtan yapılmış havanın çemberi (*bkz. soku*).

çamek *bkz. çamalek*.

çamelek *bkz. çamalek*.

çamgarak çirkin *ya da* kaba baston, sopa, direk; tündüğe (*bkz. tündük 4*) çapraz oturtulmuş ve tahta iskeletle tamamlanmış çadırlar; *çamgaragı segizden* 1) sekizli çamgaragı var (*sekiz direkten oluşan büyük, zengin çadırları ifade eder*); 2) *mec.* zengince *ya da* güzelce yaşıyor; *çamgarakka çık-* (*kendinden geçmekte olan bahşi hakkında*) 1) çamgaraga tırmanmak *ya da* çıkmak; 2) *mec.* yüksek

⁸³ *Bkz. açıklama 7.*

⁸⁴ *Bkz. dipnot 83.*

mevki elde etmeye çalışmak, yüksek yeri görmeye çalışmak; *kara çamgarak* küçük erkek çocuğa babasından miras olarak kalan çadır; *bul uul menin eñ kencem bolot, menin çamgaragımdı uşul eeleyt* bu benim en küçük oğlum, benim çadırım onun olacak; ◇ *çamgaraktı (ya da tündüktü) karaçı, kimdiki eken?* nerede olduğunu biliyor musun? (bak, gördüğün gibi kendi evinde değilsin!). < İr. چنبرك *çenberek* (ÖS 275).

çamgarakta- burnu havada olmak, kendini beğenmek, kurumlanmak; *kotormoçu bayagısınday ele çamgaraktap, kemçilikti aytkandardın baarına asıldı* kendini beğenmiş tercüman önceden eksiklik gösteren herkese saldırırdı.

çamgır *kuz. Uyg.*’dan; 1. (beyaz) turp; 2. bir çeşit turp. *karş. Alt. tatu çalkan, açu çalkan; Az. ag turp, açi turp, turp, şalgam; Bşk. şalkan, topma; Yak. erieppe; Kar. turup, turma; Kkal. şalgam, türpi; Krç.-Blk. turma, açi turma; Kzk. şalkam, şomur, türma; Kmk. turp, aççı turp; Nog. botlaşık, şalkan, turp; Tat. azık şalkanı, şalkan, açi torma, torma; Çuv. çapāk, hura kışman, şur kışman; Trkm. şalgam, turp, acı turp; YUyg. aş çamgur, lobo, şalgam, turp çamgur, turup; Özb. şalgam, şolgom, turp* [TVKS 35a, 137b].

çamın- *dön. çap- I*’den; 1. kurşun gibi gitmek, çok hızlı gitmek (*ya da* koşmak) (örn. *enerjik bir şekilde kanat çırpın kuş, ön ayaklarını uzun açan at hakkında*); *Akşumkarday çamınıp, agañ kele turgandır folk.* ağabeyin akdoğan gibi hızla geliyordu; *aygır minseñ, Santaştın boroonunday çamınasıñ* ağıra binersen Santaş’ın rüzgârı gibi hızla gidersin; *atka kamçı urup, coo kuuganday çamıngan adam koktudan çıga kalgan* atı kamçıl原因arak kendisini düşman kovalıyormuş gibi hızla giden adam aniden çukura düştü; 2. kızdırmak, kudurtmak, öfkelenmek; ayaklarının önüyle toprağı kazmak; *mec.* kızmak, kudurmak, cinleri başına üşüşmek, kan beynine fırlamak; azmak, kabarmak, köpürmek; kızgın bir şekilde üstüne atılmak, öfkeyle saldırmak; *kirgen buuraday çamınıp* aydır gibi öfkeden kudurup. < *çabın-* < *çapın-* < *çap-ı-n-*.

çamındı yonga, kırık, parça, kalıntı, bakiye; *kaytarıp kayra tükürsö, kara taştan ırgıdı kapkara bolgon çamındı folk.* geri dönüp birkaç kez tükürse, siyah kayadan simsiyah parçalar koptu; *çamındı-çumundu* odun parçaları, yonga parçaları.

çamınış iş. *çamun*-'dan; *çamınışı colborstoy folk.* öfkesi kaplanın öfkesine benziyor. < *çamun-ı-ş*.

çamınış- işt. *çamun*-'dan; *kiyik körsö, aındıgan çamınışkan ilbirsı* ş. pars geyiği gördüğünde onu parçalar. < *çamun-ı-ş-*.

çamınuu iş. *çamun*-'dan. < *çamun-uu*⁸⁵ < *çamun-ig*.

çamırkan- kin beslemek, hırslanmak.

çamırkanuu iş. *çamırkan*-'dan; kin besleme, hırslanma. < *çamırkan-uu*⁸⁶ < *çamırkan-ig*.

çampa (*karş. campa*) inek dışkısından yapılmış gübre; *uydun bogunan çampalap çampa casadım* ineğin dışkısından gübre yaptım.

çampala- 1. yassı bir hâle getirmek için avuçla vurmak (*bkz. çampa*); 2. *mec.* gelişigüzel yıkamak; *cuunumuş bolup, beti-kolun çampalaptır* yıkanmış gibi yapıp elini yüzünü gelişigüzel yıkadı; *kirdi taştın üstünö çampalap ala koyeyun* çamaşırları yıkayıp taşın üzerine sıktım. < *çampa+la-*.

çampan I *Çin. kuz.* konuşması ya da telaffuzu kötü olan kişi (*örn. yabancı bir dili kötü konuşan insan ya da çocuk*); *til bilbegen çampan* kendi dilinin dışında dil bilmeyen.

çampan II *Çin. kuz.* ağızdan dolma bir çeşit tüfek.

çan 1. kılıç kabzası; *kılıç menen çabışıp, kılıç sınıp ketkende, çanı koldo kalışıp folk.* kılıçla dövüşürken kılıç kırılıp kabzası elinde kalmış gibi; 2. *mec.* kılıflı fırça.

çan- saygısızca davranmak, nefret hissederek muamale etmek; kendisine denk kabul etmemek; *köp kişini çangan kesip bolot* herkese (*kibirinden*) saygısızca davrandı; *kedey dep, meni çanbasañ* ş. yoksul deyip beni reddetme; *Ayna, Baatırbektin döölötün çanbasa da, anın inisi Dosumbektin çasın çanat* Ayna, Batırbek'in devletini reddetmiyor fakat onun ağabeyi Dosumbek'in çağından iğreniyor; *katının çanıp cüröt* karısıyla yaşayamıyor; *erin çangan katın* kocasına değer vermeyen, evlilik hayatını reddeden kadın; *erin çangan katınday kaçıp ketiş ne coruk? folk.* kocasını terk eden kadın gibi kaçıp gitmek

⁸⁵ Bkz. açıklama 7.

⁸⁶ Bkz. dipnot 85.

ne zırzopluk?; *bedelin mende çanbagan, çorogo bet alıp kişi barbagan folk.* hiç kimse onun değerini küçümsemedi, silahşörün karşısına hiç kimse çıkmadı.

çana: *çanaa* kızak; *kösöm çıkkın akındar – köröngölüü sabaday: kaday salsa, tüz keter – karga cürgön çanaday* ş. yeni çıkan ozanlar mayalı kimiz tulumu gibi, nereye gönderilse karda kayan kızak gibi dümdüz gidiyorlar. *karş.* Kaz., tar., Kmk., Krç. *çana* “kızak”; Tel., Leb. *çana*; Kzk. *şana*; Şor. *şana, şaña*; Bar. *caña*, Kzk. *şangu, şanguş*; Oyr., Tel., Leb. *çanak*, Bar., Küer. *canak*; Çuv. *şona, şuna* ~ Moğ. *çana* [VEWT 98b]; *bız. çana* /цана/ “kar ayakkabısı; kızak, kayak” (MTS 264).

çana- *Tien.ağ.* kazmak, bellemek, kazıp çıkarmak; *cer çana-* toprağı kazmak; *ketmen degen bolot, cer çanayt* çapası olan toprak kazar.

çanaa *bız. çana.*

çanaç islenmiş keçi derisinden yapılmış tulum (*kimiz küpü olarak kullanılır*); *eki çanaç kimiz* iki tulum kimiz; *ot başında küybös çanaç bil.* ateşte yanmayan tulum (cevabı: *kumgan* su kaynatmak için kullanılan metal çaydanlık); *çanaçtın kolu* tulumun çıkıntı yapmış kısmı (*ayakların altındaki post*); tulumun köşesi; *enem carıktık çanaçtın kolunan talkan salıp bergen* sevgili annem tulumun köşesinden bana biraz yulaf unu verdi; *kol çanaç* yol azığı için küçük tulum; *toñdurup koygon kuurdaktı kol çanaçka salıp, baybiçe bulardın col azığın dayındadı* Baybiçe (*bız.*) kavurmayı dondurup tulumla koydu ve yol azığını hazırladı; *celi çıkkın çanaçtay bolup, şılkıydı* havası çıkmış tulum gibi büsbütün zayıfladı; *çanaç-çunaç* tulumla benzeyen herhangi bir şey; *çanaç carıldı alay.* rezil rüsva oldu (*harf.* tulumu yarıldı – *şöhretinin zirvesindeyken ansızın skandallara karışan insan hakkında*); *çanaçtay köpkön* aşırı derecede kibirli, kendini beğenmiş (*harf.* tulum gibi şişmiş); *kardı çanaç şaka.* doymamış; *çanaç murun* iri burunlu, büyük etli burunlu; *çılğıy çanaçtay iyle-* birini eşek sudan gelinceye kadar dövmek, amansızca dövmek. *karş.* kkrğ. *çanaç* “deri hortum”, Kzk. *şanaş* “bir çeşit eski deri” [VEWT 98b].

çanaçta-: *çanaçtap* tulumla, tulumlarca doldurmak ya da dökmek. < *çanaç+ta-*.

çanak 1. göz evi, göz çukuru; 2. pamuk kozası (*onun kabuklarının bazı parçaları; karş.* kosek); *kosek cetilip açılata da, anın çanaktarınan pahtası çıga kelet*

pamuk kozaları olgunlaştı ve açıldılar, ondan sonra şak diye ses çıkarıp kabuklarından çıktılar; *bizge kosekterdin çanagı çatırap açılıp berse, bolgonu* pamuk kozalarının kabuğu çatırdayıp açılrsa bize yeter *ya da* memnun oluruz; *çanaktar açıldı* kabuklar açıldı; 3. badiç, baklagiller (örn. bezelye); 4. Çuy.ağ. mezarlık çukurlarının dikey kısmı (*yanal derinlik değil*). < İr. چناق *çanāk* (ÖS 275).

çanaktuu: *çanaktuu eginder ta.* kültürel ekinler; *çanaktuu-dan eginder* baklagiller.

çanala- kızakta taşımak. < *çana+la-*.

çanaluu kızaklı, kızıağı olan, kızakta giden. < *çana+luu*⁸⁷ < *çana+lig*.

çanar İr. gün. [çänär] = zumbal. < İr. چنار *çenār* (PED 399b).

çancı Çin. (*karş. tepke u*) haşhaşın afyonunu ayıklamak için kullanılan kısa kabzalı satır.

çancuu = **çancı**.

çañç- bıçaklamak, hançerlemek, delmek, deşmek, yaralamak.

çañçış- *işt. çañç-*'tan; 1. birlikte delmek, beraber deşmek, ortaklaşa yaralamak; 2. birbirini yaralamak, mızraklarla dövüşmek. < *çañç-ı-ş-*.

çañçkak kulunç (olma); *belime çañçkak turup kaldı* belim tutuldu *ya da* kulunç oldu. < *çañç-kak*⁸⁸.

çañçuu *iş. çañç-*'tan; 1. delme, deşme, yaralama; 2. = **çañçkak** (ör. *karş. kañkuu*). < *çañç-uu*⁸⁹ < *çañç-ıg*.

çañçuula- alaya almak, kinayeli kinayeli konuşmak *ya da* gülmek; birinin yanlışını alay ederek yüzüne vurmak; *çañçuulagan kebiñdi koy* alay etmeyi bırak! < *çañçuu+la*⁹⁰ < *çañçig+la-*.

çanda İr. seyrek, çok az, nadiren; seyrek görüşülen; *anday akılduu çanda çıgat* onun gibi akıllılar çok seyrek görülür; *çanda biröö tabılat* çok seyrek karşılaşıyorlar. < İr. چندی *çande* (PED 400b).

çandagay = **çandığıy**.

⁸⁷ Bkz. açıklama 8.

⁸⁸ Bkz. açıklama 21. Burada hastalık isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁸⁹ Bkz. açıklama 7.

⁹⁰ Bkz. açıklama 4.

çandala-: *çandalap* seyrek, çok az, nadiren; yer yer, zaman zaman, ara sıra.
< *çanda+la-*.

çandan I *İr. gün.* çok, bir hayli, hatırı sayılır derecede, pek çok; *baylığı çandan köp eken* zenginliği bir hayli çokmuş. < *İr. چندان çandān* (PED 400b).

çandan II = *çanda*.

çanday- = *çandıy-*; *kazı baylap çandayıp cüröt* yağ birikmiş göbeğini dışarı çıkararak geziyor; *çandaygan bee* iri kıyım ve göbekli genç kısrak; *çandaygan bala* büyük karınlı zayıf çocuk (örn. *raşitik*); *çandaygan muzoo* göbekli buzağı.

çandayt- *et. çanday-*'dan; *tuuy elek koylor kursaktarin çandayıp cüröt* henüz kuzulamamış (*gebe*) koyunların karınları büyüdü. < *çanday-t-*.

çandığıy aşırı derecede şişmiş karın (*buzağı, aygır hakkında; mec. uzun boylu ve şişman olmayan insan hakkında*).

çandır 1. karnın kasığa yakın olan kısmı; *toropoylor tumşuk menen ce çandırda, ce koltuktan birin-biri ukuştı* domuz yavruları burunlarını birbirlerinin karınlarına ve omuzlarının altına sokuyorlar; 2. damarlı et *ya da* oldukça zayıf hayvanın eti; *munun çandırın ceybizbi?* bunun etini yiyecek miyiz?

çandırila- (*karş. salañda-*) kuyruğun etli kısımlarına değmeden arkaya sarkacak şekilde bağlamak. < *çandır+la-*.

çandırloo *iş. çandırila-*'dan. < *çandırila-g*⁹¹.

çandıy- şişmiş, kabarmış olmak (*buzağı, aygır hakkında; mec. küçük ve şişman olmayan insan hakkında*); *çandıyıp köbüü* şiş, şişkinlik, kabarıklık.

çandölöç, çandölöş *gün.* = *çandülöç*.

çandülöç *gün.* göçmen kuşların adıdır.

çanı *kuz.* bıçağı bileği taşında biledikten sonra düzeltmeye yarayan kemer *ya da* kayış.

çanış- *işt. çan-*'dan. < *çan-t-ş-*.

çanoo *iş. çana-*'dan. < *çana-g*⁹².

çantuu *Çin.* (*destanda Kalmıklardan ya da Çinlilerden bahsederken*) Müslüman.

⁹¹ Bkz. açıklama 7.

⁹² Bkz. dipnot 91.

çañ 1. toz; *kiyim çañ boldu ya da kiyimdi çañ bastı* elbise toz içinde kaldı, elbise tozlandı; *üstölündü çañga bastırba* masanın tozlanmasına izin verme, masanı tozlama; *köçö çañ* dışarı tozlu, sokakta toz var; *çañdan alıs bölünüp, Taybuurul çıgıp alıptır* (hızlı at) Tayburul uzakta daima öne geçti; *çañ-çuñ* her çeşit toz ve orta büyüklükteki süprüntü; *kızılın biz, çañ-çuñun sen ayday ket ş.* temiz taneleri biz alalım, tozu ve süprüntüyü sen (rüzgar) alıp götür; 2. *mec.* parlak, ünlü, yaygın (*çoğunlukla ayıplanan, çirkin*); *◇ çañ cukpas ya da çañ cukpagan* becerikli, cevval, hilekâr, yakayı ele vermeyen, sudan kuru çıkan; *çañ cukpas miteler* yakalanamayan, ayırt edilemeyen parazitler; *çañ cukpagan soodager* becerikli satıcı; *çañ cukpas Sarı Mamut deşip, eldin at koyuşunun sebebi da bar eken* halkın ona hilekâr Sarı Mahmut diye ad vermesinin sebebi var ; *çañga ileşpey kaldı* çok geride kaldı; *çañ tiybes* (at hakkında) çok hızlı, ayağına çabuk; *közünö çañ tolgon cok ya da közünö çañ tolo elek* savaşmak için henüz genç; *uruştun ıgın algan cok, çañ közünö tolgon cok folk.* savaş yöntemlerini aklında tutamıyor, savaşmak için henüz genç; *çañ közünö tolo elek, çabışka kambıl bolo elek folk.* savaşmak için henüz genç, hâlâ savaşta ustalaşamadı; *çañ sal-* tahrik etmek, ortalığı karıştırmak, panik çıkarmak, telaşlandırmak; *elge çañ salıp cüröt* halkı karıştırdı *ya da* telaşlandırdı; *tiyişken coogo çañ salgan folk.* değdiği düşmana korku saldı; *buduñ- çañ ya da çañ-topoloñ* endişe, panik, telaş; acele acele koşuşma. *karş.* Çağ. *çañ* “toz”, Kzk. *şañ*, Kmk. *çam*, Yak. *çañ, çeñ* = Moğ. *çañ* “toz” < İr. *çang* [VEWT 99a].

çañda- tozlanmak, üzerine toz konmak; (*tozlar hakkında*) kabarmak. < *çañ+da-*.

çañdak tozlu (örn. *yol hakkında*); *çañdak col* tozlu yol. < *çañda-k*.

çañdan- dön. *çañda-*’dan; *bitb.* polenlenmek. < *çañda-n-*.

çañdaştır- *bitb.* polenlemek (*bitki hakkında*). < *çañda-ş-tır-*.

çañdat- *et. çañda-*’dan; 1. toz kaldırmak, toz kabartmak; *col çañdat-* yoldan toz kaldırmak (örn. *dört tekerlikli araba hakkında*); 2. toz haline getirmek, püskürtmek, dağıtmak (örn. *zehirli kimyasal maddeler hakkında*); 3. *bitb.* polenlemek. < *çañda-t-*.

çañdattır- *et. çañdat-*’tan. < *çañdat-tır-*.

çañdatuu iş. *çañdat*’tan; 1. toz kaldırma, toz çıkarma; 2. toz haline getirme, püskürtme; 3. *bitb.* polenleşme, tozlaşma. < *çañdat-uu*⁹³ < *çañdat-ig* .

çañdayak = *çañduu ayak* (*bkz. çañduu*).

çañdiyak = *çañduu ayak* (*bkz. çañduu*).

çañduu tozlu, tozlanmış; *çañduu col* tozlu yol; ◇ *çañduu ayak ya da çañdı ayak* (*ya da çañdayak ya da çañdiyak*) bir yerde oturup sık sık isyan çıkaran ve isyana karışan, herhengi bir söylenti yayan insan; *el büldürgön çañdayak folk.* fesatçı, fitneci, halk arasında geçimsizlik çıkaran, halkın birliğini bozan. < *çañ+duu*⁹⁴ < *çañ+lig*.

çañgeli İr. *gün.* [*çäñgäli*] bir çeşit tereyağlı, yumurtalı çörek. < İr. چنگالی *çeñgeli* “tereyağına batırılmış sıcak ekmek” (PED 401a).

çañgı örülmüş kayak (*karda kayıp düşmemek için, dağdaki kayak yerlerinde kullanılan, dallardan yapılmış dört köşeli kayak*).

çañgıl saf olmayan renk, başka renklerle katkılı; *çañgıl bulut* gri bulut; *ak çañgıl* beyazımsı, beyazımtrak; bulanık, donuk (*örn. su katılmış içkinin rengi*); *kök çañgıl* biraz ağarmış, hafifçe grileşmiş (*örn. duman, sis hakkında*); *toonun başı kök çañgıl, tuman turup kalıptır folk.* gri bulutlar dağın tepesinde (*ya da doruğunda*) uzun süre kaldı; *boz çañgıl at* açık kır at.

çañır- bangır bangır bağırarak, çığlıklar atmak; acı acı bağırarak, canhıraş feryatlar koparmak; tiz bir sesle bağırarak, keskin çığlıklar atmak (*ya da koparmak*), ciyak ciyak bağırarak; *çañıra kıydırdı* tiz bir sesle bağırdı, ciyak ciyak bağırdı; *köp koy kelet cayılıp, kök ögüz mingen bir adam artınan kelet çañırıp folk.* boz öküze binmiş bir adam, dağılıp giden koyun sürüsünün arkasından ciyak ciyak bağırdı; *çañırgan açuu tabış* öfkeli bir sesle bağırdı; *çañıra süylö-* ciyak ciyak bağırarak konuşmak; ◇ *kımız çañırıp kalıptır* kımız ekşimiş.

çañırık ciyak ciyak bağırma, keskin çığlık, keskin çığlıklar atma; *kulak tundurgan katuu çañırık çıktı* kulakları donduran (*harf. sağır eden*) bir çığlık ortalığa yayıldı. < *çañır-ı-k*.

⁹³ Bkz. açıklama 7.

⁹⁴ Bkz. açıklama 8.

çañırnıñkı biraz keskin sesli, az buçuk tiz, hafif çığırtkan; *birinin ünü koñur, birinin ünü çañırnıñkı biyik* birinin sesi kalın, diğerrinin sesi ince, tiz; *saal terige tüşkön isaktın ünü çañırnıñkı çıktı* biraz gücenmiş olan Isak'ın sesi biraz keskin çıktı.

çañırt- *et. çañır-*'dan; *ünün çañırtta çığardı* sesini keskin çığıklara varıncaya kadar yükseltti. < *çañır-t-*.

çañıruu iş. *çañır-*'dan. < *çañır-uu*⁹⁵ < *çañır-ıg*.

çañıskıt- = *çañ ızgıt-* (bkz. ızgıt- III).

çañıt I ayran (su miktarının nispeten daha fazla olmasıyla *çalap'tan* farklıdır; bazen yulaf unu eklerler); *ayranga suu koşup, çañıt kılıp ber* ayrana su ekleyip, çañıt yapıp ver.

çañıt II gün. toz; *çañıt kıl-* toz kaldırmak (ya da kabartmak).

çañıt- gün. toz çıkarmak, toz koparmak, toz kaldırmak. < *çañ-ı-t-*.

çañıtta- beyazımtırak, donuk bir renk almak; *kün çañıttap turat* hava biraz kapalı; *şamal çıgıp, kar çañıttap kötörölö baştayt* kuzey rüzgarı yerdeki karı kaldırmaya başladı. < *çañıt+ta*⁹⁶.

çañıttal- dön.-ed. *çañıtta-*'dan; *çañıttalgan muzdak suu* ayrana ya da yulaf ununa karıştırılmış soğuk su. < *çañıtta-l-*

çañk şiddetli sesin yansıması; *çañk et-* çok acı ve keskin sesler çıkarmak; *çañk-çañk et-* yaygara koparmak, bağırıp çağırmak; *çañk-çañk ür-* ciyak ciyak bağırarak, keskin çığıklar kopararak havlamak (ya da ürümek).

çañka = *çalkasınan* (bkz. çalka).

çañka- gün. susuzluk hissetmek, içmek istemek (*hayvanlar ve insanlar hakkında*); sulamaya ihtiyaç duymak, sulamak istemek (*bitkiler hakkında*). bkz. *çangga-* /чангах/ "susamış olmak, susamak; kurumak" (MTS 264).

çañkak gün. susama, susuzluk; şiddetli arzu; içme isteği (*insanlarda, hayvanlarda*); su gereksinimi (*bitkilerde*); *çañkakın bas-* susuzluğunu gidermek. bkz. *çanggag* /чангаг/ "susuzluk" (MTS 264) < *çañka-k*.

⁹⁵ Bkz. açıklama 7.

⁹⁶ Bkz. açıklama 4.

çañkal- = çalkay-; *çañkala cana brass stili menen süzüü sp.* kulaç atma stiliyle sırt üstü yüzme.

çañkan *gün.* = çilk; *ceylöbün egiz, deresiz, koyuñ çañkan karası folk.* senin yaylan yüksek ve geçitsiz, koyunlarının hepsi siyah.

çañkat- *et.* *çañka-*'dan; susatmak. < *çañka-t-*.

çañkay tamamen açık, parlak; *çañkay tüş* tam öğle vakti (*güneş göz alıcı bir şekilde parladığı zaman*); *çañkay açık tün* tamamen parlak (*bulutsuz*) gece; *çañkay boz at* açık boz at.

çañkay- 1. parlak, temiz olmak; *üstündö süzgön kuularıñ ak çatırday çañkayıp ş.* kuğular (*gölün*) üstünde beyaz çadır gibi yüzüyorlar; *çañkayat, bulutu çok, köpkök asman ş.* gökyüzü mavi mavi, bulutsuz, açık; *tüştük asmanı çañkayıp açık turat* öğle vakti gökyüzü açık ve parlak; 2. kendini göstermek, sivrilmek, ayırt edilmek; *kızıl buurul çañkaygan, kökülü körköm cayılğan folk.* açık gri at güzel yumuşak perçemleriyle ayırt ediliyor; *çañkaygan boz üylör* güzel geniş çadırlar.

çañkılda- 1. (*kadınlar ve çocuklar hakkında*) cır cır ötmek, cıvıldamak, cırıldamak; ciyak ciyak bağırmak; 2. keskin ve acı acı havlamak (*köpek hakkında*); keskin çığlıklar atmak (*karga hakkında*); *çañkıldagan arık kançık* acı acı havlayan zayıf köpek; *köçö taan çañkıldayt* karga acı acı bağırıyor.

çañkıldaş- *işt.* *çañkılda-*'dan. < *çañkılda-ş-*.

çañkıldat- *et.* *çañkılda-*'dan. < *çañkılda-t-*.

çañkıldoo *iş.* *çañkılda-*'dan. < *çañkılda-g*⁹⁷.

çañkıy- = çañkay-; *çañkıyıp kömkörülgön asman* hava açıldı.

çañkıyt- *et.* *çañkıy-*'dan; *kuday carıktık da mas bolo baştasa kerek: caykısın, mintip, tamçı caan tamızbay, asmandı çañkıytat* sevgili tanrı galiba biraz sarhoş olmaya başladı, yaz boyunca bir damla yağmur vermedi; bu nedenle gökyüzü tertemiz. < *çañkıy-t-*.

çañızı *Isk.ağ.* = çañcı.

çap I 1. kasık; *eçkinin çabınday alay.* (*insan hakkında*) kırmızı, parlak kırmızı; *çap oloñ bkz. oloñ I*; 2. büyük olmayan, taşlı *ya da* kumlu, bitkisiz dağ yamacı;

⁹⁷ Bkz. dipnot 7.

ak çap beyaz yamaç; *kök çap* mavi (*ya da yeşil*) yamaç; *kızıl çap* kırmızı yamaç; *kumduu çap* kumlu yamaç vs.; *askar, askar, askar too, ayagı kelip çap bolot folk.* yüksek, yüksek, yüksek dağ, bitişinde küçük çıplak yamaçlara dönüşüyor; *çap caak* dar elmacık kemikleri; *çap caak, kök ala sakal kişi* dar elmacık kemikli, ak sakallı kişi.

çap II (*karş. çapa*) sözü taklit etme; hızlı hareket yapma; *çap et-* hızlı yapmak, hızlı hareket etmek; *çap karmap aldı* hızlı hareket ederek, birden yakaladı; *çap tizginden aldı* tek hamlede (*ya da aniden*) dizginleri eline aldı; *çap koldon aldı* onu elinden yakaladı; *çap moyunday alıp, öpmökçü boldu* birden onu boynundan yakalayıp öptü; *aga çap cabıştı* birden onun üzerine atıldı, aniden ona saldırdı; *alakanın çap koydu* (*heyecandan*) ellerini çırpı.

çap III *öp I* ile ikileme oluşturur.

çap IV *Tien.ağ.* erken doğmuş kuzunun postu.

çap V: *çap-çak* (*ya da çapçak*) tam; *çap-çak tüştö* tam öğle vakti; *kastyumu çap-çak keldi* elbisesi tam ölçüsüne uygun oldu.

çap VI *İr. 1. gün.* sol; *çap kol* sol el; *çap tarapta* sol tarafta; *çap taraptan* sol taraftan; *2. mec.* ters; aksi, karşıt, zıt; *camandar işti buzdu dep, çap cagina aylandı folk.* yaramazlar işi bozdu deyip, ters tarafa döndü (*yani tersini yaptı*). < *çap* (PED 383b).

çap VII = *şap-şap* (*bkz. şap IV*); *calgız canga tuyguzbay, altı aramga körgözböy, akırı curtkı çap kulbay folk.* yalnız bir kişiye sezdirme, altı haramı gösterme, herkese bildirme.

çap VIII *yansıma.* şap, şak; *sır barañ ünü tap etti, Tabıldıga çap etti folk.* tüfek aniden patladı ve (kurşun) Tabıldı'ya çarptı.

çap- I (*ger. çaap ve nadiren çabıp*) hızla kaçmak, acele ilerlemek, dört nala koşmak; *atka çap-* ata binerek koşturmak, atı doludizgin koşturmak; *atka çaap keldim* koşarak at yarışlarına geldim; *at çap-* at koşuları, at yarışları düzenlemek; *atasına at çaptı esk.* babasının yuğ töreninde at yarışı düzenledi; *çapkan boydon* 1) alabildiğine koşarak; 2) *mec.* bir hamlede, aniden; *çaba turgan attar* yarışlara katılmaya uygun atlar; *at çabar* 1) hipodromdaki at yarışlarına katılmış kişi; 2) at yarışlarının yapıldığı yer, hipodrom; *kırgız ayıldı*

közdöy çappayt, al ökürüp kelgende gana bolot Kırgız köylerinde birinin arkasından ağlayarak gelindiğinde atlar koşturulmaz (*bkz. ökür-*); *◇ kötörö çap-* ya da *ala çap-* biriyle, bir şeyle uğraşıp durmak (*övmek, pohpohlamak vs.*); *aşa çap-* ya da *aşıra çap-* haddini aşmak, dozunu kaçırmak; *bir az aş a çap süylöp catasız* konuşmalarınızda biraz haddinizi aşıyorsunuz; *öz baydasına çap* kendi çıkarlarının, kişisel çabalarının peşinde koşarak; *öz zıyanına çap* kendine zarar vererek; *sen öz zıyanıña çap catasıñ* kendine zarar veriyorsun; *altımıştan aş a çap kalgan kariya* yaşı altmışı geçmiş yaşı.

çap- II (*ger. çap ve nadiren çabıp*) 1. kesmek, kırmak, doğramak; kazmak, kazıp çıkarmak (*vuruş için gerekli aletle*); *balta çap-* baltayla kesmek; *tamurına balta çap-* 1) kökünden kesmek; 2) *mec.* kökünü kazımak, kökünü kurutmak, yok etmek, ortadan kaldırmak; *ketmen çap-* toprağı çapalamak; *arık çap-* küçük sulama kanalı kazmak; *arık çap catkan ayaldar* ark kazan kadınlar; *col çap-özanl., mec.* yol yapmak, yol açmak; yol çekmek (*ya da işaret etmek*); *Karkıranın colun çap baratat* Karkara'nın yolunu açıyorlar; *çapkan col* açılmış yol, yapılmış yol; *çöp çap-* ot biçmek, kuru otları biçmek; *çap-cıynoo* ya da *çap cıyuu* hasat, kaldırma, kaldırılma; *çöptü çap-cıynoo* ot biçme, ot biçme zamanı; 2. delinmek, delik açılmak (*örn. tekne, oluk*); 3. vurmak, kamçılama, kırbaçlamak; *kamçı çap-* kamçılama; *kamçısın çap-* birisinin suç ortağı olmak (*onun çıkarını gözetmek, menfaatini korumak*); *betimdi ayra çapkanıñ esiñdebi?* yanağımı nasıl yaraladığını hatırlıyor musun?; *çap koy-* kamçılama, kamçı şaklatma; *başka çap-* başa vurma; *başka çapkanday* şaşırmış gibi, bir şey düşünmeksizin (*harf. başına vurulmuş gibi*); *başka çapkanday calt burulup, kayra üyünö bet aldı* şaşırp (*ya da bir şey düşünmeksizin*) birden döndü ve evine yöneldi; *közgö çap-* göze çarpma; *çapkan sayın köz çıkarıp catkan* bütün kötü düşünceleri gerçekleştirdi; *kanat çap-* kanat çırpma (*örn. silkinen kuşlar hakkında*); *çap al-* vurma, öldürme, kamçılama başlama; sopayla vurma, kamçılama; *bir bödönö çap aldım* bildircini vurdum; *karişkir çap al-* kurda vurma (*sopayla, odunla, kamçıyla*); 4. bozguna uğratma, ezmek, tepeleme, yenme; kaos çıkarma, darmadağın etme; *elibizdi coo çap, bet-betibizden kaçtık* düşman ülkemizi darmadağın

etti, onların olduğu yerden kaçtık; “*saman uçup kelatat*” dese, *Samarkandı coo çaptı deyt ats.* biri “saman uçuyor” dese, diğeri “düşman Semerkand’ı bozguna uğrattı” diyor; *Kaşgardı çaap alganda folk.* Kaşgar’ı yağmaladığında; 5. değerli madenlerle süslemek *ya da* donatmak; *kümüş çap-* gümüşle süslemek *ya da* donatmak; *sırtına kümüş çapkan kise* dışı gümüşle süslenmiş kise (bkz. *kise 2*); *köküröktö koş alma altından kupa çapkanday* ş. yığında altınla süslenmiş iki kule gibi iki elması var; ◇ *çabayın* bazı kelimelerle birleştiğinde feda etmeye hazır olma, okşama, şevkat ifade eder; *öpkömdü çabayın, kolkomdu çabayın, cülünümdü kurman çabayın, böyrögümdü çabayın* vs. (kadınlar çocuklarıyla *ya da* genellikle küçüklerle böyle konuşurlar); *canımdı kurman çabayın! folk.* affedilmek için canımı kurban edeyim!; *çaba caagan camgır* bkz. *camgır*. < ET *çap-* (ED 394 a).

çapa (*karş. çap II*) çabucak, hızla, hızlı hızlı; ustalıkla, maharetle, el çabukluğuyla; atikçe, çeviklikle; *çapa karmap* çabucak yakalayarak; *çabam degen kürsünün sabın çapa karmadı folk.* vurmak istediği sopanın ucunu hızla yakaladı; *çapa-çup = şapa-şup* (bkz. *şapa*).

çapakta- çırpma, şaklamak, patlamak; vurma, şaplaklar indirmek, şap şap vurma, avuçla vurma; şıp şıp etmek; *kanat çapakta-* kanat çırpma; *kanattarın çapaktayt* (uçakların yanında güvercinler) kanat çırpıyorlar; *kol çapakta-* alkışlamak, el çırpma, avuçlarını birbirine vurma.

çapan sabahlık, bornoz, cüppe; *çapan kiy-* 1) sabahlık giymek; 2) hediye olarak sabahlık almak (*bir çeşit üst giysisi*); *çapan-çapkıt topl.* üst giysisi; ◇ *çapanın aıntarasınan camınıp* dış görünüşünü değiştirerek gizlendi; *çapandın içki büçülügündön tuugan* son derece yakın insan (*harf.* sabahlığın içindeki bağa benzeyen). *karş. Çağ., Tarn., Kırg. çapan, Kzk. şapan* [VEWT 99b; Rad. 1918].

çapançan sadece çapanla (*çapanın üzerine başka bir şey giymeden*) ; *çapançandı çapsa, köynökçöngö doo ketet ats.* cüppeliye vursa, gömlekliye dava gider. *karş. çapançan* “cüppesiz, gömlekli” (Rad. 1918) < *çapan+çan*⁹⁸.

⁹⁸ Bkz. açıklama 20.

çapar İr. gün. tırmık, tarak (*ilkel, basit bir alet olup sivri dikenlikten ve çalı çırpidan ayırmakta kullanılır*). < İr. چپر *çeper* (PED 388a).

çapçak I 1. fiç, varil; sandık; ağaçtan kova (*boza, ayran, kırmızı vs. mayalamak için*); 2. = **çelek I**. *karş.* Krm., Kaz. **çapçak**; Tel. “kova”, Oyr. “fiç, varil”, EH **şapçak**, Çuv. **şapşa** [VEWT 99b].

çapçak II = **çap-çak** (*bkz. çap V*).

çapçañ hızla, hızlı hızlı, atikçe, ustalıkla, maharetle; hızlı, atik, çevik, çabuk, becerikli, eli uz, maharetli, usta.

çapçañdık hız, çabukluk, çeviklik, beceriklilik, ustalık, hünerlilik; **çapçañdık menen** hızla, çevikçe, ustalıkla, maharetle; **çapçañdık kılıp** 1) çabukluk göstermek, ustalık göstermek; 2) irade eksikliği göstermek, kendini tutamamak. < **çapçañ+luk**⁹⁹.

çapçı- ön ayaklarıyla vurmak, yeri tepmek, çifte atmak (*atlar hakkında*); ön ayaklarla toprağı kazımak (*vahşi hayvan hakkında*); pençelemek (*kuşlar hakkında*); kapıvermek, yakalamak, tutmak (*insan hakkında*); **at çapçıp aldı** at tekmeledi; **bee balasın çapçısa da, bert kılbayt ats.** kısarak tekmelese de aygırı sakatlamaz; **kuş çapçıp aldı** yırtıcı kuş onu pençeledi; **dalıdan çapçı-** omzundan yakalamak; **baltırdan çapçıp çalışan** birbirini baldırlarından yakalamak, (*güreşte*) birbirini eğmek; **saadagin çapçıp karasa, calgız ogu çok bolup ş.** ok kılıfını (*ya da sadağını*) tuttu ve bir tek okunun bile olmadığını gördü; **betine kül çapçıp ırgıtıp, bakırdı** elinde tuttuğu külü yüzüne fırlattı ve bağırmaya başladı; **ceke mençik malıñ cüzgö çapçıp baratat** hayvanlarının sayısı yüze yaklaşıyor; **cüz çapçıgan koyu bar** yaklaşık yüz tane koyunu var. *karş. çapçı-* (Rad. 1927) < **çap-çı-**¹⁰⁰.

çapçıla- *tekr. çapçı-*’dan; **suutkan at cer çapçılup turat** ayakta kalan at (*yem beklerken*) sabırsızlıktan çifte atıyor. < **çapçı+la-**.

çapçış- *işt. çapçı-*’dan; **al Külçoro baykuştı çapçışarga çama çok folk.** zavallı Külçoro’nun mücadele edecek gücü yok; **menin çapçısa turgan çamam çok, siz**

⁹⁹ Bkz. açıklama 2.

¹⁰⁰ Bkz. açıklama 22.

menen alıſa turgan aylam cok folk. mücadele edecek gücüm yok, sizinle çekiſecek dermanım yok. < *çapçıtı-ſ-*.

çapçıt- *et. çapçıtı-*'dan; *caraluu bolgon ayuu menen caltanbay barıp karmaſıp, beti-baſın cara çapçıtıp algan Kapsalañ mergen degen uſul bolot* yaralı ayıyla cesur bir ſekilde mücadele edip yüzü ve kafası yaralanan avcı Kapsalan budur. < *çapçıtı-t-*.

çapçuur pirzola eti döndürmek için kullanılan üç parmaklı demir çengel.

çapıldat- ſapır ſupur yemek, yerken avurtlarını ſakırdatmak; *bölmönün içi çapıldatıp çaynagan, ſoroktotup uurtagan dabiſka cık toldu* odanın içi avurt ſapırtılarıyla doldu.

çapırak *çüpürek*'le ikileme oluſturur; *çüpürek-çapırak* pılı pırtı.

çapıſke, çapıſnay *Rus. (dükkân, atelye) Tien.ağ.* kuzu postu, kuzu kürkü (*daha çok erken doğmuş kuzunun yününden, bkz. çap IV*).

çapkı 1. = çalgı; 2. *gün.* eti kesmek için kullanılan satır.

çapkıç kesici alet; *çöp çapkıç maſına* ot biçme makinası. < *çap-kıç*¹⁰¹.

çapkıçı = çalgıcı.

çapkıla- I *tekr. çap- I* den. < *çap-kıla*¹⁰², bkz. *çap- I*.

çapkıla- II *tekr. çap- II* den; *anın atın baſka çapkıladı* atının başına vurdu; *kir çapkıla-* çamaſırı yıkama esnasında tokmakla dövmek. < *çap-kıla*¹⁰³, bkz. *çap- II*.

çapkılat- *et. çapkıla- I* den; *çapkılaſıp kelatıſat, caydak minip sarayda attı ſ.* yay gibi ambara geldiler. < *çapkıla-t-*.

çapkın (*ya da boroon-çapkın*) ſiddetli kar fırtınası, kuvvetli tipi; *kamungan coo – kardap kelgen çapkınday* hazırlanmış düşman ſiddetli tipiye benzer; *boroon-çapkın bolup atat* ſiddetli kar fırtınası kasıp kavuruyor; *boroon-çapkın debey, kıştoodon ſaſılıſ kelgen* ſiddetli kar fırtınasına rağmen acele olarak dağdan geldi; ◇ *çapkın-süröön* gürültü. < *çap-kın*¹⁰⁴.

¹⁰¹ Bkz. açıklama 5.

¹⁰² Bkz. açıklama 23.

¹⁰³ Bkz. dipnot 102.

¹⁰⁴ Bkz. açıklama 13.

çapkınçı yakıp yıkmak ve yağmalamak amacıyla yabancı bir kabileye *ya da* diğer bir şehre baskın yapan. < *çapkın*+*çı*.

çapkınçılık 1. haydutluk ve soymak amacıyla başka bir kabileye *ya da* başka bir şehre baskın yapma; 2. akınların yapıldığı, huzurun ve rahatın bulunmadığı zaman. < *çapkınçı*+*lık*.

çapkında- (*kar, yağmur hakkında*) vurmak, çarpmak; *çapkındagan caanga attar karşı basalbayt* atlar vuran yağmura karşı yürüyemiyorlar. < *çapkın*+*da*-¹⁰⁵.

çapkıt *çapan*'la ikileme oluşturur.

çapma I (*at hakkında*) 1. dört nala kaçmaya (*ya da koşmaya*) alışmış, yürük at; *çapma corgo* yürüklük derecesine yaklaşan rahvan at; 2. at yarışları için hazırlık *ya da* tasarı; *çapma kunan* yarışlara hazırlanan üç yaşındaki aygır; *çapma kunan cünündöy kıltdaysıñ, kelin can* ş. yarışa hazırlanan üç yaşındaki aygırın tüyleri gibi dikkat çekiyorsun güzelim; *◇ aşa çapma erdik fark*. yiğitlik, gözünü budaktan sakınmazlık; *çapma nike ya da çapma ike* bkz. *nike*. < *çap*-*ma* bkz. *çap- I*.

çapma II 1. oyulmuş (*örn. tekne, çaydanlık, kaşık hakkında*); *çapma kaşık* el işi basit kaşık; 2. vurulmuş, kapılmış; *talaada bir acidaar uktap catkan, kim bassa, - öz canına acal tapkan, oygotposo, - cayı-kışı cata beret, ayağı çapma bolot cerge batkan bil*. tarlada bir ejder uyuyormuş gibi yatıyor, kim basarsa ona ecel var; eğer uyandırılmazsa yaz kış yatar, yere basanın ayağını kapar (cevap *kapkan*: kapan, tuzak). < *çap*-*ma* bkz *çap- II 2*.

çapmaluu: *çapmaluu multık* ateşlemeli tüfek (*fitillilerden farklı*).

çapmay çarpan, vuran; *◇ betke çapmay* yüze karşı söyleyen.

çapta- 1. kapamak, tıkamak, tıpmak; sım sıkı kapatmak; 2. yapıştırmak, tutkallamak. *karş. tar. çapla-* (Rad. 1925) < *çap*+*ta*-¹⁰⁶.

çaptal- *ed. çapta-*'dan. < *çapta-l*.

çaptaluu 1. tıklı, tıpalı, sım sıkı kapalı; (*fişek hakkında*) dolu, doldurulmuş; *patrontaşa çaptaluu on eki cez bar* fişeklikte on iki dolu bakır fişek var; 2.

¹⁰⁵ Bkz. açıklama 2.

¹⁰⁶ Bkz. dipnot 105.

sıvalı, kapatılmış, doldurulmuş; 3. (*elbise, zırh hakkında*) uygun, uyan, sıkı.
 < *çaptal-uu*¹⁰⁷ < *çaptal-ıg*.

çaptaş- *işt. çapta-*‘dan. < *çapta-ş-*.

çaptat- *et. çapta-*‘dan. < *çapta-t-*.

çaptık- kızdırmak, öfkelenlendirmek, cinlerini başına üşüştürmek.

çaptır- I *et. çap- I*‘den; *tamak alıp kelip turgan balanı Alım ayılga kayra çaptırdı* yiyecek sağlayan çocuk Alım, acilen (*atla*) köye gönderildi; *han munu makul körüp, Apendige kişi çaptırdı* han bunu onaylayıp, çocuğunu hızla Afendi’ye gönderdi; *at çaptırgan bala* (hipodromdaki) at yarışlarına katılan binici çocuk; *Turdubaydın at çaptırgan balası cıgılıp ölüptür* Turdubay’ın ay yarışlarına katılan oğlu, (*yarış esnasında*) attan düştü ve öldü; ♦ *köz çaptır-* bakmak, göz atmak; *caşı on ekige kelgençe, köz çaptırıp, bagalık folk.* on iki yaşına gelinceye kadar ona baktı, onu yetiştirdi; *at çaptır-* at yarışı düzenlemeye engel olmak *ya da* izin vermek; *bolor-bolbos ölüptür, at çaptırıp koyuaptur ats.* olur olmaz ölür, (*yuğ töreninde*) at yarışı düzenler. < *çap-tır- bkz. çap- I*.

çaptır- II *et. çap- II*‘den; *kapkanga çaptır-* 1) kapana tutulmak; 2) *mec.* başı belaya girmek; *kapkanga katuu çaptırasın* başın büyük belaya girsin; *kamçılıuga çaptırbaym folk.* sana zarar vermelerine izin vermem (*harf.* kamçısı olan kişinin sana vurmasına izin vermem); *kanattuuga kaktırbay, kamçılıuga çaptırbay folk.* hiç kimsenin hakaret etmesine izin verme; *tumşukka çaptırgan ittey boldu* rezil oldu ve cesaretini kaybetti (*harf.* suratı kamçılanan köpek gibi oldu); *multıgın dağı çaptırıp kördü, birok, tars etip, ot algan çok* tetiği çekti, ama tüfek ateş almadı; *kümüş tögüp çaptır-* gümüş çerçeve yapmaya zorlamak, gümüşle süslenmesini emretmek; *eer çaptır-* eyer yaptırmak; ♦ *sadaga çaptır-* *et. sadaga çap-*‘tan (*bkz. sadaga I*); *bir sarı ulaktı taptırdı, Almandın sadagasın çaptırdı folk.* bir sarı oğlak buldurdu, onu teşekkür ifadesi olarak Almu’ya kurban etti; *bir sarı ulaktı çaptırıp, sadagasın ötkördü* ş. sarı oğlağı hançerletip, suçunun bağışlanması için kurban etti; *öpkö çaptır-* *et. öpke çap-*‘tan (*bkz. öpkö*); *kırk aga-ini men bolsom, çaptırıp kantip kalayın! folk.* kırk

¹⁰⁷ Bkz. açıklama 7.

erkek kardeşim olsun, ilim yağmalansın!, kırk erkek kardeşim olsa, ilimin yağmalanmasını kabul edebilirim. < *çap-tır-* bkz. *çap- II*.

çaptırımış biçtirir gibi yapmak; *çaptırbapsıñar dedirbes üçün gana çöp çaptırımış boluşat* kestirsinler dedirmemek için otları kestiriyormuş gibi yapıyorlar.

çaptoo iş. *çapta-*'dan.

çar I *ta.* kuyruklar; *dandın çarı* tohum kırıntıları, tanecikler; *1062 pudu "çarga" aylandı* 1062 pudluk ağırlık birimi kuyruklara çevrildi; ◇ *çar uçkanday* anlamsızca, budalaca, aptalca, karmakarışık, düzensizce, ayrı ayrı; *çar uçkanday işteşet* akordu bozuk orkestra gibi her kafadan bir ses çıkarak düzensizce çalışıyorlar; *çar çıgarbay ce-* zerre kadar bir şey bırakmamacasına yemek; *çar cayıt = çarcayıt; çöp-çar bkz. çöp I; çar köpölök bkz. köpölök.*

çar II *İr.* *çar tarap = çartarap; çar tarapka karanıp* etrafta göz gezdirerek, etrafi inceleyerek; *çar darı = çardarı; çar kitep bkz. kitep.*

çar III *Rus. tar. kon.* seçim balonu; *çarga sal-* seçimde aleyhte oy vermek.

çar IV (*ya da çar karga*) ekin kargası, tohum kargası; *toosunda karı bar, tokoyu tolgon çarı bar folk.* dağında kar var, tarlalarına dolan kargalar var; *talaasında sarı bar, tokoyunda çarı bar folk.* bozkırında çaylağı var, ormanında kargası var; *koko tamak çar* büyük kursaklı karga; *çar tamak bkz. tamak.*

çar V: *doo-çar* ağız kavgası, tartışma, münakaşa; *çar-çur bkz. çur 2.*

çar VI küçük dereler, derecikler; *toosunda karı bar, böksösü tokoy, çarı bar folk.* dağında karı var, dağ eteklerinde çaylar ve derecikler var; ◇ *çar terek kavak ağacının görüntüsü.*

çara I 1. büyük fincan; *mal baksañ, koy bak, -kaymak ketpeyt çarañdan folk.* hayvan yetiştireceksen koyun yetiştir, fincanından kaymağın eksik olmaz; 2. *çara kötörüp kelüü etn.* düğün töreni: damadın babası ödenecek başlık parasını ayrıntılı bir şekilde konuşmak için gelinin ailesine gelir; 3. (*közdün çarası* ile aynıdır) göz evi, göz çukuru; *mayı tügöngön çara* feri kaçmış göz (*harf.* yağı tükenmiş göz çukuru); *mayı tügöngön çarasındaki kubatsız közü menen karap* tükenmiş (*ya da zayıflamış ya da suyu çekilmiş*) gözlerle bakarak; *bala-baladay, başı-közü çaraday bolçu* çocuk çocuk gibi olmalı (*başkasının işine, büyüklerin*

konuşmalarına karışmamalı); 4. (*karş. kaznak 1*) mezar çukuru; 5. *gün.* atların toynağının alt kısmı; 6. *toguz korgol* oyununda tahtanın ortasındaki iki çukur (*bkz. korgol*). *karş.* Oyr. *çara* “bir çeşit büyük kase”; Küer. *cara*; Kzk., şor *şara*; Oyr., Tel. *çār* “tava” = Moğ. *çara* “büyük çanak” [VEWT 100a].

çara II *İr.* önlem, tedbir, düzenleme, ölçü, alet, vasıta; *aga katuu çara koldondu* onun için şiddetli tedbirler uygulandı; ağır cezalandırıldı; *çara kör-* tedbir almak, çaresini arayıp bulmak; *çara körböö* önlem almama; *tiyiştüü çaralardı öz ubagında körüşkön emes* gerekli önlemleri tam zamanında almaz. *karş.* KB *çara* “çare”, Kmk. *çarä*, Krm. *şarä*, Kzk. *şara* [VEWT 100a] < *İr.* چاره *çäre* (PED 385b).

çaraan: *çoguu-çaraan* = *çoguu-çaran* (*bkz. çaran*).

çarabzal, çarabzan, çarabzel *gün.* = *çarapzal*.

çaraçı yardım eden, yardımcı.

çarakta- *gün.* = *şarakta-*.

çaran: *çoguu-çaranı menen* hiçbir ayrım yapmadan, seçmeden; hepsi, hep birlikte, toptan; *çoguu-çaran öskön* hep birlikte büyüyen; *çoguu-çaran oturup keñeştik* hep birlikte görüştük (*ya da danıştık ya da düşünüp taşındık*).

çarana yeni doğmuş canlının vücudunu kaplayan ince zar. *karş.* Oyr. *çarana* “yumurta akı”, Kzk. *şarana* [VEWT 100a].

çarapzal, çarapzel *İr.* *gün.* çakı.

çarasız ister istemez, çaresiz, ihtiyaçlar yüzünden, zoraki; *çarasız köndü* çaresiz, ister istemez, zoraki razı oldu. < *çara+sız* *bkz. çara II*.

çarasızdık çaresizlik, ümitsiz durum; *çarasızdıktan* çaresizlikten, mecburen. < *çarasız+dık*¹⁰⁸.

çaray (*uym. oroy ya da aray ile*) *oroy közübüz çaray oturganda aytkın* biz meydanda toplandığımızda söyle.

çarayna *İr.* 1. zırh, zırh takımı, cebe; *altından (ya da bolotton) sokkon çarayna folk.* altın (*ya da çelik*) kaplı zırh, altından (*ya da çelikten*) dövülerek yapılmış zırh; *çarayna töştö tartınıp* zırhı göğsüne geçirerek; 2. zırh, kabuk; *çarayna tondu kiybedim folk.* zırhı giymedim; 3. miğfer; *Külçoronun çarayna töböğö*

¹⁰⁸ *Bkz. açıklama 2.*

basa kiyiptir folk. Külçoro zırhını başına sıkıca giydi; *Kanıkey kılğan çarayna, töbödö mıktap tüyülü folk.* Kanıkey için hazırlanmış zırh sağlam bir şekilde kafasına bağlı; 4. = *çarana*. < İr. چہار اینہ *çehār āyine* (PED 403b).

çaraynaluu: *çaraynaluu ak kañkı* işlenmemiş deve derisiyle sıkıca kaplanmış semer (*ya da* eyer). < *çarayna+luu*¹⁰⁹.

çarba İr. 1. ekonomi; *ayıl çarbası* köy ekonomisi, tarım; *mal çarbası* hayvancılık, hayvan yetiştiriciliği; *koy çarbası* koyun yetiştiriciliği; *mal çarbasının tarmagı bolgon koy çarbası* hayvan yetiştiriciliği kolu olan koyun yetiştiriciliği; *el çarbası* halk ekonomisi; *şaar çarbası* şehir ekonomisi; *tovar çarbası* mal ekonomisi; *çarba başı* idari yardımcı, ekonomi yöneticisi; *kömök çarba* yardımcı ekonomi; *cay çarba ya da ceke çarba* özel ekonomi; *mal çarba produktsiyası* hayvancılık ürünleri; 2. hayvancılık ekonomisi; 3. hayvancılık uzmanı, hayvan yetiştiricisi; *dıykan bolsoñ, başında bol, çarba bolsoñ, kaşında bol ats.* eğer çiftçiysen ekinin yanında ol, eğer hayvan yetiştiricisiysen hayvanın yanında ol; *dıykandarga çöl cakşı, çarbaga salkın tör cakşı* ş. çiftçi için düzlük güzel, hayvan yetiştiricisi için serin, yüksek mera güzel; 4. *kon.* evcil hayvan; *birin-eki çarbası bar* bir iki hayvanı var; *◊ kara çarba* fakir, yoksul. < İr. چہارپا چاروا *çehārpā, çarvā* (PED 385b, 403b).

çarbaçı idareci, yönetici. < *çarba+çı*.

çarbaçıl idareli, tutumlu insan. < *çarba+çıl*¹¹⁰.

çarbaçılık 1. ekonomi; *ayıl çarbaçılığı* köy ekonomisi; 2. hayvancılık ekonomisi, hayvancılık, hayvan yetiştiriciliği. < *çarbaçı+lık*.

çarbadar İr. hayvan yetiştiricisi. < *çarba+dar*¹¹¹.

çarbadarluu hayvan yetiştiriciliği; *çarbadarluu kalk* hayvancılık yapan halk, hayvan yetiştiren halk. < *çarbadar+luu*¹¹² < *çarbadar+lig*.

çarbak İr. 1. kale, müstahkem mevki; meskun bölge, iskana açık bölge, duvarla çevrelenmiş toprak; *Margalañdın başında Alookenin çarbagı folk.* Alope'nin

¹⁰⁹ Bkz. açıklama 8.

¹¹⁰ Bkz. açıklama 15.

¹¹¹ Farsçada "gözeticilik, koruyuculuk veya sahiplik" ifade eden +*dār*, Türkçe ve alıntı kelimelerin sonuna eklenerek vasıf ismi yapar (KTG 2005: 121).

¹¹² Bkz. dipnot 109.

kalesi Margelan şehrinin başlangıcındadır; *açıgıp çıkkān arbaksīñ, buzulup kalgan çarbaksīñ folk.* acıkmış bir ruhsun, harabeye dönmüş bir kalesin (*ya da meskun bölgesin*); **2.** etrafı duvarla çevrili bahçe (*ya da tarla*), bostan, eve bitişik küçük tarla; **3.** meyve bahçesi; *intımağı bar bolso, bazarı cürgön çarbaktay ş.* (şehirde) dirlik olsa çiçeklenmiş bahçeye benzeyecek; *çarbak tik-* meyve bahçesi yapmak; **4. gün.** satranç. < İr. چارباغ *çārbāḡ* (PED 384a).

çarbaker *İr.* = çarbadar.

çarbalan- *Çuy. ağ.* çift çubuk, hayvan sahibi olmak. < *çarba+la-n-*.

çarbalık ekonomik; *çarbalık tovarlar* ekonomik mallar. < *çarba+lık*¹¹³.

çarbaluu çiftlik sahibi; *orto çarbaluu* orta düzeyde çiftlik sahibi. < *çarba+luu*¹¹⁴ < *çarba+lig*.

çarbasız idaresiz, hesapsız, tutumsuz; *çarbasız adam* tutumsuz adam. < *çarba+sız*.

çarbasızdık kötü yönetim, idaresizlik, ihmal, savsaklama. < *çarbasız+dık*¹¹⁵.

çarbi I küçük, ufak, iri olmayan; *çarbi mal* küçük hayvan (*koyunlar, kuzular*).

çarbi II *İr. gün.* = çarvi.

çarbıla- küçük parçalara bölmek. < *çarbi+la-*.

çarbılan- *dön.* *çarbıla-*‘dan; küçülmek, ufalmak; *mal çarbılanıp ketti* hayvan küçüldü (*yani atların, ineklerin birlikte koyunlar, kuzular gibi görünmesi*). < *çarbıla-n-*.

çarcayıt düzensizlik, karmaşa, karışıklık; *mal çarcayıt ketti* hayvanlar her tarafa dağıldılar; *çarcayıt sözdör* her türlü şey hakkında konuşma (*açık bir konu hakkında değil*); *çarcayıt sözdör bir saamga öküm sürdü* oradan buradan konuşmalar kimi zaman meşgul etti.

çarça- **1.** yorulmak, usanmak; **2. mec.** ölmek, ölü gibi olmak (*9-10 yaşlarındaki çocuklar hakkında*); *balası çarçap kaldı* çocuğu öldü. *karş.* Kaz. *çarça-* “yorulmak”; Tel. *çarça-* “soğuktan ölmek” < Moğ. *çarça-* “donmak, katılaşmak” [VEWT 100a].

çarçañkı biraz yorulmuş, hafif yorgun.

¹¹³ Bkz. açıklama 2. Burada, şahıslara bağlı olmayan meslek isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

¹¹⁴ Bkz. dipnot 108.

¹¹⁵ Bkz. dipnot 113. Burada, sıfatlardan soyut isimler yapma görevinde kullanılmıştır.

çarçaş- *işt. çarça-*'dan. < *çarça-ş-*.

çarçat- *et. çarça-*'dan; yormak. < *çarça-t-*.

çarçatuu *iş. çarçat-*'tan. < *çarçat-uu*¹¹⁶ < *çarçat-ıg*.

çarçı *İr. 1. (bazan dört çarçı) kare, dörtgen, dördül; kare şeklinde; 2. gün. (erkeklerin kuşanmak için kullandığı) kare şeklinde örtü; 3. gün. mendil; ◇ can dört çarçı bolup catkan kez* endişe ve şefaath zamanı; *canın dört çarçı kıl-* birçok dert vermek, birçok üzüntüye sebep olmak, huzursuzluk yaratmak; *çarçı boyluu* kısa boylu ve tıknaz; *tıkçıygan çarçı boyluu toluk kişi* kısa boylu, sağlam yapılı, şişman kişi; *el çarçısının bil-* başkalarının ruh halini bilmek; *cer çarçısının çalalı folk.* her yeri inceleyelim (*askerî keşif amacıyla*). < *İr. چرچی çerçi.*

çarçıla- enini ve boyunu denk getirerek katlamak (*örn. örtüyü, mendili*); *çarçılup kes-* kare şeklinde kesmek; *çarçılup-çönöktöp ya da çarçılup-çönöktöö colu menen* kare şeklinde yuva; *çarçılup-çönöktöp egüü* kare şeklinde(ki alana) ekiyor. < *çarçı+la-*.

çarçılan- *dön. çarçıla-*'dan; *cürögü çarçılanıp-çönöktölüp egilgen* kare şeklindeki alana ekilen mısır. < *çarçıla-n-*. < *çarçıla-n-*.

çarçoo *iş. çarça-*'dan; yorgunluk, bıkkınlık; *cazgan kulda çarçoo çok ats.* suçlu yorulmaz (*suçlu olan hatasını telafi etmeye çalışmaz*). < *çarça-g*¹¹⁷.

çarda- 1. vaklamak, gaklamak, bağırmak; *kölündö baka çardagan folk.* gölde kurbağalar vakladı; 2. ötmek; *bulbulu sayrap çölündö, kukugu çardap kögündö* ş. bülbül düzlükte şakır, guguk kuşu yeşillikler (yerler)de öter; 3. *mec.* durumdan haberdar olmak, bilgi getirmek amacıyla gitmek; *col çarda-* yol öğrenmek, yol araştırmak; *el için çardap keldi* halk için gözleyip etrafı dolaştı; *çalgınıımız keldi dep, çardap cerin kördü dep* ş. araştırmacımız geldi diyerek, oradaki yeri gördü diyerek; 4. *mec.* mutlu olmak, mesut olmak, ferahlık duymak, bir şeyin tadını çıkarmak, bir şeyden tat almak; *oşol uçurda arak içip, çardap oturgan ele* oturduğu sırada votka içip mutlu oldu.

çardagay iri göbekli, koca göbekli.

çardak: *ak çardak* martı.

¹¹⁶ Bkz. açıklama 7.

¹¹⁷ Bkz. dipnot 116.

çardana İr. gün. = **mandaş**; **çardana kurup otur-** bağdaş kurarak oturmak. < İr. چاردنه **çardâne**.

çardañda- 1. (*şişman hakkında*) hareket etmek, ilerlemek, kımıldamak; 2. *mec.* hoşnut, memnun olmak, sakin bir ruh haleti içinde olmak.

çardañdaş- *işt.* **çardañda-**'dan. < **çardañda-ş-**.

çardañdat- *et.* **çardañda-**'dan. < **çardañda-t-**.

çardarı İr. çeşitli ilaçların karışımı, ilaçların birleşimi. < İr. چاردری **çār-darī** (PED 385a).

çardaş *iş.* **çarda-** 2'den. < **çarda-ş** bkz. **çarda-** 2.

çardaş- *işt.* **çarda-** 2'den. < **çarda-ş-** bkz. **çarda-** 2.

çardat- *et.* **çarda-**'dan. < **çarda-t-**.

çarday- şişmek, kabarmak, taşmak; **çardaygan kursak** şişkin karın.

çardooçu *tar.* köyleri dolaşarak halkın refahı, mutluluğu hakkında bilgi edinmekle görevli kişi. < **çardoo+çu** < **çardag+çı** karş. **çarda-** 4.

çargı- süzülerek yükselmek, uçup gitmek; dolaşmak, gezmek; hızlı gitmek, acele etmek; **çargıp uçat** süzülerek uçuyor; ◇ **çargıgan iş** süslemesi olmayan basit iş.

çargıt ikiyüzlülük, riya, riyakarlık, yalan, aldatma, hile, oyun; doğru cevap vermekten kaçınma; **çalırı turat közündö**, **çargıtı turat sözündö** gözleri yan bakıyor, sözleri yalan.

çargıt- *et.* **çargı-**'dan; kaçınmak, hık mık etmek, kaçamak yapmak, yakayı sıyırmaya çalışmak; **cön suragan adamga**, **cönün aytpay**, **çargıtıp folk** soru soran adama doğruyu söylemekten kaçınıyor; **söz çargıt-** birinin aklını karıştırmak; konuşmayı başka bir konuya çevirmek için çabalamak, sözcüklerden kaçınmak; **suragan suroosuna**, **çargıtkan cooptordu berip**, **tım boldu** sorulan soruya kaçamak bir şekilde cevap vermekle yetindi; **çargıtpagın** yalansız, kaçınmadan; **başka sözgö çargıt-** sapmak, uzaklaşmak, konuşmayı başka bir konuya çevirmek; **sözdü tamaşaga çargıt-** sözü şakaya çevirmek (*özünden saptırmak*). < **çargıt-t-**.

çargıtış *iş.* **çargıt-**'tan; **çargıtış üçün esendik suraşa**, **epildey baştadı** lafi değiştirmek için sağlık sıhhat hakkında sormaya, yaltaklanmaya başladı. < **çargıt-t-ş**.

çargıtış- *işt. çargıt-'tan. < çargıt-ı-ş-.*

çargıtma kaçınma, kaçamak yapma, yakayı sıyırmaya çalışma; heves karıştırma. < *çargıt-ma.*

çarı = çari.

çarı- birbirine bağlayarak katlamak (*ipi, kurdeleyi*); *abıdan bekem çarigan* oldukça sağlam bir şekilde katlayıp birbirine bağladı.

çarık I = çark I.

çarık II çarık (*işlenmemiş deriden yapılmış kalın tabanlı, kısa konçlu ve burunları hafifçe yukarıya kalkık ayakkabı*); *çarık tartın-* çarığa yerleştirmek; *okugan-çarık, okubagan-çarık ats.* okuyan aydınlık, okumayan karanlık. *karş. OT, EH, Çağ. çaruk* "ayakkabı, kundura"; OT, Osm., Krm., Küer., kkrğ. *çaruk*; Kzk. *şaruk*, Krç. *çirik*, Blk. *cirik* [VEWT 101a] < İr. چارغ *çāruğ* (PED 385a).

çarıkçan ayağına çarık giymiş olan (*bkz. çarık II*); *çoñ çarıkçan bala* büyük çarık giymiş çocuk. < *çarık+çan*¹¹⁸.

çarıkta- I bileği taşında bilemek. < *çarık+ta-*¹¹⁹ *bkz. çarık I.*

çarıkta- II 1. atın nallanmamış toynağını bir şeyle sarmak (*taşlı zeminde giderken*); 2. *mec.* sık sık görüşmek; *çarıktaıp uç-* dönerek uçmak. < *çarık+ta-*¹²⁰ *bkz. çarık II.*

çarıkta- I, II *et. çarıkta- I, II* den. < *çarıkta-t-*.

çarıktoo *iş. çarıkta- I, II* den.

çarıktoo 1. ayağına çarık giymiş olan (*bkz. çarık II*); 2. *mec.* fakir, fukara, yoksul; *çarıktooğa tiydi* fakirleşmeye başladı. < *çarık+too*¹²¹ < *çarık+lığ.*

çarıl-da- cıvıldamak, cır cır ötmek, cırıldamak.

çarıl-dak cıvıldama, ciyak ciyak bağırma; keskin sesli. < *çarıl-da-k.*

çarıl-daş- *işt. çarıl-da-'dan. < çarıl-da-ş-.*

çarım İr. 1. *gün.* derinin altı; 2. *gün.* taban, alt (*ayakkabının*); *kelte çarım = taş taman* (*bkz. taman I 1*); 3. *mec.* hayvan derisinin iç tarafındaki damarlı tabaka;

¹¹⁸ Bkz. açıklama 20.

¹¹⁹ Bkz. açıklama 4.

¹²⁰ Bkz. dipnot 119.

¹²¹ Bkz. açıklama 8.

4. *mec.* küçük sinirler, kas lifleri (*etteki*); *et çarım eken, tiş ötpöyt* sinirli et çiğnenmez. < İr. چرم *çarm* (PED 391b).

çarın- *dön.* *çarı-*'dan; *eger munu iştebesem, katınımdın dambalın başıma çarınayın!* bu işi yapmazsam karımın pantolonunu (*sarık* gibi) başıma dolasınlar (*bkz. dambal*). < *çarı-n-*.

çarış: *çarış adam* kavgacı, yaygaracı.

çarış- *işt.* *çarı-*'dan; sağlam bir şekilde bağlı olmak; *atı turat kayışıp, kıl çılbirga çarışıp folk.* at dizginleri sağlamca bağlı bir şekilde duruyor. < *çarı-ş-*.

çarıt- *et.* *çarı-*'dan. < *çarı-t-*.

çarıyar İr. (*ya da tört çarıyar*) dört halifeden ilki (*Hz. Muhammed'in ardından gelen halife*). < İr. (گزين چار يار *çehār yār(-ı güzîn)* (PED 404b).

çari İr. *gün.* [*çäri*] dört yaşındaki oğlak.

çark I İr. 1. tekerlek, çark; *arabanın çarkı* arabanın tekerleği; 2. bileği taşı (*yuvarlak, tekerlek biçiminde*); ◇ *çark aylan-* dönmek, dolaşmak, dönüp dolaşmak, fırıl fırıl dönmek; *tegirmendin parasınday çark aylanıp halka dizilişli değirmen kanatları gibi dönerek; çırakka çark aylangan cetim köpölöktöy* kandilin üzerinde uçuşan kelebek gibi; *asmanda çabalakeyler çark aylanıp, kayıp uçup cürüştü* kırlangıçlar gökyüzünde dönerek hızla uçuştular; *aalamdı çark aylangan külük oy* dünyaya yayılan fikir; *cayı-kıştı çilde-çark aylandıñ, catpadıñ* ş. ne yazın boğucu sıcaklığında ne de kışın ayazında rahat edebildin; *çark aylangan bakşılar* dönerek kendinden geçen şamanlar; *çark uç-din.* (*derviş hakkında*) Allah'a dua ederek dönmek (*ibadet şekillerinden biridir*); *diyvanaça çark uçup* ş. derviş gibi dönerek; *düynö köz aldıda çark aylandı* dünya bana zindan oldu; *çark aylant-* 1) hızlı bir dönüşte bulunmak; 2) tartışmasız boyun eğdirmek; *çark imer-* 1) hızla dönmek (*örn. koyun sürüsü, yulki atlar*); 2) = *çark aylant-*. < İr. چرخ *çarh* (PED 390b).

çark II güç, kuvvet, imkan, olanak; *çarkıñ kelbeyt ya da çarkıñ cetpeyt* gücün yetmiyor, üstesinden gelemezsin; *çarkım cetse, çalışıp, dagdır cetse, ölümün folk.* gücüm yetse çalışırım, düşüncemi söylesem ölürüm; *çarpişkandın baarına çarkı ceter er eken folk.* savaşanların hepsine gücü yeten yiğit; *çaççısa keter çarkı çok* savaşmaya gücü yok; *çarkı kelse* gücü olsa, yapabilse; *çarkı kıyın*

duşmandan kay betim menen kaçamın! folk. güçlü düşmandan kaçtım (*bu bir rezalet!*); *çarkı kelip kalganı, çarkı cogun cutuşat folk.* (*tabiatta*) güçlü güçsüzü yutar; *çarkıñ kana?* gücün nerede?; *iştin çarkı belgilüü* işin nereye gittiği anlaşılıyor; *balbandık çarkı tolo elek* henüz bir savaşçının gücüne sahip değil; *maani-çark = çark; maani-çarkıñ çok* gücün yok; *◊ çark toktogon irik* yetişkin koç.

çarkana *İr.* (*destanda*) = **çarbak 3**; *çarkanaga gül tigip folk.* bahçeye çiçek dikerek. < *İr.* چارخانه **çār-hāne** (PED 384b).

çarkap *İr. gün.* Tal.ağ. kuru ot yığını.

çarkapta- *gün.* yığmak, toplamak (*ot*); *pıçan çarkaptaylı* otları yığalım. < **çarkap+ta-**¹²².

çarkar I *İr.* 1. *gün.* ahır, at ahır, tavla; 2. hayvanlar için ağıl, samanlık; 3. (*destanda*) ev, barınak, mesken; 4. (*tamamı çarkar kuuray*) *Tien.ağ.* sert bir bitkinin adıdır.

çarkar II *İr.* = **çari**; *toguz cüz çarkap irik soydu folk.* (*şölende*) dokuz yüz oğlak kesti.

çarke = **çarık II**.

çarkeş *İr. gün.* [çärkäş] direngen, ısrarcı, inatçı. < *İr.* چركش **çerkeş**.

çarkilda- *yan.* cıvıldamak, cıvıldaşmak, cır cır ötmek; *suur çarkıldayt* köstebek cır cır ötüyor.

çarkildoo *iş.* **çarkilda-**'dan; cıvıldama, cıvıldaşma, cır cır ötme. < **çarkilda-g**¹²³.

çarkıra- bağırarak, çağırarak, çığlık atmak (*şiddetli bir şekilde ağlayan çocuk ya da ekin kargası, alacakarga hakkında*); *mal satkan cerden çar karganın ünündöy çarkırgan ün çıktı* hayvan satılan yerden ekin kargasının sesine benzer gür bir ses duyuldu.

çarkırat- *et.* **çarkıra-**'dan. < **çarkıra-t-**.

çarkıy *gün.* bir kap adıdır.

çarköpölök = **çar köpölök** (*bkz.* köpölök).

çarkpalek *İr. gün.* [çarkpäläk] su çarkı. < *İr.* چرخ فلك **çarh-ı felek**.

¹²² Bkz. açıklama 4.

¹²³ Bkz. açıklama 7.

çarkpalekte- su çarkını kullanmak; *çarkpalektep suu çıgarıp* su çarkını kullanarak su çıkarıp. < *çarkpalek+te*¹²⁴.

çarkta- bileği taşında bilemek. < *çark+ta*¹²⁵.

çarktāt- *et. çarkta-*'dan; bileği taşında bilemek; *kılıçtın baarın çarktātıp, kınına salıp, saptātıp folk.* bütün kılıçları bileyip, kınına koyup kabzalarını temin etmelerini emrederek. < *çarkta-t*.

çarp = *carp*.

çarpaya *İr. gün. [çärpâyä]* genellikle açık havada bir yere *ya da* çay ocağına yerleştirilen tahtadan büyük yatak; *çoñ çaykananın çarpayaları adamga cık tolgon* büyük çay ocağının sedirleri tıklım tıklım doldu. < *İr. چهارپایه çehār-pāye* (PED 404a).

çarpı: *çala-çarpı* = *çala-çarpıt* (bkz. *çala*); *sözdörün çala-çarpı ugup kaldım* sözlerini yarım kulakla dinledim; sözlerine pek kulak asmadım.

çarpı- vurmak, çarpmak, dövmek, fiske vurmak, darbe indirmek; *at çarpıp basat* at ayaklarını ileriye doğru atarak yürüyor; at zorlukla yürüyor; *calın çarpıganday* ateş sarmış gibi.

çarpıl- *ed. çarpı-*'dan; *el soguş cılı çarpılıp kaldı* milli savaş zamanı kızıştı; *azıraak cutka çarpıldık* Hint kenevirinden biraz zararlı çıktık (bkz. *cut I*); *çarpılıp, eldi dürbötpöy, çabişa turgan ceriñdi ayt folk.* zıvanadan çıkıp halkı karıştırma (en iyisi) savaştığımız yeri anlat; *kanatının küüsünö kança candar çarpılat folk.* onun kanadının gücüyle karşılaşan canlılar mahvoldular; *emnelerge gana çarpıladı!* yine hangi belaya bulaştı!; *çalgındarı çarpılğan folk.* 1) (örn. *akdoğan*) parçalanmış telekeli; 2) *mec.* güçleri elinden alınmış (örn. *aciz dul kadın hakkında*); *bıışksingan adamdar beresege çarpıldı ş.* kendilerini kurnaz sanan adamlar borca düştüler; *aldım-cuttumga köp çarpılıp, könüp kalğan* dolandırıcılığa alışkındır; *çarpılıp köp akça cumşadım* çok çabaladım ve çok para harcadım. < *çarpı-l*.

¹²⁴ Bkz. dipnot 122.

¹²⁵ Bkz. dipnot 122.

çarpılt- *et. çarpıl-’dan; duşmanıñdı çarpıltıp turganıñdı körbödüm folk.* düşmanını bozguna uğrattığını görmedin (yani henüz kahramanlık gösteremedin). < **çarpıl-t-**.

çarpın- *dön. çarpı-’dan; çarpındıñar meni kayta cañırtıp ş. (doktor) beni* kendime getirmek için çok çaba harcadı. < **çarpı-n-**.

çarpındı serpinti, damla, kırık, parça, kırıntı; *çarpındıdan çaçırap, sansız cıldız caynadı ş. püsküren parçalardan sayısız yıldız yayıldı.* < **çarpın-dı**¹²⁶.

çarpış *iş. çarpı-’dan.* < **çarpı-ş-**.

çarpış- *işt. çarpı-’dan; buura kökül boz aygır, çarpışıp turgan kezimde, ömgöktöy tüştü taygılıp ş. ben (düşmanlarla) savaşıırken gür yeleli beyaz aygırın ayağı kaydı ve dizlerinin üzerine düştü; solto kırgızınun kalmak menen çarpışıp turganı* Kırgız kabilelerinin Kalmıklarla savaştı. < **çarpı-ş-**.

çarpışuu *iş. çarpış-’dan; < çarpış-uu*¹²⁷ < **çarpış-ıg.**

çarpıt: *çala-çarpıt bkz. çala.*

çarpıt- *et. çarpı-’dan.* < **çarpı-t-**.

çart *yan. çatırtı, kesme; taklit ifade eden enerjik hareket; çart et-* çatırdamak; **muz çart carılat** buz çatırtıyla kırıldı; **kandaydır çart muz carıldı** nedense buz çatladı; **ciliklin başın çart taarıp, içinen mayın şimidi folk.** kemiğin ucunu kırarak içindeki iliği emerek çıkardı; **eşik çart cabıldı** kapı ansızın şırak diye kapandı; **çart kes-** (bir darbe ile) kesivermek, uçurmak; **çart tüy-** sağlamca düğümlmek; **kerilgen arkanga kılıç tiygendey kepti çart üzdü** gergin kementi kılıçla kesmiş gibi konuşmasını aniden kesti; **çart-çart süylö-** saygısızca ve kesik kesik konuşmak; **çağılgan çart-çurt etip, kün kürkürödü** şimşek çaktı, gök gürledi; **kazandı oçokton çığarganda al çart-çurt carılıp, sorpo tögülüp ketti** ocaktan alırken kazan çatladı ve çorba döküldü.

çarta: *çartasınan kırk-* çınlamak.

çartarap *İr. civar, çevre, dolay, yöre; çartarapta* etrafta, civarda; **çartaraptan** her taraftan; **kıyalı uçup çartarap cakka ş.** fikirleri her tarafta dolaşır. < **İr.- Ar.** چارطرف **çār-taraf** (ÖS 277).

¹²⁶ Bkz. açıklama 9.

¹²⁷ Bkz. açıklama 7.

çartilda- 1. gürlemek, gürüldemek, gümbürdemek; *kün çartildap turat* gök gürliyor; *kün kürküröp, çağılğan çartildasın* gök gürlesin, şimşek çaksın; 2. *mec.* yüksek sesle ve canlı bir biçimde konuşmak; bütün hareketleri canlılık, sevinç ifade etmek; *Bakay keldi çartildap, basılbastan şartildap folk.* Bakay neşeli bir halde bağırarak geldi ve sakinleşemedi; *çartildap süylö-* kesik kesik ve yüksek sesle konuşmak; 3. *mec.* (içki hakkında) mayalanmak; *çaşçaktan açıp çartildap, kükürttöy bozo küçösü ş.* (misafirler için) büyük fiçıda mayalasınlar ve bozayla güç toplansınlar.

çartildak çatırtı çıkaran, çatırdayan; *çartildak zattar esk.* patlayıcı madde. < *çartilda-k.*

çartildoo iş. *çartilda-*'dan; şiddetli çatırtı, gürleme, gümbürdeme. < *çartilda-g*¹²⁸.

çaruv gün. = *çarvi*.

çarvi İr. gün. iç, dahili, içeri (*bağırsak, böbrek*) yağ. < İr. چربی *çarbī* (PED 390a).

ças Rus. kısım, parça, bölüm; *çastar* parçalar (*makine*); *çastarı şay* parçaları tamam.

çasaboyçu kon. = *çasavoy*.

çasavoy Rus. kon. nöbetçi.

çaskovoy Rus. kon. bölge; *çaskovoy milisa* mahalle milis memuru.

çastuşka (halk edebiyatında) koşma; *orus kolhoz çastuşkaları* Rus kolhoz koşmaları.

çaşke gün. [çäşkä] = *şaşke. karş. çaşke* (Rad. 1918).

çaşkelik gün. [çäşkälük] doğu, şark.

çaşma gün. = *bıtıra ı*; *çaşma menen kepter atat* saçmayla güvercine ateş ediyor.

çaştaş- = *çaçtaş-*.

çat 1. bacakların birleştiği yer (*iç taraftan*); *çatıñdı kere-kere bas* bacaklarını genişçe açarak yürü; 2. iki nehrin ortasındaki alan; 3. dağın bir kısmının adıdır; *el törgö, çatka köçüp ketti* halk yüksek dağa göçtü. *karş. çat II* (Rad. 1893).

çata: *kıyalı çata ya da münözü çata* huysuz, kavgacı, çabuk kızan, öfkeli, hiddetli; *boz balanın camanı-çata bolor kıyalı ş.* çirkin delikanlı huysuz olur.

¹²⁸ Bkz. dipnot 127.

çatak kavgalı olma, bozuşukluk; hırgür, hırılı; *esk.* anlaşmazlık, ihtilaf; **çatak iş** skandallı iş; **iş çatak** işler kötü; **çataktın başı kaydan çıktı?** kavga ne yüzünden çıktı?; **çatak komissiyası** *esk.* şikayet komisyonu, hakem mahkeme; **çır-çataktı süygön kişi** huysuz, kavgacı kişi; skandalist; **çatak-çutak** herçeşit kavga ve çatışma.

çatakçıl kavgacı, yaygaracı, entrikacı. < **çatak+çıl**¹²⁹.

çatakkeş *Kırg.-İr. gün.* kavgacı, yaygaracı. < **çatak+keş**.

çataктаş- ağız kavgası yapmak, çatışmak, tartışmak; kavga çıkarmak, dalaşmak. < **çatak+ta-ş-**.

çataктаşuu *iş.* **çataктаş-**'tan; ağız dalaşı, çatışma, tartışma, münakaşa. < **çataктаş-uu**¹³⁰ < **çataктаş-ig**.

çataktuu kavgalı, ihtilaflı; **çataktuu koy** ihtilaflı koyun (*kime ait olduğu belli değildir*). < **çatak+tuu**¹³¹ < **çatak+lig**.

çatar *İr. gün.* *taar*'dan dikilen, eşya vs.nin üstünü örten paspas (*bkz. taar 2*). *karş.*

Çağ. **çatari** "bir çeşit hafif kumaş", Osm. **çatarü, çitari** < *İr. çit* [VEWT 101a].

çataş düzensizlik, nizamsızlık, karışıklık.

çataş- 1. karışmak, dolaşmak; düzensizliğe uğramak; **çataşıp-mataşıp** karışmış, çetrefil bir duruma gelmiş; 2. sayıklamak, hezeyan etmek; **tüşündö köp çataştı** uykusunda çok sayıkladı.

çataştır- *et.* **çataş-**'tan; karıştırmak, dolaştırmak, düzensizlik yaratmak; şaşırtmak, doğru yoldan saptırmak. < **çataş-tır-**.

çataştırış- *işt.* **çataştır-**'dan. < **çataştır-ı-ş-**.

çataştırıuu *iş.* **çataştır-**'dan; karıştırma, dolaştırma; şaşırtma, doğru yoldan saptırma. < **çataştır-uu**¹³² < **çataктаştır-ig**.

çataşuu *iş.* **çataş-**'tan; 1. düzensizlik, nizamsızlık; 2. sayıklama, hezeyan, saçmalama. < **çataş-uu**¹³³ < **çataş-ig**.

çatekte- karıştırmak, dolaştırmak, karışık bir duruma sokmak, çetrefilleştirmek; **işti çatektep aldı** işi karıştırdı, çetrefil bir duruma soktu.

¹²⁹ *Bkz. açıklama 15.* Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

¹³⁰ *Bkz. açıklama 7.*

¹³¹ *Bkz. açıklama 8.*

¹³² *Bkz. dipnot 130.*

çatektöö iş. *çatekte-*'den; karışıklık, karışma, çatallaşma.

çatı: *çatı-butu* anlaşılmaz, saçma sapan, düzensiz, dağınık, karışık; *oyu çatı-butu bolo baştadı* düşünceleri karışmaya başladı.

çatı- 1. katlamak, bükmek, karıştırmak, dolaştırmak (*ipi*); 2. *mec.* yanıltmak, şaşırtmak, karıştırmak (*işi, soruyu*); *çatıp süylö-* bile bile karıştırarak söylemek, kurtulmata çalışmak; *eçen türküüm oylordun başın çatıdım* pek çok şey düşündüm; *tolup catkan alkıştardın başın çatıp* alkışlara başını eğerek selam verip; *çınında baariñ tantıysıñ, cektun başın çatıysıñ folk.* gerçekte saçmalıyorsunuz, beni şaşırtıyorsunuz; *başın çatı-* birinin evlenme teklifine cevap vermek; *başın çatıp koyolu* evlenme teklifini kabul edelim.

çatıl- *dön.- ed.* *çatı-*'dan; *başı torgo çatıldı ats.* felakete uğradı, belaya bulaştı (*harf. gönlünü birine kaptırdı; birinin ağlarına düştü*); *baleketke çatıldı* başına bir felaket geldi; *acal okko çatılğan* ecel okuna yakalandı; *başı azapka çatıldı* azaba uğradı; *ayıpka barıp çatıldıñ folk.* sonuçta para cezasına uğratıldın (*b kz. ayıp 3*). < *çatı-l-*.

çatına- kırılmak, çatlamak, çatırtıyla paramparça olmak; çatırdamak, çitirdamak.

çatınañkır- hafifçe çatlamak.

çatınat- *et.* *çatına-*'dan. < *çatına-t-*.

çatır I 1. çadır; *kol çatır* şemsite; 2. çatı, dam; sundurma, çardak; 3. *avc.* set (*taşınabilir, portatif*). **çātur*, **çātīr* EH, OT, Osm. *çatur* "çadır, kulübe"; Trkm. *çādur*, OT *çāçur*, *çāşur* < ET *ça:tır* (ED 403b).

çatır II çatırtı, çatırdama; *koy çatır dep ürktü* koyunlar çatırtıdan ürktüler; *çatır-çatur* çatırdama, gürültü.

çatıra- 1. çatırdamak, çitirdamak; *karagay otun çatırap küyöt* köknar odununu çatırtıyla yakıyor; 2. *mec.* çevik, sağlıklı, neşeli olmak; *çaalıkkanı bilinbey, çatıray basıp barıştı folk.* yorgunlukları belli olmuyor, neşeli bir şekilde geliyorlar; *çatırap tolup turgan kezi (birinin) yaşamının* en parlak dönemi. < *çatır+a-*¹³⁴.

¹³³ Bkz. dipnot 130.

¹³⁴ Bkz. açıklama 24.

çatıraş İr. satranç; *çatıraş oyno- folk.* satranç oynamak. << İr. شترنج *şatranc* (PED 734b).

çatırat- *et. çatıra-*'dan; *tünü künü col cürüp, çatırata mol cürüp folk.* uzun yolda gece gündüz hızlı bir şekilde yürüdü. < *çatıra-t-*.

çatıray- mükemmel bir görüntüye sahip olmak, parlamak, göze çarpmak; *çatıraygan ak üy* muhteşem beyaz ev; *çatıraygan kişi* lüks kıyafetli ve ciddi bir duruşu olan kişi.

çatırça *küç. çatır I* den. < *çatır+ça*.

çatırçalan- çatıyla örtülmek; *üyü menen kampasının ortosu çatırçalangan* eviyle ambarı çardakla birleştirilmiş. < *çatırça+la-n-*.

çatırçalat-: *çatırçalatıp saldırgan ak tam* iki inişli çatısı olan beyaz ev. < *çatırça+la-t-*.

çatırçaluu: *çatırçaluu eki bölmelüü kiçine tam* iki odalı küçük kerpiç ev. < *çatırça+luu*¹³⁵ < *çatırça+lig*.

çatırda-: *çatırdap üy sal-* ev yapmak, çatıyla örtmek. < *çatır+da*¹³⁶ bkz. *çatır I*.

çatırla- = *çatıra-*; *cılçıksız tokoy barısı çatırlap küyüp ketiptir folk.* gür orman çatırtıyla yarıyor.

çatırluu üstü kapalı, örtülü, çatısı olan (örn. ev hakkında). < *çatır+luu*¹³⁷ < *çatırça+lig*.

çatış çetin, zor, dolaşık, karışık, çapraşık; *çatış masele mat.* karmaşık problem; *karama-karşıliktın çatışı* çelişkiler yumağı.

çatış- *işt. çatı-*'dan; 1. dolaşmak, karışmak; *çatışkan cip* karışmış ip; 2. *mec.* karışmak, müdahale etmek; *munday işke çatışpaymun* böyle işe karışmayacağım. < *çatı-ş-*.

çatıştır- *et. çatış-*'tan; dolaştırmak, karıştırmak (örn. *birinin ayağı diğerinin ayağına bağlanmış birkaç at hakkında*). < *çatış-tır-*.

çatkal I iki dağ arasındaki oyak, çukur; *çatkayagı çatkalday folk.* arka ayaklarının arkasındaki aralık, dağ ortasındaki çukura benziyor.

¹³⁵ Bkz. açıklama 8.

¹³⁶ Bkz. açıklama 4.

¹³⁷ Bkz. dipnot 135.

çatkal II *Tien.ağ. gün.* yonga, kaba sap parçaları; **çarkar çaptım özümö, çatkali tiydi közümö folk.** ekin biçtim kendime, sapı girdi gözüme (*bkz. çarkar I 4*).

çatkayak 1. kasıktan dize kadar bacak; kalça, but; 2. atların arka ayaklarının üst kısmındaki aralık (*bkz. çatkal I*).

çatki: **çatki ayak** = **çatkayak.** *karş.* Krm. **çatki** “sırma işli ipek peçe”; **çatı** “deri çuval asmak için üç sopanın birleştirilmesi” (Rad. 1899).

çatuv *gün.* 1. = **çaç uçtuk fakat boncuklardan oluşur** (*bkz. uçtuk I*); 2. iki söykö (*bkz.*)’yü bağlamaya yarayan ip. *karş.* **çatü** “ip, urgan” (Rad. 1899).

çavadan *İr. gün.* 1. silindir biçiminde sert yastık (*resimlerle kaplı yünlü dokuma ya da kilimle kaplıdır*); 2. *bkz. çabadan.* < *İr. چمدان çämüdân* (ÖS 274).

çavandürük *İr. gün.* [**çäbändürük**] çelimsiz, zayıf, hastalıklı (*çocuk hakkında*).

çavatı *gün. bkz. çabatı.*

çavker *İr. gün.* [**çavkär**] benekli (*renkler hakkında*).

çavli *İr. gün.* [**çävli**] çubuk ya da telden örülmüş kevgir. < *İr. چاولی çāvli* (PED 387a).

çay I çay; *koyuu çay* koyu, demli çay; *taş çay ya da takta çay ya da sümbö çay* tablet çay; *kök kuyruk çay esk.* yeşil çay; *ak kuyruk çay esk.* Seylan siyah çay; *ak çay* 1) *gün.* yeşil çay; 2) *şaka.* votka; *alma çay* meyveli çay; *kuurma çay* tereyağında kavrulmuş un eklenmiş sütle hazırlanan sıcak içecek; *etken çay* (*Uygurlarda ve onlara yakın yerlerde*) sütlü, tuzlu ve (*çoğunlukla*) biberli çay; *çay-çamek ya da çay-çamelek* çay ya da buna benzer bir şey. < Osm. *çay*, Kzk. *şor* (> Rus. *чай*) < Çin. *ça* [VEWT 95a].

çay II koyun sürüsünü döndürmek ya da durdurmak için seslenme, bağırma; **çay-çayla-** koyunlara seslenmek.

çay- *gün.* = **çal- 1.**

çayan 1. akrep; *cılandan sır surasa, çayandan kalıs kılat ats.* yılanı sırrını (hadi anlat bakalım ne yaptın diye) sorarsan, akrebi hakim gösterir; 2. *Tien.ağ.* yaban arısı, eşek arısı; 3. (*tamamı su çayani*) yengeç; *baldar çayan karmap catışat* çocuklar yengeç yakalıyorlar; ◇ **çayan tüy-** düğme şeklinde küçük düğümler yapmak; **çayan közdüü** sarı gözlü, akrep gözlü. *karş.* Trkm. *içyan* “akrep”; Nog.

şayan “yengeç”; Kzk. *şayan*; Kkal. *şayan* ~ Moğ. *çayan*, *çiyan* < OT *çadan* (TDES 91b); *ça:dan* (ED 403a).

çayçı 1. çay içen kişi; 2. *tar.* ev hizmetçisi, zenginlerin evlerindeki bayan hizmetçi; *men kızdın çayçısı bolup kaldım* kızın yanında hizmetçiliğe başladım. < *çay+çı*.

çayçıl çay içmeyi seven, çay düşkünü, çay tiryakisi. < *çay+çıl*¹³⁸.

çayda *mayda* ile ikileme oluşturur; *mayda-çayda* küçük, ufak tefek; *mayda-çayda cumuştur* ufak tefek işler, bazı işler.

çayday: *büydöy-çayday* oyun esnasında birçok kişinin farklı taraflardan bir kişiye saldırdıkları zaman söylenen sözdür; *büydöy-çayday kıl-* 1) (*birçok kişi hakkında*) bir kişiye değişik yanlardan saldırmak; 2) *mec.* aşırı derecede heyecan *ya da* şaşkınlığa sebep olmak, son derece galeyan *ya da* hayrete vardirmek.

çaydoos *İr.* çaydanlık, su kaynatmak için kullanılan çaydanlık. < *İr.* چایجوش *çaycûş*, *çaydöş*, *çaydoos* (ÖS 275).

çaydooz = *çaydoos*.

çaydoş *gün.* = *çaydoos*.

çayı- 1. yıkamak, çalkalamak; *betin çayıbay işe kelgen* elini yüzünü yıkayarak işe geldi; *beti-başıñdı çayıp al* yüzünü, başını yıka; *köz caşı menen kökürögün çayıp oluruşat* gözyaşıyla yüreğini yıkayıp oturuyorlar; *kökürögün caş çayıp, ıylap berdi* ağladı ağladı, yüreğini gözyaşlarıyla yıkadı; 2. *gün.* çalkalayarak karıştırmak, çalkalayarak eklemek; *talkan kılıp, ayranga çayıp* ayrana yulaf unu karıştırarak (*çalkalayarak ekleyerek*) (*b kz. ayran II*).

çayıgansı- *benz. çayı-*’dan. < *çayı-gan+ısı*¹³⁹.

çayıl- *ed. çayı-*’dan; *karekteri caşka çayıla kaldı* gözlerinde gözyaşı göründü (*harf. göz bebekleri gözyaşlarıyla doldu*); *uykuga çayılğan köz* uykulu gözler. < *çayı-l-*.

çayın- *dön. çayı-*’dan; *çıkanagina çeyin çayınıp* (ellerini) dirseklerine kadar yıkayarak. < *çayı-n-*.

¹³⁸ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

¹³⁹ Bkz. açıklama 10.

çayır 1. taze çam reçinesi, çamsakızı (*karş. dabırkay*), ağaç zambkı; 2. zambk; *keme çayır* yüksek dağlarda yetişen melek otu (*maydanozgillerden, çiçekleri yeşilimtrak beyaz, su kenarlarında yetişen bir bitki*) *karş. Alt. baltırgan; Az. melekotu, tütekotu; Bşk. kelen köpşe, urman köpşehe, şıma köpşe; Hak. paltırgan; Gag. melek otu; Yak. abaahı tayaga, istii otköndöy oygos oto; Kzk. aybaldırgan, ayubaldırgan, baldırgan, kuray, sasık baldırgan, sıbızgı kuray; Kırg. sasık baltırkan, çoor kuuray, elik baltırkan; Tat. yonlı köpşe, kuray ülene, fereşte otu, şoma köpşe, şürelek; Çuv. vărman kępçi, kiken kurăkě, pantă kępçi, pantakkay, pir kępçi, tanti kępçi, upa kępçi, upa şămakki, şăma kępçi, şămat, şăna kępçi, şărşlă kępçe, şărşlakka, şăşlakka; Tuv. maldırgan, murgu; Özb. arharût, oyboltırgoy, oksasir [TVKS 20a]; çayır çöp yüksek dağlarda yetişen şeytan tersi (*bitki*); *ak çayır, kara çayır, gülcan çayır* bitkilerin adları; *ak çayır gün.* soğuk algınlığına karşı halk arasında bitkilerden yapılan ilaçların adı; $\diamond$ *kayırğa çayır* iyiliğe karşı kötülük, nankörlük; *kayırdı çayır boldu* öpülecek eli ısırdı, nankörlük yaptı; *kayırdı çayır kılğan* iyilik bilmez, nankör; nankörlük yapan; *çayırlardı basıp öt-* acı veren sıkıntılara ve yoksulluğa dayanmak, tahammül etmek; *oor küröştördün ölümgö tete çayırların basıp öttü* ağır mücadelelerin ölüm acısına denk sıkıntılarına dayandı, tahammül etti.*

çayırçık = çaarçık.

çayırda- reçine, çam sakızı sürmek *ya da* bulamak, kolofan sürmek, kolofanlamak; *Atay, kıyagının kılın çayırdı olturup, söz başıadı* Atay, kıyagının (*bkz. kıyak II*) tellerini kolofanlayıp söze başladı. < *çayır+da*¹⁴⁰.

çayıt: *asman çayıttay açık* gökyüzü tamamen açıktır, parlaktır; *uykusu (ya da közü) çayıttay açıldı* uykusu *ya da* gözü tamamen açıldı, büsbütün uyandı; cesaretlendi; *köñülün çayıttay açtı* eğlendi, neşelendi.

çayıñgi (*destanda*) üst düzey savaş giysisi; *çayıñgi degen ton kiygen, çalkuyruk degen at mingen folk.* savaş giysisi denilen elbiseyi giyen, çalkuyruk denilen ata binen.

¹⁴⁰ Bkz. açıklama 4.

çayka- 1. sallamak, çalkalamak; **baş çayka-** baş sallamak (*reddetme, fikir ayrılığı ya da hayret ifadesi olarak*); **kudaydın kılğan işine baş çaykabay makul de folk.** Allah'ın işini baş sallayıp onayla; **kımız çayka-** kımız çalkalamak (*daha iyi olmaya başlayana kadar kımızı çalkalamak*); **çaykagan kımız** iyi hazırlanmış kımız, güzel kımız; **çaykagan kımız tatkinday** iyi kımıza yeltenmiş gibi; **uu çayka-** (*içeceğe*) zehir katmak; **bal çayka-** (*içeceğe*) bal katmak, balla çeşni vermek; **bal çaykagan kımız** içine bal katılmış kımız; 2. yıkamak, çalkalamak, temiz sudan geçirmek; **çöögün çayka-** çaydanlığı yıkamak; **kir çayka-** çamaşır yıkamak; **bal menen oozun çaykagan** (*insan hakkında*) konuşmaları akıllıca ve şirin olan (*harf. ağzını balla çalkalayan*); 3. *tek.* yıkamak, banyo yapmak, lavaj yapmak; **altın çayka-** altını yıkamak; 4. (*tamamı cumurtka çayka-*) yumurtaların üzerine oturtmak, kuluçkaya yatmak; 5. bir şeyin üzerini örtmek; arızayı, pürüzü, engebeyi saklamak; **kalay çayka-** kalaylamak; **boroşo borop, coldu şirendi çaykayt** tipi bastırdı ve yoğun kar yolu kapadı; **kesip çayka-** kibirlenmek, kapris yapmak, şımarıklık yapmak; **akça çayka-** parasını işletmek (*başl. vurgunculukla uğraşma*); **alakanda çayka-** birini döndürmek, birini kukla gibi çevirmek; (*örn. sporda*) birini duvara sıkıştırmak; **aripteşken adamda alakanda çaykagan folk.** kavgaya başlayan insanları zorlanmadan duvara sıkıştırdı; **kalk çaykagan** 1) yöneten, idare eden; halkı yöneten; 2) zulmederek idare eden, keyfi hareket eden. *karş.* Osm. **çalka-** “sallamak, yerinden kaldırmak, sarsmak, çalkalamak” < tü. çal+çayka “sallamak” [VEWT 97b].

çaykagıla- *tekr. çayka-*'dan; **başın çaykagılap** başını sallayarak (*reddetme, fikir ayrılığı ya da hayret ifade ederek*). < **çayka-gıla**¹⁴¹.

çaykal- *dön.-ed. çayka-*'dan; sallanmak, sarsılmak; **meesi çaykaldı** beyni sarsıldı. < **çayka-l-**.

çaykalt- *et. çayka-*'dan; **boz corgonu çaykaltıp, ak sakalın çaykaltıp folk.** ak sakalını çözerak rahvan atıyla yavaş yavaş (gitti). < **çaykal-t-**.

çaykaluu I iş. çaykal-'dan; sallanma, sallantı, titreme, titreşim. < **çaykal-uu**¹⁴² < **çaykal-ig.**

¹⁴¹ Bkz. açıklama 25.

¹⁴² Bkz. açıklama 8.

çaykaluu II çalkalama (örn. kımız hakkında); *suusununa çaykaluu kımız menen sugartıp* ş. suyla çalkalanmış kımız ikram etti.

çaykama I sarsıntılı (örn. dört tekerlekli araba hakkında). < *çayka-ma*.

çaykama II (tamamı kök çaykama) çivitleme.

çaykan- dön. *çayka-*'dan; *suuga çaykan-* suda yıkanmak. < *çayka-n-*.

çaykana İr. çayhâne, çay evi. < İr. چایخانه *çay+hāne* (ÖS 275).

çaykanaçı 1. tar. çayhâne işleten, çay evi sahibi; 2. çayhâne yöneticisi, çay evi müdürü. < *çaykana+çı*.

çaykandı olm. ; *çaykandı kelbey kaldı ya da çaykandı bolboy kaldı* kolayca yerleşti, rahat rahat sığdı; *anın kursagina bir kilo et çaykandı bolboy* onun midesi için bir kilo et hiçbir şey. < *çaykan-di*¹⁴³.

çaykaş- işt. *çayka-*'dan; *attar baştarın çaykaştı* atlar başlarını salladılar; *keede külüp, keede baştı çaykaşat* bazen güldüler bazen baş salladılar; kâh iyi karşıladılar kâh kınadılar; *kantın salıp, kızıl çayın çaykaşat* ş. şeker koyup (fincanı elinde döndürerek) demli çayı karıştırdılar. < *çayka-ş-*.

çaykat- et. *çayka-*'dan; 1. sallatmak, çalkalatmak; 2. yıkatmak; 3. (kuşun) yumurtaların üzerine oturması, kuluçkaya yatması; *bügündön kalbay bastırıp, erteñ çaykatıp, bürsügünü cardırıp, kırk balapanı menen tooktu menin astıma kayra cetkirsın* (efsanelerden) bugünden (tavuğu yumurtaların üzerine) oturtsunlar, yarın doğurtup (tavuk yumurtayı döndürmeye başlar), yarından sonra kabuğunu kırdırıp, kırk civcivle tavukları bana teslim etsinler. < *çayka-t-*.

çaykoo iş. *çayka-*'dan; 1. titreşim, değişim; 2. yıkama, çalkalama; 3. vurgunculuk, spekülasyon; 4. kalabalık, izdiham, itişip kakışma; bit pazarı; 5. bkz. **çalpoo**.

çaykooçu vurguncu, spekülâtör. < *çaykoo+çu*.

çaykooçuluk vurgunculuk, spekülasyonculuk; *Frunze-Balıkçı aralığında, "Volgasın" aydap, çaykooçuluk kılıp cüröt* Frunze-Balıkçı arasında "Volgasın" deyip spekülasyon yarattı. < *çaykooçu+luk*.

çaykor İr. = çayçıl. < Kırg.- İr. چایخور *çayhōr*; *çay+kor*¹⁴⁴ (ÖS 275).

¹⁴³ Bkz. açıklama 9.

¹⁴⁴ Bkz. açıklama 3.

çayla- 1. üstünü örtmek, kapamak; doldurmak, yığmak; *kökürögüm çaylap kaldı* göğsüm doldu; *iriñ çaylap ketti* (yara) irinle doldu; *egin çaylap ketip, kem dan bolup kaldı* ekin artıp tahıl azaldı; *eginder ösüp çaylagan* ekinler coşkunun bir şekilde yetişti; *köz caşı tiygen cerine karagat öñüp çaylagan folk.* gözyaşlarının değdiği yerde kırmızı beyaz kuş üzümü büyüdü; *cer çayla-* dünyayı doldurmak, yeryüzünü kaplamak; *cer çaylap, caz bolup kalıptır* bahar geldi ve yeryüzü yeşillikle (*ya da filizlerle*) kaplandı; *col çayla-* yol öğrenmek, yol araştırmak (başlıca birini karşılamaya giderken); 2. hâlsiz düşmek, kuvvetten düşmek, bitkin bir hâle gelmek, tükenmek; *çaylap, üyünö cetip kabar bere alışpay kaldıbtı?* hâlsiz düşüp de eve varamadırlarsa (*varıp varamadıklarını*) haber veremezler miydi?; *kee kezde tört ayaktap kaldım çaykap* ş. bazan yorgunluktan yürüyemedim, bazan yorgunluktan dört ayak üstünde kaldım; *uyum çaylap, tört ayagınan baspay* (*ya da albay*) *kaldı* ineğim, dört ayağının üzerinde yürüyemeyecek kadar çok zayıfladı. < çay+la-.

çaylan- çay içmek, keyifle çay içmek; *suusun kanıp, çaylanıp folk.* çay içip susuzluğunu giderdi; *kaap çaylanbay ele kettiñer!* çay içmeden nasıl gidirsiniz!

çaylaş- *ışt. çayla-*'dan. < çayla-ş-.

çaylat- *et. çayla-*'dan. < çayla-t-.

çaylek *gün.* = kolomto.

çaylık 1. çay yerine kullanılan bir şey; bir şeyin bir içimlik çayın miktarına yetecek kadar olan miktarı, bir şeyin bir içimlik çay miktarı kadar olması; *bir çaylık süt* bir çay içimine yetecek miktarda süt; *çaylık suu* çay için su, biraz su (*çay kaynatmak için*); 2. fazla olmayan tutar (*ki o, sadece çay içmeye yeter*); *çaylık birdeme beresiñbi?* Biraz para verir misin? (*hediye görünümünde, bahşiş*).

çayloo *gün.* doğuya bakan tanelerin uç vermesi.

çayna- çiğnemek; *tışiñ barda taş çayna ats.* bugün dişlerin varken taş çiyne; *kulundu aygır çaynadı* tayı aygır ısırıldı; *seni men, eki çaynap, bir cutup koyömun* seni kaşla göz arasında bitirdim (*harf. iki kere çiğneyip bir kerede yutuyorum*); *eki çaynap, bir bürküp koyboyt bele?* Seni iki defada bitirmediği doğru mu? (*harf. iki kere çiğneyip tükürmedi değil mi?*); *kaarı kelse, bizdi*

çaynabay cutat sinirlenirse bizi canlı canlı (*çiğnemedən*) yutar; **tilin çaynap süylöyt** pelték pelték konuşuyor.

çaynal- *ed. çayna-*'dan; 1. çiğnenmiş olmak, çiğnenmek; 2. *mec.* aksiliklere, tersliklere maruz kalmak; **cer betinde elderden, köp çaynalıp, az boldu folk.** yeryüzündeki halkların tersliklerine çok maruz kalıp küçüldü. < *çayna-l-*.

çaynam bir şeyin çiğnemeye yetecek miktarı; **bir çaynam nan** bir lokma ekmek; **eki çaynam nan kelet, ar bir küngö ölçönüp folk.** her güne ikidilim ekmek ayrılıyor; **bir çaynam sagız** bir kerede çiğnenebilecek sakız miktarı. < *çayna-m.*

çaynamtalduu 1. (*yiyecek hakkında*) lezzetli; 2. *mec.* önemli herhangi bir şey bulunduran.

çaynaş- *işt. çayna-*'dan; 1. (*birçok insan hakkında*) çiğnemek; **ak buuday unun çaynaşıp (destanda)** beyaz unları çiğnemek (*ya da beyaz undan yapılmış ekmek ki onu birbirlerine yemin olarak verdiler*); **attan tüşüp, balbandar ak buuday nanın çaynaştı, kılıçtın mizin calaşıp folk.** yiğitler attan inerek ak buğday ekmeğini çiğnediler, kılıcın ucunu yaladılar; **ubadanı bek kılıp, ak buuday unun çaynaşıp folk.** vaadini kesinleştirip beyaz buğdayı yediler; 2. (*aygırlar hakkında*) birbirini kemirmek, hırpalamak; dövüşmek, vuruşmak; **aç buuraday çaynaşıp, artık alış kıldı ele folk.** açlıktan kudurmuş olan aygırlar dövüşmeye başladılar. < *çayna-ş-*.

çaynat- *et. çayna-*'dan; çiğnetmek, çiğnemek zorunda bırakmak. < *çayna-t-*.

çaynek *Rus.* 1. çay demlemek için çaydanlık; **ak çaynek** (*çiçeksiz*) porselen çaydanlık; 2. su kaynatmak için kullanılan çaydanlık.

çaynoo *iş. çayna-*'dan; çiğneme; **tiş barda taş çaynoo kerek, tiş tüşköndö aş çaynalmak emes ats.** diş varken taş çiğnemek gerek, diş dökülünce aş bile çiğnenmez; ♦ **çılbur çaynoo kıl-** = **çılbur çayna-** (*bkz. çılbur*).

çaypa- çamur *ya da* su sıçramak; sallanmak, dalgalanmak; **parohod çaynap, termep kele cattı bayagı baykuş enem beşigindey ş.** vapur, zavallı annemin beşiği gibi sallanarak ve çalkalanarak geliyor.

çaypal- *dön.- ed. çaypa-*'dan; 1. çamur *ya da* su sıçratmak; sallanmak, yalpalamak, çalkalanmak, dalgalanmak; **çarbabız eki-üç cıldan beri çaypalıp ketti** ev ekonomimiz (*geçimimiz*) iki-üç yıldan beri çöküşe gidiyor (*harf.*

istikrarsız, sallanıyor); 2. *mec.* kendini beğenmiş bir eda ile ve ağır ağır geçmek; *arımın arañ şiltep, ak kazdan beter çaypalat ş. (kibirli) ağır ağır yürüyerek, beyaz kaz gibi (beyaz kazdan daha yavaş) geçti; birde sen boz corgodoy çaypalasıñ, birde sen zakım bolup baykalasıñ ş.* bir de sen boz rahvan gibi ağır ağır geç, bir de sen hayal olup görün. < *çaypa-l-*.

çaypalış- *işt. çaypal-*'dan; *döbödö çaypalışkan koş terek azır da köz aldında* şimdi gözümün önünde(ki) tepede dalgalanan iki kavak; *◇ iş çaypalışıp kaldı iş* yarım yamalak gidiyor; iş ne yerinde duruyor ne oraya ne buraya gidiyor. < *çaypal-i-ş-*.

çaypalt- *et. çaypal-*'dan; çalkalamak, sallamak, dalgalandırmak; *çaypaltıp tökpös üçün* çalkalanıp dökülmesin diye, çalkalanıp dökülmemesi için; *çaypaltıp corgo menen, tüştü colgo ş.* sallanıp atıyla yola koyuldu. < *çaypal-t-*.

çaypaltuu *iş. çaypalt-*'tan. < *çaypalt-uu*¹⁴⁵ < *çaypalt-ıg*.

çaypaluu *iş. çaypal-*'dan; çalkalanma, dalgalanma, sallanma; salınım, titreşim. < *çaypal-uu*¹⁴⁶ < *çaypal-ıg*.

çaypoo *bkz. çalpoo*.

çayriker *İr. tar.* bey ya da ağaların topraklarında ve onların âletlerini kullanarak çalışan ve ürünün dörtte birini alan. < *İr. چہاریک کار çehār yek kār* (ÖS 274).

çaysaak = *çaycıl*.

çebekte- (*zayıf insan hakkında*) çevik davranmak; *çebektegen* atik, çevik, girişken.

çebel: *çet-çebel* = *çet-çebir* (*bkz. çebir*); *bir camandıktın çet-çebelin sezdi* imalı bir kötülük sezdi.

çebelekte-, çebelekten- = *çebelen-*; *sen mınça emne çebelektediñ?* niçin bu kadar telaşlandın?

çebelen- koşuşmak, dört dönmek; şiddetli bir telaş göstermek, kederlenmek; *çebelenip, çıtıpıldap süylöp turat balalık folk.* cıvıldaşarak koşuşuyorlar çocuklar.

çebeleniş- *işt. çebelen-*'den. < *çebelen-i-ş-*.

çebeñde- = *çepeñde-*.

¹⁴⁵ *Bkz. açıklama 7.*

¹⁴⁶ *Bkz. dipnot 145.*

çeber 1. dikiş dikmekte usta kadın, iyi el işi yapabilen kadın; 2. usta, mahir, sanatkar, üstat; *iskusstvo çeberleri* sanat üstatları; 3. ustalıklı, sanatkarane, sanatlı; *çeber taktika* ustalıklı taktikler; *çeber türdö* ustalıkla, maharetle. *karş.* Tarn. *çübär* “düzenli”; Oyr. *çübär* “temiz, pak, saf; dikkatli, tedbirli”; Şor. *şäbär* “dikkatli; tutumlu, idareli”; Kzk. *şebär* (“1. usta, mahir; 2. eksiksiz, tam, hatasız” KTS 635a); Yak. *säbär* “temiz, pak, derli toplu”; Kar.T. *çibär* “güzel”; Kaz. *çibär* = Moğ. *çeber* “temiz, pak” [VEWT 101b]; *çebär* = Moğ. *çeber* “güzel, yakışıklı erkek” (DS 142b).

çeberçilik ustalık, maharet; *körköm çeberçilik* zanaatkârlık; *professionalдық çeberçilik* profesyonel zanaatkârlık. < *çaber+çi+lik*¹⁴⁷.

çeberde- ihtiyatla, dikkatlice davranmak, ustalıkla hareket etmek; *çeberdegile, men baskan cerden cañılbay baskıla* dikkatli olun, izimi kaybetmeyin; *çeberde, karañgıda birdemeni sindırasuñ* yavaş ol, karanlıkta bir şey kırarsın. < *çeber+de-*¹⁴⁸.

çeberlik sanatta, meslekte, el işinde ustalık; kusursuzluk, özen, dikkat; *çeberlik menen* ustalıkla, sanatkârane; itina ile, özenle. < *çeber+lik*.

çebersin- *benz. çeber*’den; *çebersinip maktanıp, cönüñ menen cürböysüñ* ş. ustalığınla övünüp kötü işler yapıyorsun. < *çeber+si*¹⁴⁹-n-.

çebiç iki yaşındaki keçi. *karş.* OT (ED 399a), EH *çäpiş* “altı aylık keçi”, Osm. *çäpiş* [VEWT 105a].

çebir: *çet-çebir* kenar, sınır; memleket, ülke; *çet-çebirin koozdo-* kenarını bir şeyle süslemek.

çebire, çevire *gün.* torunun oğlu.

çeç I göz lekesi, göz bebeğindeki beyaz leke; *közünün çeçi bar* gözünde leke var.

çeç II *İr.* 1. harman yerinde çalışırken kullanılan yaba; 2. *esk.* harman yerinde ağırlama (*birisine ait ekini yığına boşalttıktan sonra, ikram için oplak kesilir*); *çeç bayla- ya da çeçke bayla-* ürünü kaldırdıktan sonra ikram için kurban hazırlamak; *ulaktı çeçke baylap koygon* ürünü kaldırdıktan sonra ikram için keçiyi hazırladılar; *çeç tabak* 1) çeç zamanı verilen yiyecek; 2) *mec.* ağzına

¹⁴⁷ Bkz. açıklama 2.

¹⁴⁸ Bkz. açıklama 4.

¹⁴⁹ Bkz. açıklama 10.

kadar dolu tabak; *çeçekeyi çeç, çeç tabak menen bir* yiyecek ve giyecek bolluğunda zevk içinde yaşadı; *çeç soy- çeç* düzenlemek; *boldukka kubanıçka baarıbız çeç ş.* hepimiz neşe içindeyiz; *çeç kap (ya da çeçkap)* bir çuval dolusu tohum; *çeçekeyi çeç kap menen bir bolgondoy körünüşün körsötüp* zevk içinde yaşıyormuş gibi görünerek. < İr. چاش *çäş* (PED 386a).

çeç- 1. çözmek, açmak, serbest bırakmak, kurtarmak; *ötük çeç-* ayakkabısını çıkarmak; *ton çeç-* mantosunu çıkarmak; *üy çeç-* ev satın almak; *bel çeç-* soyunmak; *atañ attan tüşpöyt, belin çeçpeyt* senin atan attan inmez, elbiselerini çıkarmaz; *coo ketpese, bel çeçpey, el çetinde turuuçu folk.* düşman uzaklaşmadıkça sınırdan bulundu ve (savaş) elbisesini çıkarmadı; 2. çözmek, halletmek; *masele çeç-* sorunu çözmek; *tabışmak çeç-* bilmeceyi çözmek; *çeçimderdin atkarılışın tekşerüü iştin iygiligin çeçet* işin başarısını teşhis etmek için kontrol edilmesi kararlaştırıldı; *kirip körüünü çeçtik* gidip görmeye karar verdik; *töö çeçken* bkz. *töö*.

çeçe anne (bu kelime, sadece Kazaklarla Kırgızlara yakın yerlerde kullanılır)¹⁵⁰.

çeçek 1. çiçek hastalığı (bu hastalık, insanlar arasında *uluu tumoo ya da çoñ carıktık ya da bayagı carıktık ya da bayagı* şeklinde mecazi olarak adlandırılır); 2. erkek çocuklara küfür; *çeçek aydagır!* çiçekten geberesi! karş. Uyg., OT, Çağ. *çäçäk* “çiçek”; Tarn., Blk., Kaz., Tob. *çäçäk* “çiçek hastalığı”; Osm., Tuv. *çiçäk*; Bşk. *säskä*; Çuv. *śaśka*; Moğ. *çeçeg, seçeg* [VEWT 102a]; bkz. Kırg.- Moğ. цэцэг *çeçeg* (MTS 270).

çeçekçi çiçek aşısı.

çeçekey (ya da *közdün çeçekeyi*) gözde, irisin arkasında bulunan ve mercek görevinde olan, mercimek biçim ve büyüklüğündeki saydam cisim. < Moğ. цэцгий *çeçegey* (MTS 270).

çeçen I anlatımı güçlü, ifadesi kuvvetli; anlatımı güçlü konuşmacı (*belagat bilgelikten ayrılmaz*); *köpkön cigit köp süylöyt, çeçen cigit ep süylöyt folk.* kendini beğenmiş delikanlı çok konuşur, akıllı delikanlı yerinde konuşur.

çeçen II: *kirpi çeçen* bkz. *kirpi*.

çeçendik belagat, ifade güçlülüğü, uzun ve tumturaklı konuşma. < *çeçen+dik*¹⁵¹.

¹⁵⁰ Bkz. LI 1999: 102.

çeçendir kaba, estetik olmayan bir bitkinin adıdır.

çeçengül = çeçendir.

çeçensi- benz. *çeçen* I'den. < *çeçen*+*si*¹⁵².

çeçerke- geveze olmak, gereksiz lakırtılarla uzatılmış olmak.

çeçil- ed. *çeç-*'ten. < *çeç-i-l-*.

çeçiliş iş. *çeçil-*'den. < *çeçil-i-ş*.

çeçilüü iş. *çeçil-*'den. < *çeçil-üü*¹⁵³ < *çeçil-ig*.

çeçilüüçü karar verilmiş olan, çözülmüş, halledilmiş; *çeçilüüçü masele* çözülmüş sorun. < *çeçilüü*+*çü* < *çeçilig*+*çi*.

çeçim karar verme, bir karara bağlama, çözme, halletme. < *çeç-i-m*.

çeçin- dön. *çeç-*'ten; soyunmak. < *çeç-i-n-*.

çeçindir- et. *çeçin-*'den; soymak, çıkarmak. < *çeçin-dir-*.

çeçindirüü iş. *çeçindir-*'den; soyma, soyundurma, soyunma. < *çeçindir-üü*¹⁵⁴ < *çeçindir-ig*.

çeçint- = çeçindir-.

çeçinüü iş. *çeçin-*'den. < *çeçin-üü*¹⁵⁵ < *çeçin-ig*.

çeçiş iş. *çeç-*'ten. < *çeç-i-ş*.

çeçiş- işt. *çeç-*'ten. < *çeç-i-ş-*.

çeçkap = çeç kap (bkz. çeç II).

çeçke (*çeçkedey*'in bir çeşidi) *çeçkedey ugam* çok iyi duyuyorum.

çeçkile- tekr. *çeç-*'ten. < *çeç-kile-*¹⁵⁶.

çeçkin = çeçkindüü.

çeçkindel- daha çok azimli olmaya başlamak; *münözüm çeçkindeldi* karakter olarak daha azimli olmaya başladım.

çeçkindik = çeçkindüülük.

çeçkindüü kesin, kararlı, azimli, çözücü. < *çeçkin*+*düü*¹⁵⁷ < *çeçkin*+*lig*.

çeçkindüülük kesinlik, kararlılık, azim. < *çeçkindüü*+*lük* < *çeçkinlig*+*lik*.

¹⁵¹ Bkz. açıklama 2.

¹⁵² Bkz. açıklama 10.

¹⁵³ Bkz. açıklama 7.

¹⁵⁴ Bkz. dipnot 153.

¹⁵⁵ Bkz. dipnot 153.

¹⁵⁶ Bkz. açıklama 25.

çeçkiz- et. *çeç-*‘ten. < *çeç-kiz*-¹⁵⁸.

çeçkor *İr.* 1. yapılan ikrama davetli sıfatıyla katılan; 2. = *çeç II 2.* < *çeç+kor*¹⁵⁹
< چاشخور *çaşhōr* (ÖS 275).

çeçmele- gereksiz ayrıntılarla ayrıntılı bir şekilde anlatmak *ya da* açıklamak.

çeçte- ağzına kadar doldurmak, tika basa doldurmak; *bir kapka buudaydı çeçtep turup buup berdim* tika basa dolu bir çuval buğday verdim.

çeçtel- ed. *çeçte-*‘den; büyük bir yığına toplanmış olmak, büyük bir yığın oluşturmak. < *çeçte-l-*.

çeçtir- et. *çeç-*‘ten; çözdürmek, açtırmak. < *çeç-tir-*.

çeçtirüü iş. *çeçtir-*‘den. < *çeçtir-üü* < *çeçtir-ig*.

çeçtüü gözünde leke olan. < *çeç+tüü* < *çeç+lig*¹⁶⁰.

çeçüü iş. *çeç-*‘ten; 1. açma, açılma, çözme, çözülme; 2. karar verme, bir karara bağlama, çözümüleme, halletme. < *çeç-üü*¹⁶¹ < *çeç-ig*.

çeçüüçü karar veren, çözeücü, halledici. < *çeçüü+çü* < *çeçig+çi*.

çeçüüsüz çözülemez, çözümlenemez, halledilemez. < *çeçüü+süz* < *çeçig+siz*.

çedirekey (*büyük karınlı zayıf çocuk hakkında*) göbekli.

çedireñ = *çedirekey*.

çedireñde- (*ufak yapılı çocuk hakkında*) hareket etmek, ilerlemek, yürümek;
çedireñdegen kiçine bala geniş karınlı ufak yapılı küçük çocuk.

çedirey- (*zayıf çocuğun ya da zayıf hamile kadının karnı hakkında*) sivrilmek, öne doğru çıkmak; *çedireygen* geniş karınlı.

çedireyt- et. *çedirey-*‘den. < *çedirey-t-*.

çeen kış uykusu yeri, in, yuva, sığınak.

çege 1. çivi; *köz çege* belirgin başı olan çivi; 2. *mec.* dayanak, dayanacak kimse, arka, destek; *el çegesı* milletin desteği; *tokson miñ kalmak eliñdin sen bolduñ, hanım, çegesı folk.* hanım, doksan bin Kalmuklunun sen oldun dayanağı; *cerdin çegesindey bolup atat* seçkin kişiler gibi göründü. *karş.* Kzk. *şege* “çivi” (KTS 635a); OT *çé:j* (ED 400a).

¹⁵⁷ Bkz. açıklama 8.

¹⁵⁸ Bkz. açıklama 26.

¹⁵⁹ Bkz. açıklama 3.

¹⁶⁰ Bkz. dipnot 157.

çegedek çam ağacının dalı; **küü çegedek** çam ağacının kuru dalı; ◇ **çegedektin otununday çartıldap atat** köknar dalı gibi cır cır ötüyor (*çınlayan sesli insan hakkında*).

çegedektüü (*çam ağacı hakkında*) dallı budaklı, dallı, budaklı. < **çegedek+lig**¹⁶².

çegeldek = **çegedek**.

çegele-: **koor çegele-** (*sesi çınlayan insan hakkında*) Çuy.ağ. esk. kısa çizmenin arkasını bakırdan yapılmış küçük çivilerle süslemek (*bkz. kepiç*).

çeger = kışkaç; **mık çeger** *bkz. mık*.

çeger- kesinti yapmak, kesmek; çıkarmak, kesmek, indirmek, hesaptan düşmek; **ala turgan akıma çegerdim** aldıklarımı hesaptan düştüm; **çegerip** ..hariç, ..düşükten sonra.

çegerüü iş. **çeger-**'den; indirme, çıkarma, düşme; kesinti; **akça çegerüülör** para kesintisi. < **çeger-üü**¹⁶³ < **çeger-ig**.

çegil- I dön. **çek- I** den. < **çek-i-l-** *bkz. çek- I*.

çegil- II dön. **çek- II** den; **çegilbegen cumurtka** vurarak kırılmayan yumurta; ◇ **çegilbegen cumurtkaday tuyuk boydon ekensiñ** kusursuz bir çocuk olarak doğdu; en basit şeyleri anlamıyorsun (*harf. kırılmayan yumurta gibi kendini her taraftan kapattın*). < **çek-i-l-** *bkz. çek- II*.

çegil- III dön. **çek- III** ten; **calgız atka çegilgen araba** bir atla koşulan araba. < **çek-i-l-** *bkz. çek- III*.

çegin- ed. **çek- I** den; çekilmek, gerilemek, geri çekilmek. < **çek-i-n-** *bkz. çek- I*.

çegindir- et. **çegin-**'den; ◇ **köñül çegindir-** üzme, üzüntü vermek. < **çegin-dir-**.

çeginiş- işt. **çegin-**'den. < **çegin-i-ş-**.

çegintme: **çegintme baylamta dilb.** teslim ve kabul bağlacı; **çegintme bagınıñkı süylöm dilb.** kabul ve teslim belirten yan cümle.

çeginüü iş. **çek- I** den; çekilme, gerileme, geri çekilme. < **çegin-üü**¹⁶⁴ < **çegin-ig**.

çegir: **çegir bayan** (ya da **çekir bayan**) *mit.* destekleyen, destekçi kuş (*ayrıca avcı*); **koñur çegir** bir çeşit şahin; **bay çegir** 1) bir çeşit şahin; 2) *mec.* cömert,

¹⁶¹ *Bkz. açıklama 7.*

¹⁶² *Bkz. açıklama 8.*

¹⁶³ *Bkz. açıklama 7.*

¹⁶⁴ *Bkz. dipnot 163.*

eli açık; konuksever, misafirperver; *kuu çegir* 1) bir çeşit şahin; 2) *mec.* engel teşkil eden, mutsuzluk getiren; *bolot çegir* gözü pek, gözü kara, korkusuz.

çegirtke 1. çayır çekirgesi, ağustos böceği, cırlak; 2. ocak çekirgesi; *çegirtkedey kara* ocak çekirgesi gibi kara; 3. çekirge; *çegirtkeden korkkon egin ekpes ats.* çekirgeden korkan ekin ekmez; *orogu çok oozunda-orup ketet çegirtke folk.* ağzında orağı yok ama ekin biçer çekirge; ◇ *çegirtkege kılıç suuruu* çekirgeye kılıç savurmak. *karş.* *çäkür-tkä: OT *çäkürgä* (ED 416b); EH *çäkirdäk*; Tarn. *çäkätkü*; Osm. *çäkirgä*; Tel. *çägärtki, çägälgä*; Kar.T. *çägirtke*; Kzk. *şegirtkä* (bkz. KTS 635b); Çağ. *çigürtkä*; DT *çögürtkä*; Kaz. *çikirtkä* [VEWT 103b].

çegirtkeçi çobanaldatan, keçisağan (*Kırlangıçtan büyük, uzunca kuyruklu, boz renkli, insanı yanına yaklaştırdığı halde ele düşmeyen bir çeşit kuş*).

çegiş- *işt. çek- II* den; *er çegişpey bilispeyt ats.* yiğitler yarışmadıkça birbirlerini tanımazlar; *çegişer coonun colunda çebiñdi senin bekteyin folk.* savaşılması gereken düşmanın yolunda savunmanı kuvvetlendirdim. < *çek-i-ş-* bkz. *çek- II*.

çek I sınır, hudut, hat, limit; *çek koy-* sınırlamak, kısmak; sınır koymak; *çek ara* sınır, hudut; *çek aralık* sınırı; *çek aracı* sınır muhafızı, hudut askeri; *murdagi çekterinde ask.* eski sınırdaki; *bul iygilik-çek emes* bu başarı sınır değil; *çekten aşık* oldukça, haddinden fazla. *karş.* Trkm. *çäk* “sınır, hudut”, *çäg* “tarla sınırı, sınır”; Kar.T. *çäk* “sınır, hudut”; Kmk. *çek*, Blk. *cek*; Krm. *çäki*; Kaz. *çik* “sınır” [VEWT 102b]; Kzk. *şek* “1. sınır, hudut; 2. ölçü, limit” (KTS 635b).

çek II çek, banka havalesi.

çek III keçiye sesleniş.

çek IV: *ak çek* bkz. *çeçek*.

çek- I çekmek, götürmek, sürüklemek, sürümek; ağza sokmak *ya da* ağızdan çekmek (*sigara*); *makorke çek-* mahorka çekmek; *tameki çek-* tütün çekmek, sigara içmek; *çılım çek-* nargile içmek; ◇ *sapar çek-* yola çıkmak, yola koyulmak; *azap çek-* azap çekmek; *capa çek-* zararlı çıkmak (*örn. kendiliğinden olan felaketten*); *capa çekkenderdin sanı azırınça biline elek* felaketzedelerin sayısı şimdilik bilinmiyor; *maşakat çek-* güçlük çekmek; *tamaşa çek-* birine, bir şeye hayranlıkla bakmak.

çek- II 1. vurarak kırmak; *cumurtka çek-* yumurta kırmak; *naştar menen çekip, sarı suuların agızam* neşterle delip irini çıkarıyorum; 2. *mec. (sorgularken)* üstü kapalı konuşmak, dikkatli hareket etmek; *çekip surap köp* üstü kapalı bir şekilde sorup soruştur; *bolgon kepterdi çekip bilip al* neler konuşulduğunu yavaşça öğren; ◇ *tegirmen çek-* değirmen taşını dövmek.

çek- III 1. koşmak (*arabayı, kızağı*); *atka çek-* atı koşmak; *atka çekse, arkırayt arabası, çanası* ş. atı koşsa arabası, kızağı kurşun gibi gider; 2. çalıştırmak, işe koşmak, görevlendirmek; *“sugatka çık” dep, meni sugatka çekti* sulamaya git deyip beni sulamayla görevlendirdi; *işke çekip* bir kişiyi çalıştırarak.

çekanka *ta.* kazma, oyma.

çekankala- *ta.* kazmak, oymak. < *çekanka+la-*.

çekankalan- *ed.* *çekankala-*‘dan. < *çekankala-n-*.

çekçegey (*zayıf insan hakkında*) çevik, dinç, sağlam, sağlıklı; *çekçegey abışka* sağlıklı ihtiyar.

çekçeñde- başı yukarı kaldırarak önemli, tumturaklı hareketler yapmak; *“bar, Matay”, dedi al çekçeñdep* ciddi bir şekilde “Matay, git” dedi; *kurs bütürüp kelgenden beri çekçeñdep da, çakçañdap da cüröt* kurs bitirip geldiğinden beri kurumlu bir edayla emredencesine davranıyor.

çekçeñdet- *et.* *çekçeñde-*‘den; *ımanbay Aysaralanı çekçeñdetip* İmanbay, atı Aysarala’nın dizginlerini çekti; *kök közdörün çekçeñdetip* gri gözlerini hayretle fal taşı gibi açarak. < *çekçeñde-t-*.

çekçeril- = *çakçarıl-*; *çekçerilgen* ciddi tavırlar takınan, kibirlenen.

çekçey- 1. şaşıarak *ya da* korkarak gözlerini fal taşı gibi açmak; *dalay közün çekçeer* çok üzöldün; *çekçee karadı* hayretle ve korkuyla baktı; *közüm barat çekçeyip, belim barat mekçeyip folk.* gözlerim fal taşı gibi açıldı, kamburlaştım; *çekçeygen çekir közdörü* şaşkınlıktan açılmış gri gözleri; *Satike çekçee tüştü* Satike aniden gözlerini açtı (*şaşkınlıkla ya da öfkeyle*); 2. bağımsız bir görüntüsü olmak.

çeke I 1. alın; *secdege çekesin koyup* alnını secdeye koyup; *kolun çekesine serepçiley karadı* elini alnına dayayarak avcunun altından baktı; *çal karadı bularga, çekege kolun kalkalap* ş. elini alnına dayayıp bunlara baktı; *tebeteyin*

çekesine kıyşayta kiydi şapkasını alnına çekmek; *ak çeke* yıldız işareti (*atın alnında*); *çekesinde ağı bar, nokto kesken tağı bar folk.* alnında akı var, rendelenmiş yuları var; *kök çeke* kır atın alnındaki yıldız işareti; **2.** kenar, sınır, hudut; ülke, memleket, diyar; *çeke cer gün.* kenar, kenar bölge; *çekesin kör-gözünün* ucuyla bakmak; biraz payı olduğu halde bir şeyi üstlenmek; *tamaşanın çekesin körö ketüügö bolobu?* eğlenceye göz ucuyla bakılabilir mi?; *sıydın çekesin körö ketseñizder bolot ele* ikram edilen şeylerin tadına baksaydınız güzel olurdu (*hatta başından sonuna kadar katılmadan*); *çeke-cakaları uray baştadı* (binanın) kenarları çökmeye başladı; *◊ çekesinen* aralıksız; *çekesinen süyröp öltürüp turgan* peşpeşe öldürdü; *kak çeke* çevik, dinç, hızlı, atik; *körköm külük Kökteke – cılıdan başka kak çeke folk.* güzel at Kökteke, yilkıların arasında en hızlısıdır; *kak çekenin katını aşık oyunuyla uğraşan ve daima kazanan kişilere denir*; *çekege çertip* sıkı bir şekilde seçerek; *çekege çertip turup alat* sıkı bir şekilde seçerek alıyor; *meni biröö çekege çertebi?* bir kimse bana dokunmaya cesaret edebilir mi?; *çeke ter menen* kan ter içinde, ter dökerek; *kızıl çeke bolup uruş-* kanlar içinde kalıncaya kadar vuruşmak; *mülk talaşıp, kızıl çeke bolup salgulaşıp* mal yüzünden bozuşup kudurcasına dövüştiler; *çeke cılıt-* ya da *çeke cibit-* ya da *çekeni caydarı kıl-* ya da *çeke torsoyt-* mutluluk vermek, sevindirmek, hoşnut etmek, zevk vermek; *çekeni caydarı kıldı* mutluluk verdi, sevindirdi; *korduğu köp kördüm, birok çekem cılıy elek* başıma çok şeyler geldi, mutluluk görmedim; *çekeni cibite koyo albas* bunun yararı olmaz; *işteri çeke cılıtarlık emes* yaptığı iş kimseyi memnun etmez; *al kimdin çekesi cibite koyor eken!* kimi memnun etmiş ki! (hiç kimseyi); *çekebiz terdegen çok* bize yararı yok; *kaysı çeke torsoytuştı?* hangisi yararlı?, yaptıklarının ne faydası var?; *çekesi torsoygon çok* neşesi yok; *çekesi tırışıp ketti* alnını kırıştırdı; *çekege tiygen kamçı boldu* serbestçe kamçıladı; *çeke bel* önemsiz yerler, kenarlar; *sakaldın, muruttun, çaçtın çeke belin al-sakalı, bıyığı, saçları biraz düzene sokmak*; *çeke belin çıgardım* ince bir imada bulundum; *çekege çabarlar* elebaşları, önayaklar; *kara çeke gün.* = *çige II. karş.* Çağ., Tarn., Kmk. *çäkä* “şakak”; Trkm. *çekge* “şakak”; Kzk. *şekä* (bkz. KTS 636a); Kaz. *çigä* “şakak”; Bşk. *sikä*; DT *çekî*; Özb. *çakka* [VEWT 103a].

çeke II *İr. gün. [çäkä]* sağarken damla damla akan süt. < *İr. چکه çeke* (PED 397b).

çekebel = **çeke bel** (*bkz. çeke I*).

çekele- kenarı boyunca yürümek. < *çek+e+le-* *bkz. çek I*.

çekeleş- ağız kavgası yapmak, çatışmak, çekişmek, tartışmak; kavga çıkarmak; dövüşmek, vuruşmak.

çeken geniş yapraklı su kamışı. *karş. Az. sugamışı, çiyen; Bşk. eken, eken kamış, yalbır kılğan; Yak. kuba ahılıga, kuluhun, örgöt öbühe, örgüöt; Kkal. ceken; Kzk. köl koga, koga; Kırg. ceken; Tat. ciken, cikenbaş, ciken kamışı, karabaş, pesi koyırır; Çuv. yëkkey, kuka, măy hăyah, mur kurăkě, patanpaş, hurapuç, çakan; Trkm. egen, eken, luh, ez; YUyg. tozgak; Özb. luh, luk, çakan, kovga, kûga* [TVKS 163a].

çekende *İr. 1. = üy şilekey (bkz. şilekey); 2. = sagasa.* < *İr. چکندہ çekende*.

çekene 1. küçük, ufak, önemsiz; kısmi, tam olmayan, belli derecede; *çekene ayıl* küçük köy; *çekene iş* önemsiz, ufak tefek iş; *çekene emes* önemsiz değil; *senin baylıgıñ – çekene baylık emes* servetin önemsiz bir servet değil; *çekene kişi* önemsiz kişi; *çekene cerdin balası emes* basit bir ailenin çocuğu değil; 2. perakende; *çekene baa* perakende fiyatlar; *çekene sooda* perakende satış.

çekeneçi *gün. özel hayvanlara bakan çoban.*

çekenele-: *çekenelep* ağır ağır, yavaş yavaş; biraz biraz, ağırdan, yavaştan; *çekenelep sat-* perakende satmak; *çekenelep ayt-* alçakgönüllülükle anlatmak; *öz ömürün çekenelep aytı* hayatını alçak gönüllülükle anlattı.

çekker *İr. gün. tar. kahya, uşak, hizmetkar; eşiginde cürgön çekeri* hizmetinde bulunan uşağı. *karş. Tarn. çäkar* “hamal”; DT *çäkär* < *İr. چاکر çäker* (PED 386b) [VEWT 103a].

çekkerlik bir yerde hizmetkar olarak bulunma *ya da* hizmetkarlık durumu. < *çeker+lik*¹⁶⁵.

çekey- = **çekçey-**.

çেকেز *İr. = tuur.*

¹⁶⁵ *Bkz. açıklama 2.*

çeki *İr.* kuralsız olarak, yanlış, kötü; *bu kılğanın çeki* yaptığın kötü; *çeki kör-* kötü görmek, yanlış saymak, ayıplamak; *bizdin kelişibizdi çeki körbö* bizim gelişimizi ayıplama; *menin aytkanımdı çeki debeñiz* söylediklerimden dolayı beni ayıplamayınız. < *İr.* چکگی *çekegi* (ÖS 279).

çekilde- (*kötü insan hakkında*) sert, kesin konuşmak.

çekildek süsen çiçeği, cehennem zambağı, susam. *karş.* Az. *süsen*; Gag. *zambak*; Yak. *baga bataha*; Kzk. *cılankiyak, şikıldak*; Kırg. *aram çöp*; Tat. *susun*; Trkm. *tekesakgal*; Tuv. *çavıldak* [TVKS 93a].

çekildet- *et. çekilde-*‘den; $\diamond$ *çekildete ur-* dövmek, pataklamak, yumruk atmak, yumrukla vurmak. < *çekilde-t-*.

çekileş- ağzını bozmak, küfretmek, küfür savurmak; ağız kavgası yapmak, çekişmek, dalaşmak; *Almambet çubak menen çekileşkende folk.* Almambet ve Çubak tartışıyorlarken; *ekööbüz çekileşe tüştüük* ikimiz şiddetli bir şekilde kapıştık. < *çeki+le-ş-*.

çekileşüü *iş. çekileş-*‘ten; *bozo içüü, biröö menen çekileşüü degen bolbosun* boza içip karışıklık çıkarıyor diyen olmasın. < *çekileş-üü*¹⁶⁶ < *çekileş-ig*.

çekilik I kuralsızlık, yanlışlık, kusur, kötülük *andan çekilik ketken çok* densizlik etmedi; *oynuñardı buzup, çekilik kılım, okşoyt* oyununuzu bozup kötü davranmış gibi görünüyor; *çekilik ketti* patavatsızlık etti. < *çeki+lik*.

çekilik II *gün.* = *çikit*.

çekir 1. iris üzerindeki lekecik; gri, boz, kül rengi (*gözler hakkında*); *çekiri çok – koy közdüü, sepkili çok – ak cüzdüü folk.* lekesiz kahverengi gözlü, çilsiz beyaz yüzlü; 2. göz lekesi, göz bebeği üzerindeki beyaz leke, misafir; *közü çekir* 1) gözü lekeli; 2) *ela ya da* gri gözlü; $\diamond$ *çekir bayan bkz. çegir*.

çekirey- (*gözler hakkında*) fırlamak, fal taşı gibi açılmak; *çekireyip turgan köz* patlak ve kinli göz; *emne çekireesiñ!* gözünü dikip ne bakıyorsun!

çekiş- = *çegiş-*; *iniñ ekööñ çekiştiñer; emi bekişkile, eldeşip algıla* sen ve küçük kardeşin aranızda mücadele ettiniz, şimdi barıştınız, birleştiniz.

¹⁶⁶ Bkz. açıklama 7.

çekit I nokta; *koş çekit* iki nokta (üst üste); *köp çekit* noktalar; *çekit ütür ya da ütürdүү çekit* noktalı virgül.

çekit II *gün.* = *bala çikit* (*bkz. çikit*).

çekkiç (*ya da nan çekkiç*) *gün.* = *nanpar*.

çekmele- öğrenmek, sorup soruşturarak öğrenmek, imada bulunmak; *birinin sırrın biri çekmeleyt* birinin sırrını başkası öğrenmeye çalışıyor; *surasam da çekmelep, tegi-cayın bilbedim* ş. sorarak öğrenmeye çalıştım fakat kim olduğunu bilemedim.

çekmelöö *iş. çekmele-*‘den; *kabarlardın tüyünün çekmelöö üçün kadimki Bekinikine barıp kondum* haberleri öğrenmek için Bekinikin’e gidip orada geceledim.

çekmen = *çepken*.

çekse I *İr. gün.* ağırlık ölçüsü, yaklaşık 5-6 kilograma denk ağırlık ölçüsü.

çekse II (*destanda*) kocakarı ilaçlarını saklamak için kullanılan küçük çanta; *darıger ayar bilgiçtin çeksede belen darısı folk* otacının çantasında kocakarı ilacı hazırdır.

çeksiz sonsuz, sınırsız, bitmez tükenmez; son derece, hadsiz hudutsuz; *çeksiz monarhiya* sınırsız monarşi; *çeksiz oor* alabildiğine ağır; *kubanıçı çeksiz* son derece hoşnut. < *çek+siz*.

çeksizdik sonsuzluk, sınırsızlık. < *çeksiz+dik*¹⁶⁷.

çekte- sınırlamak, kısmak, sınır koymak; *◇ kulakka çekte- tar. kon.* zengin köylülerin mülkünü yoksul köylüler yararına istimlak etmek. < *çek+te*¹⁶⁸ *bkz. çek I*.

çektel- *ed. çekte-*‘den; sınırlanmak, sınırlı kalmak. < *çekte-l-*.

çekteliş- *işt. çektel-*‘den. < *çektel-i-ş-*.

çekteş sınır, hudut; *çekteş el* komşu halk; *katuu tapşıрма çekteş* kesin işe atama. < *çek+teş*¹⁶⁹ *bkz. çek I*.

çekteş- *işt. çekte-*‘den; *çekteşken cerler* sınırdaş yerler. < *çekte-ş-*.

¹⁶⁷ *Bkz. dipnot 165.*

¹⁶⁸ *Bkz. açıklama 4.*

¹⁶⁹ *Bkz. açıklama 14.*

çektet- *et. çekte-*‘den. < *çekte-t-*.

çektir- I, II *et. çek- I, II*‘den; *tameki çektir-* sigara içirmek *ya da* sigara içmesine izin vermek; ◇ *kanattuuga kaktırbay, tumşuktuuga çektirbey* zerre kadar üzüntüye sebep olma; en küçük hakareten koru (örn. *çocukları iyi yetiştirmek, kadınlara özenle davranmak*); *maşakat çektir-* bkz. *maşakat*; *ubayım çektir-* bkz. *ubayım I*. < *çek-tir-*.

çektöö *iş. çekte-*‘den; sınırlama, kısma, sınır koyma; *çektöö çaraları* sınırlayıcı tedbirler.

çektüü 1. sınırlı, dar; 2. *mat.* sınırlı. < *çek+tüü*¹⁷⁰ < *çek+lig*.

çeküşke *Rus. kon.* çeyrek litrelik şarap, votka vs. şişesi; *bir çekişke arak* çeyrek litrelik votka.

çel 1. hayvan derisinin iç tarafındaki zar; derinin iç yanı; *ciptin çeli* pürüz, iplikteki pürüz; 2. göz lekesi, göz bebeği üzerindeki beyaz leke, misafir. *karş.* Tel. *çäl* “ince deri”; Kzk. *şel* (bkz. “1. ince, yağlı zar; 2. katarakt, perde, ak basma” KTS 636b); Bar. *cäl* “etene”; ? Çağ. *çäl* “örümcek ağı” [VEWT 103b].

çel- boynuz takmak ve parçalamak; ◇ *kül çelgen buka baştanıp* (insan hakkında) başıyla toz kaldırıp. *karş.* Osm. *çäl-*, Tel. *çäli-*, Şor. *şäli-*; Sag., Koyb. *sel-* [VEWT 103b].

çelde- 1. deriden *ya da* bağırsaklardan eti ve yağı kazımak; 2. düğümlerden ve pürüzlerden temizleyerek ipliği perdahlamak; *közün çel bastı ya da közünö çel cabıldı* gözünde beyaz leke belirdi; ◇ *et menen çeldin arasında eptep çaşagan* kıt kanaat geçinerek yaşadı, bir lokma bir hırka geçinerek yaşadı . < *çel+de*¹⁷¹.

çelden- *dön. çelde-*‘den; *kündün közü çeldenip kaldı ya da kün çeldenip kaldı* hava kapalı. < *çelde-n-*.

çeldöö *iş. çelde-*‘den.

çelegey yağlı ve iri göbekli.

çelek I *İr.* 1. tahtadan kova; fıçı, varil (*karş. çaka II, bakır II 2*); *arça çelek gün.* mazi ağacının ince dallarından yapılmış sepet; *sıya çelek* mürekkep hokkası, yazı takımı; *kaşkarça çelek ya da kaşkar çelek* Çuy.ağ. çaydanlık; 2. *gün.* metal

¹⁷⁰ Bkz. açıklama 8.

¹⁷¹ Bkz. dipnot 168.

kova, bakraç; *cem çelek gün.* hayvanlara yal vermek için kullanılan kova; 3. (*tamamı bal çelek*) arı kovani, kovan; *çelek asıra-* ya da *çelek bak-* arı beslemek; *aarı baksa bal beret, turguzup koyso çelekti* ş. arı beslese bal verir, eğer onları kovana koyarsa; 4. poyra, tekerleğin ortasında parmakların sokulduğu çevresi delikli ağırşak; 5. *gün.* gümüş para; ◇ *cap çelek* fakir, yoksul; *tok çelek* zengin adam; *içi çenektey* iri göbekli; *başım kızıl çelek kan bolgon* başım tamamen kanlar içinde; *başım kök çelek kılıp salıptır* kafasını kırıp kan içinde bıraktı; *başı çelek kan bolup* başı kanlar içinde kalarak; *capma çelek bkz. capma. karş.* Çağ. *çelek* “kap, kova”; Tarn., Osm. *çäläk*; Trkm., Kmk., Krç. *çelek*; DT, Özb. *çeläk*; Blk., Bar. *çäläk*; Kzk. *şeläk* (bkz. KTS 636b); Bşk. *siläk*; Kaz. *çiläk* ~ Osm. *çömläk, çölmäk*; OT *çäñäk* [VEWT 104a].

çelek II: *alek-çelek* bkz. *alek II*.

çelekçi 1. fiçici, tahtadan kova yapan; 2. (*tamamı bal çelekçi*) arıcı. < *çelek+çi* bkz. *çelek I*.

çelepek *İr. gün.* [*çäläpäk*] çiçek yetiştirmek için kum.

çele- 1. (*göz hakkında*) akmak; *közüm çeleyip ele soolup kalsın!* bir gözüm kör olsun!; 2. yağlı ve iri göbeği olmak; *kardı çeleyyen* iri göbekli, koca göbekli.

çeleyt- *et. çele-*‘den; *kardın çeleyp* karnını şişirerek. < *çele-y-t*.

çeli- = *çel-*; *kul çeligen buka* kızgın boğa; *aygırlar azınap, kül çeligey bukalar öküröt* yalnız aygırlar devamlı kişnerler (bkz. *azına-*), kızgın boğalar böğürürler; ◇ *baytal kuugan aňgi, kül çeligen buka* (*insan hakkında*) yaramaz, terbiyesiz; *külçeligen torpok baştanıp* (*insan hakkında*) .

çeliş- *ışt. çel-, çeli-*‘den; 1. (*boğa hakkında*) birbirine boynuz takmak; boynuzlamak, tos vurmak, dövüşmek, vuruşmak; 2. *mec. (insanlar hakkında)* çarpışmak, çatışmak, savaşa girmek; *çelişem degen duşmandın cürögünö çer bolgon folk.* savaşmak isteyen düşmanın yüreğine dert olan. < *çeli-ş-*.

çelişüü *iş. çeliş-*‘ten. < *çeliş-üü*¹⁷² < *çeliş-ig*.

çelit- *et. çel-, çeli-*‘den. < *çeli-t-*.

¹⁷² Bkz. açıklama 7.

çelk: *çelk-çelk* (karş. *çulk*) şiddetli yansıma, nadiren lıkırtı, şırıltı; *buluñdari derdeyip, içindegi kırmız suuday çaykalıp, çelk-çelk etet* kenarları şişmiş olan tulumun içindeki kırmız, su gibi çalkalanıp döküldü.

çelkeñde- (*şişman ve koca göbekli hakkında*) yavaş yavaş ve kurumlu bir eda ile yürümek; *çelkeñdey bas-* karnını dışarı çıkararak yürümek.

çelkey- (*şişman insan hakkında; karş. çedirey-*) iri göbekli olmak; *kardı çelkeyip turat* karnı şişiyor; *çelkeyip otur-* koca göbeğini şişirip oturuyor; *çelkee karadı* iri göbekli vücudunu döndürerek baktı.

çelkeyt- *et. çelkey-*‘den; *kardın çelkeytip* koca göbeğini kaldırarak. < *çelkey-t-*.

çelkilde- 1. lıkırdamak, şırlıl şırlıl akmak (*ağzına kadar dolu kaptaki sıvı hakkında, örn. tulumdan ağzına kadar dolu sürahiye su pompalarken*); 2. *mec.* neredeyse çatlayacakmış gibi şişmanlamak.

çelkildeş- *işt. çelkilde-*‘den; dövüşmek, birbirini yumruklamak. < *çelkilde-ş-*.

çelkildet- *et. çelkilde-*‘den; *serke çanaçtı çelkildetip kötörüp* geniş tulumu başından aşağı akıtıp; ◇ *çelkildete ur-* dövmek, pataklamak. < *çelkilde-t-*.

çelpek geniş, ince yağda pişirilmiş çörek, pide; *eç bolboso, üyüñdö çelpek kılar unuñ cok ş.* evinde çörek yapacak kadar unun dahi yok. < İr. چلپك *çelpek* (PED 398a).

çelüü *iş. çel-, çeli-*‘den. < *çel-üü*¹⁷³ < *çel-ig*.

çemen hastalık, illet; *emine çemeniñ bar?* hastalığın nedir?; *çemenge coluk-* hastalığa yakalanmak, hastalanmak; *çemen atkır!* hastalık seni perişan etsin!.

çemende- hasta olmak, hastalanmak, rahatsız olmak; *çemendep kalıptır* hastalandı, hastalığa yakalandı; *ayalım çemendep catat* karım hastalanmış yatıyor; ◇ *çemendegen eçkidey bolup ketti* sakın sakın oturamıyor, huzursuz bir şekilde hareket ediyor. < *çemen+de-*¹⁷⁴.

çemendet- *et. çemende-*‘den; hastalanmasına sebep olmak. < *çemende-t-*.

çemendüü *gün.* = çabal.

çemiçke, çemişke = semişke.

çemir- *gün.* = kemir-.

¹⁷³ Bkz. dipnot 172.

¹⁷⁴ Bkz. açıklama 4.

çemirçek (*karş. kemirçek*) 1. yenilebilir bir bitkinin adıdır; *Koçkorgo alma çıkpaganı menen, çemirçeği bar, anı baldar alma ornuna ceyt* Koçkor'da elma yetişmez ama *çemirçek* yetişir, çocuklar elma yerine onu yerler; 2. kıkırdak. < *çemir-çek*¹⁷⁵.

çemodan valiz, bavul.

çempion şampiyon.

çempionat şampiyona, şampiyonluk yarışması.

çen I 1. yer; *ayıldın orto çeninde* köyün ortasında; *al çenge kışkısın boroon ança tiybeyt* kışın boran o yeri tamamen etkilemedi; *oñ kolu menen cürök çenge muştagan* sağ eliyle yürek bölgesine vurdu; 2. zaman, an; *cıyrmançı avgust çenderde* ağustosun yirmilerinde; *martın orto çeninde* Mart'ın ortasında; *tüş çende* öğleyin; *erteñ menen saat on çen* gündüz saat onda; *cıyrma birge ilinip, kelip kalgan çeni eken folk.* yirmi bir yaşına geldiğinde; *terekterdin kölökölörü çığış cakka bir az oop kalgan çen boluçu* kavak ağacının gölgesi hafifçe doğuya doğru eğildiğinde zamanı gelmiştir; 3. ölçü; *çeni menen* ölçülü, ölçüye göre; *aş kulçu çeni sizde eken ş.* hazırlanmış yemeğin ölçüsü sizdedir; *çen ayagı* ölçü kabı; *çende çok adam* az rastlanır, mükemmel insan; *çenim bar* bana öyle geliyor, gibime geliyor; *kabılanım başım alat dep, korkup cürgön çenim bar folk.* kaplanım başımı koparacak diye endişeleniyorum; *eni-çeni bkz. en I. karş. Trkm. çen* “ölçü”, DT *çän* “para”; Şor *sän*; Sag., Kç., Koyb. *sen* “ölçü; genişlik; sınır” < Çin. *çen* [VEWT 104a]; *bkz. çen* Çin. *şin* “genişlik ölçüsü; 1,5 libreye yakın ağırlık ölçüsü” [DS 144a].

çen II yan, taraf, yön; *çenime kelbe! ya da çenime colobo!* yanıma gelme, bana yaklaşma, birbirimize uygun değiliz; *çenine colotpoyt* sana yaklaşıyor.

çen III Rus. *kon.* 1. rütbe, unvan; 2. apolet.

çençi 1. casus, gözcü, istihbaratçı; *handardan kelgen elçibi? duşmandan kelgen çençibi? folk.* hanlardan gelen elçi mi yoksa düşmandan gelen casus mu?; 2. *kon.* yer ölçme memuru, topograf.

¹⁷⁵ Bkz. açıklama 27.

çende- yaklaşmak, yakınlaşmak, yakınına gitmek; *cerdebe dep cerimdi, çendebe dep elimdi folk.* toprağımda yaşama dedi, milletime yaklaşıma dedi. < *çen+de*¹⁷⁶ bkz. *çen II*.

çendeş- işt. *çende-*‘den; birbirine yaklaşmak, yakınlaşmak; *bölök koygo çendeşpey kaytar* ayrı koyuna diğer koyunlar yaklaşmaz. < *çende-ş-*.

çendeştir- et. *çendeş-*‘ten. < *çendeş-tir-*.

çendeşüü iş. *çendeş-*‘ten. < *çendeş-üü*¹⁷⁷ < *çendeş-ig*.

çendet- et. *çende-*‘den; yaklaşmasına izin vermek, yanına yaklaştırmak, yakınlaştırmak; *canına çendetpeyt* yanına yaklaştırmak, sana yaklaşmasına izin verme; *atayı koygon sakçısı bar eken, çendetken çok* orada özel bekçisi var ki o kimseyi yaklaştırmadı. < *çende-t-*.

çendöö iş. *çende-*‘den; *adam çendööge mümkün emes* insanın yaklaşması mümkün değil.

çendüü rütbesi olmak; *çendüü kişi* rütbeli kişi. < *çen+düü*¹⁷⁸ < *çen+lig*.

çene- ölçmek, prova yapmak, oranlamak, ayarlamak; *boygo çenep iş kulbay, balaketke kalganbız folk.* gücünü bilmeden harekete geçme, felakete uğrarsız; *cer çene-* yeri ölçmek; *çenebey* ölçüsüz, çok, fazla miktarda; *çenep koygondoy* ancak yetecek kadar; *kamçıga çenep böl-* bkz. *kamçı*.

çenegiç ölçme aleti, ölçüm aleti; *burç çenegiç* gönye; *cer çenegiç esk.* yer ölçme memuru, messah. < *çene-giç*¹⁷⁹.

çenek ölçü, ölçek. < *çene-k*.

çenel- ed. *çene-*‘den; ölçülmek, ayarlanmak, prova yapılmak. < *çene-l-*.

çeneliş iş. *çenel-*‘den; ölçme, ölçülme, ölçüm. < *çenel-i-ş*.

çenelüü ölçülü, ölçüye göre, standartlara uygun, oranlı. < *çene+lüü*¹⁸⁰ < *çene+lig*.

çenem ölçü, norm, standart; *toluk çenemde* tam ölçüde; *çenem cetpes* oldukça, haddinden fazla; *çenem-çendüü* ölçüsünde, normal; *terek çenem-çerdüü uzarbaptır* kavak ağacı inanılmayacak derecede uzundur; *çenem-çendüü öltürböy folk.* seçmeden öldürmez. < *çene-m*.

¹⁷⁶ Bkz. açıklama 4.

¹⁷⁷ Bkz. açıklama 7.

¹⁷⁸ Bkz. açıklama 8.

¹⁷⁹ Bkz. açıklama 5. Burada, alet isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

çenemdüü uygun, oranlı, ölçüyle sınırlı; **zakonçenemdüü** doğal, tabii; **cürök oorusu işke karata çenemdüü ooruyt** hastalığı kalbine geçiyor.

< **çenem+düü**¹⁸¹ < **çenem+lig**.

çenemsiz ölçsüz, ölçülemez, çok, sınırsız; **ölköbüzdün kadir-barkı çenemsiz östü** ülkemizin otoritesi ölçülemeyecek derecede arttı; **çenemsiz dayra** kocaman nehir ya da sınırsız deniz; **çenemsiz er** sınırsız derecede cesur (*insan*).

< **çenem+siz**.

çenet- et. **çene-**'den; ölçtürmek, denetmek, ayarlatmak; **cer çenet-** arsa ölçtürmek.

< **çene-t-**.

çenetüü iş. **çenet-**'ten ölçtürme, denetme, ayarlatma. < **çenet-üü**¹⁸² < **çenet-ig**.

çenkor Rus.- İr. kariyerist, mevki düşkünü.

çenönük = **çinovnik**.

çenöö iş. **çene-**'den; ölçme, ölçüm, oranlama, ayarlama. < **çene-g**¹⁸³.

çenööç 1. ölçme aleti, ölçüm çizelgesi; 2. *esk.* ölçüt, kıstas. < **çene+giç**.

çenööçü ölçen, ölçücü; **cer çenööçü** *kon.* yer ölçme memuru, topograf. < **çenööç+çü**.

çensiz çok, çokça, oldukça, gayet; **çensiz ceber** oldukça mahir. < **çen+siz**.

çeñgek İr. *Çatk. ağ.* = **çeñgel**.

çeñgel İr. 1. pençe (*yırtıcı kuşlar*); 2. *Çuy. ağ.* kurak yerlerde gölge yapan ucu sivri dikenlik, fundalık; **çeñgel cerinde kürküröyt ats.** dikenler yerinde gürüldür; 3. eti çevirmek için kullanılan alet; 4. *mec. olm.* avuç, elin içi; **kara niet cigittin elge bütör çeñgeli** ş. kötü niyetli (*halkı soyan*) kişinin iki eli kesilir; **köp çeñgel** 1) kirli (*namussuz*) el; **mamleketin akçasına köp çeñgelin saldı** kirli elini devletin cebine soktu; 2) hırsız, otlakçı. < İr. چنگال **çengāl** (PED 400b).

çeñgelde- kapmak, tutmak, yakalamak, yapışmak. < **çeñgel+de**¹⁸⁴.

çeñgeldeş- işt. **çeñgelde-**'den. < **çeñgelde-ş-**.

çeñgeldet- et. **çeñgelde-**'den. < **çeñgelde-t-**.

çeñgeldik *synt.* **çeñgel 4**'ten; **köp çeñgeldik** hırsızlık, çalma huyu.

¹⁸⁰ Bkz. dipnot 178.

¹⁸¹ Bkz. dipnot 178.

¹⁸² Bkz. açıklama 7.

¹⁸³ Bkz. dipnot 182.

çeñkil Çuy.ağ. mavi (gök rengi, *eñilçek*, bkz.); *karş.* Yak. *çāñkir* “parlak, aydınlık, açık, saydam, berrak”; Tel. *çañkur* “mavi” < Moğ. *çeñkir* “rengi atmış, soluk, solgun” ~ *çegen* “aydınlık, parlak, açık” [VEWT 104a].

çeñkiy- (*gözler hakkında*) mavi ya da boz olmak; *közü çeñkiygen kız* ela gözlü, gri gözlü kız.

çeñkiyt- *et. çeñkiy-*‘den; *köz çeñkiyt-* mavi ya da gri gözlerini göstermek; *közün çeñkiytken orus kelini bar* mavi gözlü Rus gelini var. < *çeñkiy-t-*.

çep 1. *ask.* bariyer, engel, istihkam; *ok ötpös bek bol da, coo ötpös çep bol* kurşun geçirmeyecek, düşman geçemeyecek kadar sağlam ol; 2. *mec.* barınak, sığınak, savunma; *kaliñ kırgız kalkıña, kalaaluu korgon, çep eleñ* ş. birçok Kırgız halkı için kale oldun.

çepelekten- (zayıf insan hakkında) kararsız olmak, alçak gönüllü olmak.

çepeñde- dalkavukluk yapmak, yaltaklanmak, yaltaklanarak dört dönmek.

çepilde- (*kısa boylu zayıf insan hakkında*) koşuşmak, dört dönmek.

çepken 1. bir çeşit kalın dikişli, herhangi bir kalın dokumayla örtülü erkek giysisi; *töö çepken* 1) deve tüyünden yapılmış el işi dokuma ya da ev dokumasına verilen ad; 2) köylülerin giydiği deve tüyü dokumadan yapılmış bir çeşit kaftan; *tepme çepken* *gün.* 1) yünlü kumaş dokuma ya da ev dokumasına verilen ad; 2) köylülerin giydiği *tepme çepkenden* yapılmış bir çeşit kaftan; *piyazi çepken* = *tepme çepken 2* (*fakat daha kalın kumaştan*); 2. çuhadan astarsız sabahlık; 3. *gün.* = *kementay*.

çer I 1. sert, kötü huylu şiş, tümör; 2. *mec.* acı, elem, üzüntü, sıkıntı, can sıkıcı durum; *kursagında çeri bar* 1) karın bölgesinde sert şişlik var; 2) içinde ağır bir keder var; *çer caz-* ya da *çer tarat-* can sıkıntısını dağıtmak; *tabiygat, körkünö cıgıp, köñüldün çerin cazıp kalgan ubak* doğada çiçeklerin açtığı ve gönüllerin neşelendiği vakit; *sırdaşıp oltursa, kişinin çeri cazılat* insanlar dertleşirlerse efkarları dağılır; *çer bayla-* gamlanmak, hüznlenmek, üzülmek; *caman bolso tiygeni – örttöy içi küygönü, kaygıdan cürök çer bolup* ş. kocası kötü olursa içi alev gibi yanar, üzüntüden yüreği hastalanır; *köödön dartı çer bolup, közdün caşı tögülöt folk.* kederi artıp gözünden yaşlar döküldü; ♦ *çer kursak* iri göbekli,

¹⁸⁴ Bkz. açıklama 4.

koca göbekli. *karş.* OT *çār* “vücut ağırlığı”; Kmk. *çer* “kirli, pis; endişe, üzüntü”; Kzk. *şer* ; Şor *şār* ~ Moğ. *çer* “sümük, balgam, tükürük, salya” [VEWT 105a].

çer II gür orman, ormanın en sık yeri, geçilmez çalılık; *kaliñ çer karagay* balta girmemiş köknar ormanı.

çerben *kon.* = *çervon*; *beş çerben* beş ruble.

çerdegey iri göbekli, koca göbekli.

çerdek büyük karınlı, iri göbekli.

çerdekey = *çerdek*; *kursagı çoñ bolgon üçün, çerdekey bala degen* göbeği büyük olduğu için iri göbekli çocuk diye adlandırıldı.

çerdeleñde- kısa boylu ve iri göbekli olmak.

çerdeñde- = *çedireñde-*.

çerdey- 1. şişmiş olmak (*karın hakkında*), iri göbekli olmak; *handığına mas bolup, semirip aldı çerdeyip folk.* hanlığına sarhoş olup şişmanlayarak iri göbekli olmaya başladı; 2. (*büyükçe karınlı, kısa boylu insan hakkında*) karnını öne doğru çıkararak kurula kurula yürümek.

çerdeyt- *et.* *çerdey-*’den; *kursagın çerdeytip, et cegendey başka iş kılbağan baylar* göbeğini çıkarıp sadece et yemekten başka iş yapmayan beyler. < *çerdey-t-*.

çerdüü 1. sertleşmiş, kötü huylu tümörü olan; 2. *mec.* kederli, üzüntülü, üzüntü verici; *eski çerdüü, muñduulardın koştosu ıyı baştaldı* eski kederli ağlamalara veda etmeye başladı; *köküröktö çerdüü kaygıları köp* yüreğinde şiddetli kaygıları var; *çerdüü cürök* hüznü yürek. < *çer+düü*¹⁸⁵ < *çer+lig*.

çerekey = *çerik*.

çerepitsa kiremit.

çerik *Hint. esk.* (*karş.* *çerüü*) er, nefer, asker (*başl. Çinli*). *karş.* Uyg., OT, Leb. *çārig* “ordu”; Çağ., Tarn. *çārik*; Kar.T. *çāriw*; Kom., Osm. *çāri*; Kaz., Oyr., Tel. *çārū*; Kaz. *çirū*; Şor *şārig*; Yak. *sārī*; Çuv. *śar* [VEWT 105a] < İr. چريك *çerīg* (PED 392a); ET *çerig* (ED 428b).

¹⁸⁵ Bkz. açıklama 8.

çerle- (yürek hakkında) hastalanmak, hasta olmak (*kederden, üzüntüden*); *at başınday cüröktör, kaygıluu bolup, çerledi* ş. at başlı yiğitlerin yüreği hüznünlendi ve hastalandı. < **çer+le-**.

çerlen- dön. *çerle-*‘den; = *çerle-*; *çerlengen erdin kaygısın aldeylep süygön bala açar* ş. hastalanan kişinin üzüntüsünü ninni söylenip uyutulan çocuklar dağıtır. < **çerle-n-**.

çermay Çuy.ağ. = **çıptama**.

çermegey Tien.ağ. = **çerdegey**.

çermiy = **çıptama**; *çermiy kiygen kız-kelin* sütyen giymiş genç kız.

çerniy kuz. = **çıptama**.

çert Çuy.ağ. = **şert**; *kırgızdın çerti kılıp, toy beriştı* Kırgız âdetlerine göre şölen düzenlediler.

çert- 1. parmak şaklatmak; fiske vurmak; *bir ele çertkende çok kılam* bir parmak şaklatmasıyla yok oldum; 2. keman ya da viyolensel çalmak; *komuz çert-* kopuz çalmak; *bababız çertken bul komuz, barkına cetip sıylaylı folk.* babamızın çaldığı bu kopuza değer verelim ve saygı gösterelim; 3. silmek (*parmakla*); *murduna agıp tüşkön köz caşın çertip koydu* burnundan akıp düşen gözyaşını sildi; 4. vurarak muayene etmek (*örn. ağrıyı, sızıyı*); *çoñ dogdur deyt, düñgürögön atagı, çertip körüp, can bilbesti bilet deyt* ş. önemli doktor hiç kimsenin bilmediği hastalığı vurarak muayene edip tanıdı; 5. (*oyunda*) birine darbe vurmak. *karş.* OT **çärt-**; Oyr., Tel., Leb. **çärt-**; Şor **şärt-**; Sag. **sert-**; Trkm. **çirt-** “fiske, hafif vuruş, fiske”; Hak. **sirte-** (*bzk.* “fiske atmak, parmaklarıyla dokunmak” HTS 437b); Çuv. **şart** “çentik” [VEWT 105b].

çertigiy = **çertik**.

çertik (*karın, mide hakkında*) şiş, şişirilmiş, kabarık.

çertil- ed. *çert-*‘ten; *tereze akırın çertilet* yavaşça pencereye vurmak; *bozo çertilip turat* boza mayalandı. < **çert-i-l-**.

çertiş- *işt.* *çert-*‘ten; *komuz çertiş-* 1) birlikte kopuz çalmak; 2) kopuz çalmada yarışmak; kopuz çalarak tartışmak. < **çert-i-ş-**.

çertişmek oyunda birbirine vurma; *çertişmek oynop kalalı* birbirine vurma oyununu oynayalım. < **çertiş-mek**.

çertkile- *tekr. çert-*‘ten; *mışıktın kulagın tıp-tıp çertkiledi* kedinin kulağına fike vurdu; *birtygan ettüü koldoru menen maasının konçun çertkilep* kalın kısa parmaklarıyla *maasının* konçuna vurup; *terezelerin çertkiledim* yavaşça pencerelerine vurdum. < *çert-kile-*¹⁸⁶.

çertmek 1. *ordo* oyununda evre (*bkz. ordo 3*); 2. = *komuz*; *çertmek çert-* ya da *çertmek tart-* kopuz çalmak; *çertmegine kıl takkan* kopuzunun tellerini gerdi; 3. *gün.* = *tepke 1.* < *çert-mek*.

çertmekçi (*ordo* oyununda, *bkz. ordo 3*) 1. daire içinde kalan, seçilen; 2. *ordo* oyununda becerikli oyuncu. < *çertmek+çi*.

çertpirt, çertput *Rus. kon.* çeyrek, dörtte bir.

çerttir- *et. çert-*‘ten; *men anı öltürtmök turgay, çekege çerttirbeym* onu öldürtmüyorum, dokunulmasına dahi izin vermiyorum; *çerttirbey çeke duşmandan, saktoo kepek bulardı ş.* iyi savunurlarsa düşman parmakla dokunmaya da hi cesaret edemez; *talatıp emes bizderdi, çerttirbeyt ele bir canga ş.* soyup soğana çevirmez bizleri, izin vermez bir kişiye dokunulmasına; *komuzçularga komuz çerttirip, ırçılarga ır ırdatıp* kopuzculara kopuz çaldırıp, şarkıcılara şarkı söyleterek. < *çert-tir-*.

çerttiriş- *işt. çerttir-*‘den. < *çerttir-i-ş-*.

çerttiriştir- *et. çerttiriş-*‘ten; *Toyçu datkanın komuzçusu menen Cumanı komuz çerttiriştirgen* kopuzcusu Toyçı ile Cuman’ın kopuzla çekişmelerini emretti. < *çerttiriş-tir-*.

çertüü *iş. çert-*‘ten. < *çert-üü*¹⁸⁷ < *çert-ig*.

çerüü *Hint. (karş. çerik)* 1. ordu; *kette çerüü-kol menen folk.* büyük ordusuyla; 2. savaş, harp; *çerüüğe attan-* savaşmak niyetinde olmak; *caman carmanın kızuusu (ya da ısıgı) menen çerüügö attanat ats.* kötü (kişi) arpadan yapılmış duru çorbayla heyecanlanıp savaşmaya niyetlenir; suyla sarhoş olup, kvasla delirmek; ♦ *ak çerüü i kara çerüü tar.* yerel idareciyi seçmek için yarışan iki grup; *ak çerüü* yeni bir aday gösteren grup; *kara çerüü* eski adayı destekleyen grup.

¹⁸⁶ *Bkz. açıklama 23.*

¹⁸⁷ *Bkz. açıklama 7.*

çervon Rus. onluk, on rublelik.

çes kon. = **çest**.

çest ask. selam; **çest ber-** askerce selam vermek; **amandaştı, çest berçüdöy, turup tük folk.** selam verecekmiş gibi hazır ol durumuna geçti.

çet 1. kenar, sınır; **çetkerek** biraz kenarda; **köçsö, -köttö, konso, -çette ats.** göçseler arkada, durmaya niyetlenseler kenarda (kalıyor) (*saygı gösterilmeyen insan hakkında*); **çette kal-** kenarda kalmak; **çette turgan** kenarda duran; **çette kalgan** sınırda kalan; **çetinen** arka arkaya, aralıksız, üst üste; tümü; **çetinen kolhozçu** hepsi kolhozcu; 2. dış ülkeler, yabancı memleketler; **çet el** yabancı devlet; **çet eldik kabarlar** sınırın ötesinden haberler; **çet ölkölördö** yabancı ülkelerde; **çet ölkölük** yabancı, ecnebi, dış; **çet ölkölük otklikter** yabancı sesler; **çet eldik işmerler** yabancı militanlar; **çetke satıluuçu tovarlar** ithal edilen mallar; **arı çeti** 1) sınırı; 2) *mec.* maksimum; **çetin çigar-** imada bulunmak, demek istemek; **çeti çigıp turat** ortaya çıkmak, anlaşılacak; **çındıktın çeti bar** gerçeklik payı var; **bir cak çetinen ayta baştadı** sırasıyla anlatmaya başladı; **çetten ele tabılat** istemediğiniz kadar; her adımda rastlanır; **aylıñdın çetin kim körsün** sana kim gelsin!; **çeti oyulbayt ya da çeti oyulbagan ya da çeti oyula elek** bol bol, sayısız, içinde yüzülecek kadar çok (*örn. para*); **akçasının çeti oyulbayt** para içinde yüzüyor; **çetke kak-** reddetmek, geri çevirmek, inkar etmek (*örn. teklif, suç*); **sot bul uşakçılıktı çetke kaktı** mahkeme bu iftirayı reddetti; **çetke kağıl-** reddedilmiş olmak; **mal çetine çığışka da adam kerek go** hayvanlara bakmak için insan gerek, değil mi?; **el-curtuña çet bolduñ** kendi milletine düşman olmaya başladı; **çet element** yabancı bir adam (*ya da eleman*). *karş.* Çağ., Tarn., Krm. **çät** “sınır, hudut”; Çağ., Tarn. **çät** “kenar, kıyı, sahil”; Tel. **çät** “köşe”; Kaz. **çit**; Çağ., Osm., DT, Tarn. **çit** “çalılık; çit, parmaklık”; Kzk. **şet** (*bkz.* “1. kenar, uç; 2. dış, taşra, uzak yer; 3. yabancı, yad” KTS 638a) [VEWT 106a].

çeten İr. gün. 1. = **çabıra**; 2. dallardan örülmüş sepet. *karş.* ***çätän**: Kmk., Krç. **çeten** “pota, sepet” (*bkz.* “sepet, örme çit” KMTS 172b); Oyr., Tel. **çedän** “çit”; Küer. **cädän**; Kaz. **citän**; Tob. **citän** “çit”; Kzk. **şetän** (*bkz.* “sepetçi söğüdünün dallarından yapılan çit vb. nesne” KTS 638b); Şor **şädän**; Sag., Koyb. **sedän**;

Hak. *siden* (bkz. “çit, avlu duvarı” HTS 431b); EH *çatan* “sepet” [VEWT 106a] < İr. چتن *çeten* (ÖS 279).

çetin üvez ağacı; *çetindin aş* üvez ağacının yemişi; ◇ *çetin kişi* direngen, inatçı insan.

çetki 1. sınırdaki bulunan, kenardaki, uçtaki; *çetki üy* kenardaki ev; *arabanın çetki atı* yandan koşulan at; 2. yabancı, ecnebi, dış.

çetok Rus. kon. çeyrek litre; *bir çetok arak* çeyrek litre votka.

çette- kenara gitmek, bir tarafa çekilip durmak; *özü ele çettep cüröt* çekindi, kaçındı. < *çet+te*¹⁸⁸.

çetten- dön. *çette-*‘den; kenara çekilmek, bir tarafa çekilmek. < *çette-n-*.

çettet- et. *çette-*‘den; kenara çekmek, bir tarafa yaklaştırmak; *mec.* uzaklaştırmak, işten el çektirmek, azletmek, kovmak; *toskooldordu çettet-* engelleri ortadan kaldırmak; *özün özü çettetti* kendi kendine uzaklaştı. < *çette-t-*.

çettetil- ed. *çettet-*‘ten; *kızmatınan çettetilgen* görevinden uzaklaştırıldı; *kemçilikter çettetilsin* eksiklikler giderilsin. < *çettet-i-l-*.

çettetüü iş. *çettet-*‘ten; uzaklaştırma, işten el çektirme, azletme, kovma; *kemçilikterdi çettetüügö arnalğan çaralar* eksikliklerin giderilmesi için önlemler; *özün özü çettetüü* kendi kendine uzaklaşma. < *çettet-üü*¹⁸⁹ < *çettet-ig*.

çettik kenarları işlemeli keçe (*gelin nişanlısının evine gönderilirken bindiği atın eyerinin altına konulan keçe*).

çevire bkz. *çebire*.

çevirtke, çevirçke gün. = *çegirtke*.

çeydet Tien.ağ. ayran.

çeyin sınır belirten *ektir*; dek, değin, kadar; *bul ubakka çeyin* bu vakte kadar; *bügüngö çeyin* bugüne kadar, bu zamana kadar; *saat birge çeyin* saat bire kadar; *köpkö çeyin* uzun süre; *üygö çeyin* eve kadar; *kırk graduska çeyin suuk* kırk dereceye kadar soğuk; *sen kelgenge çeyin biz işti bütürüp koyduk* siz gelinceye kadar biz işi tamamladık.

¹⁸⁸ Bkz. açıklama 4.

¹⁸⁹ Bkz. açıklama 7.

çeyre = **deyre**.

çeyrek *İr.* 1. çeyrek, dörtte birlik kısım; *çeyrek kadak esk.* çeyrek libre (409.5 gram); *çeyrek kılım* çeyrek asır; 2. *eğtb.* ders yılının dörtte birlik kısmı; *cıldın birinçi çeyreginde* yılın ilk çeyreğinde; 3. *esk.* yaklaşık 4 kg (*Talas*) ya da 6 kg (*gün.*) denk ağırlık ölçüsü; *ancan çeyrek gün.* ½ çeyrek; 4. *esk.* alan ölçüsü. *karş.* Osm. *çäyräk*; Trkm. *çä:rek*; Krm. *çärik*; Kzk. *şeräk*; Kaz. *çeräk* < *İr. çehar-yek* [VEWT 102b].

çeyreker *İr. gün. tar.* = **çayriker**.

çı (-**çi**, -**çu**, -**çü**) edat: 1) *soru ifade eder*; *mençi?* ben mi?; *atamçı?* ama babam?; 2) *kışkırtma ifade eder*; *alçı!* alsana, hadi al bakalım; *alsañçı!* hadi alsana!; 3) *şart ekiyle birlikte pişmanlık bildirir*; *barsamçı!* keşke gitseydim!; *tegi özümdün aybımdı bir körsötsöçü* en azından kusurumu görseydim; 4) -*ganda* ekiyle birlikte olumsuzluk ifade eder; *içpegendeçi!* ben de içmeyeceğim; *barbagandaçı!* gitme.

çıbar = **çaar** I 1, 2.

çıbaş (*koyunların tüyünde*) yağ ve kir; *koydun çıbaşı* koyunun yünündeki yağ; *çıbaş cün* kirli ve yağlı yün.

çıbı, çibıy 1. kuş yavrusu, yavru; *tooktun çibıyı* civciv; 2. bozdoğanın ya da atmacanın yavrusu; 3. = **çaarçık**.

çıbık 1. dal, çubuk, ince değnek; *suu çıbık* yeşil körpe dal; *tal çıbık* yumuşak çubuk; *tal çıbıktay buralıp* (kızlar, gençler hakkında) kolayca ve ahenkli bir şekilde kıvrılarak (*harf.* ince dal gibi); *tal çıbıktay buralıp, boygo cetip kalıptır* boyu kıvrılarak uzadı; *çıbık at* tahta at; *çıbık atka mingender* oyuncak ata binenler; *küyöö çıbık i aça çıbık* arasına yemlenen hayvanın bağlandığı iki çubuk; *bir çıbık menen miñ koy aydadım bilmece* bir çubukla binlerce koyun sürdüm (*cevap: ustara* ustura, jilet); 2. çubuk (Kırgızlarda böyle bu ceza daha önce yoktu); *çıbık menen sabaşkan* değnekle dövülen; *çıbık taramışı ya da çıbık tamırı* kasıktaki sinir. < ET *çıbık* (ED 395 b).

çıbın = **çımın**.

çıbir tepecik, tümsek; küçük tepelerle kaplı arazi (*hayvan otlatmak için iyi yer olduğu kabul edilir*); *çarbası caynap çıbirde, çatırap catkan kolhoz el folk.*

enbeli bir araziye kurulup güröldeyen kolhoz; *çibirında mal caynap, cerdep catkan kaliñ el folk.* tepelerine pek çok hayvanın yayıldığı güzelliğiyle göz kamaştıran şehir; *adır-çibir bkz. adır; çibir taş* küçük taş, çakıl taşı; ◇ *çibir ala* göz alıcı resimdeki küçük şeyler; yanar döner, çeşitli renklere çalan (*renkler hakkında*); *çibir ala kürmö* parlak renkli yelek; *çıt-çibir bkz. çıt I.*

çibıra torunun torunu.

çibıra- kaynamak, kaynaşmak, bol olmak (örn. *küçük canlılar hakkında*).

çibirakay küçük resimlerle, desenlerle örtülü. < *çibıra-kay*¹⁹⁰.

çibirat- et. *çobıra-*‘dan; *altmış cele miñ külün çibirata bayladı* atmış ipe binlerce aygır bağladı. < *çibıra-t-*.

çibirçik 1. derideki küçük gözenekler; 2. oldukça küçük süs.

çibirçikta- 1. küçük damlalar çıkmak (örn. *ter damlaları hakkında*); *mañdayınan ter çibirçiktap, sözü da köböyö beret* (bozayı içtikten sonra) alnından ter damlaları sızarken çenesi de oldukça açıldı; 2. gözlerinin önünde ışıklar parıldamak (*küçükler hakkında* örn. *kuzu, çocuk sürüleri hakkında*); 3. çırıntılarla, küçük dalgalarla kaplanmak. < *çibirçik+ta*¹⁹¹.

çibirçiktaş iş. *çibirçikta-*‘dan; *kol betinin çibirçiktaşı* gölün üzerindeki küçük dalgalar. < *çibirçikta-ş-*.

çibirçiktat- et. *çibirçikta-*‘dan; *çekesinen terin çibirçiktatıp* teri alnından damla damla aktı. < *çibirçikta-t-*.

çibirduu tepelerle örtülü; *çibirduu too* yamaçları tepelerle kaplı dağ. < *çibir+duu*¹⁹² < *çibir+lg.*

çibirkatay alacalı, alaca bulaca; çeşitli, karışık (*ala, benekli, lekeli*); *çibirkatay köynök* alacalı gömlek.

çibirtkı ince kırbaç, ince ve esnek değnek; *abışka çibirtkısın çoyt kamçılardı* ihtiyar, kamçısıyla yavaşça vurdu. *karş. Kaz. çibirki; Kzk., Tob., Bar. şibirtkı* [VEWT 106b].

çıcıl-da- cızırdamak, çatırdamak (*ateşteki yağ hakkında*).

çiç- dışkısını salmak, pislemek, kirletmek.

¹⁹⁰ Bkz. açıklama 17.

¹⁹¹ Bkz. açıklama 4.

¹⁹² Bkz. açıklama 8.

çıçala yarı yanmış odun, öksü.

çıçala- gayrete gelmek, coşmak, galeyana gelmek.

çıçalagıç = **çıçalak**.

çıçalak alingan, darılğan, hassas, kırılğan; uyumsuz.

çıçalakta- = **çıçala-**.

çıçalaş- *işt.* **çıçala-**‘dan. < **çıçala-ş-**.

çıçalat- *et.* **çıçala-**‘dan; gayrete getirmek, tahrik ve teşvik etmek, coşturmak, galeyana getirmek. < **çıçala-t-**.

çıçalatuu *iş.* **çıçalat-**‘tan. < **çıçalat-uu**¹⁹³ < **çıçalat-ıg**.

çıçañ kuyruk omurları.

çıçañda- kuyruğunu kamçılایarak koşmak. < **çıçañ+da-**.

çıçañdat- *et.* **çıçañda-**‘dan. < **çıçañda-t-**.

çıçay- 1. çıkmak, çıkıntı yapmak, dışarı çıkamak; 2. *mec.* kibirlenmek, kurum satmak, azamet taslamak.

çıçayt- *et.* **çıçay-**‘dan; dışarı çıkarmak, dışarı uzatmak. < **çıçay-t-**.

çıçaytuu *iş.* **çıçayt-**‘tan. < **çıçayt-uu**¹⁹⁴ < **çıçayt-ıg**.

çıçayuu *iş.* **çıçay-**‘dan. < **çıçay-uu**¹⁹⁵ < **çıçay-ıg**.

çıçım (*erkek çocuk hakkında*) atik, çevik, kıpırdak.

çıçır- 1. *et.* **çıç-**‘tan; 2. *mec.* korkutmak, korku vermek. < **çıç-ır-**.

çıçırkanak deniz cehrisi; kökboyasıgillerden güzel kırmızı renk veren bir kök.

çıçırkay *anat.* ince bağırsak askısı, masarika, bağırsakları tutan karın iç zarı.

çıçka tomurcuk.

çıçkak 1. ishal, sürgün; 2. ishal çeken, ishalden mustarip olan. < **çıç-kak**¹⁹⁶.

çıçkakta- ishal çekmek, ishalden mustarip olmak. < **çıçkak+ta-**.

çıçkaktat- *et.* **çıçkakta-**‘dan; ishal etmek. < **çıçkakta-t-**.

çıçkan 1. fare, sıçan; 2. fare yılı (*bkz. cıl I 2*).

çıçkanduu fareli yer. < **çıçkan+duu**¹⁹⁷ < **çıçkan+lıg**.

çıçkı 1. tuvalet ihtiyacı gelme; 2. sabırsızlık.

¹⁹³ *Bkz. açıklama 7.*

¹⁹⁴ *Bkz. açıklama 7.*

¹⁹⁵ *Bkz. dipnot 194.*

¹⁹⁶ *Bkz. açıklama 21.*

çıçkılan- aşırı sabırsızlığı, sabırsızlıkla beklemeyi ifade eder. < *çıçkı+la-n-*.

çıçkılık *ıygılık ile ikileme oluşturur.*

çıçkılıu sabırsız, tez canlı, aceleci. < *çıçkı+luu*¹⁹⁸ < *çıçkı+lig*.

çıda- dayanmak, katlanmak, tahammül etmek, çekmek, sabretmek; *al ooruganga çıdabadı* ağırlara dayanamadı; *çıdap turgusuz ya da çıday algıs* çekilmez, dayanılmaz, katlanılmaz, tahammül edilmez; *üşökkö kim çıdayt?* üşümeye kim dayanabilir?; ◇ *çıdaganga çıgargan* cesur, gözü pek. *karş.* Kaz., Krm., Kry., Oyr., Tel., Leb. *çıda-*; Çağ., Tarn. *çıda-*; Kzk., Krç., Şor *şıda-*; Sag., Koyb., Hak. *sıda-*; Yak. *sitā-, satā-* [VEWT 106b].

çıdam sabır, dayanma gücü, dayanıklılık; *çıdamı çok* dayanıksız, tahammülsüz; *çıdamı çok cigit* dayanıksız delikanlı. *karş.* Oyr., Tel., Leb. *çıdal* [VEWT 107a] < *çıda-m*.

çıdamduu sabırlı, dayanıklı; *suukka çıdamduu* (bitkiler hakkında) soğuğa karşı dayanıklı. *karş.* Tel., Kumd. *çıdañı* [VEWT 107a] < *çıdam+duu*¹⁹⁹ < *çıdam+lig*.

çıdamduuluk sabırlılık, dayanıklılık; *çıdamduuluktun da çegi bar* sabırlılığın da sınırı var; *çıdamduuluk menen çımırkanıp işöö kerek* sabırla ve büyük bir dikkatle çalışmak gerek; *suukka çıdamduuluk* (bitkiler hakkında) soğuğa karşı dayanıklılık. < *çıdamduu+luk* < *çıdamlig+luk*.

çıdamkay sabırlı, dayanıklı; değişmez, sabit; *ısıkkı çıdamkayı çok* ısıya karşı dayanıksız. < *çıdam+kay*²⁰⁰.

çıdamkaylık sabırlılık, dayanıklılık; sabitlik, değişmezlik; *Surmaş Kanıbeğin çıdaygamlığına tañdandı* Surmaş Kanıbek'in dayanıklılığına şaşırdı; *çıdamkaylık menen tüşündürüü kerek* sabırla izah etmek gerek; *çıdamkaylık – coldoş dep, çıdamsızdık – bolbos dep* ş. sabırlılık arkadaşır, sabırsızlık uygun değildir dedi. < *çıdamkay+luk*.

çıdamsız 1. sabırsız, tez canlı; dayanıksız, sağlam olmayan; 2. hoşgörüsüz; dayanılmaz, katlanılmaz; *çıdamsız aval* çekilmez durum. < *çıdam+sız*.

¹⁹⁷ Bkz. açıklama 8.

¹⁹⁸ Bkz. dipnot 197.

¹⁹⁹ Bkz. dipnot 197.

²⁰⁰ Bkz. açıklama 17.

çidamsızdan- sabırsızlanmak, içi içine sığmamak; dayanıksız olmak, sabırsız olmak. < **çidamsız+da-n-**.

çidamsızdant- et. **çidamsızdan-**‘dan. < **çidamsızdan-t-**.

çidamsızdanuu iş. **çidamsızdan-**‘dan; sabırsızlanma; **biz ötö çidamsızdanuu menen karap turabız** (bekleme) sabırsızlıkla bakıyoruz. < **çidamsızdan-uu**.

çidamsızdık sabırsızlılık, tez canlılık; dayanıksızlık; **etinin çirkeyge çidamsızdığ** teninin sivrisinek ısırmasına karşı hassaslığı; **ötö çidamsızdık menen** büyük bir sabırsızlıkla. < **çidamsız+dık**²⁰¹.

çidarman Kırg.-İr. dayanıklı, katlanır; sabit, değişmez.

çidaş- iş. **çida-**‘dan; **çidaşıp kelgen döölördün, çır kılar cerin bek ayttı folk** devlerin güçlü bir şekilde görünüp karışıklık yarattığını doğru bir şekilde anlattı. < **çida-ş-**.

çidat- et. **çida-**‘dan; **çidatpay ooruyt** dayanılmayacak derecede ağrıyor; **ooru çidatpadı** ağrıya da yanamadı; **kayratım çidatpadı** dayanamadım. < **çida-t-**.

çidoo iş. **çida-**‘dan; **çidoosu çok** dayanıksız, çelimsiz, kuvvetsiz.

çıgaan 1. üstün, mükemmel, dikkate değer; öncü, ileri, ilerici; **çıgaan çeçen** dikkate değer konuşmacı; **çıgaan külük** mükemmel at; **çıgaan baylar** zengin adamlar; 2. = **çigım**; **kedey tartat, zırkırıp, zulumdardın çıgaanın folk** acılı halk zorba hükümdarların masraflarına dayanıyor.

çıgaç = **cıgaç**; ♦ **çıgaç tıyza gün. tar.** Çinlilerin kullandığı tahtadan uzun plaka şeklindeki para.

çıgan çıkma, çıkış, çıkış yeri; **keçüünün çıganı** geçidin çıkışı.

çigana gün. çok, oldukça, gayet; **çigana cep, çigana beret** çok yiyip çok üretiyor.

çigar bkz. çık- 7.

çigar- et. **çık-** IV’ten; (genel anlamıyla fiil: dışarıya çıkarmak) 1. çıkarmak, götürmek, dışarıya bırakmak, salmak; sürükleyerek çıkarmak, çekip çıkarmak; **çet mamleketke tovar çigar-** sınırdan mal çıkarmak; **bışarına küyüp, çigararına küyböyt ats.** pişmesini bekler çıkmasını beklemez, **aydap çigar-** kovmak, dışarı atmak (*tarladaki hayvan hakkında*); **kuup çigar-** kovmak, defetmek, kapı dışarı etmek (*sevimsiz insan hakkında*); **kitep çigar-** 1) kitap yazmak; 2) kitap

²⁰¹ Bkz. açıklama 2.

yayımlamak; *kız mattan çigar-* işten çıkarmak; *baş çigar-* baş çıkarmak; *baştarın kultyıtp çigara kalışkan ele* başlarını biraz dışarıya çıkardılar; *çeçim çigar-* karar almak, karara bağlamak; *ciyıntık çigar-* sonuç çıkarmak, sonucuna varmak; *sığıp çigar-* basmak, ezmek, sıkmak; **2. = söök çigar-** (bkz. söök 3) gömmek, defnetmek; **3.** toprağın altından çıkarmak; *19 000 tonna kömürdü plandan tışkarı çıkargan* 19 000 ton kömürü toprağın altından çıkardı; **4.** yavrulamak, civciv çıkarmak; **5.** geçirmek, uğurlamak; *bar üyö, dep, Anarkandı çigarıp ciberdi* eve git deyip Anarhan'ı uğurladı; *itten çigar-* köpekten geçirmek; *itten çigarıp koy, kaap alat* köpekten geçir, yoksa ısıtır; **6.** abaküste hesaplamak; $\diamond$ *emçekten çigar-* bebeği memeden kesme; *uruş çigar-* kavga çıkarmak; *böyröktön şıyrak çigar-* ya da *bödönödön kuyruk çigar-* saçma isteklerde bulunmak; *bölüp çigar-* vücuttan çıkarmak; *ayak çigar-* gün. ayakkabısını çıkarmak; *işten çigar-* kullanışsız yapmak; *kız çigar-* kızını evlendirmek; *köröm deseñ urmatın, uul üylöp, kız çigar folk.* saygınlık kazanmak istersen oğlunu evlendirip kızını çıkar; *oylop çigar-* buluş yapmak, icat etmek; *körkünö çigar-* süslemek, bezemek, donatmak; *esepti çigar-* mat. problemi çözmek; *erkindikke çigar-* serbestlik vermek, özgür bırakmak; *çaşın çigar-* yaşını tahmin etmek; *murun körüp bilbegen kişi çaşın elüüdön aşırbayt; anın cürüş-turuşuna karagandar kırkka da çigarbay salat* elli yaşından büyük değil, onun hareketlerini izleyenler kırk yaşında bile göstermiyorlar; *kış çigar-* kışı sağsalim geçirmek; *malıñdı cutka aldırbay, kam köböytüp, kış çigar folk.* hayvanlarının zarar görmemesini sağla, kaygısız bir şekilde kışı geçir; *maldı kıştan çigar-* hayvanlara kışı sağsalim geçirtmek; *adamga çigarba* hiç kimseyle konuşma; *akmagın çigar-* rezil etmek, gülünç duruma düşürmek, utandırmak; *kalpın çigar-* birinin yalanını açığa çıkarmak; *kalpıñdı çigarayınbı?* yalan söylediğini ispatlayayım mı?; *cürögün çigara* korkutarak, ödünü patlatarak; *meesin çigara çapkan* kafatasını parçaladı; *bir muştagandan çigargan çok* bir yumrukla yere serildi; *bir saygandah çigarbayt* bir darbeye düşmanı yere serdi; *kökkö çigara makta-* bkz. *makta-*. < *çık-ar-* bkz. *çık-* IV.

çigarıl- *ed. çigar-*‘dan; *kız mattan çigarıldı* işten çıkarıldı; *partiyadan çigarıldı* partiden çıkarıldı; *toktom çigarıldı* karar çıkarıldı; *kızılça ekinçi otoodon çigarılğan* . < *çigar-ı-l-*.

çigarılış *iş. çigarıl-*‘dan; çıkarılma, piyasaya sürülme; kısım, fasikül. < *çigarıl-t-ş*.

çigarma 1. eser, yapıt, edebî eser; *cazuuçulardın çigarmaları* yazarların eserleri; *el çigarması* halkın sanat eseri; *çigarmalardın çıynagı* külliyat; 2. *esk.* üretim, mahsül.

çigarmaçılık yapma, yaratma, yaratma yeteneği, yaratıcılık; *el çigarmaçılığı* halkın yaratıcılığı; *körköm çigarmaçılık* amatör sanatçılık; *zor çigarmaçılık* *cogorulaş* önemli sanat eserlerinin yükselişi; *çigarmaçılık demilgesi* yaratıcılık insiyatifi; *çigarmaçılık türdö* yaratıcı bir şekilde. < *çigarma+çı+lık*.

çigart çıkarma, çıkarılma; *közündü çigart kılba* gözünü çıkarma. < *çigar-t*.

çigart- *et. çigar-*‘dan; *al koñsusun kızmatınan çigartat* komşusunu işten çıkardı; *kolhozçulardan toktom çigartıp ala baram* karar verdim ve kolhozcuları yanıma aldım. < *çigar-t-*.

çigartıl- *ed. çigart-*‘tan; *toktok da çigartıldı* karar resmen ilan edildi. < *çigart-ı-l-*.

çigaruu *iş. çigar-*‘dan; *kız mattan çigaruu* işten çıkarma; *kitepter çigaruu* kitap yayımı; *zakon çigaruu* kanun çıkarma; *toktom çigaruu* karar çıkarma; *oylop çigaruu* buluş yama, icat etme; *masele çigaruu mat.* problem çözme; *çigaruu türü* problem türü. < *çigar-uu*²⁰² < *çigar-ıg*.

çigaruuçu: *zakon çigaruuçu* kanun yapıcı, kanun koyucu; *oylop çigaruuçu* buluş yapan, mucit. < *çigaruu+çu* < *çigarıg+çı*.

çigaruuçuluk *syf. çigaruuçu*‘dan; *oylop çigaruuçuluk* icatçılık, buluşçuluk. < *çigaruuçu+luk* < *çigarılçı+lık*.

çığaşa zarar, ziyan; kayıp, azalma, eksilme (*hayvan sayısı*); *cakşıdan caman tuulsa* – *çığaşa, camandan cakşı tuulsa* – *kireşe ats.* güzelden çirkin doğarsa zararlı, çirkinden güzel doğarsa yararlı olur; *çığaşa çıkpay, kireşe kirbeyt ats.* gider olmazsa gelir de olmaz; *çığaşa malga eesi baş ats.* hayvanın kaybolmasına sahibi sebep olur.

²⁰² Bkz. açıklama 7.

çığaşaluu azalan, eksilen, kaybolan; *çığaşuu malga eesi baş ats.* = *çığaşa malga eesi baş* bkz. *çığaşa*. < *çığaşa+luu*²⁰³.

çığaşasız zararsız, ziyansız; kayıpsız, azalmadan; *koylordu kıştan çığaşasız asırıp kelüünü çeçişti* koyunlarından fire vermeden kışı geçirmeye karar verdi. < *çığaşa+sız*.

çığdan 1. mutfak malzemelerinin ve yiyecek stoğunun bulunduğu kadınlar kısmında çiy otundan yapılmış parmaklık, tahta perde; 2. ölüyü çevreden ayırmak için cenaze törenine kadar çevreledikleri çiy otundan yapılmış parmaklık; *anı çığdandın ar cagınan körösün* onu parmaklıktan görürsün; 3. *gün*. çiy otundan yapılan hasırın özel bir türü olup aralarına renkli ipler geçirilir.

çığı *Tien.ağ. beyaz çamaşır kumaşı türü.*

çıgıl- *ed. çık-*‘tan; *köp colı talkuulanıp çıgıldı* birçok kez görüşüldü. < *çık-t-l-*.

çıgıluu *iş. çıgıl-*‘dan; *üç kündön arı ketirbey, koş çıgıluuga tiyiş* üç günden sonra gecikmeden toprağı sürmek lazım. < *çıgıl-uu*²⁰⁴ < *çıgıl-ıg*.

çıgım 1. masraf, gider; azalma, eksilme; *öndürümsüz çıgım* yarar getirmeyen masraf; *baştan çıgım boldu* insanlar kayboldu; *maldan çıgım bolgon çok* hayvanlar arasında ölen olmadı; 2. *tar.* ziyafet için yapılan masrafları gidermek *ya da* diğer ihtiyaçları karşılamak için halktan toplanan para; *col çıgımı* 1) yol masrafı; 2) *tar.* yolculuk hazırlığı; *toppoguñ ketti çıgımga eki som elüü tıynga folk.* tosunun iki ruble elli kapiğe gitti; *çıgım sal-* vergi koymak; *çıgım tart-* vergi ve masraf ödemek; *eki üydün çıgımın tartıp cürgön* iki ailenin vergisini ödedi; *çıgım tarttır-* masrafları ve vergileri ödetmek; *bizge çıgım çığıptır* bize vergi koydu; *çıgım-çugum* 1) çeşitli masraflar; 2) çeşitli vergiler; 3. *ta.* tohum; *çıgım toz-* bkz. *toz- IV*. < *çık-t-m*.

çıgımda- harcamak, kullanmak, sarf etmek; *çıgımdagan karacattar* kullanılan araçlar. < *çıgım+da*²⁰⁵.

çıgımdal- *ed. çıgımda-*‘dan; harcanmak, kullanılmak, sarf edilmek; *kolhozun karacatı predsedateldin ruksatı menen çıgımdalat* kolhozun araçları başkanın izniyle kullanılıyor. < *çıgımda-l-*.

²⁰³ Bkz. açıklama 8.

²⁰⁴ Bkz. dipnot 202.

²⁰⁵ Bkz. açıklama 4.

çigımdaluu iş. *çigımdal-*‘dan; *toyut ıksız çigımdaluuda* hayvan yeminin düzensiz bir şekilde kullanılışı. < *çigımdal-uu*²⁰⁶ < *çigımdal-ig*.

çigımdan- dön. *çigımda-*‘dan; harcanmak, harcanmış olmak; *çigımdansañ sebep cok, çındap acal kelgende* ş. kendini harcasan da faydası olmaz ecel ciddi ciddi geldiğinde . < *çigımda-n-*.

çigımdant- et. *çigımda-*‘dan; zarara neden olmak. < *çigımdan-t-*.

çigımdar Kırg.- İr. zarara uğrayan, harcaııp tüketmiş olan. < *çigım+dar*²⁰⁷.

çigımdaş- iş. *çigımda-*‘dan. < *çigımda-ş-*.

çigımdat- et. *çigımda-*‘dan; zarara sokmak, masrafa sokmak. < *çigımda-t-*.

çigımduu ihtiyatlı, temkinli, özenli; *ötö çigımduu kişi* temkinli insan. < *çigım+duu*²⁰⁸. < *çigım+lig*.

çigımsız gamsız, tasasız, kaygısız, düşüncesiz; tembel tembel; *eñ ele çigımsız kişi ekensiñ* oldukça düşüncesizsin. < *çigım+sız*.

çigımsızdık gamsızlık, tasasızlık, kaygısızlık, düşüncesizlik. < *çigımsız+dık*²⁰⁹.

çigın = *çigım*.

çigın- bir şeyi önceden ve özenerek yapmak, doğru zamanı seçmek ve bir şeyi yapmak; *çigınıp, Naringa barıp kel* doğru zamanı seç ve Narın’a gel; *suuk tüşölöktö, çigınıp, saraydı salıp koysoñçu* soğuk bastırıldığı zaman ambar yap; *siz çigınıp, cıynap algança küz kışka, kış cazga aylanat* doğru zamanı seçtiğinizde sonbahar kışa, kış ilkbahara döner; *bul ançalık ele kıyın emes, çigınıp iştöö gana kerek* bu öyle zor bir iş değil, sadece vaktinde ve özenerek çalışmak gerek; *çigınıp kat cazdıñbı – boldu!* uygun zamanı seçerek mektup yazdın, şimdi oldu!; *oşogo çigınbadım* bunun için zamanım yetmedi; bunu yapmaya zaman bulamadım.

çigındı esk. çıkarma, götürme, tahliye; *kelindi-çigındı* esk. gelir ve gider. < *çigın-dı*²¹⁰.

²⁰⁶ Bkz. dipnot 202.

²⁰⁷ Farsçada “gözetıcilik, koruyuculuk veya sahiplik” ifade eden +*dār*, Türkçe ve alıntı kelimelerin sonuna eklenerek vasıf ismi yapar (KTG 2005: 121).

²⁰⁸ Bkz. açıklama 8.

²⁰⁹ Bkz. açıklama 2.

²¹⁰ Bkz. açıklama 9.

çıgıñkı hafifçe çıkmış, sivrilmiş olan; *bet söögü çıgıñkı* elmacık kemikleri hafifçe çıkık.

çığır *Tien.ağ.* kımıza koyulan etli bulyon.

çığırık 1. çark şeklinde dönen herhangi bir şey; 2. *tar.* pamuk temizlemek için kullanılan el makinası; 3. kelebekli somun; kelebek (*aletteki vida*); *çığırığın imerip, Manastan kalgan dürbünü çın közün ciberip folk.* kelebekli somunu çevirip dürbünü gözüne iyice yaklaştırdı; 4. *Tien.ağ.* = **döñgölök.** *karş.* EH *çıkırık*; Osm. *çıkırık*; Çağ. *çikirçik* “iplik çıkırığı” [VEWT 108a].

çığış I *iş.* *çık-*‘tan; 1. çıkma, çıkış; *kündün çığışı* güneşin doğuşu; 2. *muğ.* gelir, varidat; *kiriş-çığış knigası* gelir gider defteri; 3. *matbaa terimi.* *esk.* çıkarma, piyasaya sürme; *II tom 4 çığışı* II. cilt 4. baskı; 4. *mec.* çıkma, huruç; gezinti, gezi; *tap duşmandarının çığışı* sınıf düşmanlarının çıkışı; ◇ *çığış cöndömö dil.* çıkma hali, ablatif; *çığış curnalı* çıkış defteri. < *çık-ı-ş.*

çığış II doğu, şark; *çığışka karay cönöp ketti* doğuya doğru gitti; *batışta cana çığıšta* batıya ve doğuya; *Cakın Çığış* Uzak Doğu; *Arabdık Çığış ölkölör* Doğu Arap ülkeleri; *çığış tanuu* Doğu Bilimleri, Şarkiyat.

çığış- *işt.* *çık-* I’den; *anı menen çıkışa albaysıñ* onunla geçinemezsin. < *çık-ı-ş-* bkz. *çık- 1.*

çığıştık = **çığış II**; *kün çığıştık, kün batış* doğu ve batı.

çığışuu *iş.* *çığış-*‘tan. < *çığış-uu*²¹¹ < *çığış-ıg.*

çıguu *iş.* *çık-*‘tan; 1. çıkma, çıkış; tırmanış, tırmanma; *eski adattan çıguuga ubakit cetti* eski alışkanlıklardan vazgeçme zamanı geldi; 2. *gün.* çiçek hastalığı. < *çık-uu*²¹² < *çık-ıg.*

çık I 1. nem, yaşlık, rutubet; 2. çiy; 3. (*küçük dilimlenmiş haşlanmış ete dökmek için ayrılan*) et suyu, bulyon; 4. bulyon salamurası; 5. derinin tabaklanması sırasında oluşan nemlilik. < *çig* “yaş, nemli; çig, pişmemiş”; OT *çık* (ED 413a); EH *çık* “çiy”; ~ Moğ. *çigig, çiyig* [VEWT 107a].

çık II *yan.* cıvıltı, tıkırtı, şıkırtı.

çık III: *çık etip suu çikkan çok* bir damla su çıkmıyor.

²¹¹ Bkz. açıklama 7.

²¹² Bkz. dipnot 211.

çık- (*dışarıya ya da yukarıya hareketi ifade eden fiil*) 1. çıkmak, ilerlemek, öne çıkmak; kalkmak, havalanmak, yükselmek; duyulmak (*ses hakkında*); 2. herhangi bir yaşa ulaşmak; 3. bulunmak, meydana çıkmak, açığa çıkmak, belirlemek, belli olmak; 4. boşanmak (*kocadan*); 5. alınmak, aşılardan alınması (*aşılama hakkında, çiçek hastalığı hakkında*); 6. çok gezmek; 7. **çigar** şeklinde *partisip durumundayken olasılık, zan ifade eder*; 8. **kel-** fiilinin *geç.z. ger. ile uym. gerçekleşmek, yerini bulmak*; 9. *geç. z. ger. ile uym. yardımcı fiil olarak kullanılır; tezlik anlamı verir.* < OT **çık-** < ET **taşık-** (ED 562a).

çıkanak 1. dirsek; 2. *gün. kıvrım, kıvrıntı, diz (baca, boru hakkında).* karş. EH, Kaz., Küer. **çıganak**; Nog. **şıganak**; Kzk. **şıntak**; Tel., Kumd. **çānçak**; Krç. **çınaçık**; Blk. **ciññirik**; Yak. **toğonoh, toñonoh, toñoloh** < Moğ. **toqay** [VEWT 107a].

çıkanakta- dirseğini dayamak. < **çıkanak+ta**²¹³.

çıkanaktoo iş. **çıkanakta-**'dan.

çıkanaktuu *gün. dirsekli, kıvrımlı (baca, boru hakkında).* < **çıkanak+tuu**²¹⁴ < **çıkanak+lıg.**

çıkçırıl- kendini iyi ve güçlü göstermeye çalışmak.

çıkçıt = **çıkıy I.**

çıkçıy = **çıkıy I.**

çıkçıy- şıklık düşkünü olmak; ince, zarif olmak.

çıkı *bıkı ile ikileme oluşturur; al eptep-septep tamsil cazat, kaydağı bıkı-çıkını cazat* gelişigüzel masal yazıyor, değersiz şeyler hakkında yazıyor.

çıkıl-da- 1. takırdamak, gürültü yapmak, cırıldamak, şaklamak, şakırdamak (*saat, telgraf aleti hakkında*); 2. (*ayaz hakkında*) çatırdamak.

çıkıldat- et. **çıkıl-da-**'dan. < **çıkıl-da-t-**.

çıkır: **ıtır-çıkır** bkz. **ıtır.**

çıkır- = **çakır-**.

çıkıroon şiddetli, çatırtılı ayaz.

çıkırt- = **çakırt-**.

²¹³ Bkz. açıklama 4.

²¹⁴ Bkz. açıklama 8.

çıkırıu = **çakırıu**.

çıkıy I şakak kemiğiyle ense kemiğinin birleştiği yer.

çıkıy II *bıkıy ile ikileme oluşturur*.

çıkıy- = **çıkçıy-**.

çıkıyla- enseye vurmak. < **çıkıy+la-** bkz. **çıkıy I**.

çikkın ihanet, hainlik.

çikkınçı 1. hırsız şebekesi, hırsız çetesi; 2. hain. < **çikkın+çı**.

çikkınçılık ihanet, hainlik. < **çikkınçı+lık**.

çikkıs tamamen çıkmayan, hiç çıkmayan. < **çık-kıs**²¹⁵.

çıkma: *kıyalap çıkma col* yamaca doğru giden yol.

çiksız (*karş. çık I*): **çiksız söz** saçma söz, safsata.

çıkta 1. atın boynundaki tasmaya takılı ve dayakla açılan küçük halka; 2. atları **çele**'ye bağlamak için kullanılan kısa ip; 3. = **çıgdan 1, 2**.

çıkta- ıslanmak, nemlenmek; ıslamak, nemlemek. < **çık+ta-**²¹⁶ bkz. **çık I**.

çiktat- *et. çıkta-*dan. < **çıkta-t-**.

çıktoo iş. **çıkta-**dan.

çiktuu nemli, rutubetli, sulu. < **çık+tuu**²¹⁷ < **çık+lıg**.

çıla kir, leke, çamur, pislik.

çıla- karmak, karıştırmak, eklemek; suyla karıştırmak.

çılaan *Rus. kon. üye, aza*.

çılalan- ıslanmak, suda yumuşamak. < OT **çılan-** (**çı:lan-**) "ıslanmak" (ED 421a) < **çıla+la-n-**.

çılaluu pis, kirli, çamurlu. < **çıla+luu**²¹⁸ < **çıla+lıg**.

çılan- = **çılalan-**.

çılançın elleri yıkarken alta konulan küçük metal leğen.

çılbur dizgin, tasma. *karş. Çağ. çılbur*; Oyr. **çılbur** < Moğ. **çılbigir** [VEWT 108a].

çılbirda- (*yabancı binek hayvanı*) dizgininden tutmak, tasmaından yakalamak. < **çılbur+da-**.

²¹⁵ Bkz. açıklama 16.

²¹⁶ Bkz. açıklama 4.

²¹⁷ Bkz. açıklama 8.

²¹⁸ Bkz. dipnot 217.

çılıbırdaş (*biniciler hakkında*) yanyana giden. < **çılıbır**+**daş**²¹⁹.

çılıbırdaş- *işt. çılıbırda-*‘dan. < **çılıbırda-**-*ş-*.

çılıbırdoo *iş. çılıbırda-*‘dan.

çılıbırkeş *Kırg.- İr. gün. etn. sp.* oyun sırasında keçiyi semere bağlayan kişi.

çılıbırila- = **çılıbırda-**.

çılıbırlaş = **çılıbırdaş**.

çılıbırlaş- = **çılıbırdaş-**.

çılçık I *gün.* = **çalçık**.

çılçık II *Tal.ağ.* = **cılçık**.

çıldırat- 1. çatırdatmak, çıtırdatmak, tıkırdatmak; 2. *şaka* çınlamak (*telefon etmek*).

çılga = **çırğa**.

çılgyı I ham, işlenmemiş *ya da* ıslanmış deri.

çılgyı II 1. bütün, tam, eksiksiz; bir bütün olarak, tam olarak, baştan başa; 2. *olm.* hiç.

çılgyılan- ıslanmak, nemlenmek, rutubetlenmek. < **çılgyı**+**la-n-**.

çılgoo dolama *ya da* sarma biçiminde çorap.

çılgoobay *b kz. çılgoo*.

çılık *olm.* eski Kırgız yaşam biçimiyle ilgili her şey; *kırgızçılık*’ın kısaltılmış şeklidir.

çılım *İr. nargile (Orta Asya tipi).* < *İr. چىلام çılam, çılım* (PED 398a).

çıl k temiz, saf, katkısız; bütün, tam, eksiksiz; ancak, sade, yalnız.

çılka = **çıl k** (*ör. bkz. may I*).

çıl kıl da- = **çıl pıl da-**.

çıl kıl daş- *işt. çıl kıl da-*‘dan. < **çıl kıl da-**-*ş-*.

çıl mardan = **çıl merden II**.

çıl mır = **çıl bır**.

çıl pak 1. çapak; 2. *mec.* ahlak bozukluğu, alçaklık, iğrençlik.

çıl pak ta- (*gözler hakkında*) çapaklanmak, çapak bağlamak. < **çıl pak**+**ta-**²²⁰.

²¹⁹ *B kz. açıklama 14.*

²²⁰ *B kz. açıklama 4.*

çılıpaktan- *dön. çılıpakta-*‘dan. < *çılıpakta-n-*.

çılıpılada- çamura bata çıka yürümek, çamura basınca çılıp çılıp diye ses çıkarmak.

çıltak *gün.* sebep, neden, vesile, bahane.

çım I çimenlik, çimen, çim.

çım II = çımkıy I.

çım III: *çım etim suusu çok folk.* bir damla su yok.

çım IV: *çım debeyt* hiçbir şeyi kendine dert etmez.

çım V *yansıma kelime; çım et-* dırdır etmek, homurdanmak (*koca hakkında*).

çımçal, çımçalak *gün.* = çıpalak.

çımçı- kemirmek, dişlemek, otlamak; çimdik atmak, çimdiklemek. *karş.* Leb.

çımdı-; Çağ. *çimde-*; Trkm. *çimdik-* ~ Moğ. *çimki-*, *çimçi-* [VEWT 108b].

çımçık (*karş.* kuş I, ilbeesin) serçe. *karş.* Kaz. *çırçık*; Kzk. *şıbışık*; Çağ. *çıpçık*;

EH *çıpçık, çapçık*; Çağ., Osm. *çimçik* [VEWT 109a].

çımçıkpay *Kırg.- İr. gün.* ipekten yapılan tel.

çımçıla- 1. çimdik atmak, çimdiklemek (*birkaç kez*); 2. *mec.* kinayeli kinayeli konuşmak, birinin yanlışını alay ederek yüzüne vurmak.

çımçılaş- *işt.* *çımçıla-*‘dan; birbirini çimdiklemek. < *çımçıla-ş-*.

çımçılalat- *et.* *çımçıla-*‘dan. < *çımçıla-t-*.

çımçılloo *iş.* *çımçıla-*‘dan; çimdik atma, çimdikleme. < *çımçıla-g*²²¹.

çımçım üç parmak ucu ile tutulan miktar, çitmik, fiske. < *çımçı-m*.

çımçış- *işt.* *çımçı-*‘dan. < *çımçı-ş-*.

çımçıt- *et.* *çımçı-*‘dan. < *çımçı-t-*.

çımçuur *Çuy. ağ.* = kıpçuur.

çımduu çimli, çimenlerle kaplı. < *çım+duu*²²² < *çım+lğ* bkz. *çım I*.

çımılada- 1. hızlı hareket etmek, kurşun gibi gitmek; 2. *çabalekey* oyununda ceza ödemek (bkz. *çabalekey 2*).

çımıldak düdük.

çımıldat- *et.* *çımılada-*‘dan. < *çımılada-t-*.

çımıldık I (*Kazakçadan gelmiş*) = köşögö 1.

²²¹ Bkz. açıklama 7.

²²² Bkz. açıklama 8.

çımıldık II dudak armonikası.

çımıldık III şeytansaçı, yaban keteni, aktimon (*iki çeneklilerden, en çok baklagiller üzerinde asalak olarak yaşayan zararlı bir bitki*). karş. Bşk. *bülbele sirmalsık*; Tat. *balta borçak, kırılı borçak, tuçkan peçene*; Çuv. *sısna paranki*; Trkm. *eşekmeşi*; Özb. *burçok, mulkak* [TVKS 97b].

çımıldırık I yumrulu bitki.

çımıldırık II = **çımıldık III**.

çımın 1. sinek; 2. deri hastalığına yol açan bir parazit taşıyan sinek (*develerin kulağına ya da burnuna girerek hastalık yapan parazit*); 3. *mec.* şamanlık yeteneği; 4. *mec.* yetenek, kabiliyet (*başl. şiir*); 5. *mec.* ruh, can, iç alem (*bkz. can II*). karş. Trkm. *çibin* “arı”; EH, Çağ., Krm. *çibin* “sinek”; Osm., Kmk. *cibin*; Blk. *cibin*; Kzk., Şor *şibin*; Tob. *cibin* “sivrisinek”; Oyr. *çımın, çümüñ* [VEWT 110a].

çımında- (*hayvan hakkında*) sineklerden kaçmak, sineklerden kurtulmak. < *çımın+da-*.

çımındık Tien.ağ. = **çımıldırık I**.

çımır kuvvetli, sağlam, dinç, dayanıklı, sağlam yapılı; kuvvetli adam, sağlam adam, dinç adam.

çımıra- 1. karıncalanmak; 2. yeşillenmek, küçük küçük otlar çıkmaya başlamak; köpürmek, baloncuklanmak.

çımıran- dön. *çımıra-*‘dan; gerinmek (örn. *uyanırken*). < *çımıra-n-*.

çımıranuu iş. *çımıran-*‘dan. < *çımıran-ı-g*²²³.

çımırat- et. *çımıra-*‘dan. < *çımıra-t-*.

çımırkan- 1. gergin, sinirli olmak; 2. şiddetle bastırmak; ıkınmak, çok çaba sarfetmek.

çımırkant- et. *çımırkan-*‘dan. < *çımırkan-t-*.

çımıroo iş. *çımıra-*‘dan.

çımıroon 1. bir müzik aletine verilen ad; 2. = **çınıroon**.

çımıyan kuz. esk. Kaşgar’dan getirilen iyi cins dokumaya verilen ad.

çımkıy I (*çiçek hakkında*) tek renkli.

²²³ Bkz. açıklama 7.

çımkiy II *gün.* = **çım köñ** (bkz. **çım I**).

çım gerçek, hakikat, realite; gerçek, hakiki, gerçeğe uygun. < ET **çı:n** (ED 424a).

çınar *İr.* 1. çınar, çınar ağacı; 2. (*folklorda*) her yıl yaprağını döken ağaç (*çok meyve veren ağaç olabilir*); 3. *mec.* dayanak, destekleyici, savunma, koruma, sığınak. < *İr.* چنار **çenār** (PED 399b).

çınarduu: **çınarduu terek** = **çınar 2**.

çıncır 1. *özanl., mec.* zincir; 2. *kuz. etn.* kadınların saç örgülerine taktıktakları gümüş paralı süs. < *İr.* زنجیر **zencîr** (PED 624b).

çıncır-la- zincirlemek, köstek vurmak. < **çıncır+la-**.

çıncırlan- *dön.- ed.* **çıncır-la-**‘dan. < **çıncır-la-n-**.

çıncırluu zincirli, zincirle bağlı. < **çıncır+luu**²²⁴ < **çıncır+lig**.

çınçalak *gün.* = **çıpalak**.

çınçıl doğru, gerçek, hakiki, samimi; dürüst olan. < **çın+çıl**²²⁵.

çınçıldık dürüst olandan hoşlanma. < **çınçıl+dık**²²⁶.

çınçır *Tal.ağ.* = **çıncır**.

çında-: **çındap** ciddi olarak, cidden.

çından- *dön.* **çında-**‘dan; = **çında-**. < **çında-n-**.

çındaş- *işt.* **çında-**‘dan. < **çında-ş-**.

çındık gerçeklik, doğruluk, hakikat, realite. < **çın+dık**²²⁷.

çındır *kuz.* = **çıncır 2**.

çını I *İr.* 1. porselen; 2. sapsız küçük fincan görünümünde bir içecek kabı; 3.

Çatk.ağ. = **kese I**. < *İr.* چینی **çīnī** (PED 406b).

çını II: **çını karagat** kara kuş üzümü.

çınıgap = **çını kap** (bkz. **çını I 2**).

çınıgı gerçek, hakiki, doğru.

çınık- 1. sağlamlaşmak, kuvveti artmak, güçlenmek; 2. sertleşmek, sağlamlaşmak, dayanıklılığı artmak. < **çın+ı+k-**²²⁸.

çınıktır- *et.* **çınık-**‘tan. < **çınık-tır-**.

²²⁴ Bkz. açıklama 8.

²²⁵ Bkz. açıklama 15.

²²⁶ Bkz. açıklama 2.

²²⁷ Bkz. dipnot 226.

çinsint- *benz. çin*’dan; gerçeği vermek. < *çin+si*²²⁹ *n-t-*.

çiñ I *etn.* gençlerin, gelinin damadın evine geldiği zaman söyledikleri ağza alınmaz içerikli şarkı.

çiñ II dik dağ yamacı; ulaşılmaz dağ.

çiñ III 1. kuvvetli, sağlam, dayanıklı; 2. sert, katı, metin, sağlam; 3. *kadın dili* kuvvetli, dayanıklı, güçlü.

çiñ IV 1. *yan.* keskin çığlık; 2. *yan.* gıcırta, vızıltı.

çiña- kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak, dayanıklı yapmak. < *çiñ+a*²³⁰ *bkz. çiñ III.*

çiñal- *dön.- ed. çiña-*’dan; kuvvetlenmek, sağlamlaşmak, kuvveti artmak; gerilmek, gergin bir hal almak. < *çiña-l-*.

çiñat- *et. çiña-*’dan. < *çiña-t-*.

çiñda- = *çiña-*.

çiñdal- = *çiñal-*.

çiñdaluu *iş. çiñdal-*’dan. < *çiñdal-uu*²³¹ < *çiñdal-ıg*.

çiñdan- *dön. çiñda-*’dan. < *çiñda-n-*.

çiñdat- = *çiñat-*. < *çiñda-t-*.

çiñdık bir şeyin sağlamlığı, dayanıklılığı; sağlamlık, dayanıklılık. < *çiñ+dık*²³².

çiñdoo *iş. çiñda-*’dan.

çiñdool, çiñdoolu = *çiñool*.

çiñgool = *çiñool*.

çiñılda- sürekli tiz bir ses *ya da* gıcırta çıkarmak.

çiñıldat- *et. çiñılda-*’dan. < *çiñılda-t-*.

çiñıltır çevik, dinç, sağlıklı, sağlam; gürbüz, kuvvetli, dinç kişi.

çiñır- tiz bir sesle bağırarak; keskin çığlıklar atmak, ciyak ciyak bağırarak; tiz sesler çıkarmak.

çiñırık ciyak ciyak bağırma, keskin çığlık. < *çiñır-ı-k*.

²²⁸ *Bkz. açıklama 28.*

²²⁹ *Bkz. açıklama 10.*

²³⁰ *Bkz. açıklama 24.*

²³¹ *Bkz. açıklama 7.*

²³² *Bkz. açıklama 2.*

çiñiroo, çiñiroon (*destanda*) işaret veren alet.

çiñirt- *et. çiñür-*‘dan; tiz bir sesle bağtırtmak; keskin çığlıklar attırmak, tiz sesler çıkartmak. < *çiñür-t-*.

çiñırtkı *Isk.ağ.* iki yaprağı üstüste koyarak aralarından üflemek suretiyle ısıklık sesi çıkarmak; *çiñırtkı sal-* küçük geyiğin sesine benzer bir ses çıkarmaya çalışmak.

çiñk = **çilk**.

çiñkı: *çiñkı boyu* insan vücudunun üst kısmı.

çiñkıl-da- keskin çığlıklar atmak, şiddetli bir şekilde bağtırmak, tiz bir sesle ciyak ciyak bağtırmak.

çiñkıldak keskin sesli, ciyak ciyak bağtıran. < *çiñkıl-da-k*.

çiñkıl-daş- *işt. çiñkıl-da-*‘dan. < *çiñkıl-da-ş-*.

çiñkıldoo *iş. çiñkıl-da-*‘dan; keskin çığlıklar atma, ciyak ciyak bağırma, tiz bir sesle ciyak ciyak bağırma. < *çiñkıl-da-g*²³³.

çiñoo *iş. çiñ-a-*‘dan. < *çiñ-a-g*²³⁴.

çiñool *tar. ask.* düşmanın yaklaştığını önceden haber veren bekçiler.

çıp I *çr*‘yla başlayan kelimelere getirilerek anlamı kuvvetlendirir.

çıp II *yansıma kelime; ter çıp-çıp etet* ter damla damla çıkıyor.

çıp III *gün.* defol!, dışarı! (*köpeğe bağırma*).

çıpalak serçe parmak, küçük parmak. Çağ. *çinçanak* < OT *çiča:lak* (ED 401a).

çıpanak *gün.* = **çıpalak**.

çıpçañ fazlasıyla, ...den fazla.

çıpçı *Rus. kon.* kısıkaç, maşa, pens, kerpeten.

çıpçırğa = **çıp çırğa** (*bkz. çırğa*).

çıpıl-da- 1. küçük kabarcıklar, küçük damlalar dökmek; 2. şaklamak (*örn. ince kamçı, ince çubuk hakkında*).

çıpıldak vurmak, dövmek için kullanılan şey (*örn. ince kamçı, ince çubuk*).
< *çıpıl-da-k*.

çıpıldat- *et. çıpıl-da-*‘dan. < *çıpıl-da-t-*.

çıpırgıç *gün.* = **şıpırgı**.

²³³ *Bkz. açıklama 7.*

²³⁴ *Bkz. dipnot 233.*

çıpka süzgeç (*etn. sütün birkaç kez geçirildiği at kılı demeti*); **çıpka elek** (*ya da çıpkalek*) sütü süzmek için kullanılan küçük elek.

çıpkala- süzgeçten geçirmek, filitreden geçirmek, süzmek. < **çıpka+la-**.

çıpkalan- dön. **çıpkala-**‘dan. < **çıpkala-n-**.

çıpkalat- *et. çıpkala-*‘dan; 1. süzgeçten geçirtmek, süzdürmek; 2. çırpamak, katlamak, ezmek, örselemek. < **çıpkala-t-**.

çıpkalek = **çıpka elek** (*bkz. çıpka*).

çıpta *İr. gün. kenschaft, Hint kenevirinden yapılmış çanta, çuval. karş. Kaz. çipta; Çağ. çifta* [VEWT 109a].

çıpta- (*elbise hakkında*) yapışmak, yapışıkmiş gibi durmak, sarmak.

çıptal- dön.- *ed. çifta-*‘dan. < **çıpta-l-**.

çıptalış- *işt. çiftal-*‘dan. < **çıptal-ı-ş-**.

çıptama kadın yeleği, jile, kısa kadın yeleği.

çıptaş- *işt. çifta-*‘dan. < **çıpta-ş-**.

çır I *yan. içine su damlayan kızgın yağın cızırtısı.*

çır II 1. iddiacı, kavgacı, huysuz; 2. ağız kavgası; kavgalı olma, bozuşukluk.

çır III: **çır aylan-** aniden şiddetli bir şekilde dönüp gitmek, yüz çevirmek, görüşmeyi kesmek.

çıra çıra, meşale (*başl. semaveri yakmak için kullanılır*).

çırak *İr. kandil, yağ lambası. < İr. چراغ çerāğ* (PED 389a).

çırakpaya *İr. kandil için payanda. < İr. چراغ پایه çerāğ-pāye* (PED 389b).

çıraktan *İr. kandil, yağ lambası. < İr. چراغدان çerāğdān* (PED 389b).

çıraktan- ışımak, ışıldamak, parıldamak.

çıraktant- *et. çıraktan-*‘dan. < **çırakta-n-t-**.

çıraş = **çırış 1.**

çıray yüz hatları; yüz güzelliği; suret, görünüş. < Moğ. царай **şaray** (MTS 305).

çırayluu güzel, tatlı, hoş, sevimli, şirin. < **çıray+luu**²³⁵ < **çıray+hık** < Moğ. царайлаг **şaraylag** (MTS 306).

çırçı kavgacı, huysuz, şirret. < **çır+çı** *bkz. çır II.*

çırçıl = **çırçı.**

²³⁵ *Bkz. açıklama 8.*

çırdaş- kızmak, hiddetlenmek, öfkelenmek; tartışmaya başlamak.

çırduu kavgalı, tartışmalı. < *çır+duu*²³⁶ < *çır+lıg*.

çırğa kartalın bir türünü yakalamak için kullanılan yem (*avını yakalayamadıkları zaman avcılarına dönmeyen kuşları döndürmek için kullanılan yem*).

çırgala- topallamak, aksamak; kusurlu olmak, özürlü olmak; ayağını sürümek. < *çırğa+la-*.

çırgalan- dön. *çırgala-*‘dan; sürünmek, yerleri süpürmek. < *çırgala-n-*.

çırgay I 1. *Tien.ağ.* ormanın en sık yeri; çalılık, fundalık; 2. *gün.* bir tür ağaç. < Moğ. чаргай *çargay* (MTS 307).

çırgay II 1. kaprisli, hırçın, şımarık; 2. kavgacı, zorba.

çırgaylama kaba, şiddetli, keskin (*örn. cevap hakkında*).

çırgaylan- kaprisli olmak, kapris yapmak, nazlanmak. < *çırgayla-n-*.

çırgaylık 1. kapris, geçici arzu, naz; 2. zorbalık, huysuzluk; düzensiz yönetim. < *çırgay+lık* bkz. *çırgay II*.

çırgoo 1. (*karş. çırgay II 1*) kaprisli, hırçın, şımarık; 2. *Tien.ağ.* binek hayvanı (*başl. at*); 3. *avc.* (*av için kullanılan kuş hakkında*) yeni yakalanmış henüz eğitilmemiş. < *çırğa-g*²³⁷.

çırgoolon- kaprisli olmak, kapris yapmak, nazlanmak. < *çırgoo+lo*²³⁸ *n-* < *çırgag+la-n-*.

çırgoolonuş- işt. *çırgoolon-*‘dan. < *çırgoolon-u-ş-* < *çırgaglan-ı-ş-*.

çırgooluk kaprislilik; densizlik, serkeşlik, uyumsuzluk. < *çırgoo+luk* < *çırgag+lık*.

çırıl-da- 1. cıvıldamak, cır cır etmek; cıvıl cıvıl konuşmak; cır cır ötmek; 2. keskin, tiz sesler çıkarmak.

çırıldak 1. keskin, tiz ses; 2. *mec.* kaprisli, şımarık. < *çırıl-da-k*.

çırıldat- et. *çırıl-da-*‘dan. < *çırıl-da-t-*.

çırım I: *çırım al-* ya da *çırım et-* uyuklamak, kestirmek, şekerleme yapmak.

çırım II = *çıtır I 3*.

çırım III *gün.* dış görünüş.

²³⁶ Bkz. dipnot 235.

²³⁷ Bkz. açıklama 7.

²³⁸ Bkz. açıklama 4.

çırımdal = **çırımtal** 1.

çırımtal 1. yeni doğmuş çocuğun vücudundaki tüyler; kuş yavrusunun kanadındaki ilk tüyler; 2. *Tien.ağ.* semaverî yakmak için kullanılan yongalar ve takozlar.

çırın *bırın* ile ikileme oluşturur.

çiriş Rusçası *şiryaş* olan ot *ya da* onun kökü; çiriş, kirişotu, sarı çiriş. *karş.* Az. *çiriş*; Kzk. *şırış*; Kırg. *kulunçak*; Trkm. *çiriş*; Özb. *gulşiraç, siraç, şiraç* [TVKS 72a].

çiriş- çekişmek, atışmak, bozuşmak; anlaşmaya varamamak.

çırk *yansıma kelime*; **çırk aylan-** hızlı bir şekilde dönmek.

çırka- = **çurka-**.

çırkanak = **çıçırkanak**.

çırkıldak tiz, keskin ses.

çırkıra- cır cır ötmek, ciyak ciyak bağırarak; yüksek ve keskin *ya da* ısıklı sesler çıkarmak.

çırkıraş- *işt.* **çırkıra-**‘dan. < **çırkıra-ş-**.

çırkırat- *et.* **çırkıra-**‘dan. < **çırkıra-t-**.

çırkıroo *iş.* **çırkıra-**‘dan. < **çırkıra-g**²³⁹.

çırlıtta- çakmak, yakmak.

çırm: **çırm et-** = **çırım et-** (*bkz.* **çırım I**).

çırma- dolamak, sarmak, sarmalamak. *karş.* Az., Kaz., Tel. **çırma-**; Çağ. **çırma-**; Blk. **cırma-**; Şor **şırba-** [VEWT 109b; ED 430a].

çırmak dolama, sarma, çekip düzeltme. < **çırma-k**.

çırmal- *ed.* **çırma-**‘dan. < **çırma-l-**.

çırmalı üzerinde süs olan iki katlı keçe.

çırmalış *iş.* **çırmal-**‘dan. < **çırmal-t-ş**.

çırmalış- *işt.* **çırmal-**‘dan; birbirine dolamak; dolaşmak, karışmak; birbirine geçmek, örülmek. < **çırmal-t-ş-**.

çırmañda- kıvrılmak, bükülmek.

çırmat- *et.* **çırma-**‘dan; dolatmak, sardırmak. < **çırma-t-**.

²³⁹ *Bkz.* açıklama 7.

çirmay-: *irmaya-çirmaya bkz. ırmay-*.

çirmıkta- keyifsiz olmak, rahatsız olmak; hastalanmak, hasta düşmek.

çirmıy I *Tal. ağ.* sıcak yelek (*pamuklu ya da kürklü*); genellikle içi pamuklu *ya da* kürklü bayan ceketi.

çirmıy II = **çıtır I 3**.

çirmıy- (*insan hakkında*) küçük ve kuvvetli, kaslı olmak.

çirmoo *iş.* **çırma-**‘dan. < **çırma-g**²⁴⁰.

çirmook şeytansaçı, yaban keteni, aktimon, bağboğan, bostanbozan, cin saçı, küsküt otu; Arnavut darısı, karabuğday. *karş.* Az. *küskütotu*; Bşk. *kıl-ebek*; Kkal. *merrez şöp, haram şöp*; Kzk. *aramsoyu, şırmayık*; Tat. *çormavık, ürmeveç*; Kırg. *çımıldık*; Çuv. *suhâr kuräkë, sırlan kuräkë, tērēnçëk üti*; Trkm. *ezit içege, kerep, merrezçöp, peçek, çırmaşık*; YUyg. *yörmeş, çîngilek* [TVKS 62a, 75b].

çirp: **çirp et-** = **çırım et-** (*bkz. çırım I*).

çirpı- ince bir tabaka şeklinde almak.

çirpık küçük dallar, çubuklar, çalı çirpı. *karş.* Tel. *çırbağal, çırbāl*; EH *çärpi* [VEWT 109b].

çirpıl-da- cıvıldamak, cıvıl cıvıl konuşmak, hiç durmadan konuşmak.

çirr *yan.* kesik kesik ses, ısılık, cıvıltı.

çirt *yan.* çatırtı, çatırdama.

çirta *bkz. çirt*.

çirtıl-da- 1. çatırdamak, çitirdamak; 2. cır cır etmek, cıvıldamak; 3. *mec.* birdenbire kızmak, ansızın öfkelenmek. < **çirt+ı+l+da-**.

çirtıl-dak çatırdayan, çitirdayan. < **çirtıl-da-k**.

çirtıl-da- hareketlerinde ciddi görünmek.

çirtıy- ciddi ve bağımsız bir görüntüsü olmak; ciddi bir duruşu olmak; kibirlenmek, kurum satmak.

çisla *Rus. kon. esk.* 1. tarih (*ay*); 2. tarih, gün (*takvim*).

çistay *Rus. kon.* (*elbise, kostüm*) özenli, şık, son moda.

çıstırnay *Rus. kon.* yün malzeme, yün iplik.

²⁴⁰ *Bkz. dipnot 239.*

çıştay Rus. kon. 1. nakit para; 2. (giyim hakkında) temiz, özenli, şık.

çıt I Uyg. yoluyla Bengalceden 1. basma, çiçekli alacalı basma; 2. mec. desenli, motifli (basma gibi).

çıt II: *çıt-çıt bol-* parçalanıp dağılmak, serpilmek, dökülmek.

çıt III gün. tahta perde, tahta bölme, parmaklık, çit. < ET *çit* (ED 401b).

çıtı- çatmak, kırıştırmak, asmak; (hava) kapalı olmak.

çıtıkı *bitükü* ile ikileme oluşturur.

çıtıñkır- hafifçe çatmak, biraz surat asmak. < *çıtıñ-kır-*²⁴¹.

çıtır I 1. deve otu; karş. Az. *daşmeyve*, *göldefne*; Kzk. *tascemis*, *boydana*, *sarı coñışka*, *tasbede*, *şıtır*; Trkm. *yabagan*, *üç yapraklıca*; Özb. *okçitir*, *çatir*, *çitir*, *kargatirnok*, *sarikyüngiçka*; Yak. *caaççagımsah* [TVKS 73b, 162a]; 2. bir çeşit koyun hastalığı; 3. kart. sinekler.

çıtır II *yansıma kelime*; *çıtır-çıtır* çıtırıtı, çıtırdama, hışırtı.

çıtıra- 1. çıtırdamak; 2. mec. kabadayı bir görüntüsü olma. < *çıtır+a-*²⁴² bkz. *çıtır II*.

çıtırat- et. *çıtıra-*‘dan. < *çıtıra-t-*.

çıtırman en sık yer, gür çalılık. < *çıtır+man*²⁴³.

çıtırmanduu gür çalılı, sık çalılıkların çok olduğu yer. < *çıtırman+duu*²⁴⁴ < *çıtırman+lıg*.

çıtıy- somurtmak, surat asmak.

çıtta I İr. gün. bilet.

çıtta II: *çıtta kap* gün. çanta, çuval.

çıy I: *çıy-mıy çık-* (ya da *tüş-*) ya da *çıy-pty çık-* (ya da *tüş-*) aşırı sabırsızlık ya da aşırı kaygı, huzursuzluk ifade eder; *çıy-mıy çıkıp baratat*, *bir deme bere koyçu* aşırı sabırsızlık ya da aşırı telaş ifade eder.

çıy II *yansıma kelime*; *çıy et-* cıvıldamak, acı ve keskin bir ses çıkarmak.

çıybıl- (insan hakkında) küçük ve cılız.

çıyçık = *çıyırçık I*.

²⁴¹ Bu ek, dönüşlülük çatısı eki almış fiillere gelir (KTG 2005: 153).

²⁴² Bkz. açıklama 24.

²⁴³ Farsça +*mänd* ekinden gelişen bu ek, isimlere gelerek vasıf isimleri yapar (KTG 2005: 123).

²⁴⁴ Bkz. açıklama 8.

çiyıl-da- keskin çığlıklar atmak, ciyak ciyak bağırarak; tiz bir sesle bağırarak.

çiyıldagansı- *benz. çiyıl-da-*‘dan. < *çiyıl-da-gan+sı*-²⁴⁵.

çiyıldak 1. ince, tiz; keskin, yüksek; gıcırtılı, cızırtılı; 2. keskin sesli, ciyak ciyak bağırarak kişi; 3. keskin, tiz sesler çıkaran alet. < *çiyıl-da-k*.

çiyır patika; iz, eser.

çiyırçık I sığırcık, çekirge kuşu.

çiyırçık II = **çaarçık**.

çiyırduu patikalı, patikadan geçilerek gidilen. < *çiyır+duu*²⁴⁶ < *çiyır+lıg*.

çiyırık rulo şekline getirilmiş.

çiyırık- 1. donmak, buz tutmak, üşümek; 2. ürperti hissetmek, üşümek.

çiyıştık *Çuy. ağ. esk.* bitki kökünü çamurdan temizlemek için kullanılan sopa.

çiyk gıcırtının, ciyak ciyak bağırışın yansıması; **çiyk et-** gıcırdamak, acı ve keskin bir ses çıkarmak.

çiykan çiban, kan çibanı. < İr. چبان *çebān* (PED 387b).

çiykıl-da- = **çiyıl-da-**.

çiykıldak 1. = **çiyıldak**; 2. keskin, tiz sesler çıkaran (*küçük bir hayvan, hayvancık*). < *çiykıl-da-k*.

çiyml = **çiymt**.

çiymt 1. keçinin aşık kemiği; 2. küçük aşık kemiği.

çiymy = **çiy-mıy** (*bkz. çiy I*).

çiypıl-da- cır cır etmek, cıvıldamak.

çiypıldak 1. hiç durmadan cıvıldayan; 2. yulaf, yulaf lapası (yiyecek). < *çiypıl-da-k*.

çiypıldat- *et. çiypıl-da-*‘dan. < *çiypıl-da-t-*.

çiypiy = **çiy-pıy** (*bkz. çiy I*).

çiyrak 1. kuvvetli, sağlam, dayanıklı; 2. *mec.* cesaretli, cesur, gözü pek; açığöz, becerikli (*korkmadan ve usta bir şekilde ata binen çocuklar hakkında*).

çiyraksın- *benz. çiyrak*‘tan. < *çiyrak+sı*-²⁴⁷ *n-*.

²⁴⁵ *Bkz. açıklama 10.*

²⁴⁶ *Bkz. dipnot 244.*

²⁴⁷ *Bkz. açıklama 10.*

çıyral- 1. (*ince ip hakkında*) buruşup toplanmak, kıvrılmak, bükülmek; 2. sertleşmek, dayanıklı olmak; katılaşmak; 3. *mec.* terslik etmek, ayak diremek, direnmek.

çıyralt- *et. çıyral- 1, 2'den.* < *çıyral-t-*.

çıyrat- 1. bükmek, eğirmek, kıvrırmak, sarmak, rulo yapmak (*ince ip hakkında*); 2. sertleştirmek, dayanıklı kılmak.

çıyratıl- *ed. çıyrat-'tan.* < *çıyrat-t-l-*.

çıyratma (*ip, urgan hakkında*) dönmüş, bükülmüş, burma, bükülü. < *çıyrat-ma*.

çıyratuu *iş. çıyrat-'tan.* < *çıyrat-uu*²⁴⁸ < *çıyrat-ıg*.

çıyrıgıñkı soğuktan biraz büzülmüş, hafif üşümüş.

çıyrık = **çıyırık**.

çıyrık- = **çıyırık-**.

çıyrıkkanı- *benz. çıyrık-'tan.* < *çıyrık-gan+ı-*²⁴⁹.

çıyrıktır- *et. çıyrık-'tan;* 1. üşütmek; 2. *mec.* silkinmek (*tiksintiden*). < *çıyrık-tır-*.

çıyrıtta- kendini dev aynasında görmek, kibirlenmek, havalara girmek, büyüklük taslamak.

çıyt *yansıma kelime; çıyt tükür-* tükürürken çıyt diye ses çıkarmak.

çıytagay şıklık düşkünü.

çıytay *Çin. (destanda)* çinlilerde küçük askeri rütbelerden biri.

çıytay- şıklık düşkünü olmak.

çız- *gün.* = **sız-** II 1.

çızgır- *gün.* = **sızgır-**.

çi *bkz. çı.*

çider bukağı, köstek (*atın ön ayaklarından birini arka ayaklarından birine kösteklemek için kullanılan kayışlı köstek*). < Moğ. чөдөр **çödör** (MTS 285).

çider- I (*dişi ev hayvanı hakkında*) doğumu yaklaşırken insanlardan uzaklaşmak; 2. *mec.* yavaşça, sakın sakın hareket etmek, zorlukla yürümek.

çider- II ayağı başkasının ayağına takılmak. *karş. Çağ. çider-; Tarn. çidä-; Kzk. şidär-, şedär-* < Moğ. *çidär-, çidür-* [VEWT 110a].

²⁴⁸ *Bkz. açıklama 7.*

²⁴⁹ *Bkz. dipnot 247.*

çie I vişnegiller, kirazgiller; vişne, kiraz vs. *karş.* EH *çiyä*; Kaz. *çiyä, çayä*; Kzk. *şiyē* [VEWT 110b].

çie II zorlukla çözölen düğüm.

çiele- (*ya da çielep bayla-*) düğüm yapmak, düğümlmek. < *çie+le-* bkz. *çie II*.

çielen- dön. *çiele-*'den. < *çiele-n-*.

çieleniş- *işt.* *çielen-*'den; karışmak, zorlaşmak, karar verilmesi zorlaşmak, karmakarışık olmak, çetrefilleşmek. < *çielen-i-ş-*.

çieleniştir- *et.* *çieleniş-*'ten; karıştırmak, dolaştırmak, çetrefil bir duruma sokmak, düzensiz bir hale getirmek. < *çieleniş-tir-*.

çielent- *et.* *çielen-*'den. < *çielen-t-*.

çieleş- *işt.* *çiele-*'den. < *çiele-ş-*.

çielüü vişnesi bol olan. < *çie+lüü*²⁵⁰ < *çie+lig*.

çige I = *çay II*.

çige II aşığın çökük tarafı.

çigirim *Rus.* kumlu, sepiyerek boyanmış ve cilanlanmış deri.

çigit *İr.* pamuk tohumu. *karş.* Çağ. *çigit* (ED 414a) < *İr.* چيگت *çigît*.

çigne *gün.* = *çiyne* (*fakat bu şekilde kızağa benzer*).

çik = *çige II*.

çikçigiy kısa boylu ve zayıf.

çikçiinde- (*minicik ve derli toplu hakkında*) hareket etmek, harekette bulunmak.

çikçiy- minicik ve derli toplu olma.

çikeldek, çikelek *İr. gün.* [*çikäldäk, çikäläk*] = *çikit*.

çikert rahatsızlık, hoşnutsuzluk, memnuniyetsizlik.

çikertte- 1. somurtmak, surat asmak; 2. *mec.* rahatsız olmak, hoşnut olmamak. < *çikert+te*²⁵¹.

çikilde- küçük, zayıf ve çevik olmak.

çikir *kakır*'la ikileme oluşturur (bkz. *kakır I*).

çikit çelik- çomak oyunu (*iki çubuk kullanılarak oynanan çocuk oyunu*).

çikte- aşık oyununda aşığın çökük tarafını koymak.

²⁵⁰ Bkz. açıklama 8.

²⁵¹ Bkz. açıklama 4.

čil sakallı keklik.

čilbarça *İr.*: **čilbarçası çıkkın** yıkılmış, tahrip edilmiş; küçük parçalara ayırmak, dilimlemek. < *İr.* چهل پای **čilhil pāy** (PED 405a).

čilbir *İr.* = **caykı çilde** (bkz. **çilde**).

čilciy- zayıf, arık, ince yapılı olmak.

çilde *İr.* kışın en soğuk *ya da* yazın en sıcak kırk günü. < *İr.* چله **çille** (PED 398a).

čildeşir *İr. gün.* bir çeşit hastalık.

čildigiy çelimsiz *ya da* kılıksız; kirloz, pis çocuk.

çildirma *gün.* tambur; tef.

çilen *Rus. kon.* üye, aza.

çiletir *gün.* [çilätir]: **kiçine gana çiletir, toodan otun kulatır bilmece** küçük çiletir, dağdan yakıt indirir (**cevap ustara, çaç ustura**).

çilik I (*karş. Rusça çiliga*) en sık yer, çalılık, maki.

çilik II *İr. gün.* = **çikit**.

čilisten *İr.* 1. akıl, hikmet; 2. *şaka* ünlü bilgin, tanınmış alim. < *İr.* چل ستون **čil-sütün** (PED 398a).

çillik *İr. gün. kart.* sinekler, ispatiler.

čilmerden I *İr.* = **çilten**.

čilmerden II *İr.* (*karş. çildirma*) tambur; tef.

çilmigiy arık, kuru, zayıf.

čilmiñde- (*arık, kuru hakkında*) hareket etmek, ilerlemek, yürümek.

čilmiy- arık, kuru, zayıf olmak.

čilpay- *gün.* [čilpāy] = **çülcüy-**.

çilten *İr.* (*ya da kırk çilten*) *mit.* görünmeden insanlar arasında yaşayan ve doğaüstü güçlere sahip olan kırk yaratık, kırklar. < *İr.* چهل تن **čilhil-ten** (PED 405a).

çimçile- = **şimşile-**.

çimeldirik *gün.* = **kök şalkı** (bkz. **şalkı**).

çimigış *gün.* = **şimüür**.

çimir- hızla döndürmek; fırlatmak, atmak (*örn. topaç*); hızla bırakmak.

çimirik 1. topaç (*çocuk oyunu*); 2. hızla dönme. < **çimir-i-k**.

çimirikte- hızla dönmek; hızlı bir şekilde bırakmak, fırlatmak. < **çimirik+te**²⁵².

çimiriktet- *et.* **çimirikte-**‘den; hızla döndürmek; hızlı bir şekilde savurmak.

< **çimirikte-t-**.

çimiril- *dön.- ed.* **çimir-**‘den; 1. hızla dönmek, dönüp durmak, savrulmak; 2.

kurşun gibi gitmek, çok hızlı gitmek. < **çimir-i-l-**.

çimirilt- *et.* **çimiril-**‘den. < **çimiril-t-**.

çimirüü *iş.* **çimir-**‘den. < **çimir-üü**²⁵³ < **çimir-ig**.

çimkir- sümkürmek, burnunu temizlemek. *karş.* Kumd. **çımır-**; Tel. **çimgır-**,

çimgir- [VEWT 108b].

çimkirik sümük. < **çimkir-i-k**.

çimkiriktüü sümüklü. < **çimkirik+tüü**²⁵⁴ < **çimkirik+lig**.

çimkirin- *dön.* **çimkir-**‘den. < **çimkir-i-n-**.

çimkirt- *et.* **çimkir-**‘den. < **çimkir-t-**.

çin rütbe, memur.

çinovnik memur, bürokrat.

çinöönük *kon.* = **çinovnik**.

çiñkilde- keskin çığlıklar atmak, ciyak ciyak bağırmak.

çip *çi’yle başlayan kelimeleri kuvvetlendirir.*

çipta *İr. gün.* [çiptä] bilet (*başl. yolculuk için*).

çirçe = ciki.

çire- kendine aşırı güvenerek bir şeyden emin olmak.

çirele- 1. sere serpe yatmak; ayaklarını (*hayvanlar hakkında*) ya da elini kolunu

(*insanlar hakkında*) açarak yatmak; 2. *mec.* böbürlenmek, büyüklük taslamak.

< **çire+le-**.

çiren: *kuru çiren* övünge, palavracı.

çiren- 1. gerinmek, uzuvlarını germek; 2. *mec.* övünmek, böbürlenmek,

kurumlanmak. < **çire-n-**.

çirenç *gün.* tutkal, zaml.

çirençte- *gün.* yapıştırmak, tutkallamak, zamklamak. < **çirenç+te**²⁵⁵.

²⁵² Bkz. açıklama 4.

²⁵³ Bkz. açıklama 7.

²⁵⁴ Bkz. açıklama 8.

çiri- bozulmak, çürümek.

çirik çürük, çürümüş, bozulmuş. < **çiri-k**.

çirit- *et.* **çiri-**‘den; bozmak, çürütmek. < **çiri-t**.

çirke- ilıştirmek, bağlamak, takmak.

çirke- *ed.* **çirke-**‘den. < **çirke-l**.

çirkeliş- *işt.* **çirke-**‘den. < **çirke-i-ş**.

çirkeme bağlanan, koşulan, takılan; römork. < **çirke-me**.

çirkeş- *işt.* **çirke-**‘den; tek sıra olarak uzanmak. < **çirke-ş**.

çirkeşil- *ed.* **çirkeş-**‘ten. < **çirkeş-i-l**.

çirkeştir- *et.* **çirkeş-**‘ten. < **çirkeş-tir**.

çirkey sivrisinek. *karş.* ***çärkäy**, ***çirkäy**: Bar. **cärgäy**; Kaz. **çirkäy**, **çarkäy**; Bşk. **säräkäy**; Tob. **sirkäy**, **cirgey**; Kzk. **şirkäy** [VEWT 105b].

çirkin *İr.* 1. iğrenç, alçak, bayağı; kötü, fena, yanlış; 2. (ya da **çirkindik**) bu kelime, birinden ya da bir şeyden takdirle söz ederken üzüntü ifadesi için kullanılır. < *İr.* چرکین **çirkīn** (PED 391).

çirkindik 1. iğrençlik, alçaklık, bayağılık, rezillik; 2. *b kz.* **çirkin** 2. < **çirkin+dik**²⁵⁶.

çirköö I *Rus.* birkaç yerde kilise; mezhep.

çirköö II *iş.* **çirke-**‘den. < **çirke-g**²⁵⁷.

çirlit yansıma kelime; **çirlit-çirlit** cır cır, cıvılda.

çirmek: **çiy-çirmek** *b kz.* **çiy I 1**.

çirtik *gün.* = tepke I.

çirtiy- cılız olmak.

çistiy *Rus. kon.* temiz, pak.

çişş! sus!, şşş!, yavaş!

çitçik *Rus.* tıp terimlerinden biri.

çiy I 1. çiğ (saplarından hasır yapılan uzun, sert bir ottur); 2. çiğ otundan yapılan hasır; 3. çadırın etrafındaki çiğden yapılmış çit; 4. = **çıgdan 3**; **çiy barkıt** ya da *gün.* **çiy bahmal** dikiş yeri.

²⁵⁵ *B kz.* açıklama 4.

²⁵⁶ *B kz.* açıklama 2.

²⁵⁷ *B kz.* açıklama 7.

çiy II: *çiy köbük* = *itkel*.

çiy- 1. çizgi çizmek, hat çekmek; süslemek; 2. yazmak, kaydetmek, not almak (*listeye kaydetmek, adını listeye yazdırmak*). *karş.* ***çig**: Hak. **sig-**; Tel., Leb. **çī-**; Şor **şī-**; Tob., Bar. **ci-**; Sag., Koyb. **sig-**; Sag. **sī-** [VEWT 110b].

çiybahmal = **çiy bahmal** (bkz. **çiy I**).

çiybarkıt = **çiy barkıt** (bkz. **çiy I**).

çiyçe *esk.* İskoç keteni.

çiydan çobanın üst giysisi (*yünlü dokumadan, astarı keçedendir*). < OT **çiydam** (ED 431b).

çiydem *kuz.* ayran.

çiydir- *et.* **çiy-**‘den. < **çiy-dir-**.

çiyil- *ed.* **çiy-**‘ten; 1. (*çizgi hakkında*) çizilmiş olmak; 2. yazılmış olmak, kaydedilmiş olmak; yazılmak, adını kaydettirmek. < **çiy-i-l-**.

çiyilüü 1. yazma, çizme; 2. yazma, kaydetme. < **çiyil-üü**²⁵⁸ < **çiyil-ig**.

çiyim 1. bezeme, süsleme, resimleme; 2. = **çiyin**. < **çiy-i-m**.

çiyin çizilmiş herhangi bir çizgi, hat. < **çiy-i-n**.

çiyir = **çiyır**.

çiyirdüü = **çiyırduu**. < **çiyir+düü**²⁵⁹ < **çiyir+lig**.

çiyki çiğ, pişmemiş; olgunlaşmamış, ham, olmamış, yeşil.

çiykil kırmızımsı, kırmızımtrak renkli (*örn. yarı çiğ etin rengi*).

çiykiley ham, çiğ görüntüde.

çiykilüü: **çiykilüü-bışuluu** (*kuralsız. çiykili-bışılı*) çiğ ve pişmiş. < **çiyki+lüü**²⁶⁰ < **çiyki+lig**.

çiykisint- *benz.* **çiyki**‘den; bir şeyi çiğ, pişmemiş, ham saymak. < **çiyki+si**²⁶¹**n-**.

çiyleş-: *cün çiyleş-* bkz. *cün*.

çiylüü çiğden örülmüş. < **çiy+lüü**²⁶² < **çiy+lig**.

çiymay kesişen hatlar, çapraz çizgiler.

çiymayla- kesişen hatlar çizmek, çapraz çizgiler çizmek. < **çiymay+la-**.

²⁵⁸ Bkz. dipnot 257.

²⁵⁹ Bkz. açıklama 8.

²⁶⁰ Bkz. dipnot 259.

²⁶¹ Bkz. açıklama 10.

çiy-me 1. süslenmiş, bezenmiş, resimlenmiş; 2. yazılı, yazılmış, mektup; 3. *kon. esk.* ressamlık, resim yapma; resim, tablo. < **çiy-me**.

çiymek çizgi, hat. < **çiy-mek**.

çiymekey *iymekey*'le ikileme oluşturur.

çiymele- çizmek; çala kalem yazmak. < **çiyme+le-**.

çiyme *İr.* iki sırtı birbirine bağlayarak bir şeyi sürüklemeye düzeni. < *İr.* **çene** (PED 401a).

çiyt: **çiyt tükür** = **çirt tükür** (*bkz.* **çirt**).

çiyүүлү çizilmiş, yazılmış; çizili, yazılı. < **çiyүү+lüü**²⁶³ < **çiyig+lig**.

çobur 1. (*hayvanlar, başl. atlar hakkında*) cins, saf kan; 2. bir deri bir kemik beygir; 3. *mec.* (*insan hakkında*) dağınık, savsak, özensiz, pasaklı; 4. *mec.* (*insan hakkında*) sıradan, alelade, bildiğimiz.

çoco *gün.* nalda delik açmak için kullanılan delgi, matkap.

çoçko dişi domuz; **çoçko eti** domuz eti. < OT **çoçuk** < Çağ. **cocğa** (ED 400b).

çoçkoçu domuzlara bakıp besleyen kişi, domuz çobanı. < **çoçko+çu**.

çoçkokana *Kırg.-İr.* domuz ahır. < **çoçko+hâne**.

çoçmor = **çokmor**.

çoçogoy çıkmış, dışarı fırlamış.

çoçok erkek cinsel organı.

çoçoñdo- 1. hareket halinde olmak, kımıldamak, hareket etmek; 2. *mec.* kibirli, kendini beğenmiş, küstah olmak.

çoçoñdot- *et.* **çoçoñdo-**'dan. < **çoçoñdo-t-**.

çoçoy- dışarı çıkmak, fırlamak; dışarı çıkmış olmak, fırlamış olmak.

çoçoyt- *et.* **çoçoy-**'dan. < **çoçoy-t-**.

çoçu- 1. korkmak, ürkmek, korku duymak, ürkmek; 2. *mec.* kabarmak (*örn. şiş hakkında*). *karş.* Tel. **çoçu-**; Şor **şocu-**; Hak. **çoçu-**; Kzk. **şoşu-**; Yak. **sosuy-** < Moğ. **çoçi-, soçi-** [VEWT 113a].

çoçuguç korkak, ürkek. < **çoçu-guç**²⁶⁴.

çoçula- biraz korkmak. < **çoçu+la-**.

²⁶² *Bkz.* dipnot 259.

²⁶³ *Bkz.* açıklama 8.

²⁶⁴ *Bkz.* açıklama 5. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

çoçulagansı- *benz. çoçula-*‘dan; hafifçe ürkmek. < *çoçula-gan+st*-²⁶⁵.

çoçulan- *dön. çoçula-*‘dan; = *çoçula-*. < *çoçula-n-*.

çoçulanış *iş. çoçulan-*‘dan. < *çoçulan-t-ş*.

çoçulaş- *işt. çoçula-*‘dan. < *çoçula-ş-*.

çoçuloo *iş. çoçula-*‘dan.

çoçumtal = *çoçu-ñçaak*.

çoçumtalda- = *çoçula-*.

çoçun- *dön. çoçu-* *I*‘den; = *çoçu-* 1.

çoçuñçaak korkak, ürkek, çekingen, cesaretsiz. < *çoçun-çaak*²⁶⁶.

çoçunkura- azıcık korkmak, çekinmek. < *çoçun-kura*-²⁶⁷.

çoçut- *et. çoçu-*‘dan; korkutmak, ürktmek, yıldırma, gözünü korkutmak.
< *çoçu-t-*.

çoçutuu *iş. çoçut-*‘tan; korkutma, ürktme, yıldırma, gözünü korkutma. <
*çoçut-uu*²⁶⁸ < *çoçut-ug*.

çoçuu *iş. çoçu-*‘dan; korku, dehşet, endişe, tasa. < *çoçu-g*²⁶⁹.

çoduray- = *çuduray-*.

çogol = *çogool*.

çogolduk = *çogoolduk*.

çogonok *gün. dermansız, gevşek; sakat, işe yaramaz, geçersiz.*

çogool 1. *dikenli bir bitkinin adıdır*; 2. *mec. çabuk kızan, öfkeli, hiddetli, kendine hakim olamaz; zorba, kavgacı, kavgaya düşkün. karş. Tel., Leb. çukul; Oyr., Tel. çuğul; Oyr. çül* < Moğ. *çuqul* [VEWT 119b].

çogoolduk öfkeli, zaptedilemezlik; kavgacılık, kavgaya düşkünlük.
< *çogool+duk*²⁷⁰.

çogor: *karı çogor (karş. oçogor)* tecrübeli ve bilgili yaşlı; görmüş geçirmiş ihtiyar.

çogoyno deve diken, fırça otu, kalkan otu, kenger otu, şevket otu. *karş. Az. gangal, şeytangangalı; Bşk. şaytan tayagı; Hak. ipsek; Gag. genger, çökelek,*

²⁶⁵ Bkz. açıklama 10.

²⁶⁶ Bkz. açıklama 27.

²⁶⁷ Bu ek, dönüşlülük fiil çatısı eki almış olan fiillere gelir (KTG 2005: 153).

²⁶⁸ Bkz. açıklama 7.

²⁶⁹ Bkz. dipnot 268.

²⁷⁰ Bkz. açıklama 2.

şeytan yıldızı; Yak. *üör kımnutu*; Kar. *diken, teginek*; Kkal. *ak tiken, tikenek*; Krç.-Blk. *şaytan çiganak, eşek çiganak*; Kzk. *oşagan, tüyetiken, tüye şey*; Kırg. *koko tiken, töö tiken*; Kmk. *şaytantayak*; Tat. *ubır utı, şaytan tayagr*; Çuv. *vupăr kurăkě, lăpăr kurăkě, tallă piçen, tal piçen, tanlă piçen, hayar kurăkě*; Trkm. *gızgan*, Tuv. *emişkeek*; YUyg. *sütlük ot, töge kuyruk*; Özb. *tuyakuyruk, tūngıztarok* [TVKS 249].

çogoy noluu deve dikenini çok olan. < *çogoyno+luu*²⁷¹.

çogul- toplanmak, toplaşmak, yığılmaq, kalabalık etmek.

çogult- *et. çogul-*‘dan; toplamak, biraraya getirmek, yığmak. < *çogul-t-*.

çogultul- *ed. çogult-*‘tan; toplanmak, toplanmış olmak, yığılmış olmak.
< *çogult-u-l-*.

çogultuş- *işt. çogult-*‘tan. < *çogult-u-ş-*.

çoguluş *iş. çogul-*‘dan; derleme, devşirme, toplama. < *çogul-u-ş-*.

çoguluş- *işt. çogul-*‘dan. < *çogul-u-ş-*.

çoguluu *iş. çogul-*‘dan. < *çogul-uu*²⁷² < *çogul-ug*.

çoguu birlikte, topluca.

çok I 1. yele, taylorın yelesi kırkılırken bırakılan perçem, püskül; 2. püskül, saçak; 3. erkek çocukların kafasında bırakılan küçük kakhül; 4. *tar.* çinlilerin ve Kalmıkların başkanlarının, bürokratlarının giydikleri miğfer; (*destanda*) **kara çok** Kalmıklar; **kızıl çok** çinliler; 5. *mec.* (*destanda*) çinlilerin ve Kalmıkların başkanı, reisi.

çok II yanan kömür. < ET *ço:ğ* (ED 405a).

çok III: **çok ortosu** tam ortası, tam merkezi.

çok IV: **çok oynor** *Tien.ağ.* = *çogoyno*.

çok V *şiddetli vuruş sesinin yansıması.*

çok VI: **çok- çok et-** hak iddia etmek; itaatsizlik göstermek.

çokço tümsek.

çokçogoy kaban, tümsek oluşturan; çıkık duran. < *çokço+goy*²⁷³.

çokçolo-: **çokçolop** çıkık durarak.

²⁷¹ Bkz. açıklama 8.

²⁷² Bkz. açıklama 7.

²⁷³ Bkz. açıklama 17.

çokçoñdo- ezmek amacıyla birine yumruklarla saldırıp zıplar gibi hareketler yapmak; horozlanmak, birden terslenmek.

çokçoy- = **çoçoy-**.

çokmolokto- = **çokmorokto-**.

çokmoloktoş- = **çokmoroktoş-**. < **çokmolokto-ş-**.

çokmor ucu kalınlaştırılmış çomak, topuz. < İr. شمشیر **şemşîr** (PED 760a).

çokmorokto- yığın halinde toplanmak, hep birlikte toplanmak, toplaşmak.

çokmoroktoş- *işt.* **çokmorokto-**‘dan. < **çokmorokto-ş-**.

çoko = **çopo I**.

çokogoy = **çoçogoy**.

çokolok dağın tepesi, tepe.

çokon 1. *ordo* oyununda kaybedene verilen ek vuruş (*bkz. ordo 3*); 2. *gün.* yavaş yavaş, ihtiyatla, çekine çekine.

çokoñdo- 1. zıplaya zıplaya koşmak; 2. *mec.* yiğitlik taslamak, yalandan cesaret göstermek.

çokoy 1. tek parça deriden dikilen bir çeşit ayakkabı; 2. *kuz. (tamamı kiyiz çokoy ya da orus çokoy)* keçeden yapılmış çizme.

çokoy- = **çoçoy-**.

çokoyluu 1. keçe çizme giyen; 2. *mec.* fakir, fukara, yoksul. < **çokoy+luu**²⁷⁴ < **çokoy+lug**.

çokto- I püskülle süslemek. < **çok+to-**²⁷⁵ *bkz. çok I*.

çokto- II ateşlemek (*örn. fitilli tüfeği*). < **çok+to-**²⁷⁶ *bkz. çok II*.

çoktoluu I ateşlemeli (*örn. fitilli tüfek*).

çoktoluu II (*şapka hakkında*) püsküllü, saçaklı.

çoktoş- *işt.* **çokto- II**‘den. < **çokto-ş-**.

çoktot- *et.* **çokto- II**‘den. < **çokto-t-**.

çoktuk = **çok I 2**.

çoktur- *et.* **çoku-**‘dan; gagalamasına izin vermek. < **çoku-tur-**.

çoktuu I (*şapka hakkında*) püsküllü, saçaklı. < **çok+tuu**²⁷⁷ < **çok+lug** *bkz. çok I*.

²⁷⁴ *Bkz. açıklama 8.*

²⁷⁵ *Bkz. açıklama 4.*

²⁷⁶ *Bkz. dipnot 275.*

çoktuu II korlu. < *çok+tuu*²⁷⁸ < *çok+lug* bkz. *çok II*.

çoku 1. parietal kemik, kafatasında orta çizginin iki yanında, kafatası kubbesinin orta kısmında bulunan dört köşemsi yassı kemik; 2. *mec.* başın tepesi; 3. doruk, tepe. *karş.* Kırg. *çoktu* “tepe, saçın ayrıldığı yer”; Hak. *çuhça, çuhço* “şakak”; < Moğ. *çoqu* [VEWT 114b].

çoku- gagalamak, gagalayarak oymak. *karş.* Tarn. *çokī-*; Osm., Kırg. *çoku-*; Çağ., Osm. *çuku-*; Kaz. *çuku-*; Leb. *çoğu-*; Kzk. *şoku-* < Moğ. *çoki-* “vurmak, dövmek” [VEWT 114a].

çokul *ala- çokul* devamsız, süreksiz, ayrı parçalar, tabakalar; bölük pörçük, parçalı, kopuk, ayrı parçalardan oluşmuş.

çokul- *ed. çoku-*‘dan. < *çoku-l-*.

çokula- *tekr. çoku-*‘dan.

çokulduk: *ala- çokulduk* bölük pörçük olma.

çokun- 1. haç çıkarmak, istavroz çıkarmak (*haç işareti yapmak*); 2. vaftiz etmek, Hristiyanlığa kabul etmek; 3. tapınmak, tapmak, ibadet etmek.

çokunduk haç, istavroz; haç çıkarma. .

çokuş- *işt. çoku-*‘dan; birbirini gagalamak. < *çoku-ş-*.

çokut- *et. çoku-*‘dan. < *çoku-t-*.

çol- = *çolu-*.

çolcoy- = *çolcuy-*.

çolcoyt- = *çolcuyt-*. < *çolcoy-t-*.

çolcuy- eğilmek, eğilmiş olmak, kıvrılmak, bükülmek; biçimi bozulmak, buruşmak, kabarmak.

çolcuyt- *et. çolcuy-*‘dan; eğmek, bükmek, kıvrırmak; biçimini bozmak, buruşturmak, kabartmak. < *çolcuy-t-*.

çolçoñdo- zorlukla dönmek, zar zor hareket etmek (*sarhoş gibi*).

çolçoñdot- *et. çolçoñdo-*‘dan. < *çolçoñdo-t-*.

çolo 1. boş vakit, serbest zaman, uygun zaman; 2. bölük pörçük, dağınık, aralıklı. *karş.* Yak. *solo* < Moğ., Klm. *tsol* [VEWT 115a].

²⁷⁷ Bkz. açıklama 8.

²⁷⁸ Bkz. dipnot 277.

çolok 1. tek kollu *ya da* tek ayaklı; kolsuz *ya da* ayaksız; kolunun *ya da* ayağının bir parçası kesilmiş olan; 2. kuyruksuz, kuyruğu kesik.

çololo- *çololop barıp, bir cıbtka baş kattı* uygun bir an bulduğunda bir çukura saklandı. < *çolo+lo-*.

çoloñdo- (*kesilmiş organ hakkında*) hareket etmek, kımıldamak.

çoloo = *çolo*.

çoloolo- = *çololo-*.

çoloosuz = *çolosuz*.

çolosuz eksiksiz, tam; her yerde. < *çolo+suz*.

çoloy- kısaltmak; kesilmiş, budanmış olmak. < *çolo+y-*²⁷⁹.

çoloyt- *et. çoloy-*‘dan. < *çoloy-t-*.

çolp *yan. şıp şıp, şap şap* etme.

çolpon I 1. (*tamamı çolpon cıldız*) çulpan, Zühre, Venüs, çoban yıldızı; 2. *mec.* yıldız (*şöhret, ün*); 3. *mec. okş. (genellikle I. şahıs iyelik zamiriyle)* iki gözüm, sevinç kaynağım; 4. şahane, mükemmel, aziz, sevgili (*övme, sitayiş*). *karş.* EH, Tarn., Osm. Kmk., Krç. *çolpan*; Blk. *colfan*; Tel. *colbon, colmon*; Leb. *çölbön*; Kzk. *şolpan*; Kaz. *çulpan*; Hak., Sag., Koyb. *solban* < Moğ. *çolbun, çolban* [VEWT 115a].

çolpon II *İr. bkz. çopan*.

çolpu I kadınların saç örgülerine astıkları gümüş süs.

çolpu II *gün. = suzgu*.

çoltogoy = *çoltoñ*.

çoltok *gün. 1. = çolok; 2. mec. fakir, fukara, yoksul*.

çoltoñ sallanan, kesilmiş ve sallanan.

çoltoñdo- 1. kesik parça gibi sallanmak, hareket etmek (*atın kesilmiş kuyruğu hakkında*); 2. bir ayağı aksamak, topallamak. < *çoltoñ+do-*²⁸⁰.

çoltoñdot- *et. çoltoñdo-*‘dan. < *çoltoñdo-t-*.

çoltoy- kısa olmak, dar ve kısa olmak.

²⁷⁹ Bkz. açıklama 19.

²⁸⁰ Bkz. açıklama 4.

çoltoyt- *et. çoltöy-*‘dan; kısaltmak, kısa tutmak, budamak, kuşa çevirmek.

< *çoltöy-t-*.

çolu = **çulu**.

çolu- kapmak, almak; çıkarmak, çıkarmaya çalışmak.

çom *muhtemelen Uyg. ‘dan; 1. = kom; 2. mec. kötü, yırtık pırtık elbise.*

çomçu: *ak çomçu (ya da akçomçu) tar. Kırgızların, Kırgızistan’a bohçayla tuz götürüp onlardan ekmek alan Kazaklara verdiği addır.*

çomdo- deveyi eyerlemek.

çomdot- *et. çomdo-*‘dan. < *çomdo-t-*.

çomok *gün. 1. = çolok; 2. esk. bir çeşit tüfek.*

çompuş *Çuy. ağ. cahil, bilgisiz; okumuşluğu az.*

çomul- = **çömül-**.

çomun *Rus. kon. kart. gözü kapalı olarak.*

çonon *kenen ile ikileme oluşturur.*

çontoy *1. gün. cep; 2. kuz. boğanın erbezi torbası.*

çonuk- = **maşık-** III.

çoñ *Çin. 1. büyük, kocaman; ulu, yüce, ulvi; 2. yaşça büyük; 3. baş, başkan; ilk, birinci; 4. mec. büyük ihtiyaç; 5. çok, oldukça, gayet. karşı. Çağ., Kırg., Tarn. çoñ < Çin. çoñ [VEWT 116a].*

çoñbut *uyuz develeri tedavi ederken kullanılan zehirli bir bitki.*

çoñduk *1. büyüklük, irilik, ölçü; 2. mat. değer, nicelik. < çoñ+duk²⁸¹.*

çoñko: *oñko- çoñko bkz. oñko.*

çoñoy- *1. büyümek, artmak, çoğalmak; 2. büyümek, yetişmek, olgunlaşmak. < çoñ+oy-²⁸².*

çoñoyt- *et. çoñoy-*‘dan; büyütmek, yetiştirmek. < *çoñoy-t-*.

çoñoytul- *ed. çoñoyt-*‘tan. < *çoñoyt-u-l-*.

çoñoytuu *iş. çoñoyt-*‘tan; artırma, büyütmek, çoğaltma. < *çoñoyt-uu²⁸³ < çonoyt-ug.*

çoñoyuu *iş. çoñoy-*‘dan; büyüme, artma, artış. < *çoñoy-uu²⁸⁴ < çonoy-ug.*

²⁸¹ Bkz. açıklama 2.

²⁸² Bkz. açıklama 19.

²⁸³ Bkz. açıklama 7.

çoñsun- *benz. çoñ*'dan; kibirlenmek, kurumlanmak, kurum satmak, çalım atmak, büyüklük taslamak. < *çoñ+su-*²⁸⁵ *n-*.

çoo I tabanın çatlamasını ifade eden deve hastalığı.

çoo II çörten, kirtil (*balık avlamak için kullanılan daldan yapılmış sepet*).

çooçay yer, durum; düşünce, fikir, sav.

çooçu- = **çoçu-**.

çooçula- = **çoçula-**.

çooçun 1. yabancı, ecnebi; 2. acayip, garip, tuhaf.

çooçun- = **çoçun-**.

çooçurka- çekinmek, kaçınmak, korkmak, ürkmek, utanmak, sıkılmak.
< **çooç+(u)rka-*²⁸⁶ *karş. çoçu-*.

çoonuk- tecrübe kazanmak; mantıklı olmaya başlamak.

çoor kaval, düdük; çoban kavalı, jaleyka. *karş. *çoñur, *çoğur*: Tel. *çoğur, çoğor, şoğor*; Oyr. *çōkur*; Kırg., Tel., Krm., Leb., Tuv. *çōr*; Tel., Kumd. *şōr*; Osm. *çonur* < Moğ. *çoğur, çoğor, çuğur* [VEWT 116a].

çoorçu kaval çalan. < *çoor+çu*.

çoordo- kaval çalmak. < *çoor+do-*²⁸⁷.

çoordot- *et. çoordo-*'dan. < *çoordo-t-*.

çop I *yan. şapırtı*.

çop II *ço'yla başlayan kelimeleri kuvvetlendirir*.

çopan *İr. gün. çoban yıldızı*.

çopdor (*destanda*) bir çeşit ayakkabı.

çopko *kuz. = çopo I*.

çopkolo- = **çopolo-**.

çopkolon- = **çopolon-**.

çopkut 1. (*ya da çopkut ton*) (*destanda*) bir çeşit savaş elbisesi; 2. pahalı elbise.

çopo I kil, toprak.

çopo II *ço'yla başlayan kelimeleri kuvvetlendirir*.

²⁸⁴ Bkz. dipnot 283.

²⁸⁵ Bkz. açıklama 10.

²⁸⁶ Bkz. açıklama 33.

²⁸⁷ Bkz. açıklama 4.

çopolo- kirletmek, pisletmek, bulaştırmak. < *çopo+lo*²⁸⁸ bkz. *çopo II*.

çopolon- dön. *çopolo-*‘dan; kirlenmek, pislenmek. < *çopolo-n-*.

çopulda- şapırtısı duyulmak. < *çop+u+l+da*²⁸⁹.

çopuldaş- işt. *çopulda-*‘dan. < *çopulda-ş-*.

çopuldat- et. *çopulda-*‘dan. < *çopulda-t-*.

çopur Tal.ağ. = şoför.

çor I (*çoru* ‘nın kısaltılmışıdır) köle, esir. karş. Trkm. *çōru*; Kry. *çora* “işçi”; Çuv. *çura* [VEWT 116a].

çor II 1. şiş, şişkinlik, ur; kemikteki şişlik; eklem yerlerindeki tümsek; 2. koşum takımlarında yarım küre şeklindeki metal kabartmalar; 3. iki şeyin birleşmesiyle ortaya çıkan kalınlık; 4. kuru nasır.

çorbo atın dudakları arasındaki kısaç (*sert ata örn. nallanırken takılır*).

çorbolo- atın dudakları arasına kısaç koymak. < *çorbo+lo*²⁹⁰.

çorbolot- et. *çorbolo-*‘dan; atın dudakları arasına kısaç koydurmak. < *çorbolo-t-*.

çorboy- çıkmak, dışarı çıkmak, fırlamak.

çorboyt- et. *çorboy-*‘dan. < *çorboy-t-*.

çorbu = *çorbo*.

çorbula- = *çorbolo-*.

çorçoğoy (*dudaklar hakkında*) uzatılmış.

çorçok = *çorçoğoy*.

çorçoñdo- (*dudaklar hakkında*) boru şeklinde öne doğru uzatmak.

çorçoñdot- et. *çorçoñdo-*‘dan. < *çorçoñdo-t-*.

çorçoy- 1. (*dudaklar hakkında*) hafifçe kıvrılmak; 2. *mec.* burnu büyümek, havalara girmek, çalım atmak.

çorçoyt- et. *çorçoy-*‘dan. < *çorçoy-t-*.

çordo- kabartmalarla süslemek (*örn. koşum takımlarını*).

çordon suyun topraktan çıktığı yer, kaynak, pınar.

çordot- et. *çordo-*‘dan; kabartmalarla süsletmek. < *çordo-t-*.

²⁸⁸ Bkz. dipnot 287.

²⁸⁹ Bkz. dipnot 284.

²⁹⁰ Bkz. dipnot 284.

çorduu 1. kabartmalarla süslü; 2. nasırlı, nasır bağlamış, sertleşmiş. < **çor+duu**²⁹¹

< **çor+lug** bkz. **çor II**.

çorgo 1. oluklu ağız, emzik (*çaydanlıkta*); musluk; 2. = **şimek** 1. *karş.* Oyr., Tel.

çorgo “boru, musluk”; Oyr. **çorgok** “huni”; Krç., Şor **şorga**; Osm. **çortu**, **çortan**, **çortun**; Kaz. **çurgat**; Yak. **sorgo** < Moğ. **çorga** [VEWT 116b].

çorgolo- **çorgolop küy-** emzikten, musluktan boşaltmak. < **çorgo+lo-**²⁹².

çorkok becerilsiz, çolpa; acemi, sakar.

çorkoktuk beceriksizlik. < **çorkok+tuk**²⁹³.

çormok turba (*az çok kömürleşmiş bitkilerden oluşan yakıt*).

çormoñdo- (*kalın dudaklı ve ciddi hakkında*) kımıldamak, hareket etmek.

çormoy- kalın dudaklı ve suskun olmak; çıkıntı yapmak (*kalın dudaklar hakkında*).

çormoyt- dudakları öne doğru uzatmak (*boru şeklinde*). < **çormoy-t-**.

çornobay Rus. kon. taslak, karalama, müsvedde.

çornobayla- karalamak, kabaca yazmak. < **çornobay+la-**.

çoro (*destanda*) kahramanın savaş arkadaşı.

çoro- gün. dolamak, sarmak, sarmalamak.

çoroy- = **çorboy-**.

çort I 1. ani, şiddetli hareketi ifade eden taklit kelime; **çort kes-** kesivermek, ayırmak, bağını koparmak; 2. şiddetli, yüksek ses taklidi.

çort II Rus. şeytan, cin.

çorto = **çort I**.

çorton turna balığı. *karş.* Osm. **çortan**; Kzk. **şortan**; Kaz. **çurtan**; Hak. **sortan**; Yak. **sordon** [VEWT 116b].

çortoñdo- = **kortoñdo-**.

çortoy- = **kortoy-**.

çoş Rus. ince tahta, padavra.

çot I Rus. 1. abaküs; **çot kak-** abaküsü şaklatmak; 2. sayma, hesaplama, hesap etme.

²⁹¹ Bkz. açıklama 8.

²⁹² Bkz. açıklama 4.

²⁹³ Bkz. açıklama 2.

çot II küçük balta.

çot III: *çot baypak gün.* keçe çizme ya da kalın yün çorap.

çotala I = **çotol**.

çotala II, çotana fitilli tüfek.

çotalacı = **çotolçu**.

çotana bkz. **çotala II**.

çotol *İr.* oyun ya da barınma ücreti olarak oyuncuların ev sahibine verdikleri ücret.

çotolçu kendi çıkarı için oyunculardan ücret toplayan kişi. < **çotol+çu**.

çotor = **çotol**.

çotto- saymak, hesaplamak. < **çot+to**²⁹⁴ bkz. **çot I**.

çottol- ed. **çotto-**‘dan. < **çotto-l**.

çottoş- *işt.* **çotto-**‘dan; karşılıklı hesap yapmak, hesaplaşmak. < **çotto-ş**.

çotur I *gün.* benekli, çilli, çiçek bozukları olan. < OT **çotur** (ED 403b).

çotur II *gün.* = **çotol**.

çoturañda- (*kısa ve tıknaz insan hakkında*) hareket halinde olmak, kımıldamak, hareket etmek.

çoturçu *gün.* = **çotolçu**.

çovoloñ *Tien.ağ.* = **çap oloñ** (bkz. **oloñ I**).

çoy I sert, katı, sağlam, dayanıklı, sarsılmaz, çetin.

çoy II = **çay II**.

çoy- açmak, germek, genişletmek, uzatmak, gevşetmek.

çoydur- et. **çoy-**‘dan. < **çoy-dur-**.

çoyekto- nazlanmak, kendini naza çekmek, mırın kırın etmek.

çoyeñdo- = **çoyekto**.

çoyeñdot- et. **çoyeñdo-**‘dan. < **çoyeñdo-t**.

çoygula- *tekr.* **çoy-**‘dan. < **çoy-gula**²⁹⁵.

çoygulaş- *işt.* **çoygula-**‘dan. < **çoygula-ş**.

çoykokto- engelleri aşarak heyecanla ilerlemeye çalışmak. < **çoy-kok**²⁹⁶+**to**²⁹⁷.

²⁹⁴ Bkz. açıklama 4.

²⁹⁵ Bkz. açıklama 23.

²⁹⁶ Bkz. açıklama 21.

çoykottot- *et. çoykokto-*‘dan. < *çoykokto-t-*.

çoykoy- zarif, ince, güzel olmak.

çoylo-: *çoy-çoylo-* bkz. *çoy II*.

çoymo uzatılmış, geniş; uzatan, elastik. < *çoy-mo*.

çoynok topal, aksak.

çoynokto- bir ayağı topallamak, aksamak. < *çoynok+to-*²⁹⁸.

çoyt: *çoyt ettirip silk-* hafifçe sallamak, silmek.

çoyteke (*kız hakkında*) nazlı, cilveli.

çoytokto- = *çoyekto-*.

çoytoñdo- (*kısa bacaklı hakkında*) hareket halinde olmak.

çoytoy- 1. kısa bacaklı olmak; 2. küçük ve derli toplu olmak.

çoyul- *dön.- ed. çoy-*‘dan; 1. uzanmak, serilmek; açılmak, genişlemek; 2. *mec.*

kurumlanmak, kurum satmak, çalım atmak. < *çoy-u-l-*.

çoyulçaak çekilebilir, yayvanlaşabilir. < *çoyul-çaak*²⁹⁹.

çoyun dökme demir, font; *çokun baş* topuz, güzr.

çoyuñke *Rus. kuz. font (kapacak)*.

çoyuş *iş. çoy-*‘dan. < *çoy-u-ş*.

çoyuş- *işt. çoy-*‘dan. < *çoy-u-ş-*.

çoyuştat-: *oozun çoyuştatıp* alay ederek dudaklarını büküp.

çoz- *gün.* = *soz-* II.

çozmo *gün.* hamuru bol yağda kızartarak yapılan kurabiyenin özel bir türü.

çozul- *gün.* = *sozul-* II.

çöböğö yağ eritirken kalan tortu.

çöböt = *çööt*.

çöbürö (*karş. çürpö*) ufaklık, incelik, küçüklük

çöbürö-: *çöbürögön mayda baldar* çocuklar, çoluk çocuk.

çöcö *İr. tavuk yavrusu, civciv, piliç.* < *İr. چوچ cūce* (PED 377a).

çöcölüü civcivi olan. < *çöcö+lüü*³⁰⁰ < *çöcö+lüg*.

²⁹⁷ Bkz. açıklama 4.

²⁹⁸ Bkz. açıklama 4.

²⁹⁹ Bkz. açıklama 27.

³⁰⁰ Bkz. açıklama 8.

çöçmörö: *çöçmörö cambı gün.* küçük *cambı* (bkz.).

çöçöy *Tien.ağ.* = *çöyçök*; *oks.* küçük çaydanlık.

çögölö- = *çögöölö-*.

çögöölö- diz çökmek, diz üstünde durmak.

çögöölöt- *et.* *çögöölö-*‘den; 1. diz çöktürmek, dizlerinin üzerine çöktürmek; 2.

mec. boyun eğdirmek, itaat ettirmek. < *çögöölö-t-*.

çögöölötüş *iş.* *çögöölöt-*‘ten. < *çögöölöt-ü-ş.*

çögör- *et.* *çök-*‘ten; 1. diz çöktürmek; 2. batırmak, daldırmak (*suya, sıvıya*); 3.

bastırarak çukurlaştırmak, ezerek çukurlaştırmak. < *çök-ü-r-*.

çögörmö bastırarak açılmış çukur, ezilerek açılmış çukur. < *çögör-mö.*

çögörül- *ed.* *çögör-*‘den. < *çögör-ü-l-*.

çögörüü *iş.* *çögör-*‘den. < *çögör-üü*³⁰¹ < *çögör-üg.*

çögöt dalma, dalış; daldırma.

çөгөттө-: *köñül bir az çөгөттөй түштү* birden hüznün saldırdı. < *çөгöt+tö*³⁰².

çögül- *dön.* *çök-*‘ten. < *çök-ü-l-*.

çögündü çöküntü, tortu; mil, dip çamuru.

çök I 1. *deveye diz çöktürmek için sesleniş*; 2. = **çay II** (*fakat develer hakkında*).

çök II 1. *orompoy* (bkz.) oyununda daire; 2. çocuk oyunlarında son.

çök III küçük ot destesi *ya da* küçük saman yığını.

çök- 1. (*develer hakkında*) diz çökmek; 2. (*deve hakkında*) örtmek; 3. batmak, dalmak, gömülmek (*suya*); 4. *mec.* yaşlı ve dermansız olmak, ihtiyarlamak, çökmek.

çökçöy- = *çokçoy-*.

çökö I *tar.* = **çok I** 4.

çökö II: *çökö taan* bkz. *taan I*.

çökö III *Art.ağ.* yemek yerken çatal yerine kullanılan çubuk.

çökö IV = **çok I** 1.

çökölüü = **çoktuu I**.

³⁰¹ Bkz. açıklama 7.

³⁰² Bkz. açıklama 4.

çöktür- *et. çök-*‘ten; 1. (deveye) diz çöktürmek; 2. çifletirmek; 3. daldırmak, batırmak. < *çök-tür-*.

çöküş *gün.* = **çukulduk I.**

çöl 1. çöl, sahra; step, ova, yazı, düzlük; 2. *avc.* kartal cinslerinden birinin adıdır.

çölçük su birikintisi.

çöldö- içmek istemek, susamak. < *çöl+dö*³⁰³.

çöldöt- *et. çöldö-*‘den; susatmak, susuzluk uyandırmak. < *çöldö-t-*.

çöldüü çöl gibi, ıssız; ova gibi. < *çöl+düü*³⁰⁴ < *çöl+lüg.*

çölhana *İr. gün.* değirmene giriş yeri, değirmen ağzı.

çölkö civar, çevre, dolay, yöre.

çölköm = **çölkö.**

çölkön bozkır bitkilerine verilen addır.

çölmök I *Rus. kon.* mekikli dikiş makinası.

çölmök II topraktan yapılmış saksı, çömlek.

çölmök III: *ak çölmök (ya da akçölmök) ya da gün. ak çömönök ya da ak çölnök* topu fırlatıp bulmak şeklinde olan bir gece oyunu (*top yerine sık sık kemik ya da beyaz bir çubuk kullanılır*).

çölpök: *ak çölpök bkz. çölmök III.*

çölük- fazla yorulmak, bitmek, halsiz düşmek, dermanı kalmamak.

çölüktür- *et. çölük-*‘ten; yormak, halsiz düşürmek, dermansız bırakmak, bitirmek. < *çölük-tür-*.

çömçö *gün.* burnu yukarıya doğru kalkık çizme.

çömö *mömö* ile ikileme oluşturur; *çömö-mömö* çeşitli meyveler ve yemişler.

çömö- batmak, banmak, dalmak.

çömök, çömölök *Tien. ağ.* 1. maşrapa, kulplu bardak *ya da* onun yerine kullanılan bir şey; 2. = **mardek**. < *çömö-k*.

çömölö ot yığını, dokurcun, tahıl demetleri, tınaz; *çömölö üy-* dokurcun yapmak; demet yapmak, yığmak, yığın yapmak.

çömölök *bkz. çömök 1.*

³⁰³ *Bkz. açıklama 4.*

³⁰⁴ *Bkz. açıklama 8.*

çömölölö- dokurcun yapmak; demet yapmak, yığmak, yığın yapmak. <

*çömölö+lö*³⁰⁵.

çömölölön- dön. *çömölölö*-‘den. < *çömölölö-n-*.

çömölölöş iş. *çömölölö*-‘den. < *çömölölö-ş*.

çömölölöt- et. *çömölölö*-‘den. < *çömölölö-t-*.

çömölöy = *çömölö*.

çömönök: *ak çömönök gün. bkz. çölmök u.*

çömör = *çöñör*.

çömör- batırmak, daldırmak; banmak, dalmak. < *çömö-r-*.

çömü- batmak, dalmak, gömülmek.

çömüç kepçe, çömçe. *karş. Osm. çömçü; Çağ. çömüş; Tarn. çömüç; Çağ., Osm.*

çämçü; Osm. çamçak; EH çömçü; OT çomça [VEWT 117b] < çömü-ç.

çömül- dön.- ed. *çömü*-‘den; batmak, dalmak, gömülmek; yıkanmak, suya girmek.

< *çömü-l-*. *karş. Çağ. çömäl-* (Rad. 2050).

çömült- et. *çömül*-‘den. < *çömül-t-*.

çömülüü iş. *çömül*-‘den. < *çömül-üü*³⁰⁶ < *çömül-üg.*

çömüt- et. *çömü*-‘den; batırmak, daldırmak, daldırıp çıkarmak. < *çömü-t-*.

çömütüü iş. *çömüt*-‘ten; dalma, dalış, daldırma; batma, gömülme.

< *çömüt-üü*³⁰⁷ < *çömüt-üg.*

çöndölöç gün. çobanalatan.

çöndölöy köstebek yavrusu.

çönök 1. dizi, sıra, silsile; kıvrımlı sıra; 2. *Çuy.ağ.* tahıl ambarı, ambarın tahıl bölümü (*evin bir köşesini ayıran tahtadan ya da kerpiçten bölme*); 3. hendek, çukur.

çönöktö- bir şey ekmek için çukur açmak. < *çönök+tö*³⁰⁸ *bkz. çönök 3.*

çönöktöo: *çarçılöp-çönöktöo bkz. çarçıla-*.

çönöktük: *kvadrattük-çönöktük bkz. kvadrattük. < çönök+tük*³⁰⁹.

çöntök cep.

³⁰⁵ *Bkz. açıklama 4.*

³⁰⁶ *Bkz. açıklama 7.*

³⁰⁷ *Bkz. açıklama 7.*

³⁰⁸ *Bkz. açıklama 4.*

çöntökçü (ya da **çöntökçü uuru**) yankesici. < **çöntök+çü**.

çöntöktüü 1. cepli; 2. *mec.* para babası, çok parası olan; paralı. < **çöntök+tüü**³¹⁰ < **çöntök+lüg**.

çöntöy *gün.* dış cep.

çöngök *kuz.* bataktaki geniş tümsek (*başl. dağlarda*).

çöñke, çöñkö *Rus. kuz. (ya da çöñkö kazan)* dökme demir, font (*kapkacak*).

çöñör büyük kıymık (*kamış, saz*).

çöö 1. kızıl kurt, çakal; 2. genellikle karanlık olunca oynanan oyun.

çööçök = **çöyçök**.

çöögün çaydanlık (*su kaynatmak için*).

çöölmök I sert atları yakalamak için kullanılan ucu ilmekli uzun kement.

çöölmök II, III, IV = **çölmök I, II, III**.

çöölmök V su birikintisi.

çöölmöktö- 1. oluşmak, meydana gelmek (*su birikintisi hakkında*); 2. *mec.* (yağlı yiyecek hakkında) gereğinden fazla, bol bol olmak. < **çölmök+tö**³¹¹.

çöölü *İr.* 1. kevgir (*metal çubuk ya da telden örülmüş sepet*); 2. *Tien.ağ.* = **kepkir**. < *İr.* چاولی **çavlı** (PED 387a).

çöölü- 1. (*kurşun, ok hakkında*) çıkılabilen en yüksek nokta olmak; 2. (*atlar hakkında*) tembel tembel, yorgun argın yuvarlanmak.

çöölük- dermansız düşmek, halsiz düşmek, kuvvetten düşmek, dermanı kalmamak. < **çölü-k**³¹².

çöölüktür- *et.* **çöölük**-‘ten; halsiz düşürmek, ezmek, dermansız bırakmak. < **çöölük-tür-**.

çöörö = **çöyrö**.

çööt su birikintisi.

çöp 1. ot; kuru ot; 2. *mec.* (*insan hakkında*) işe yaramaz, beş para etmez, elverişsiz; 3. *sadece* 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılır hayvanlarda döl yatağı,

³⁰⁹ Bkz. açıklama 8.

³¹⁰ Bkz. açıklama 8.

³¹¹ Bkz. açıklama 4.

³¹² Bkz. açıklama 29.

plasenta, etene; 4. ayakkabının arkasındaki çivi. *karş.* Alt., Tel., Leb., Çağ. **çöp** (Rad. 2047).

çöpçü ot biçen ve hasat yapan. < **çöp+çü**.

çöpek *Rus. gün.* terlik.

çörgö- *gün.* = oro- II.

çöpkana *Kırg.- İr.* samanlık, ot ambarı. < **çöp+hāne**.

çöpooz = **çöp ooz** (bkz. *ooz I*).

çöptüü otlarla örtülü çalılık. < **çöp+tüü**³¹³ < **çöp+lüg**.

çöü: **çöü-çöü** danayı çağırmak için nida.

çövken: **çövken buura gün.** [**çövkän buvra**] genç, çiftleşmeye hazır deve.

çöyçök 1. küçük çanak (*başl. çocuklar için*); 2. kadeh, bardak; 3. *mec.* (*at hakkında*) kuyruğun etli kısmıyla kuyruk sokumu kemiğinin birleştiği yer. *karş.* *Kırg. çööçök*; *Oyr., Tel. çöçüü*; *Tel. çöçöy*; *Çağ. çüçäk* < *Moğ. çögüçe* [VEWT 116b].

çöyrö 1. ortam, çevre, etraf, yöre, muhit; *sayasiy çöyrölördö* siyasi ortamda; 2. civar, dolay, havali.

çöyrölö- çevrelemek, kuşatmak. < **çöyrö+lö**-³¹⁴.

çöyrölöö iş. **çöyrölö-**‘den; çevreleme, kuşatma. < **çöyrölö-g**³¹⁵.

-çu I bkz. -cı.

çu II = **çü II**; *baspagan atka “çu” degen söz dem beret ats.* yürümeyen ata “deh” sözü güç verir.

çuba- 1. tek sıra halinde yürümek, birbiri ardınca hareket etmek; *baatur bolsoñ, col başta, artuñdan coldoş çubasin folk.* yiğitsen önden git, ardından yoldaşların gitsin; 2. sürüklemek, sürümek; *cipti çubadım* ipi sürükledim; *çuçuguñdu çubap cer ber (efsaneden)* bağırsaklarını sürükleyip çıkar; *sen anın ebin taba albasañ, men, oorutpay, keñ oyup, çuçuğuñdu çubap çıkarıp berem (efsaneden)* sen beceremezsen, ben acısız bir şekilde deşip bağırsaklarını çıkaracağım; *ubap-çubap* bkz. *ubap*; *çuusun çubap saldı* bkz. *çuu II*.

³¹³ Bkz. açıklama 8.

³¹⁴ Bkz. açıklama 4.

³¹⁵ Bkz. açıklama 7.

çubak 1. ışıın, şua (*güneş ışıını*); *kündün çubagı* güneş ışıını; 2. ısı, hararet, sıcaklık; sıcak, ateşli, hararetli; *mezgil – cay, kün – çubak* mevsim yaz, hava sıcak; *çubagina culingan künüñüz elem* sizi ısıtan güneşiniz olayım; ◇ *Çubaktın kunun kuuganday bkz. kun; Çubaktın çuusu bkz. çuu I 1.*

çubakta- 1. (*güneş hakkında*) ısı ve ışıık vermek; *kün çubaktap, tüşkü nurun çaçıp* güneş öğleyin ışıınlarını saçtı; *asman açık, kün çubaktap, nurun çaçı ş.* gökyüzü açıldı, güneş çıkarak ışıın saçtı; 2. (*kün’le uym.*) güneşlenmek, güneşte ısınmak; *küngö çubaktap oturasıbzı?* güneşlenelim mi? < *çubak+ta*³¹⁶.

çubal: *çabal-çubal bkz. çabal.*

çubal- *dön.- ed. çuba-*‘dan; sürünmek, sürüklenmek; ağır adımlarla, sakın sakın yürümek; *cibi çubalıp baratat* ipi sürüklenip gitti; *çuusu çubaldı bkz. çuu II.* < *çuba-l-*.

çubalakta- *tekr. çubakta-*‘dan.

çubalcı- uzamak, uzun bir mesafeye uzanmak, sürüklenmek (*birbiri ardınca*); *çubalcıgan kalıñ töölüü köç kele catat* başlarıyla birlikte sürüklenen develer göç ettiler. < *çubal-cı*³¹⁷.

çubalcın sürüklenen; *çubalçın kuyruk* sürüklenen kuyruk. < *çubalcı-n*³¹⁸.

çubalcıt- *et. çubalcı-*‘dan; *tülkü, kuyrugun çubalcıta, kaçıp berdi* tilki kuyruğunu sürükleyerek kaçıverdi; *uzun ak köynöktü çubalcıta kiygizip* uzun beyaz gömleği çekerek giydirip. < *çubalcı-t-*.

çubalıñkı hafifçe sürüklenen, hafifçe uzamış olan; *çubalıñkı sakal* hafifçe uzamış sakal.

çubalt- *et. çubal-*‘dan; sürüklemek, sürümek; *köynögü çubaltıp, uzun kılğan eken* gömleği çekip uzattı; *cal-kuyrugun çubaltıp, cürüüçü cılkı turbaybı? folk.* kır kuyruğunu sürükleyip yürüyen at değil midir?; *bürküt cetip, çubaltıp, ok cılandı sermedi ş.* doğan uçarak yerde sürünen yılanı uzandı; *çubalta caz-* uzun uzun yazdı. < *çubal-t-*.

çubaltuu *iş. çubalt-*‘tan. < *çubalt-uu*³¹⁹ < *çubalt-ıg.*

³¹⁶ Bkz. açıklama 4.

³¹⁷ Bkz. açıklama 22.

³¹⁸ Bkz. açıklama 30.

³¹⁹ Bkz. açıklama 7.

çubama uzatılmış, fazla yayılmış, geniş, serilmiş; arka arkaya, tek sıra halinde giden; *calgız bir çubama gana col* tek sıra halinde yürünebilen yol, patika. < *çuba-ma*.

çubaş- *işt. çuba-*‘dan; *aylap öttü çubaşıp, cıdar cılga ulaşıp* ş. aylar, yıllar birbiri ardınca geçti. < *çuba-ş-*.

çubat = **çubatuu**.

çubat- *et. çuba-*‘dan; birbirinin ardından, tek sıra halinde yürümek; *koydu çubatıp sana-* koyunları tek sıra halinde yürüterek saymak; *koy çubat- tar.* koyunları geçirmek. *karş. Tarn. çuba-; Bar. cuba-; Hak. suba-; Kırg. çubura-; Kzk. şubur-; Yak. suburuy- < Moğ. çubu- [VEWT 118b] < çuba-t-*.

çubatma at üzerindeki iki kişinin, postu uçlarından çekerek birbirinden almaya çalışmaları şeklindeki oyunun bitiş çizgisi olmayan türü.

çubatuu *iş. çubat-*‘tan; *çubatuuga sal- ya da çubatuuga çıkar-* tek sıra halinde geçirmek; *attı çubatuuga sal- (yarışlarda)* atları tek sıra halinde seyircinin önüne çıkarmak; *çubatuuga at çıkar, azır attar aydalat folk.* atı gösteriye çıkar, şimdi yarış başlayacak; *han eldi çubatuuga saldı* han, halkına tek sıra halinde önüne gelmeleri için emir verdi. < *çubat-uu*³²⁰ < *çubat-ıg*.

çuboo *iş. çuba-*‘dan; *el mektepke karay çuboodo* insanlar birbiri ardınca okula gidiyorlar; *Saadattın üyün közdöy çuboodo* insanlar birbiri ardınca mutluluk evine gidiyorlar; *attın baarı çuboogo azır bolup turat dep folk.* atların hepsi gösteriye hazır dedi; *cañgız attın çuboosu* yalnızca atların yürüyebileceği dar patika. < *çuba-g*³²¹.

çubur *çabır ile ikileme oluşturur.*

çubur- ağır ağır akmak (*yoğun sıvı hakkında*); tane tane dökülmek; arka arkaya hareket etmek; *may salaadan çuburup turat* yağ parmaklarının arasından ağır ağır akıyor; *baarı kötünön çuburdu* hepsi onun arkasından hareket etti.

çuburat- birbiri ardınca gitmek; *◇ çuburata süylö-* sakın sakın ve kibar bir şekilde konuşmak; *çuburata süylögön, orunsuz sözdön bilbegen folk.* sakın sakın konuştu, münasebetsiz sözler etmedi. < *çubur-a-t-*.

³²⁰ Bkz. açıklama 7.

³²¹ Bkz. dipnot 320.

çuburma tek sıra halinde hareket edilebilen dar patika; ◇ *çuburma zattar* kuru şeyler. < *çubur-ma*.

çuburmaluu ardıl düzende, düzenlenmiş, düzenli, ahenkli; *süylöp berem makaldı, çuburmaluu kazaldı* ş. hikmetli sözler, ahenkli şiirler söylüyorum. < *çuburma+luu*³²² < *çuburma+lıg*.

çuburt- et. *çubur-*‘dan; *şilekey çuburt-* salyası akıp durmak; *caş çuburt-* ağlayıp durmak; *ata da sakalı ıldıı caşın çuburtat* baba da gözyaşlarını sakalına akıtıyor; *tört tülük maldan toguzdap, çuburtup sanap alasıñ folk* dört çeşit hayvandan en iyi dokuz tanesini sayıp al; ◇ *kalptı çuburtup* sürekli yalan söylemek, tek ayak üstünde kırk yalan söylemek. < *çubur-t-*.

çuburulma sürünen; arka arkaya hareket eden, yürüyen; tane tane dökülen; ◇ *çuburulma nerseler* kuru şeyler. < *çubur-u-l-ma*.

çuburult- = *çuburt-*; *aytkan sözün oyunan çuburultup* söylediği sözü iyice düşünüp tartarak. < *çubur-u-l-t-*.

çuburuş- işt. *çubur-*‘dan; *mekteptin eşigin açıp, çuburuşup kirip catışkan okuuçular* okulun kapısını açıp birbiri ardınca çıkan öğrenciler. < *çubur-u-ş-*.

çubut = kuytu.

çuçkak = çukak.

çuçtuguy, çuştuguy uzatılmış ve ucu sivri herhangi bir şey.

çuçtuk, çuştuk = *çuçtuygan* (bkz. *çuçtuy-*).

çuçtuy-, çuştuy- uzatılmış ve ucu sivri olmak.

çuçtuyt-, çuştuyt- et. *çuçtuy-, çuştuy-*‘dan. < *çuçtuy-t-, çuştuy-t-*.

çuçuguy (*kıyafet hakkında*) dar, yapışmış gibi duran.

çuçuk 1. kalın bağırsaklar; 2. at etinden yapılmış sucuk; 3. boru şeklindeki beyin kemiği; 4. yular, hamut.

çuçukulak = *çuçu kulak* (bkz. *çuçu I*).

çuçuy- (*kıyafet hakkında*) dar olmak, yapışmış gibi durmak.

çudurañda- (*küçük tombul çocuk hakkında*) hareket halinde olmak.

çuduray- küçük tümsek gibi görünmek; *çuduraygan bala* minik çocuk, küçük çocuk, yavru.

³²² Bkz. açıklama 8.

çugoy- (çü koy-; bkz. çü II) dehlemek, sıkıştırmak, acele ettirmek, dürtmek, mahmuzlamak; *üyün közdöy çugoydu* kendi evinin istikametine doğru atlamak.

çugum *çigum* ile ikileme oluşturur.

çuk I *gün.* yeni doğmuş bebeğe sarılan *ya da* onun beşiğine konulan çocuk bezi, kundak bezi.

çuk II *çak III* ile ikileme oluşturur.

çuk III 1. hazır, tamamlanmış, bitirilmiş; *iş çuk boldu* iş tamamlandı; *sokomaymanımız çuk boldu* tarlayı sürmek için bütün aletlerimiz var; *koşunum dayar çuk boldu folk.* ordum düzene girdi; *kan Akundun erleri, büt cıyılıp, çuk boldu folk.* han Akuna'nın askerleri tüm hazırlıkları tamamladılar; 2. *gün. mec.* kesin olarak, sağlamca, açık bir şekilde; *ubadanı çuk kılabiliriz* kesin olarak anlaştık.

çuk IV *Çuy. ağ.* suyun uzun süre kaldığı çukur, oyak.

çuk V: *solto çuk tar.* itiraz etmeden ve hızlı bir şekilde emri yerine getirme.

çuk VI: *çuk terek* bir çeşit ağaç (bkz. *terek*).

çuk VII *yansıma kelime; çuk- çuk etip, üy salbay folk.* ses çıkarma.

çukak 1. yetersiz, az, eksik; *kolu çukak kişi* fakir, yoksul; *sütkö çukak* süt ihtiyacı; 2. (sadece *baş* ve *bala* 'yla birleştirilerek kullanılır): *başka çukak ya da balaga çukak* çocuksuz; *malga bay, başka çukakpız* birçok hayvanımız var ama çocuğumuz yok; *malga kemçil, başka çukak elem* hayvanım çok, çocuğum yok; *başka biz dele çukakpız* bizim de çocuğumuz yok.

çukçu: *çukçu kötön gün.* körebe oyunu.

çukçu- *gün.* = çuku-.

çukçuguy (insan hakkında) küçük ve cılız. < *çukçu-guy*³²³.

çukçuñ: *çukçuñ et-* parlamak, tepesi atmak, ateş püskürtmek.

çukçuñda- (kısa boylu insan hakkında) öfkeli olmak. < *çukçuñ+da*³²⁴.

çukçuy- 1. (insan hakkında) küçük ve cılız olmak; 2. dik durmak (*koni biçimindeki şapka hakkında*).

çukma *gün.* bir ceviz çeşiti.

³²³ Bkz. açıklama 17.

³²⁴ Bkz. açıklama 4.

çukoy- = çugoy-.

çukta- *oro- II* ile ikileme oluşturur; *balanı cıluu orop-çuktap al* çocuğunu ısıtmak için kundakla.

çuku- eşmek, kazmak, çıkarmak, çıkarmaya çalışmak; *kaşın oñdoymun dep, közün çukugan ats.* kaşını düzeltmek isterken gözünü çıkardı; *köp çukuba caramdı folk. özanl. mec.* yaramı deştin; *murun çuku-* burnunu karıştırmak; *cer çukup oturat* 1) yere oturdu ve yavaşça toprağı eştı; 2) susup oturdu ◇ *cerden çukusañ da* pestil gibi yapmak, yamyassı etmek; *çukuganday kep tapkan* hızlıca uygun kelimeyi aradı.

çukul 1. acele, acil, olağanüstü; *çukul sezd* olağanüstü kongre; *çukul çakırılğan sessiya* olağanüstü toplantı; *çukul polnomoçieler* olağanüstü yetki; *çukul mildet* çok önemli ve acil görev; *ökmöt çukul çaralardı kördü* hükümet acil önlemler almaya başladı; 2. kendine hakim olamaz, çabuk kızan, öfkeli; şiddetli, keskin, ani; *çukul bura tart-* aniden dönmek; *çukul (ya da çukulunan) buruldu (ya da kayrıldı)* birdenbire döndü; *çukul buruluş* ani dönüş, kesin dönüş; *çukul coop* kısa ve doğru cevap; *akılga taykı, kıyalı çukul* yüzeysel ve kontrol edilemez bir karakteri var; *açuusu çukul* çabuk kızan, öfkeli, hiddetli; 3. yakın; *canına çukul kelgende* yanına yaklaştığında; *añdın çukul barıptır* gizlice yanına yaklaştı; *koş çıgarına çukul kaldı* ekime biraz zaman kaldı; *çukul münöt içinde* (mümkün olan) en erken tarih; *sakalımdın agında, saparımdın çukul çağında folk.* sakalım beyazladığında, yolum yakınlaştığında; ◇ *çukuldan ya da çukul cerden* hemen yakınından, yanından; *çukulunan ayta saldı* kısaca anlattı, sadece özünü anlattı detaylara girmedi; *çukulunan katuu çoçup ketti* sürprizden korktu; *çukulunan söz tap-* hızlı ve güzel bir şekilde cevaplamak.

çukula- = çuku-; *ukulap-çukulap sır sura-* kılı kırk yaran sorular sorarak birinin sırrını öğrenmek, ağzından ustalıkla laf almak.

çukulda- I kesik kesik sesler çıkarmak; *ördögü sazda çukuldayt* bataklıktağı ördek gibi bağırarak; *çukuldagan çulduk bar, saz mekeni caydır, kış folk.* bağırarak çulluk var, yaz-kış mekânı bataklıktır; *çoçkonun korkuldap, tooktordun çukuldaganın ukkanıbizdi aytıp catabız* domuzun bağırmasını, tavuğun gıdıklamasını duyduğumuzu anlattık.

çukulda- II yaklaşmak, yakınlaşmak; *kış çukuldap kaldı* kış iyice yaklaştı, kış burnumuzun dibinde. < *çukul+da*³²⁵.

çukuldaş- I işt. *çukulda-ş-*; *çökö taança çukuldaşıp* karga gibi çene çalmak. bkz. *çukulda- I*.

çukuldaş- II işt. *çukulda-ş-*. bkz. *çukulda- II*. < *çukulda-ş-*.

çukulduk I külünk, küskü, madenci kazması; *balka çukulduk bir çeşit böcek*.

çukulduk II 1. aciliyet; birdenbirelik, anilik; 2. öfkeli, çabuk kızma; kesinlik, katiyet; 3. yakınlık, samimiyet. < *çukul+duk*³²⁶.

çukuluk *kuz*. Protestan kilisesi.

çukuma *kuz*. yufkanın rulo şeklinde sarılarak ortasına basılması ve sütün içine atılarak pişirilmesi şeklinde yapılan bir yemek türü.

çukur I oyuk, çukur, boşluk; kara ya da denizdeki büyük çukur; *may çukur* kulak memesinin altındaki çukur; *ölsök, bir çukurda, tirüü olsak bir döbödö ats.* ölürsek bir çukurda, diri olursak bir tepede; *körbögön oñ-çukur köp ats. gün.* tanımadık posta menzil yeri ve birçok çukur; *bet çukuru* yanaklardaki çukur, gamzeler.

çukur II: *çakır-çukur* bkz. *çakır II*.

çukuran- inlemek, sızlanmak (*uyan çocuk hakkında*); zayıf bir şekilde melemek (*sadece kuzulayan koyun hakkında*).

çukuray- çökmek, avurları çökük olmak; gözleri çukurlarına kaçmak; *közü üñüröyüp, caagı çukuraydı* gözleri çukurlarına kaçıp yanakları çöktü. < *çukur+ay*³²⁷ bkz. *çukur I*.

çukurayt- et. *çukuray-t-*.

çukuraytuu iş. *çukurayt*-‘tan. < *çukurayt-uu*³²⁸ < *çukurayt-ıg*.

çukurda- çukur yapmak; derinleşmek, daha derin olmak; dalmak, kendini vermek; *may çukurda-* parmakları kulak memesinin altındaki çukura bastırmak (*kavgada*). < *çukur+da*³²⁹.

³²⁵ Bkz. açıklama 4.

³²⁶ Bkz. açıklama 2.

³²⁷ Bkz. açıklama 19.

³²⁸ Bkz. açıklama 7.

³²⁹ Bkz. açıklama 4.

çukurdat- *et. çukurda-*‘dan; derinletmek, derinleştirmek; daha ciddi bir şekil vermek. < *çukurda-t-*.

çukurdatuu *işt. çukurdat-*‘tan; derinleşme, derinleştirme. < *çukurdat-uu*³³⁰ < *çukurdat-ıg*.

çukurla- = *çukurda-*.

çukurlat- = *çukurdat-*.

çukurlatuu = *çukurdatuu*.

çukuş- *işt. çuku-*‘dan; 1. birlikte kazmak; 2. *mec.* birbirinin kuyusunu kazmak. < *çuku-ş-*.

çukuşma kazma, eşme, çıkarma. < *çukuş-ma*.

çukut- *et. çuku-*‘dan. < *çuku-t-*.

çukuur kazma aracı, kazı aleti.

çul *çal ile ikileme oluşturur.*

çulçuguy 1. yanakları şişmiş, çoğu zaman bir yanağı şişmiş olan; 2. manda derili; tombul, yağlı.

çulçuk = *çulçuguy* 1.

çulçuñda- (*şişkin yanaklar hakkında*) hareket halinde olmak.

çulçuñdat- *et. çulçuñda-*‘dan. < *çulçuñda-t-*.

çulçuy- 1. şişmek, kabarmak, taşmak (*yanak, yanaklar hakkında*); 2. *mec.* kibirli, kendini beğenmiş bir görünüm almak.

çulçuyt- *et. çulçuy-*‘dan; şişirmek, kabartmak (*yanağı, yanakları*). < *çulçuy-t-*.

çuldu bir şeyden kalan döküntüler; bir şeyin parçası; kısa ve dar, küt (*örn. keskin yanı aşınmış kazma hakkında*).

çulduk çulluk, bataklık çulluğu.

çuldur R ve L harflerini G gibi söyleyen.

çuldura- 1. R ve L harflerini G gibi telaffuz etmek; 2. *mec.* çetrefil bir dille konuşmak. < *çuldur-a*³³¹.

çulduraş- *işt. çuldura-*‘dan. < *çuldura-ş-*.

³³⁰ Bkz. açıklama 7.

³³¹ Bkz. açıklama 24.

çuldurat- *et. çuldura-*‘dan; insanı konuşamayacak derecede çok kızdırmak.

< *çuldura-t-*.

çulduroo *iş. çuldura-*‘dan. < *çuldura-g*³³².

çulga- çevrelemek, çevirmek, sarmak; sarmalamak, paket yapmak. < OT *çuğla-* (ED 407b).

çulgan- *dön. çulga-*‘dan; sarınmak, bürünmek. < *çulga-n-* < OT *çuğlan-* (ED 408a).

çulgoo 1. *iş. çulga-*‘dan; 2. = **çulgoo**; 3. *gün.* çocuk bezi, kundak bezi. < *çulga-g*³³³.

çulgooluk dolama biçimindeki çorap için kullanılan herhangi bir kumaş. < *çulgoo+luk*.

çulgu = **çukulduk I**.

çulgu- 1. (*atlar hakkında*) yürüme isteğiyle başını sallamak; 2. (*insan hakkında*) başını sallamak (*onaylayan bir tavırla*); 3. *mec.* büyük bir gayretle inkar etmek; 4. *mec.* çevrilmek, yönelmek; şiddetle atılmak.

çulgut- *et. çulgu-*‘dan; kızdırmak, öfkeliendirmek, galeyana getirmek. < *çulgu-t-*.

çulguur yakarak delik açmak için kullanılan demir çubuk.

çulk şırıltı, lıkırtı.

çulki çorap.

çulkulda- 1. şırıldamak, lıkırdamak, şırl şırl akmak; 2. = **çurkulda-**. < *çulk+u+l+da-*.

çulp şırıltı ya da suya avuçla vurulduğunda çıkan ses.

çulpulda- lıkırdamak, şırl şırl akmak; çamura batmak, suya batmak. < *çulp+u+l+da-*.

çultuy- yuvarlak ve şişkin olmak.

çultuyt- *et. çultuy-*‘dan. < *çultuy-t-*.

çulu 1. dayanıklı, sağlam; iri ve sağlam; 2. katkısız, katışıksız, saf; *çulu kümüş* saf gümüş. *karş.* Tel. *çulum*; < Moğ. *çulu*; bkz. Moğ. цул *sul* (MTS 329).

çuluk I (*koyun, kuzu hakkında*) kısa kulaklı.

³³² Bkz. açıklama 7.

³³³ Bkz. açıklama 7.

çuluk II 1. girdap, su burgacı, anafor; 2. *gün.* = *şalbaa*.

çululan- toplanıp biraraya gelmek, tek parça olmak.

çululant- *et. çululan-*‘dan; toplayıp birleştirmek, tek parça yapmak. < *çululan-t-*.

çuluñ *yansıma kelime; çuluñ et-* ani reddetme, hoşnutsuzluk ifade eden bir hareket yapmak.

çuluray-: *çuluraya kara-* öfkeyle, kinle bakmak.

çuluy- 1. adaleli, kaslı, kuvvetli olmak; 2. kuvvetli, sağlam insana benzemek.

çum- = *çumku-*.

çuman: *koy çuman* = *koyçuman*.

çumbet = *çümböt*.

çumdur- *et. çum-*‘dan; doldurmak, yüklemek. < *çum-dur-*.

çumgansı *benz. çum-*‘tan. < *çum-gan+sı*³³⁴.

çumku- dalmak, gömülmek.

çumkut- *et. çumku-*‘dan. < *çumku-t-*.

çumu- = *çumku-*.

çumul- *dön.- ed. çumu-*‘dan. < *çumu-l-*.

çumundu *çamundı* ile ikileme oluşturur.

çunak 1. kulaksız, kesik kulaklı, kulağı kesik; tek kulaklı, bir kulağı olmayan; 2.

mec. afacan, yaramaz, haylaz, çapkın (*övgüde söylenir*); 3. *mec.* zavallı, biçare.

çunañ: *kulagın çunañ-çunañ ettirip* (*atlar hakkında*) kulaklarını kısıtırıp.

çunañda- 1. bastırmak, kısıtırmak (*çifte atmak ya da ısırarak niyetinde olan atın*

kulakları hakkında); 2. *mec.* yan bakmak, yan gözle bakmak, şüphayle bakmak.

< *çunañ+da*³³⁵.

çunañdaş- *işt. çunañda-*‘dan. < *çunañda-ş-*.

çunañdat- *et. çunañda-*‘dan. < *çunañda-t-*.

çunay- 1. (*kulak hakkında*) kısa ve kısıtlı olmak; 2. *mec.* kızmak, sinirlenmek, azmak, kudurmak.

çunayt- *et. çunay-*‘dan. < *çunay-t-*.

³³⁴ Bkz. açıklama 10.

³³⁵ Bkz. açıklama 4.

çuñ I *çañ 1 ile ikileme oluşturur.*

çuñ II *gün. külünk, küskü, madenci kazması (bir tarafı keskin).*

çuñkul 1. oyuk, çökük; 2. *uñkul*'la ikileme oluşturur.

çuñkur 1. çukur, oyuk, girinti; 2. *mec.* derin; *çuñkur tabak* derin tabak.

çuñkuray- çukur, girintili bir görüntüsü olmak. < *çuñkur-ay*³³⁶.

çuñkurayt- *et. çuñkuray-*'dan; çukur, girintili bir görünüm vermek; derinletmek, derinleştirmek. < *çuñkuray-t-*.

çuñkuraytuu *iş. çuñkurayt-*'tan. < *çuñkurayt-uu*³³⁷ < *çuñkurayt-ıg*.

çuñkurçak derinletme, derinleştirme; çukur, oyuk, boşluk. < *çuñkur+çak*³³⁸.

çup I *çu ile başlayan kelimelerin başına gelerek onları kuvvetlendirir.*

çup II *yan. lıkırtı, şıkırtı, şırıl şırıl akma; şaplama, avuçla vurulduğunda çıkan ses.*

çupan *çapan*'la ikileme oluşturur.

çupulda- avuçla vurmak, şaplak vurmak, şap diye ses çıkarmak; lıkırdamak, şırıl şırıl akmak. < *çup+u+l+da-*.

çur 1. *aşık oyununa ait bir terim*; 2. bağırma, bağırıtı, çığlık, gürültü, patırtı.

çura bir hastalığın adıdır.

çura- kaçmak, kaçıp kurtulmak; çekilmek, kaçınmak.

çurat- *et. çura-*'dan; kaçırmak, kurtarmak. < *çura-t-*.

çuray (*ya da cuka çuray*) 1. kasık (*hayvanlarda arka ayağı kasıkta gövdeyle birleştiren ince deri*); 2. *mec.* utanç veren kısımlar.

çurda- *gün.* korkarak kaçmak, korkuyla kaçıp kurtulmak.

çurek *gün. çörek, pide (ince bir ekmek çeşidi).*

çurk: *çurk et- = çulk et- (bkz. çulk).*

çurka- = *çura-*.

çurkam koşu, koşma; *çurkamı cakşı at* iyi koşan at.

çurkaş *iş. çurka-*'dan; koşu, koşma. < *çurka-ş*.

çurkat- = *çurat-*. < *çurka-t-*.

çurkoo *iş. çurka-*'dan. < *çurka-g*³³⁹.

³³⁶ Bkz. açıklama 19.

³³⁷ Bkz. açıklama 7.

³³⁸ Bkz. açıklama 31. Burada, küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapma görevinde kullanılmıştır.

³³⁹ Bkz. açıklama 7.

çurkulda- 1. = **çulpulda-**; 2. guruldamak.

çurkulday: *ar zamanda bir çurkulday ats.* her dönemin kendi töresi vardır.

çurkura- bağırıp çağırmak, bağırarak konuşmak, gürültü yapmak.

< **çur+kur-**³⁴⁰ **a-**.

çurkuraş- *işt. çurkura-*‘dan. < **çurkura-ş-**.

çurmuy- somurtmak, surat asmak; somurtkan, asık suratlı olmak

çuru: **çuru-çuu** gürültü, patırtı; acele acele koşuşmalar, koşuşup durmalar.

çuruk *gün.* gürültü, patırtı, bağırma, bağırma.

çurukta- *gün.* = **çurkura-**.

çurulda- 1. gürültü yapmak, bağırarak, haykırmak; 2. cıvıldamak, cıvıl cıvıl konuşmak, hiç durmadan konuşmak. < **çur+u+l+da-**.

çuruldat- *et. çurulda-*‘dan. < **çurulda-t-**.

çustook *gün.* = **kirgool.**

çuştuguy *bkz. çuçuğuy.*

çuştuk *bkz. çuçuğuk.*

çuştuy- *bkz. çuçuğuy-*.

çuştuyt- *bkz. çuçuğuyt-*.

çatur *çatur II ile ikileme oluşturur.*

çuu I 1. gürültü, patırtı, yaygara; 2. kötü söz; yakışsız konuşmalar, dedikodu, gıybet.

çuu II: **çuusun çubap saldı** onu utandırdılar.

çuu III: **boo-çuu** *bkz. boo I 1.*

çuuçalakey *gün.* çelik- çomak oyununda bir evre.

çuuda 1. uzun deve tüyü; 2. *nadiren* uzun yumuşak koyun yünü.

çuudala- devenin tüylerini yolmak. < **çuuda+la-**.

çuula- bağırıp çağırmak, bağırarak konuşmak, gürültü yapmak, panik çıkarmak. < **çuu+la-** *bkz. çuu I.*

çuulañ: **ak çuulañ** 1) (*insan hakkında*) sarışın; 2) (*tüy, saç hakkında*) beyaz ve yumuşak.

çuulaş- *işt. çuula-*‘dan. < **çuula-ş-**.

³⁴⁰ *Bkz. açıklama 32.*

çuulat- *et. çuula-*‘dan; bağirtmek, kışkırtmak, endişelendirmek. < *çuula-t-*.

çuulda- gürüldemek, gümbürtü çıkarmak, gürültü yapmak; uğuldamak.

çuuldaş- *işt. çuulda-*‘dan. < *çuulda-ş-*.

çuuldat- *et. çuulda-*‘dan. < *çuulda-t-*.

çuulga = *çuu I*.

çuulgaluu = *çuulganduu*.

çuulgan = *çuu I*.

çuulganduu gürültücü, yaygaracı, kavgacı, huysuz. < *çuulgan+duu*³⁴¹ < *çuulgan+lig*.

çuuluu = *çuulganduu*.

çuur-, çuuru- tek sıra halinde hareket etmek, yürümek, uzanmak; tane tane dökülmek; çekilmek (*yapışkan ve yoğun bir şey hakkında*).

çuurt- *et. çuur-*‘dan; tespih tenesi gibi dizmek, yeniden düzenlemek. < *çuur-t-*.

çuuru- *bkz. çuur-*.

çuurul- *ed. çuur-*‘dan. < *çuur-u-l-*.

çuurut- *et. çuuru-*‘dan. < *çuuru-t-*.

çuusa *Tien.ağ.* tahtakurusu.

çuut dalkavuk, yaltakçı; ikiyüzlü, riyakar.

çuutma *gün.* süslü işleme, nakış.

çuuttuk dalkavukluk, pohpohlayıcılık; ikiyüzlülük, riyakarlık. < *çuut+tuk*³⁴².

çuvuk *gün.* = *çıbık*.

çuy *çuy II* ile ikileme oluşturur.

çuyda *mayda* ile ikileme oluşturur.

-çü I *bkz. -çı*.

çü II deh! (*atları hızlandırmak için kullanılan nida*); *çü de-* = *çüdü-*; *çü-çölö-* dehlemek, sıkıştırmak; *kaşan atın çü-çölögön* tembel atını dehledi; *çü koy-* *bkz. çugoy-*; *◇ çü degen cerden ya da çü degende ele* derhal, hemen, çok düşünmeden, birden bire.

³⁴¹ *Bkz. açıklama 8.*

³⁴² *Bkz. açıklama 2.*

çüç: *ak çüç* 1) çok yaşal; 2) *şaka* (kadınlar hakkında) şımarık, kaptisli, bir şey beğenmez.

çüçbara, çüçpara *İr.* küçük hamur parçalarına sarılmış kıymanın et suyunda haşlanmasıyla oluşan yemek, mantı (*karş. mantuu*). < *İr.* جوش پره *cüş-pere* (PED 378a).

çüçkür- aksırmak, hapşırmak; *çüçkürgöndö can bekiyt* hapşırdığında ruh sağlamlaşır; *eşigi çüçküröndö ele açılrat* hapşırdığında kapı açılır. < *çüç+kür-*.

çüçkürt- *et. çüçkür-*‘den; aksırtmak, hapşırtmak. < *çüçkür-t-*.

çüçkürük 1. aksırma, aksırık, hapşıрма, hapşırık; 2. *hapşırtan, tütün kokulu bir bitkiye verilen ad.* < *çüçkür-ü-k.*

çüçpara *bkz. çüçbara.*

çüçök 1. bağırsak kurdu; 2. çocuklara söylenen kötü laf.

çüçtö = *çüştö* I 1; *ak çüçtö köynök* beyaz patiskadan gömlek *ya da* elbise.

çüçü I: *çüçü kulak karma-* oyunda ebeyi seçmek için kullanılan bir yöntemdir ki bir kişi iki parmağını uzatır, ıslak olanı seçen ebe olur (*örn. uzun eşek oyununda*); *çüçü kulak karmaş-* kura çekmek; *çüçü kulak kal-* kötü bir durumda kalmak; *bul eki rayon biri-birine şıltap, eki arada mektep “çüçü kulak” kaldı* bu iki rayon birbirini yıktı, ikisinin arasında okul (*kontROLSÜZ*) kaldı; *çüçü kulak bol-* acınacak bir halde olmak; *çüçü kulakka tarat-* ihtiyacı olana da olmayana da vermek; *kuruluş materialı çüçü kulakka taratıldı* yapı malzemeleri sağa sola dağıtıldı.

çüçü II tatlı, şekerli; *mec. genellikle açuu ile birleştirilerek; açuu menen çüçü* şanssızlık, talihsizlik; neşe ve üzüntü (*harf. acı ve tatlı*); *açuu menen çüçünün daamın tat-* (*ya da al-*) talihsizlik yaşamak; hayat deneyimi kazanmak.

çüçü III: *mama çüçü* *İr. gün.* 1) çobanaldatan; 2) küçük kuş, kuşçuk.

çüçü IV: *çüçü-çüçü* = *çüçüü* ı keçileri çağırmak için nida.

çüçü- orgazm olmak.

çüçük *gün.* = *çüçü II*; *tili çüçük* 1) tatlı dilli; 2) dili biraz kusurlu; konuşması biraz bozuk.

çüçülö- (*atı*) sık sık dehlemek.

çüçülöö iş. *çüçülö-*‘den; (atı) dehleme, acele ettirme. < *çüçülö-g*³⁴³.

çüçülöt- et. *çüçülö-*‘den; (atı) dehletmek, acele ettirmek. < *çüçülö-t-*.

çüçülötüü iş. *çüçülöt-*‘ten. < *çüçülöt-üü*³⁴⁴ < *çüçülöt-üg*.

çüçülü: *açılı-çüçülü* bkz. *açılı*. < *çüçü+lü*³⁴⁵.

çüçün- polüsyon, şeytan aldatması, istem dışı olarak genellikle gece cinsel bir gerilim içinde zevk alarak bel gelmesi.

çüçüt-: *algını çüçüt-* bkz. *algı* *iii*. < *çüçü-t-*

çüçüü I keçileri çağırmak için nida.

çüçüü II = **çüçü II**.

çüçüü III organizma.

çüdü- (*çü-de*) dehlemek, sıkıştırmak.

çükçügüy insan müsveddesi, muşmula suratlı bücür herif.

çükçüñdö- (*zayıf, küçük insan hakkında*) büzülerek, kıvrılarak yürümek.

çükçüy- (*zayıf, küçük insan hakkında*) soğuktan kıvrılmak, büzülmek, topak olmak; *çükçüygön abışka* muşmula suratlı yaşlı kadın; *karıgan usta bükçüyüp, kapa bolup çükçüyüp folk* yaşlı demirci kamburlaşmış, kararır büzüldü; *amandık surap, çükçüyüp, al ekö teñ kirgeni folk* hal hatır sorup büzülen işte o ikisi .

çükö aşık (*koyunların ya da kuzuların eklem yeri kemiği*); *çükö at-* aşık oyununu oynamak; *çükö at-* aşık oynamak; *çükö atış* çükö oyunu; *♦ bettin çükösü* elmacık kemiği; *közü çuñkuruna kirip, eki bettin çükösü kazıktay orkoyup turat* gözleri çöküp iki elmacık kemikleri kazık gibi çıkmış; *çüködey (insan hakkında)* küçük ve narin yapılı; *çüködöy sarı abışka* küçük ve narin yapılı sarı ihtiyar kadın; *çüködöy kara kempir* küçük ve zayıf kara ihtiyar kadın; *eçkinin çükösüdöy bolgon çımır kız* kısa boylu sağlam yapılı kız; *ittin çükösündöy bolgon (insan hakkında)* silik, gösterişsiz, çelimsiz ve kılıksız; *çükönü çoguu kalçaşat olm.* .

çüköy- = **çugoy-**.

³⁴³ Bkz. açıklama 7.

³⁴⁴ Bkz. açıklama 7.

³⁴⁵ Bkz. açıklama 11.

çükü I: *aki-çükü* (bkz. *aki II*) her türlü şey, öte beri; *aki-çüküsün cakşı tüşüngön* günlük önemsiz şeyleri iyice anladı; *aki-çüküñ menen işim çok kişimin* kurnaz değilim; *aki-çüküsün suraştırbay* özellikle soruşturma.

çükü II erkek çocuğun cinsel organı.

çükürü *İr.* sarı boya çıkarılarak deriyi, koyun postunu boyamak için kullanılan ravent kökü; *bulgaarı kılğan kişige çükürü menen şor kızık folk.* deri imal eden kişi için ravent kökü ve tuz ilginçtir.

çüldürö- = *çuldura-*.

çülük 1. *esk.* öküzün burnuna geçirilen ağaç halka; *çülük bolup, iyilip turat* boynunu bükmüş bir şekilde duruyor; 2. *sp.* briç, köprü.

çülüktö- öküzün burnuna ağaçtan halka takmak; *çülüktögön torpok* burnu halkalı tosun. < *çülük+tö*³⁴⁶.

çülüktöt- *et.* *çülüktö-*'den; 1. öküzün burnuna ağaçtan halka taktırmak; 2. *mec.* iplerini birinin eline vermek. < *çülüktö-t-*.

çümböt kadınlara özgü örtü, peçe; *çümböt caap* peçe örtmek (yüze); *çümböttö öskön* nazlı büyütülmüş, sıska.

çümböttöl- 1. yüzünü peçeyle kapamak; 2. *mec.* gizlice hareket etmek, gizli olarak faaliyette bulunmak. < *çümböt+tö*³⁴⁷ *l-*.

çümböttüü (kadınlar hakkında) peçeli, yüzü peçeyle örtülü. < *çümböt+tüü*³⁴⁸ < *çümböt+lüg.*

çümkö- örtmek, kapamak; *meni cuurkan menen çümköp koy, terdeyin* beni battaniyeyle ört, terleyeyim; *üydün tündüğün çümköp taştadı* çadırın üzerini örttü (bkz. *tündük 3*).

çümköl- *ed.* *çümkö-*'den; *dep aytkanda, çümköldü caşka közdün karası ş.* söylediğinde, yaşla doldu kara gözleri; *kün açılбай, бүркөлүп, küügüm tartıp, çümkölүп folk.* hava açmadı, kapandı, alacakaranlık bastı, karardı. < *çümkö-l-*.

çümkömö örtme, kapama, kapatma; *üstü çümkömö cük taşuuçu maşına* üstü örtülü nakil aracı. < *çümkö-mö*.

³⁴⁶ Bkz. açıklama 4.

³⁴⁷ Bkz. açıklama 4.

³⁴⁸ Bkz. açıklama 8.

çümkön- dön. *çümkö-*‘den; örtünmek, sarınmak, kapanmak; başını örtmek.

< *çümkö-n-*.

çümkönüü iş. *çümkön-*‘den. < *çümkön-üü*³⁴⁹ < *çümkön-üg*.

çümköt- et. *çümkö-*‘den; *tündük çümköt-* çadırın üstünü kapattırmak (bkz. *tündük 3*); *terezeni çümkötüp* pencereyi perdeyle kapatarak. < *çümkö-t-*.

çümkü- = *çumku-*; *suuga çümküdü* suya battı.

çümök musluk; *samoordun çümögü* semaverin musluğu.

çümü- = *çumu-*; *suu tübünö çümüptür* dibine çöktü.

çümür- = *çimir-*.

çümürük = *çimirik*.

çünçü- yıpranmak, bitmek, halsiz düşmek, dermanı kalmamak (*eskimek*, *yıpranmak*; *yoksullaşmak* vs.); *alganıñ çünçüp cüdösö, özüñ da çünçüp cüdöysüñ* eşin yıpranırsa sen de yıpranırsın.

çünçüt- et. *çünçü-*‘den; yıpratmak, halsiz düşürmek, dermansız bırakmak. < *çünçü-t-*.

çünçütüü iş. *çünçüt-*‘ten. < *çünçüt-üü*³⁵⁰ < *çünçüt-üg*.

çünçüü iş. *çünçü-*‘den. < *çünçü-g*³⁵¹.

çüñgül, çüñkö, çüñkölöy, çüñülük Tien.ağ. = *çöñke*.

çüñgülök 1. = *çüñölök*; 2. matara; *kurcundan kök çüñgülögün alıp, carım litrdi bölö kuydu* heybeden mavi matarasını alıp yarım litresini boşalttı; *çüñgülöktögü araktı suu içkendey bir cutup* mataradaki votkayı su içere içerek.

çüñkö, çüñkölöy bkz. *çüñgül*.

çüñkül (gözler hakkında) küçük ve çökük; *çüñkül közü tereñ kuduktay cıltragan* küçük gözleri derin kuyu gibi parladı; *çüñkül közdüü* küçük ve çökük gözlü.

çüñkür = *çuñkur*.

çüñküröy- = *çuñkuray-*; *közü çüñküröyüp kalıptır* gözleri çöktü.

³⁴⁹ Bkz. açıklama 7.

³⁵⁰ Bkz. açıklama 7.

³⁵¹ Bkz. açıklama 7.

çüñküy- 1. küçük, minik, ufacık olmak; *çüñküygön* küçücük; 2. çökmek, derinlik oluşturmak (*küçük gözler hakkında*); *murdu ketti koñkoyup, közi ketti çüñküyüp folk* burnu sivrildi, gözleri çöktü.

çüñölök (*kapkacak hakkında*) derin; *çüñölök tabak* küçük derin tabak; *çüñölök kazan* derin kazan; *çüñölök çöyçök* derin çanak.

çüñülük bkz. *çüñgül*.

çüñür (*gözler hakkında*) çökmüş; *kabagı tereñ, közü çüñür* göz çukuru derin, gözleri çökük.

çüñüröy- (*zayıf, çelimsiz kişi hakkında*) çökmüş gözleri olmak; *ıçı ötüp, közü çüñüröyüp kalıptır* ishal oldu, gözleri çöktü; *közü çüñüröygön* gözleri çökük. < *çüñür+öy*-³⁵².

çüpürök paçavra, değersiz şey, pılı pırtı; *adam körkü – çüpürök, cıgaç körkü – capırak* ats. insanın güzellik veren pılı pırtı, ağaca güzellik veren yaprak; *çüpürök-sapırak* pılı pırtı. *karş.* EH *çüpräk* “elbise”; Kumd. *çübiräk*; Tel., Kumd. *çäbäräk*; Kzk. *şöbörök, şüpörök*; Hak. *sübrek, sürbek*; Kaz. *çüpräk*; Çağ. *çibärik, çibiräk*; Şor *çübürök, şübräk, şibräk* [VEWT 121b].

çürçü: *çürçüdöy bala gün.* küçük ve zayıf çocuk.

çürçüt *hak.* başka bir dinden olan, başka bir mezhepten olan, putperest.

çürgö- bir şeyi özenmeden, gelişigüzel, baştan savma yapmak; *arı-beri çürgön saldı* gelişigüzel yaptık; *çürgön salma* acele, çabuk, düşünmeden; *◊ eki sözdün başın çürgön albayt* iki kelimeyi bağlayamadı; *ar kaysı sözdördün başın çürgö-* çeşitli ayrıntılar hakkında konuşmak; *kalptı çürgösö, ayabay çürgöyt eken* yalan söylerse utanıp sıkılmadan söyler; *kursak çürgö-* safrayı bastırmak; *kursaktı çürgöp algandan kiyin eköönü konok kılam* midemi bastırdıktan sonra ikisine ikram edeyim.

çürmüy- boru biçiminde bir görüntüye sahip olmak (*başl. boru biçiminde uzatılmış ince dudaklar hakkında*).

çürök 1. bağırtlak; orta büyüklükte, eti sevilen bir cins göçebe ördek; 2. dişi ördek; *sono, çoçup, uça kaçtı, çürök balası eköö teñ kölgö çumkup ketiştı* suna ürküp uçtu, ördekle kaz göle daldı; *ördöktör üçöö: biri – sono, biri – çürök,*

³⁵² Bkz. açıklama 19.

üçünçüsü – temir kanat balapan ördekler üç çeşittir: biri suna, diğeri ördek, üçüncüsü çalı bülbülü; **3. folklorda güzel kadın, dilber; güzelim, dilberim; çürögüm** gözümün nuru, canımın içi.

çürpö (karş. **çöbürö I**) **1.** piliç, kuş yavrusu; *çürpölörün çubatıp, betterde caynap kekilik folk.* civcivlerini tek sıra halinde yürütüp, yüzlerini boyadı keklik; *ilbeesindin çürpösündöy tuulgan kündün belgisi çok ş.* kuş yavrusunun bilinmediği gibi onun da doğum günü bilinmiyor; **2. mec.** çocuk; *çürpölör* çocuklar, yavrular; *çürpölörün üz cakşı turabı?* çocukların iyi mi?; **3. avc.** funya, ateşleme kapsölü; **4. arpa ile ikileme oluşturur; arpa-çürpö** bütün tahıllar; *tookko cemdik arpa-çürpölör* bütün tavuk yemleri.

çürpök gün. = **çüpürök.**

çürpölü yavrusu olan, civcivli; *çürpölü took* civcivli tavuk. < *çürpö+lüü*³⁵³ < *çürpö+lüg.*

çürtügü (yüz hakkında) küçük ve kırıksık.

çürük I gün. küçük elek, süzgeç.

çürük II gün. çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf, dayanıksız, kötü; *ahval çürük* durum kötü.

çürüş buruşuk, kırıksık, büzük, büzülmüş, kırıksık; *çürüş buuday* büzük buğday (taneleri boş); *kolu çürüş* 1) küçük buruşuk elli; 2) *mec.* cimri, pinti; *çürüş baş* 1) akı gelişmemiş, geri kafalı; 2) küçük kafalı insan *ya da* canlı.

çürüş- buruşmak, kırıksık, büzülmek, buruş buruş olmak.

çürüştür- et. *çürüş-*ten. < *çürüş-tür-*.

çüste: *ak çüste* gün. = *ak çöştö* (bkz. *çüştö I*).

çüş = **çüç.**

çüşş yavaş!, gürültü yapmayın!, daha dikkatli olun!; *çüşş! sözgö konok ber* yavaş! bana söz ver.

çüştö (başl. folklorda) **1.** ince beyaz patiska; **2. mec.** beyaz; *çüştö dediñ karanı ş.* karaya beyaz dedin; *çüştödön ak* tamamen beyaz.

çüştö-: *çüş-çüştö-* yatıştırmak, teskin etmek, dindirmek.

³⁵³ Bkz. açıklama 8.

çütkör, çütkörü oklu kirpi; ◇ **çütkördöy** küçük ve buruşuk; **beti çütkördöy hak.** muşmula suratlı.

çütürököy: **beti çütürököy** yüzü dar olan.

çütüröy-: **beti çütüröygön** küçük yüz (*orantısız ölçüde*).

çütüröyt- *et. çütüröy-*‘den; **sarı eçkinin çıçañınday sakalı, tırcıygan çal, çütüröytöt çapanı** ş. sarı keçinin kuyruğu gibi sakalı ve geniş sabahlığı onu küçük gösteriyor. < **çütüröy-t-**.

çüülü = **çüylü II**.

çüvök *gün.* alev.

çüydö *mayda* ile ikileme oluşturur.

çüygün 1. (*hayvan hakkında*) yağlı, semiz; **sogumuñ çüygüm bolsun!** etin yağlı olsun!; **sogumuñ çüygün bolso, içiñden kimıy ats.** kestiğın hayvan yağlı olursa içinden sevin; 2. (*yiyecek hakkında*) besleyici, gıdalı; **çüygün tamak** besleyici yiyecek; **çöbü çüygün, suu tunuk** otu çok, suyu berrak; **çüygün tabak** içinde yağlı yiyecek bulunan tabak; ◇ **ottun çüygünü** alev.

çüygündö- yağlanmak; **kazanıñdı çüygündöp as** yağlı eti kazana koyup kaynat; **etti çüygündöp ber** etin en yağlı ve en lezzetli kısmını seç; **soyulgan beeler menen koylordun etinen çüygündöp cep** kesilmiş kısırak ve koyunun yağlı etini yiyerek; **cüygündöp et kesip cebegen, maldaş urunup könbögön folk.** yağlı et yemeyen, bağdaş kurup otumayan; **tabakka çüygündöp üyülgön daamduu tamak** tabağa koyulmuş yağlı ve lezzetli yiyecek. < **çüygün+dö-**³⁵⁴.

çüygündöl- *ed. çüygündö-*‘den; **çoñ kazan asılıp, çüygündölüp salıngan et borkuldap kaynay baştadı** büyük kazana koyulan yağlı et fokur fokur kaynamaya başladı. < **çüygündö-l-**.

çüygündöt- *et. çüygündö-*‘den; **kazanıñdı çüygündötüp astırçı** yağlı eti kaynatır. < **çüygündö-t-**.

çüylü I 1. buruşuk gerdan (*boğada, koçta; şişman insanda*); **semirip, çüylü alıptır** şişmanladı; **çüylüsü bar** yağlı, şişman, semiz; **çüylüsü ayaktay** (*şişmanlıktan*) diz kapakları boğum boğum; 2. ense çukuru.

çüylü II *İr.* çakır kuşu, karasungur (*erkek*).

³⁵⁴ Bkz. açıklama 4.

çüyrül- dön.- ed. *çüyür-*‘den. < *çüyür-ü-l-*.

çüyrün hoşnutsuz bir şekilde ve saygısızca yüz buruşturma.

çüyrüñdö- saygısızca dudak bükme, burun kıvrıma; *baarin caktırbay, çüyrüñdöy bergen* hiçbir şeyi beğenmeyip burun kıvrıdı; *çüyrüñdögön* kaprisli; *sen süylögöndö oožuñ keede çüyrüñdöp kalat* konuştuğunda dudakların kıvrılır. < *çüyrüñ+dö-*.

çüyrüñdöş- işt. *çüyrüñdö-*‘den; *biri üydü karaganda, ekinçisi Çüydü karap, çüyrüñdöşö baştıdı* biri eve bakarken, ikincisi Çüy’e baktı ve her ikisi de burun kıvrıma başladı. < *çüyrüñdö-ş-*.

çüyrüp bkz. *çüyür-*.

çüyrüttö- saygısızlık etmek; *üyüñö kuru kol barsañ, ayalıñ çüyrüttöp, karabay da, caktırbay da kalat* evine elin boş gidersen karın bundan hoşlanmaz, saygısızlık eder de sana göstermez.

çüyrüy- burun kıvrıma, memnuniyetsiz bir şekilde yüzünü buruşturma; *ötügü çüyrüyüp ketiptir ya da ötügünün tumşugu çüyrüyüp ketiptir* çizmesinin burnu havaya kalkmış.

çüyrüy- et. *çüyrüy-*‘den; *Kanıbek, kara öküzün murdun çüyrüyütö tartıp, tura kaldı* Kanıbek, kara öküzün burnunu yukarıya doğru çekip durdu.

çüytük kısa boylu ve zayıf.

çüytüy- (insan hakkında) kısa boylu ve zayıf olmak.

çüyünçü = *süyünçü*.

çüyür- (ger. *çüyrüp* ya da *çüyürüp*) = *çüyrüy-*; *murdun çüyrüp* memnuniyetsiz bir şekilde burun kıvrarak; *kunacın közün süzbösö, bukaçar murdun da çüyürböyt ats.* düve göz süzmese boğanın burnu kıvrılmaz; *beti-baştı çüyür-* yüzünü ekşitme.

çüyürüş- işt. *çüyür-*‘den; *katındar murundarın çüyürüşüp, ketençikteşe, dagı birdeme dep kulduraştı* kadınlar iğrenerek burun kıvrıdılar, geri çekilip tekrar mırıldandılar.

E

- e** *e dedirbey* bir anda, şıp diye, anında (*harf. e* dedirmeyerek); *Saralaga kamçı urup, “e” dedirbey cetti ele folk.* Saralag’ı kamçılıyıp anında gitti.
- e-** *kuralsız yetersizlik yardımcı fiili* imek, olmak (*bkz. ede, edi, eken, ele n, emegende, emey, emes*). *karş. Yak. er-; Az., Tat., Bşk., Tuv. i-; Alt., Tel., Leb., Şor, Kuman., Kar., Çağ., Tarn., Osm. ä-; Trkm., Kry., Kmk., Krç., Blk., Kzk., Kkal., YUyg., Alt., Tuv., Yak. e- [ESTY 219] < ET. er- (ED 193b).*
- ebak** *Kırg.- Ar. (bkz. nebak)* çoktan, çoktan beri, uzun zaman önce; *ebaktan* çok eski zamandan beri, uzun zamandan beri; *pahta tapşırıunun planı ebak ele orundalgan* pamuk ısmarlama planı uzun zaman önce yapıldı. < Ar. وقت *vakt.*
- ebakkı, ebakı** eski, tarihî, geçmiş, çok uzun zaman önce olan; çoktan olup biten; *ebakı ötkön kün* çoktan geçmiş gün.
- ebegeysiz** çok, çokça, pek, gayet, oldukça, haddinden fazla, aşırı; *ebegeysiz çoñ* aşırı büyük, kocaman; *ebegeysiz kıyın iş* son derece zor iş; *ebegeysiz er* oldukça cesur; yiğitlerden daha yiğit.
- ebelek** 1. çivi başının altına konulan conta; 2. perçin çivisi, perçinleme; *başınan çıgıp ketet dep, tört kırdagan bolotton koş ebelek urdurgan folk.* balta (*sapından*) kurtulur diye dört kenarlı çelikten çift perçin çivisi çaktırdı; *ebelegi som temir, eptep kılğan akkañkı folk.* perçini som demir, ustalıklı yapılmış eyer; 3. cerato carpus arinarius otu; *ebelektin çoğunday öçüp bara catat* ateş, otun kuru gibi söndü; *ebelektey* tüy gibi (*hafif*); *ebelektey eme go, ırgıtıp taştabyıñbı?* tüy gibi (*hafif*) dir; onu kaldırıp atmadığın doğru mu?; *ebelektey Kişimcan uçup ketti dırkırap* tüy gibi (*hafif*) olan Kişimcan hızla gitti; ♦ *şaytandın ebelegi* küçük ve çevik (*genç erkek hakkında*). *karş. Az. buynuzlu; Kzk. ebelek, mayda ebelek, tüyekarın; Trkm. atdamak, peşmek, sete; Özb. ebalak, komgok [TVKS 46a].*
- ebelekte-** 1. yalnız kanatlarının uçlarını kıpırdatarak, havada donakalmak (*örn. avı üzerindeki çaylak yahut tarla kuşu hakkında*); hızlı kanat çırpma (uçuş herhangi bir kuş hakkında); *ebelektep calgız karga uçup cüröt* yalnız karga

kanat çırpıp uçuyor; 2. *mec.* dalkavukluk yaparak koşuşmak, yaltaklanarak dört dönmek; *çıçkan körgön küyköçö ebelektegen* fare görmüş doğan gibi yaltaklanarak koşuşan. < *ebelek+te*³⁵⁵.

ebep kocakarı ilacı, ilaç, deva; *ebep degen, bir darı, oorugan cerdi basçu ele folk.* ebep denilen kocakarı ilacı hastalığı iyileştirir; *ar ebeptin sebebi bar* özanl., *mec.* her hastalığın bir ilacı vardır; *ebepke sebep, egiz ulakka ayrı şıbak ats.* hastalığa sebep ikiye ayrılmış sıva; *ebep-sebep darı* çeşitli ilaçlar; ◇ *ebepke sebep bolup* tesadüfi olaylar karşısında; *eger ebepke sebep bolup, Kanıbek türmödön çıgıp kalsa* eğer Kanıbek bir gün tesadüfen hapishaneden çıkarsa; *apı-ebep* bkz. *apı I*.

ebey: *ebey-cebey caa-* çiselemek; *eki toonun arası ebey-cebey kün caayt bilmece* iki dağ arasında yağmur yağar (*cevap:* elek).

ebikız kartalın görüntüsü.

ebil-: *ebilip ya da ebilip-sebilip* iltifatlar dağıtıp; *ebilip-sebilip calınat* şiddetle istedi (*ya da* yalvardı); *er üçün kılğan cakşılık, ebilip cerge tüşpös* ş. er için yapılan iyilik zayi olmaz.

ebir: *ebir-cebirçok* sayıda (*ya da* miktarda), kaynaşmak, karınca yuvası gibi kaynaşmak; *akırğa çoğulgan tarançılarday ebir-cebir* yemlikte uçuşan serçeler gibi kaynaştı.

ebire- oynamak, kımıldamak; *ebirbe! ya da ebirebey, eegiñdi bas!* çeneni tut!, sus!; *emne ebirey beresiñ!* hiç durmadan ne diye kımıldıyorsun!

ebireş- *işt.* *ebire-*'den. < *ebire-ş-*.

ebiret- *et.* *ebire-*'den; kımıldatmak; *erin ebiret-* sık sık dudaklarını kıpırdatmak; *canındagısının kulagina oozun cakındatıp barıp, eerdin ebiretet* ağzını yanındakinin kulağına yaklaştırıp dudaklarını kıpırdattı (bir şey fısıldadı). < *ebire-t-*.

ebiretiş- *işt.* *ebiret-*'ten; kımıldeşmek; *şıbak ottogon eçkidey erinderin ebiretişip* pelin otlayan keçi gibi dudaklarını kıpırdatarak (örn. *dua okuyan kişi hakkında*). < *ebiret-i-ş-*.

³⁵⁵ Bkz. açıklama 4.

ebiy *Tien. ağ. yaşlı kadın (karş. eciy); elpildegen ebiy bol, alpildagan abışka bol dilek becerikli bir yaşlı ol, çevik bir yaşlı ol (yani son günlerine kadar iyi ve sağlıklı kal). karş. Bşk. ābiy “hala, teyze (babanın veya annenin ablası); nine (baba veya anadan yaşça büyük olan herhangi bir yaşlı kadın); (ağ.) kaynana” (LI 99)³⁵⁶.*

ece I 1. abla (*akrabalık unvanından bağımsız olarak: anne, baba, kuzen vs.*); *ece kiygendi siñdi kiyet ats.* ablanın giydiğini küçük kız kardeş de giyer; *aganı körüp, ini ösöt; eceni tuurap, siñdi ösöt ats.* abine bakıp erkek kardeşini yetiştir, ablana bakıp kız kardeşini yetiştir; *kayın ece* 1) baldız; 2) yenge (eğer kocanın akrabasıysa); 2. *esk.* yaşça genç olan kadına karşı yaşça büyük olan kadın (zevce); 3. yaş olarak büyük olan kadına (eşe) hitap etme şekli. *karş. OT, Çağ. āčā “büyük kız kardeş”, OT āči “yaşlı kadın”, Trkm. āčā “kadın, zevce, anne”; Kmd. āčā “hala, teyze, yenge”; Çağ. Trkm. ācā; Leb., Kzk. ācā (“nine, büyük anne” KTS 62) [VEWT 35a] Az. āccā, Özb. eca, Yak. eci; Alt., Tel. Şor āyā; Alt. dial. ede, Tat. ezi [ESTY 231] < Clauson’a göre; eçe ve eke kelimeleri “birinin annesinin ya da babasının kız kardeşi” ya da “kendi ablası” anlamlarını verir. Kuzey-batı ve güney-batı dil gruplarında tay'a eklenerek “teyze” anlamında kullanılır. OT eçe (DLT I 86), Çağ. eçe şeklindedir (ED 20a). Kırg. eçe “abla; hala; (esk.) yaşça küçük karıya karşı yaşça büyük karı” (LI 1999: 172).*

ece II *Ar. esk. dil. hece. < Ar. هجاء hecā’.*

eeke (*ece I* den) ablacığım (*genellikle öğrenciler bayan öğretmenlerine bu şekilde hitap ederler; karş. agay*); *eekekeme işenip, ersiz kaldım ats.* ablama inanıp kocasız kaldım; *eeke, bee saa küçük bir tür kuşun adıdır (efsaneye göre, kuşa döndürülen iki kız kardeşten küçüğü büyüğünü ararken böyle seslenirdi).*

< ece+ke³⁵⁷, bkz. ece I.

eekebay *bkz. bay I 8.*

³⁵⁶ Li, bu sözcüğün aslen seslenme biçimi olduğunu söyler. Li, age.

³⁵⁷ Bkz. açıklama 34.

ecel = **ezel**; *ecelden beri* ezelden beri, eskiden beri; *ecelde olm.* asla, hiçbir zaman; *ecelde eki kılbaymın oozuñdan çıkkın sözüñdö* ş. hiçbir zaman iki etmedim ağzından çıkan sözü. < Ar. عَزَل *ezel* (DTS 76; ES 761).

eccele- *esk.* hecelelemek, heceleyerek okumak. < *ece+le-*³⁵⁸, bkz. *ece II*.

eccelet- *et. ecele-*‘den; heceleyerek okutmak. < *eccele-t-*.

eceli: *eceli-siñdi ya da eceli-siñdili* (kuralsız. *ecelüü-siñdilüü*) büyük ve küçük kız kardeşler. < *ece+li*³⁵⁹, bkz. *ece I*.

ecelki = **ezelki** < *ecel+ki*³⁶⁰.

ecelüü büyük kız kardeşi olan; *ecelüü kızga ton kayda, eçkilüü koygo suu kayda?* *ats.* ablası varken kıza elbise nerede, keçi varken koyuna su nerede?; *ecelüü-siñdilüü* bkz. *eceli*. < *ece+lüü*³⁶¹ < *ece+lig* bkz. *ece I*.

eccey = **ecceke**.

ecigey koyun ya da keçi sütünden kaynatılarak yapılmış bir çeşit peynir; *ecigey kaynat-* peynir kaynatmak; *ecigeydey ya da ecigeydey sarı* oldukça sarı, sapsarı; *karş. Hak. ecigey* (“ bir tür peynir” HTS 121a); Bşk. *ücikäy*; Tat. *üçigey*; Kaz. *ecegey*, Alt. *edegey*; Tuv. *e:cegey* [ESTY 235]; Yak. *iäcägäy*, *iäcigey* < Moğ. *egecegey* [VEWT 35a].

eci: *eci bolup kalıptır Tien.ağ.* (yaşlı insanlar hakkında) çok yaşlandı. < Moğolcadan geçmiş olan bu sözcüğe günümüz Türk dillerinin şu ikisinde rastlanmaktadır: Yak. *äcīy* “(öz) abla; (baba veya anne tarafından) yaşça büyük kadın akraba; hala, teyze; orta yaşlı kadına seslenme biçimi”; Dol. *äciy*, *äcīy*, *ädiy* “abla; hala, teyze (babanın veya annenin küçük kız kardeşi)” (LI 139).

eç *İr.* hiç; *eç kim* hiç kimse; *eç kaday* hiçbir türlü; *eç kayda ya da eç cerde* hiçbir yerde; *eç ubak ya da eç kaçan* hiçbir zaman; *eçteke, eçdeme, eçteme, eçtemke, eçteñke (eç neme)* hiçbir şey; *eçteke emes* hiçbir şey değil; *eç eçteke* büsbütün hiçbir şey; fevkalade bir şey yok, zarar yok; *eçteñke menen işiñ cok* hiçbir şeyle ilişkin yok, hiçbir şeyi merak etmiyorsun. < *İr.* هېچ *hiç*.

eçak = **ebak**.

³⁵⁸ Bkz. açıklama 4.

³⁵⁹ Bkz. açıklama 12.

³⁶⁰ Aitlik eki. Bkz. KTG 2005: 113; TEKİN 2003: § 164; GABAİN 2000: § 49; ERGİN 2000: § 351.

³⁶¹ Bkz. açıklama 8.

eçakı = ebakı.

eçdeme bkz. **eç**; *eçdeme çok* hiçbir şey yok.

eçe kaç; *eçesediñ?* kaç yaşındasın?³⁶² < ET. *ne:çe:* (ED 775a); *näçä* “ne kadar”.

eçen 1. ne kadar, kaç; 2. birçok, çok, birkaç; *eçen colu* birkaç defa, çok defa; *eçen cılı* birkaç sene; birçok yıl, çok yıllar. < *eçe+n*³⁶³.

eçkısa: *eçkısa çok* hiçbir şey yok, hiçbir zarar yok, hiç!

eçki keçi; *too eçki* dağ keçisi. *karş.* OT *äçkü*; EH, Çağ., Krm., Kar. *äçki*; Kom., Kmk. *eçki*; Oyr., Tel. *äçkä*; Blk. *eççi*; Krç. *eçki*, *yeçki*; Kzk. *eşki*; Bar. *ickä*; Çağ. *öçki*; Kmd. *öçkä*; Tarn., Şor *öşkä*; Hak. *öskî* (“keçi” HTS 339b); Şor *üşkü*; Sag. *üşkü*; KB *ökçä* ~ Moğ. *eşige*, *işige* < **eçke* [VEWT 35a] < Uyg. *äçkü* (ED 24b). Clauson, çağdaş dillerde değişiklikler gösteren bu kelimenin en erken şeklinin *äçkü* olduğunu, güney-batı dil grubunda *eçki* şeklinde yaşamasına rağmen Oğuzcada bozularak *keçi* şekline geldiğini söyler (ED 24b). Tietze, keçi kelimesinin metateze uğramış şekli olarak kabul eder (ES 687).

eçkilüü kuzusu *ya da* keçisi olan < *eçki+lüü*³⁶⁴ < *eçki+lig*.

eçkir- hıçkırmak, acı acı sesler çıkarmak, acı bir sesle bağırmak; *eçkirip ıyla-* hıçkırarak ağlamak, derinden iç çekerek ağlamak; *eçkirip kül-* yüksek sesle çok gülmek. < *eç+kir-*³⁶⁵.

eçöö kaç (*tane, baş, kişi* vs.). < *eçöö* << **neçegü*³⁶⁶.

eçteke bkz. **eç**; *eçteke çok* hiçbir şey yok; *eçteke emes* zararsız; şöyle böyle; ayrıca bir şey yok, hiç!

eçteme bkz. **eç**; *tok bala eçtemeni oyloboyt ats.* karnı tok çocuk hiçbir şey düşünmez.

eçtemke bkz. **eç**.

eçteñke bkz. **eç**.

³⁶² Türkçe soru kelimelerinde, kelime başında yer alan /n/ ile kelime sonundaki /n/nin Kırgız Türkçesinde bazen düştüğü görülür (KTG 2005: 101).

³⁶³ Kırgız Türkçesinde vasıta halini bildiren herhangi bir ek bulunmamaktadır. İsmi fiile vasıta işleviyle bağlaması bakımından *menen* edatı kullanılır. Ayrıca, bazı kelimelerde ET’deki +n vasıta hali ekiyle de karşılaşmaktayız. Özellikle zaman bildiren kelimelerde arkaik +n ekinin kalıplaşmış olarak seyrak de olsa kullanıldığı görülür.

³⁶⁴ Bkz. açıklama 8.

³⁶⁵ Bkz. açıklama 35.

³⁶⁶ Bkz. açıklama 36.

ede gün. İçk. (geçen yüzyılda, bazı olayların kaydedildiği Isık-Köl'de son zamanlarda ortaya çıkmıştır) = **ele II**³⁶⁷ (bkz. e-); **kündö attın birin minip ketet ede** her gün atlardan birine binip gidiyordu; **Moskvanın astıda dağı bir Moskva bar dep eşitken edem** Moskova'nın altında bir Moskova daha var diye işitmiştim; **pahırdın malı çok ele** fakirin hayvanı yoktu; **ayıl bu cerde ede** köy buradaydı; **mayor bizdin naçalnik ede** binbaşı bizim şefimizdi; **iç kaçan biröv colukkan emes ede** hiçbir zaman birine rastlamazdı; **biz keldik edek** biz geldik; **zayıbın alıp keldim edem** karısını teslim ettim (getirdim); **mına uşu cerde bir kolhoz bolgon ede** işte şu yerde bir kolhoz varmış; **kanday ittiñ kuş edeñ? kanday ittiñ at edeñ? folk.** ("Manas") hangi köpeğin kuşuydun, hangi köpeğin atıydın!; **akşam bolso senden ayar bedem?** param olsaydı, senin için üzülmezdim; **çıgar bede?** gider miydi?; **keler bede?** gelir miydi?

edi (Kazaklara yakın olan Kırgız bölgelerinde rastlanılan bu şekil, destanda da bazı güney ağızlarında görülür) = **ele II**³⁶⁸; **bar edi** vardı; **bargan edim** gitmiştim.

edige bir çocuk oyununun adıdır.

edil: **ak edil** durgun, yavaş, sakın (başl. sağmal hayvan hakkında); **ak edil koy** sakın ve memesi yumuşak (sağarken sütünü kolay veren) koyun; **karş. Çağ. ätil, ädil** "volga"; Kzk. **edil**; Tel. **ädäl**; Kaz., Bşk. **idäl** [VEWT 52a].

edirekey şişkin ve hafifçe kıvrılmış burun kanatlarına sahip olan. < **edire+key**³⁶⁹.

edireñ = **edirekey**.

edireñde- hareketlerinde şişkin ve hafifçe kalkık burunlu kişiye benzemek (bkz. **edirekey**). < **edireñ+de-**³⁷⁰.

edireñdeş- işt. **edireñde-**'den; **edireñdeşip cetip kelişti** hızlı ve heyecanlı bir şekilde geldi. < **edireñde-ş-**.

edireñdet- et. **edireñde-**'den; **kara atın edireñdetip** burun deliklerini kabartıp yağız atını kamçılıyarak. < **edireñde-t-**.

³⁶⁷ edi > ede > ele (KTG 2005: 181).

³⁶⁸ Bkz. dipnot 369.

³⁶⁹ Bkz. açıklama 17.

³⁷⁰ Bkz. açıklama 4.

edirey- 1. şişkin ve hafifçe kıvrılmış burun kanatlarına sahip olmak; 2. *mec.* öfkeli öfkeli *ya da* şaşkın gözlerle bakmak, burun kanatlarını kabartarak azametle bakmak; *Satay külgöndörgö edireye karadı* Satay gülenlere öfkeli bir şekilde baktı; *edireyip açuulana karadı* öfkeli bir şekilde baktı; *edireyip tañ kala karap kaldı* büyük bir şaşkınlıkla baktı.

edireyt- *et. edirey-*‘den; *oopazının murdun edireyte tarttı* öküzünü öyle bir çekti ki burun kanatları tersine döndü; *sakalın sılap, tanoolorun edireytti* arada bir sakalını sıvazlayıp öfkeli öfkeli baktı. < *edirey-t-*.

ee I 1. sahip, iye, hakim; *ee bol-* sahip çıkmak; *tehnikaaga ee bol-* tekniğe hakim olmak; 2. Tanrı, Allah; 3. destekleyen, hami, koruyucu; 4. *dil.* özne, fail.

< ET *idi.* Clauson, kelimenin Uygur metinlerinde *ige*, *ie* olarak iki şekillilik gösterdiğini; Kırgızcada *e*:, *ege* şekillerinde olduğunu kaydetmiştir (ED 41a)³⁷¹.

ee II: *ee berbey ya da ee-caa berbey* hiçbir tesir altında kalmadan; *ee caa berbey ıylayt* kimseyi dinlemeden boyuna ağlıyor.

ee III 1. memnuniyetsizlik ve can sıkıntısı ifade eden nida; *ee, betpak!* e-eh betbaht (uğursuz)!; 2. hayret, şaşırma ifade eden nida; 3. anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan nida; *aldıñ ee!* aldın ha!

ee IV (*burnundan telaffuz etme*) hı!, hı?

ee V: *ee-eye* ey diye seslenme, hey diye sesleniş.

eeçi- = **eerçi-**. < *ee+çi-*³⁷².

eeçiş- = **eerçiş-**; *karkıraday eeçişip* turnalar gibi dizi halinde giderek. < *eeçi-ş-*.

eeçit- = **eerçit-**. < *eeçi-t-*.

eeek 1. çene; 2. (*asıl metinde*) çenenin alt kısmı; *eegi tüşkön* (insan hakkında) çenesi sarkık ihtiyar; kuvvetten düşmüş ihtiyar; 3. alt dudak; *eegin şalnıytıp* (at hakkında) alt dudağını sarkıtarak; ♦ *ak eek abıška* aksakallı ihtiyar; *kızıl eek çal* dişsiz ihtiyar; *eegi eegine tiybey süylöyt* çenesi çenesine değmeden konuşuyor, boyuna çene çalışıyor; *eegiñ bas!* çeneni kapa!, sus!; *eeek kübüröt-* (insan hakkında) mırıldanmak; *eeektin aldında* çene altında, çok yakın, burnunun dibinde. < ET *eñek* (ED 183a; ES 723). Eren, bugün daha çok yerel ağızlarda

³⁷¹ Kırgızcada iç seste bulunan /d/ sesi, önce /y/ye döner, daha sonra /y/ ünsüzü erir (KTG 2005: 100).

³⁷² +ç/-, isimlerden anlamca bağlantılı fiiller yapar (KTG 2005: 126).

enek (ya da *eğek*) şeklinde kaldığını, çağdaş diyalektlerde ise *enek* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını söyler (TDES 84)³⁷³.

eeke- atı (*yular yerine*) iple bağlamak. < *eeke+te-* < *enek+te-*³⁷⁴.

eektüü boşboğaz, geveze, dilbaz; anlatımı güçlü, ifadesi kuvvetli; dili sivri. < *eeke+tüü*³⁷⁵.

eele- almak, ele geçirmek, tutmak, zaptetmek, işgal etmek; sahip olmak; benimsemek; *bul üydü men eelep aldım* bu odayı (evi) ben işgal ettim; *askerler eelegen rayondor* askerlerin işgal ettiği bölgeler. < *ee+le-*³⁷⁶.

eelen- dön. *eele-*‘den; şiddetle arzu etmek; kesin karar vermek, engellere bakmaksızın yerine getirmeye çabalamak; göz koymak, göze kestirmek; *atım eelenet* (itaatsizlik ederek) atım sanki beni fırlatmak isteyerek ileri atılıyor *okuymun dep eelenet* hiçbir şeye bakmadan okumaya karar vermiş. < *eele-n-*.

eelendir- et. *eelen-*‘den. < *eelen-dir-*.

eelenüü iş. *eelen-*‘den. < *eelen-üü*³⁷⁷ < *elen-ig*.

eeleş iş. *eele-*‘den. < *eele-ş*.

eeleş- işt. *eele-*‘den. < *eele-ş-*.

eelet- et. *eele-*‘den. < *eele-t-*.

eeligüü iş. *eelik-*‘ten. < *eelik-üü*³⁷⁸ < *eelik-ig*.

eelik 1. sahiplik, iyelik, mülkiyet (*arazi mülkiyeti*); 2. elde tutma, sahip olma, sahibi olma. < *ee+lik* < *idi+lik*³⁷⁹, bkz. **ee I**.

eelik- heyecana gelmek, heyecanlanmak, coşmak; sinirlenmek, kızmak; *atım eelikti* atım kızıştı (örn. *ayak patırtısı duyarak*).

eelikme çabuk heyecana gelen, çabuk kızışan; çabuk sinirlenen, huysuz, kavgacı; saldırgan, vahşi, azgın; *eelikme at* hırçın at. < *eelik-me*³⁸⁰.

eelikmelüü = **eelikme**. < *eelikme+lüü*³⁸¹ < *eelikme+lig*.

³⁷³ -ŋ- > -y-. Bazı kelimelerde /y/ nin erimesiyle uzunluk meydana gelir (KTG 2005: 93).

³⁷⁴ Bkz. açıklama 4.

³⁷⁵ Bkz. açıklama 8.

³⁷⁶ Bkz. açıklama 4.

³⁷⁷ Bkz. açıklama 7.

³⁷⁸ Bkz. dipnot 379.

³⁷⁹ Bkz. açıklama 2.

³⁸⁰ -mA/-mO eki, mastar eki olarak kullanılmaz; fiilden kalıcı isimler yapar (KTG 2005: 145); ET’de düz ünlülü olarak kullanılır. Çok seyrek, sıfat olarak daha çoktur (ETG 2000: § 119; TEKİN 2003: § 208).

eeliktir- *et. eelik-*‘ten; heyecanlandırmak, sinirlendirmek, tahrik etmek, galeyana getirmek; kandırmak, başını döndürmek; *oyu anı ooziuksuz attay eeliktirdi* fikri onu gemsiz at gibi aldı götürdü. < *eelik-tir-*.

eeliktirüü *iş. eeliktir-*‘den. < *eeliktir-üü*³⁸² < *eliktir-ig*.

eelöö *iş. ee-*‘den; sahip olma, sahibi olma, elde tutma. < *eele-g*³⁸³.

eelüü sahibi olan, sahipli. < *ee+lüü*³⁸⁴ < *ee+lig*.

een ıssız, تنها; yalnız, öksüz; *een cer* ıssız, gayrı meskûn arazi; *een bol-* yalnız olmak; *een kaldı* tek başına kaldı; *anı een çakırıp çıkıp* yalnız kendisini çağırarak, gizlice çağırarak; *üü een kaldı* evi bakımsız kaldı; *koy een ketip bara catat* koyunlar bakımsız (çobansız) gidiyorlar; *een-erkin* (ya da *een-caykın*) *caşagan el* bolluk içinde ve serbest yaşayan halk; *een baş = eenbaş* dik kafalı, söz dinlemeyen, hırçın.

eenbaş kendi bildiğini okuyan, keyfince davranan; söz dinlemeyen, hırçın.

eenbaştan- kendi bildiğini okumak, keyfince davranmak, keyfi hareket etmek.

< *eenbaş+ta*³⁸⁵ *n-*.

eenbaşlık kendi bildiğini okuma, keyfince davranma; keyfi hareketlilik, keyfilik, keyfi hareketler. < *eenbaş+tık*³⁸⁶.

eençilik 1. = *eendik*; 2. serbest, hür, boş, açık, ferah, geniş, sakin, huzurlu yaşam.

< *een+çi*³⁸⁷ *lik*.

eende- boşalmak, boş kalmak, tenhalaşmak, insansız kalmak. < *een+de-*.

eendet- *et. eende-*‘den; insanlardan uzaklaştırmak, tek başına bırakmak, تنها bir yere uzaklaştırmak; *bizdiñ aldımızda urgan çok, eendetip çıkıktan kiyin – kim bilsin* bizim önümüzde dövmedi, تنها yere götürdükten sonra ise, - kim bilir. < *eende-t-*.

eendik 1. boş saha; 2. ıssızlık, tenhalık; yalnızlık; 3. *mec.* öksüzlük. < *een+dik*³⁸⁸.

³⁸¹ Bkz. açıklama 8.

³⁸² Bkz. açıklama 7.

³⁸³ Bkz. dipnot 384.

³⁸⁴ Bkz. dipnot 28.

³⁸⁵ Bkz. açıklama 4.

³⁸⁶ Bkz. açıklama 2.

³⁸⁷ +çI-, isimlerden anlamca bağlantılı fiiller yapar (KTG 2005: 126).

³⁸⁸ Bkz. açıklama 2.

eer eyer; **nambaş** (ya da **nanbaş**) **eer** ya da **dambaş eer** ya da **kalmak eer** (geniş kaşlı) Kırgız eyeri; **ak kañğı eer** (geniş kaşlı) Moğol eyeri; **kuşbaş eer** ya da **Ancıyan eer** (kaşı ikiye ayrılmış olan) Özbek eyeri; **orus eer** Rus kazakları eyeri; **erdin kabı** eyer örtüsü. *karş.* ***edär** “eyer”: OT **ädär**; Şor, Küer. **üzär**; Sag., Krç., Koyb. **ezär**; Sag. **izär**; Hak. **izer** (“eyer” HTS 232a); EH, Osm., Krm., Az. **äyär**; Kzk. **eyär**; Kaz., Bar **iyär**; Çağ., Tarn. **ägär**; Oyr., Tel., Leb. **ä:r**; Kzk. **er**; Tob., Kzk. **iär**; Az. **yähär**; Kry. **yär**; Kmk. **yer**; Blk. **zer**; Krç. **cer** [VEWT 36a] < ET **eder** (ED 63b; ES 757). Eren’e göre Ligeti, Çuvaşça **yëner** ile çağdaş diyalektlerde semere verilen **ıñırçak** biçimiyle **eyer** arasındaki ilişkiyi tartışmıştır (TDES 142) < **er** < **e:r** < **eyer** [ESTY 261].

eerçi- birinin peşinden gitmek, izlemek, takip etmek; kovalamak; **colooçunu eyerçip**, **it ölot ats.** yolcunun peşinden giden köpek geberiyor (çünkü atlıya yetişemez ve gölgede dinlenemez vs.). < **eer+çi-** < **eder+çi-**³⁸⁹, *krş.* ***edär-** “takip etmek”; Uyg. **idär-**, **itär-** (ET **éder-** ED 67a; DTS 164); KB **idär-**; OT **ädär-**; Şor. **ezärä**; Krm., Kzk., Tob. **iär** “almak, ele geçirmek; varmak, yetişmek”; Kaz. **iyär-**, **äyär-** [VEWT 36a].

eerçik küçük eyer, eyercik. < **eer+çik**.

eerçime: **eerçime baatır bkz. baatır 2.** < **eerçi-me**³⁹⁰.

eerçin- gün. dön. **eerçi-**‘den; = **eerçi-**. < **eerçi-n-**.

eerçiş- işt. **eerçi-**‘den; dizi halinde birbirini takip etmek. < **eerçi-ş-**.

eerçişüü iş. **eerçiş-**‘ten; 1. birbirinin peşinden gitme; 2. dil. ahenk, uyum, benzerlik. < **eerçiş-üü**³⁹¹ < **eerçiş-ig**.

eerçit- et. **eerçi-**‘den; kendi peşinden götürmek, takip ettirmek. < **eerçi-t-**.

eerçitiş- işt. **eerçit-**‘ten. < **eerçit-i-ş-**.

eerçitüü iş. **eerçit-**‘ten. < **eerçit-üü**³⁹² < **eerçit-ig**.

eerde- eyerlemek, eyer vurmak. < **eer+de-**.

eerdi bkz. **erin I**.

³⁸⁹ +çI-, isimlerden anlamca bağlantılı fiiller yapar (KTG 2005: 126).

³⁹⁰ -mA/-mO eki, mastar eki olarak kullanılmaz; fiilden kalıcı isimler yapar (KTG 2005: 145); ET’de düz ünlülü olarak kullanılır. Çok seyrek, sıfat olarak daha çoktur (ETG 2000: § 119; TEKİN 2003: § 208).

³⁹¹ Bkz. açıklama 7.

³⁹² Bkz. açıklama 7.

eerle- *gün.* = **eerde-**. < **eer+le-**.

eersin- *benz. ee II* den; kendini sahip, efendi sanmak, patronluk taslamak.

< **eer+si-**³⁹³ *n-*.

eersiz eyersiz; **eersiz caydak** 1) eyersiz; 2) *mec.* fazla yük almaksızın. < **eder+siz**.

eesiz sahipsiz; **eesiz mülk huk.** kimsenin olmayan mülk. < **ee+siz**, *b kz. ee II*.

eesizdik 1. idaresiz oluş, tutumsuzluk; 2. sorumsuzluk. < **eesiz+dik**³⁹⁴.

eeimal = **iktimal**. < Ar. *احتمال ihtimāl*.

eeey (*ya da e- ey*) iyi karşılamama, tasvip etmeme, kınama nidası.

efekt etki, tesir.

effektivdүү etkili, tesirli, efektif.

efir eter (lokmanruhu da denilen, hekimlikte kullanılan, pek uçucu, renksiz ve kendine özgü kokusu olan bir sıvı); **efir mayı** esir yağı. < Fr. *ether* (ES 749).

ege (genellikle çekimli, ek 1 л.) 1. = **ee I**; 2. **egem** tanrım (*harf.* sahibim, efendim); **egem taala** ulu Tanrım; **egem taala kuduret** ulu kudretli Tanrım; **caratkan egem** yaratıcı Tanrım; **keçire kör, egem!** beni affet Tanrım! < ET. **idi**. Clauson, kelimenin Uygur metinlerinde **ige**, **iye** olarak iki şekillilik gösterdiğini; Kırgızcada **e:**, **ege**³⁹⁵ şekillerinde olduğunu kaydetmiştir (ED 41a); Karh. **idi**; Harz. **idi**; Çağ. **eye**; Kıp. **aya**; “efendi, sahip” fakat İslamî metinlerde sık sık “Allah” (ED 1972: 41). < **igā** “sahip, efendi” (DTS 204).

ege- 1. testere ile kesmek, bıçkı ile kesmek; eğelemek, demiri bilemek; demiri demire sürtmek; 2. uzatmak, eklemek, ekleyerek uzatmak; **uçuna bolot egegen folk.** (mızrağın) ucuna çelik eklemiş. < OT **ege-** “törpülemek” (DLT III 254); **ége-** (ED 101b); **eğē** < ET ***eke** (ES 1999: 694).

egeder *Kırg.- İr. gün.* = **ee I 1**; **cerge egederbiz** yeryüzünün sahibiyiz. < **ege+der**³⁹⁶.

³⁹³ *B kz. açıklama 37.*

³⁹⁴ *B kz. açıklama 2.*

³⁹⁵ Kırgızcada iç seste bulunan /d/ sesi, önce /y/ye döner, daha sonra /y/ ünsüzü erir (KTG 2005: 100).

³⁹⁶ Farsçada “gözetici, koruyucu ya da sahipliği” ifade eden ek, Türkçe ve alıntı kelimelerin sonuna gelerek vasıflık ifade eder (KTG 2005: 66, 73, 121).

eger I *gün.* = *eer*; *toguz caşında çoñ atam, egerge tañıp, at çaptırğan* dokuz yaşıma geldiğimde babam beni eyere bağlayıp atı doludizgin koşturdu (*Kırgız at yarışlarında jokeyler genellikle erkek çocuklardır*).

eger II *İr. bağ.* 1. = *egerde*; *egeriše kelgende egerde meni soo kılbayt folk.* eğer benimle çarpışmazsa asla beni mutlu edemez; *eger calgız çappaymun folk.* asla tek başıma yarışmam; 2. *iki olumsuzluk bildiren cümlede kesinlik anlamı verir.* Örn. “yapmadan oturmayın” yani “kesinlikle, asla yapmadan oturmayın” gibi; *erteñ, bugün – bilbeymin, eger kelbey koyboyt go folk.* bugün mü yarın mı bilmiyorum, fakat mutlaka olacak.

egerde *İr.- Kırg.* 1. eğer, şayet; *egerde al kelbey kalsa* eğer gelmezse; *egerde akçam bolso* eğer param olsaydı; *egerde erkek uul bolso, toluktap toyun soyö ber folk.* çocuk erkek olursa ziyafet ver; 2. *reddetme deyimi* asla, katiyen, hiçbir zaman; *egerde körgön emesmin minday azap bolgonun ş.* asla görmedim bu kadar işkenceyi; *egerde işiñ oñ bolboyt folk.* işin hiçbir zaman yolunda gitmiyor; *abalkıday tınç alıp, egerde catpa üygö dep folk.* önceki gibi asla kaygısızca evde yatma; *aga tuugan curtuña egerde kılba kastıktı folk.* doğduğun yere asla düşman olma; *egerde ürkpös, soyulgur, neden ürküp ketti? –dep folk.* asla ürkmeyen at neden aniden korktu? dedi.

egerim *İr.* 1. *inkarda, deyiş* = *egerde* 2; *egerim eki bolboyt* hiçbir zaman iyiliği görülmedi; 2. *iki olumsuzluk bildiren cümlede kesinlik anlamı verir*; *egerim kelbet kalbasın* katiyen gelmeyen kalmasın.

eges (*kıs. egesiz*’den) esef, pişmanlık ifade etmek için kullanılan sözdür; *eges-ay ya da eges kalgır-ay!* ah, ne yazık!

egesiz (*bkz. eges*) 1. *sahipsiz*; 2. *bakımsız, kontrolsüz, gözetimsiz*; *külügün kaldı egesiz folk.* atın bakımsız kaldı. < *ege+siz*.

eges tartışma, münakaşa; kavga, çekişme; çarpışma, müsademe.

eges- *işt. ege-*’den; 1. bir şeyi diğerine sürtmek (*başl. metal hakkında*); *kılıç eges- ya da aybalta kılıç eges-* (*destanda*) keskin kılıcı ya da kılıç ve ay baltayı birbirine sürtmek (*bahadırların yemin etme şeklidir*); *aybalta, kılıç egeset, azamat erler keñeşet folk.* ay balta ve kılıç birbirine sürtülür, heybetli erler heyete danışır; 2. tartışmak, kavga etmek, münazaa etmek; ihtilaf durumunda

bulunmak; *eköö menen keñeşip, Semetey menen egeşip folk.* ikisiyle görüşüp, Semetey'le çekişip; *eger egeşe kelgen coo bolso, bizdi, tük koyboy, kırıp ketçüdüy folk.* savaşımaya gelen düşman, bizi kırıp geçirir, tüy bırakmaz; Çaçıkey menen egeşip, *Semetey menen Gülüskö içterinen egeşip folk.* kötü niyetler taşıyarak Semetey ve Gülüskö'ye karşı Çaçıkey'le görüşüp. < ege-ş-.

egeştir- *et. egeş-*'ten. < *egeş-tir-*.

eget- *et. ege-*'den; *albars, bolot egetip, arasına saldırgan, saygan nayza tük ötpöyt folk.* mızrağın arasına konan çeliğin daha iyi eğlenmesini emretti. < *ege-t-*.

egey: *egey-şığay* kuvvet, cesaret ve yiğitlik yönünden eşit olan.

egil- *ed. ek-*'ten; ekilmiş olmak, ekilmek; *arpa egildi* arpa ekildi. < *ek-i-l-*.

egin I 1. ekin; *dan eginder* 1) taneli ekinler; 2) hububat; *egin aydoo* toprağı sürmek ve ekin ekmek; *ak egin* buğday *ya da* pirinç *ya da* yulaf; *kara egin* darı *ya da* arpa; *egin-tegin ya da egin-tege* (kuralsız *egin-tigin*) bir çeşit ekin; *bizdey tomayaktar egin-tegin aydamak kayda* bizim gibi evsiz barksız yoksulların herhangi bir şey ektiği nerede görülmüş!; 2. hububat, tahıl; *egin dayardoo* devletin planlı tahıl üretimi, devletin tahıl politikası. < *ek-i-n.*

egin II *Pam.ağ. Uyg.dan;* elbise, giysi, giyim; *tarp egin* eski yırtık pırtık elbise, pılı pırtı.

eginçi çiftçi; eken, ekici, ekim işi yapan kimse. < *egin+çi.*

egindik ekinlik, tarla; mısır tarlası, arazi, alan, saha. < *egin+dik*³⁹⁷.

egindüü ekin sahibi. < *egin+düü*³⁹⁸ < *egin+lig.*

egiş- *işt. ek-*'ten; *pahta egişken rayondor* pamuk ekilen bölgeler, pamuk bölgeleri. < *ek-i-ş-*.

egiz I 1. ikiz, ikiz çocuk (*ikiz erkek çocuklar genellikle Asan ve Üsön, kızlar ise Batma ve Zuura ya da Apal ve Üpöl diye adlandırılırlar*); *egiz tuuptur* ikiz doğurdu; *eçki egiz tuup, koydon aşpayt ats.* keçi ikiz doğurduğu halde koyunu (değer bakımından) geçemedi; 2. çift, aynı, eş; *egiz kara at* bir çift kara yağız at; ◇ *enemdin eri, egizimdin tügöyü emes* o ne dünürüm ne erkek kardeşimdir

³⁹⁷ Bkz. açıklama 2.

³⁹⁸ Bkz. açıklama 8.

(*harf. o ne annemin kocası ne de ikizimdir*); **egiz kozuday** ikiz kuzu gibi; iki su damlası gibi (*birbirine benziyorlar*); **egizdey cakın** oldukça yakın; **suu egiz gün.** çağnak, döl kesesini dolduran ve dölütü içinde bulunduran sıvı; **kan egiz gün.** doğum sonrası kanama. < ***ekkiz**; OT **ikkiz**; Çağ. **ikiz**; Kıp. **yikiz** (ED 119b); < **iki (eki)** +*-z* (TDES 188).

egiz II 1. *gün.* **Tien.ağ.** yüksek, yüce; **asman egiz, cer tegiz, aylanıp kelbeyt on segiz folk.** gökyüzü yüksek, yeryüzü düz, geri gelmez on sekiz (*yaş*); **attan egiz, itten pas bilmece** atın üstünde, köpeğin altında (*cevap eyer*); **elüüdön caşıñ çıkkanda egizden baska tüşkөнүн** ş. yaşın elliyi geçtiğinde yukarıdan aşağıya düşersin; 2. *gün.* = **tör 2; egizdegi malga baram** yüksek yayladaki hayvana gidiyorum. < **édiz / édi:z** (ED 73b); **ediz** (DTS 165).

egizde- yükselmek, terfi etmek; artmak, büyümek, çoğalmak; **çarba malı egizdedi, töldödü** hayvancılık arttı, gelişti; **egizdep cıy cügüñdü gün. folk.** biriktirdi; ◇ **butuñdu egizde gün.** ayağını kaldır. < **egiz+de**³⁹⁹.

egizek gün. = **egiz I.**

egoist bencil, hodbin.

egoizm bencillik, hodbinlik (*Bilinçli davranışların içgüdüünün kendi çıkarlarını düşünmek olduğunu ileri süren görüş*).

egöö = **ögöö II.**

egöölö- = **ögöölö-**.

egöv gün. = **ögöö I.**

egüü iş. ek-‘ten; ekin ekme. < **ek-üü**⁴⁰⁰.

egüüsüz ekinsiz; **egüüsüz talaa** ekin ekilmemiş bozkır, işlenmemiş tarla. < **egüü+süz.**

eh! ünl. ah!, vah!

ek- 1. ekmek, ekim yapmak, dikmek, yetiştirmek; **pahta ekken rayondor** pamuk eken rayonlar; **çügörü ek-** mısır ekmek; 2. işlemek (sürmek); **uşul cerdi men egem** bu toprağı ben işleyeceğim. < OT **ek-** (ED 100a).

³⁹⁹ Bkz. açıklama 2.

⁴⁰⁰ Bkz. açıklama 7.

- ekçe-** 1. sarsmak, silmek, silkelemek; 2. *mec.* seçmek, en iyisini seçip ayırmak; *ekçep algan* seçme, seçkin, seçilmiş, güzide; en iyi, en güzel. < *ek-çe*⁴⁰¹.
- ekçel-** *ed.* *ekçe-*'den; *çöyçöktöğü suu tögülböstön ekçelip kelet* kovadaki su çalkalanıyor fakat dökülmüyor. < *ekçe-t*.
- ekçelt-** *et.* *ekçel-*'den; hareket ettirmek, harekete geçirmek, kımıldatmak, dalgalandırmak, sallamak; *may kuyrugun ekçeltip cüröt* yağlı kuyruğunu (kıçını) sallayarak geziyor. < *ekçel-t*.
- ekçeme** 1. alkolsüz, tahıllı içecek; 2. *şaka* = bozo; 3. *kadın dili*. = bozo. < *ekçe-me*⁴⁰².
- ekçeş-** *ışt.* *ekçe-*'den. < *ekçe-ş-*.
- eke I** = ake.
- eke II** *gün.* = eken I; *senin atıñan benim atım külük çıgar beke?* benim atım seninkinden daha hızlı çıkar.
- eke III** *eke-toko* *kuz.* (yaşlı kadın, eş hakkında) deneyimli, tecrübeli, görmüş geçirmiş; *eke-toko katınday, eski tokum batınday ats.* (kendisinin deneyimli olduğunu ifade eden genç kadın, genç kız hakkında) tecrübeli (ihtiyar) kadın gibi, eski keçe cılası gibi. < ET *ākā* aslında bir kişinin kendisinden daha büyük ve babasından küçük olan yakın kadın akraba; hala ve abla, daha sonra sadece abla (ED 100b).
- eken I** *sf. geçz.* *e-*'den; 1. kiminle, ne ile, nasıl olmayı ifade eder; yüzü, sayısı, hali değişmek; *kim ekenin açık ayta alasıñbı?* kim olduğunu açıkça söyleyebilir misin?; *bul tuuraluu ak ekenimdi özü da toluk bilet* bu hususta benim suçsuz olduğumu kendisi de çok iyi biliyor; *özüñdö künölüü ekenin dep bildiñbi?* kabahatli olduğunu kabul ettin mi?; *anın kim ekenin emi malim boldu* onun kim olduğu şimdi belli oldu; *itke temirdin barkı emne eken?* köpek için demirin ne kıymeti olsun?; *kanday ekenin kuday bilet* Allah nasıl olduğunu biliyor; *kurt ekeni bilinbeyt, kum ekeni bilinbeyt folk.* (şu yığının) kurt mu kum mu olduğu bilinmiyor; *belestüü Talas, Çañ-Çatkal bel ekenim – dağı cın folk.* Talas ve

⁴⁰¹ Birkaç fiilde görülen bu ek, isimlerden geçişli fiiller yapar (KTG 2005: 125).

⁴⁰² *-mA/-mO* eki, mastar eki olarak kullanılmaz; fiilden kalıcı isimler yapar (KTG 2005: 145); ET'de düz ünlülü olarak kullanılır. Çok seyrek, sıfat olarak daha çoktur (ETG 2000: § 119; TEKİN 2003: § 208).

Çañ-Çatkal'ın dayanağı olduğu da doğrudur; *şarda eken* şehirde iken; 2. (olayları tespit etmek için daha önce yapılmış işlemler lazım olduğu zaman geniş ölçüde kullanılır) düştü, kendini buldu, açığa çıktı, çıktı; *uuru uşul eken* hırsız işte şudur; *küçü küç eken!* işte güç bu!; *men özüm menen birge eç nesre albagan ekenmin*: kendimle hiçbir şey almamış imişim; *oozuña kelgendi süylöy beret ekensiñ* aklına ne gelirse onu söylüyormuşun; 3. *iyi bir şey olmasının şartlı şekli, -sa iyi bir şey olurdu*; *aytsañar eken* söyleseydiniz iyi olacaktı; *tamaşanı koyo tursañar eken?* şakayı bıraksan iyi olacak; *dağı bir neçe mektep açılsa eken* daha birkaç mektep açılsaymış ne iyi olacaktı; 4. *eğer ...-r şekliyle*; *ölöt eken uşunda ölöt* ölecekse burada ölür; *sözgö köñöt eken, anısın aytkın, köñböyt eken- anısın aytkın* ikna olursa ondan bahset, ikna olmazsa da ondan bahset; *Oşko barat ekenmin, başkalar menen koşo baram* Oş'a gidersem başkalarıyla birlikte giderim; *kelet ekensiñ, kitebiñdi ala kel* geleceksen kitabını al da gel; 5. *bol- filiyle geçz. 3. şahısla şaşkınlık hayret bildirir*; *kim cazdı boldu eken?* kim yazmış?; *emne dep cazdı boldu eken?* niçin yazmış?; (*soguştan murda*) *körgön köpüröo kayda boldu eken* (savaşırken burada) gördüğüm köprü nerede olabilir ki; 6. 1. *şahısa ekenmin* nezaket ifadesi olarak eklenir; *bilbeyt ekenmin* afedersiniz, bilmiyorum; ◇ *degen eken, degen eken – bir koyundu bir koyon cegen eken ats.* (yalan hakkında) bir şey oldu, koyun kurtu yedi; *bar eken, cok eken* bir varmış bir yokmuş; *tapkan ekensiñ!* bkz. *tap- VIII*.

eken II: *eken-tokon* seyrek = *eke-toko* (bkz. *eke III*).

ekendik *syt. eken I; kayda ekendiginin dayını cok* nerede bulunduğu belli değil.

eki iki; *eki-ekiden* ikişer ikişer; *ekinin biri* 1) ikisinden biri, 2) *mec.* en iyi, ileri gelen, öncü, ilerici; *sözün eki kulbayt* sözünün eridir; ◇ *eki bolboysuñ ya da düynödö eki bolboysuñ* dünyada iyilik görmeyeceksin. < ET *ékki; eki/éki* (ED 100b); *iki; äki* (ETG § 202).

ekilen- 1. kavgacı olmak, huysuz olmak, dengesiz olmak; kavgacı çıkarmak, gürültü yapmak, huysuzluk etmek; 2. alıngan olmak. < *eki* “iki” +*len-* “*ikilik çıkartmak?”

ekilent- *et. ekilen-*'den; *komuzdu ekilentip çertti* kopuzu coşkuyla çaldı (*el çabukluğu ve gösterişçilikle*). < *ekilen-t*.

ekilentüü *iş. ekilent-*'ten; abartma, mübalağa, şişirme. < *ekilent-üü*⁴⁰³ < *ekilent-üg*.

ekiltik 1. hesap esnasında ikinin yerini tutan; iki *çükö*'ye (*bkz.*) denk olan; *ekiltik kılıp kaytaramın* iki mislini iade edeceğim. < *eki+?l+lik?*

ekilüü (*at hakkında*) hırçın, coşkun, azgın; kavgacı, huysuz, gürültücü, dengesiz; alingan (*insan hakkında*).

ekimet *Ar. bilgelik, hikmet, akıllılık, akıllı olma; ekimet kep* hikmetli söz. < *Ar. hikmet* (PED 427a).

ekinçi ikinci. < OT *ékkinç* (ED 110a).

ekinçiley saniyen, ikinci olarak. < *eki+ nçi+ ley*, *krş.* OT +*LAyU?*

ekinde- *birin-ekindep* (*rastlamak, karşılaşmak, tesadüf etmek*) ayrı ayrı, eksik, dağınık olarak, ötede beride, yer yer, az miktarda.

ekipac mürettebat, ekip, personel, tayfa; *samolyottun ekipacı* uçağın mürettebatı.

ekki *gün.* = eki.

ekmet = ekimet.

ekonomika ekonomi, iktisat.

ekonomikalık ekonomik, iktisadi.

ekonomist ekonomist, iktisatçı; ekonomizm yanlısı.

ekonomiya *sayasiy ekonomiya* siyasi ekonomi, politik ekonomi.

ekonomizm ekonomizm (20. yüzyıl başlangıcında *Rus Sosyal Demokrat Partisi* içinde ihtilalci Marksizm'e karşı bir hareketin adı).

eköö iki tane; ikisi birlikte, iki kere, iki kat; *sen eköübüz* sen ve ben ikimiz. < ET *ikegü ~ ekegü*⁴⁰⁴.

ekööndük iki kat miktarı. < **eköö+n+dük*.

ekran ekran, perde, beyaz perde.

ekrandaştırıruu çevirim, ayırma, bölme; filme almak.

⁴⁰³ *Bkz. açıklama 7.*

⁴⁰⁴ *Bkz. açıklama 36.*

ekskavator ekskavatör (*mafsallı kol üzerinde hareket edebilen kepçeli bir çark ya da zincirle donatılmış kazı makinası*).

ekskavatorçu ekskavatör makinisti.

ekskursant gezici, gezgin, turist.

ekskursiya gezi, gezinti, ziyaret.

ekskursiyalık gezici, gezgin, turist.

ekspeditsiya yolculuk; expédition.

ekspeditsiyalık gönderme, yollama.

eksperiment deneme, deney, tecrübe.

eksperimentaldık deneysel.

ekspert bilirkişi, uzman, eksper.

ekspertiza denetleme, kontrol, muayene, ekspertiz.

eksperttik s. denetleme, kontrol, ekspertiz.

ekspluatator Rus. işletici, istismar edici.

ekspluatatsiya fark. sömürme, istismar; çalıştırma, işletme.

ekspluatatsiyala- sömürmek, istismar etmek; işletmek, çalıştırmak.

ekspluatatsiyalan- dön.-ed. *ekspluatatsiyala-*‘dan; sömürülmek, istismar edilmek, işletilmek, çalıştırılmak.

ekspluatatsiyalanuu iş. *ekspluatatsiyalan-*‘dan.

ekspluatatsiyalanuuçu sömürülen, istismar edilen; işletilen, çalıştırılan.

eksponat gösteri, sergi, vitrin.

eksponatta- sergilemek, teşhir etmek; ışığa çıkarmak.

eksponattal- ed. *eksponatta-*‘dan; sergilenmek, teşhir edilmek.

eksport ihraç, ihracat.

eksportto- ihraç etmek, ihracat yapmak, çıkarmak.

eksporttol- ed. *eksportto-*‘dan; ihraç edilmek.

eksportyer ihracatçı.

ekspozitsiya fark. sergileme, ekspozisyon.

ekspres ekspres.

ekspromt hazırlıksız olarak söylenen bir söz, doğaçlama yaratılan bir eser.

ekspropriator istimlakçı, mülk alan, kamulaştıran.

ekspropriatsiya istimlak, istimlak etme.

ekstern enstitüde okumadan sınav veren öğrenci.

eksternat enstitüde okumadan sınav verme.

eksterritorialduu yurtdışı hakkına sahip.

eksterritorialduuluk yurtdışı hakkı.

ektir- *et. ek-*'ten; ektirmek. < *ek-tir-*.

ekvator ekvator (*yerkürenin dönme eksenine dik ve küreyi iki eşit kısma ayıracak biçimde geçen bir düzlemle yeryüzü arasındaki ara kesitin oluşturduğu varsayılan çember*).

ekvatorialdik ekvatorial; **ekvatorialdik ölkölör** ekvatorial ülkeleler.

ekivalent eş değer, karşılık, mukabil.

ekivalenttüü aynı değerde, eş değer.

ekivalenttüülük denklik, eş değer olma, karşılıklılık, mukabil olma.

ekzamen sınav, imtihan.

ekzamenator sınavı yapan öğretmen.

ekzamendik sınavla ilgili, sınava ait.

el 1. kabile birliği; soy, boy, kabile, uruk; halk, millet; *eli – cer* vatan, memleket; öz ülke ve öz halk; *el biyleri esk.* mahkemelerde yargıç yardımcısı; *el komissarı tar.* halk komiseri (vekil); *el komissariatu tar.* halk komiserliği (vekâlet); 2. soydaş (aynı kabile birliğine dahil olan); 3. sivil halk (*ör. bkz. coola-, elde-* 2); 4. ülke, yurt, memleket, diyar; *çet el* yabacı millet, yabancı ülke; *çet elderde* yabancı memleketlerde, sınır dışında; *el kayda köçöt* hanım böceği, gelin böceği (*Düz kanatlılardan, temiz tutulmayan yerlerde üreyen zararlı bir böcek*). < ET *é:l* (ED 121b).

elbegi = el begi (*bkz. bek II 1*).

elbeñ: *al elbeñ-dalbañ etip cüröt* işsiz güçsüz dolaşüyor, boş geziyor.

elbi-: *elbiy-celbiy ya da elbip-celbip* azar azar, yavaş yavaş, sezdirmeden, az az.

elbire- *nadiren*, = *epilde-*. < *elbi+re-*⁴⁰⁵.

elcire- kendinden geçer gibi olmak, donup kalmak, duygulanmak; yumuşamak (*kalp hakkında*); azalmak, hafiflemek.

⁴⁰⁵ Bkz. açıklama 38.

elciret- *et. elcire-*‘den. < *elcire-t-*.

elçabar *bir çocuk oyununun adıdır (Rusların “patlayan zincirler” oyununu andırır).*

elçi 1. sefir; elçi; haberci, müjdecî, ulak; 2. = **elçil**; 3. *esk.* halkçı. < ET **élçi** (ED 129a).

elçikana *Kırg.-İr.* elçilik, sefarethane. < **élçi+kana**.

elçil *tar.* kendi halkına, kendi kabilesine bağlı. < **é:l+çil**⁴⁰⁶.

elçildik *syt.* **elçil**‘den. < **é:lçil+lik**⁴⁰⁷.

elçile- başkalarını taklit etmek, başkaları gibi yapmak; **elçilep kiyim kiygen ceri** *cok* başkaları gibi giyinmez (*daha fena, daha fakir giyiniyor*).

elçilik 1. *esk.* kabile kuruluşuna, düzenine bağlılık; 2. elçinin durumu *ya da* misyonu; 3. barışma, barıştırma, ara bulma, uzlaşma. < **élçi+lik**.

elde- 1. barış içindeki yerli ahaliden olmak; 2. barış içindeki yerli ahaliden gibi kabul etmek; *el deseñ, eldep alamun, coo deseñ, coolap alamun* barış niyetleriyle geldiysen, seni sakın ahaliden gibi kabul edeceğim; düşmanca fikirlerle geldiysen, düşman gibi kabul edeceğim; 3. halk arasında yaşamak; *çooçun cerdi cerdedim, çooçun eldi eldedim folk.* yabancı yerde oturdum, yabancı millet içinde yaşadım. < **el+de-**⁴⁰⁸.

eldeş aynı kabileden olan, soydaş; yurttaş, vatandaş. < **el+deş**⁴⁰⁹.

eldeş- 1. barışmak; uzlaşmak; 2. (*oyun esnasında*) kura çekmek. < **elde-ş-**.

eldeştir- *et.* **eldeş-**‘ten; barıştırmak; uzlaştırmak. < **eldeş-tir-**.

eldeştirüü *iş.* **eldeştir-**‘den; 1. barıştırma; 2. (*oyun sırasında*) kura çekme. < **eldeştir-üü**⁴¹⁰ < **é:ldeştir-üg**.

eldeşüü *iş.* **eldeş-**‘ten. < **eldeş-üü**⁴¹¹ < **é:ldeş-ig**.

eldik I halk, millet, kalabalık; **calpı eldik ya da bütkül eldik** kamuya ait, kamusal; milli, ulusal; **eldik bolup catkansıyt** halk taraftarlığı taşıyor. < **el+dik**⁴¹² < **é:l+lig**.

⁴⁰⁶ Bkz. açıklama 20. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴⁰⁷ Bkz. açıklama 2. Burada, yer ismi yapma görevinde kullanılmıştır (KTG 2005: 116).

⁴⁰⁸ Bkz. açıklama 4.

⁴⁰⁹ Bkz. açıklama 14.

⁴¹⁰ Bkz. açıklama 7.

⁴¹¹ Bkz. açıklama 7.

eldik II barış niyeti; barışma, barıştırma, ara bulma; uzlaşma, uzlaştırma, çakışma, örtüşme.

eldir: *eldir-seldir akılı bar* pırıltılı bir zekası var.

eldire- zayıflamak, kuvvetten düşmek, gevşemek; çok yorulmuş olmak, bitmek, halsiz düşmek, tükenmek.

eldüü meskun, şenelmiş; *eldüü cer* meskun mahal; *eldüü cerde elek bar ats.* insanların bulunduğu yerde elek de bulunur. < *el+düü* < *é:l+lig*⁴¹³.

ele I *cümlelerin anlamını sınırlama ya da ona kesinlik vermek için kullanılan edattır, sık sık tekrar edildiğinde ise, anlamını tamamen kaybeder; tokuz ele kün kaldı* yalnız dokuz gün kaldı; *ötkön ele cılı* daha geçen sene; *men elem* evet, bu benim; *süylöt elekte ele küldük* o daha söylemeye başlamamışken, biz gülmeye başladık; *özüm ele baram* ben yalnız gideceğim; *kelip ele kayta bar* gel de hemen git (burada fazla kalmayacaksın); *at bolboso, cöö ele baralı* at olmazsa yaya gidelim; *aytkanıñday ele bolsun* haydi senin dediğin gibi olsun; *alıp kelgeniñ uşul elebi?* getirdiğinin hepsi bundan ibaret midir?; *dayım ele uşunday* daima böyledir; *kol kabış kıla koysuñçu deseñ “al ele bul ele” deset* sen onlardan yardım istiyorsun, onlar ise hep senden kaçınıyorlar; *ünlü ile biten sözden sonra gelirse, telaffuzda ve sık sık yazılı dilde, önce gelen sözün ünlüsü düşer ve kaynaşma olur: oñoy bele (bı + ele)?* kolay mı dersin?; *men aytpadım bele!* söylemedim mi!

ele II (*karş. ede*) “olmak” anlamına gelen yardımcı fiildir; ünlüyle biten sözden sonra ele I (*bkz.*) de olan hali burada da görürüz; *kıştıñ künü ele* kış idi, kış olmuştu; *tün ele* gece idi; *özüñ kayda turgan eleñ?* (o zaman) sen kendin nerede yaşıyordun?; *al kezde men çaş elem* o sırada ben gençtim; *murun da bilet elem* evvelce de biliyordum; *biz kim elek, kim bolduk!* biz kimdik, şimdi kim olduk!; *geçmiş zaman -dı’lı esas fiil hareketin sonuçsuzluğunu ya da sonucundan şüpheyi gösterir. -r’li, -s’li partisip ile ya da berer beleñ (bı + eleñ) ya da beret beleñ* verir mi idin?; *uşunday bolor belem?* böyle olur mu idim?; *eç bir maanisi bolbos ele* (bunda) hiçbir mana olmazdı; *zıyan bolbos ele*

⁴¹² Bkz. açıklama 2.

⁴¹³ Bkz. açıklama 8.

ziyan olmazdı; -gay'lı fiille birlikte dilek ifade ettiği gibi, fiil olumsuz şekilde olduğu zaman korku, şüphe ifade eder: *kelgey ele* gelse idi iyi olacaktı; *bugün boroon bolbogoy ele* korkarım ki bugün bora olmasın.

ele- I 1. elemek (*kalburla, elekle*), elekten geçirmek; 2. çelik-çomak oyunu sırasında küçük değneği büyük değnekle vurup defetmek (*bkz. çikit*). < ET *élge:-* (ED 143a).

ele- II gözlemlemek, farkında olmak, dikkat etmek, dikkatini çevirmek; tepkimek, tepki göstermek, karşılık vermek; *elebeptir* hiç aldırmadı.

eleçek İr. evli kadının beyaz türbanı, sarığı; *tokol eleçek* aynı sarıktır ancak bu daha alçak olur; *kaz eleçek* geniş türban; *kiymeleçek* (*kiyme eleçek*) Kazak kadınlarının başlarına giydikleri başlık.

elegey mıymıntı, mızımız, alık, bön.

elek I elek; *kıl elek* kıldan yapılan elek; *cez elek ya da torko elek* sık telli elek, süzgeç, süzgeç; *çıpka elek* *bkz. çıpka*; *etegi elek, ceñi celek* yırtık pırtık giyim hakkında (*harf. etegi elek, kolları bayraktır*); *etegi elek, ceñi celek bolup iştedi*: durmadan dinlenmeden ve büyük şevkle çalıştı. < ET **élgek* (ED 143a).

elek II: *elek-calak gün. = ürüñ-barañ* (*bkz. ürüñ*).

elek III “şimdilik, henüz ...” anlamına gelen ve fiile olumsuz anlam veren bir ektir; yalnız esas fiilin şimdiki zaman gerundiumu ile birlikte kullanılır: *kelelek* (*kele + elek*) henüz gelmedi; *körölökmün* (*körö + elek + min*) daha görmedim; *çay içeleginde keldim* ben onun henüz çay içmediği anda geldim; *caan caaleginde* (*caay eleginde*) *barıñar* henüz yağmur yağmamışken gidiniz; *karıy elek* o daha kocamamış; *körö elekter* henüz görmemiş olanlar.

elekçi elek, kalbur hazırlayan usta, erbap, üstat; elek ustası. < *elek + çi*.

eleki *gün. = eleçek*.

elekten- ufak pürüzlerle örtülmek; *köl üstü elektendi* gölün yüzü ufak pürüzlerle örtüldü; *köz aldı ımur-çımur bolup elektene tüştü* göz önü kararır gibi oldu. < *elek+te-n-* < **élgek+te-n-*.

elektik *syf. elek ıı*’ten. < *elek+tik*⁴¹⁴.

elektr elektrik.

⁴¹⁴ Bkz. açıklama 2.

elektrifikatsiya elektrikle donatma, elektrifikasyon.

elektrifikatsiyala- = **elektrleştir-**.

elektrifikatsiyaloo = **elektrleştirüü**.

elektrleş- elektrik sağlanmak, elektrikle donatılmak, elektrifikasyon yapılmak.

elektrleştir- *et. elektrleş-*‘ten; elektrik sağlamak, elektrikle donatmak, elektrifikasyon yapmak.

elektrleştiril- *ed. elektrleştir-*‘den; elektrik sağlanmak, elektrikle donatılmak, elektrifikasyon yapılmak.

elektrleştirüü *iş. elektrleştir-*‘den; elektrikleştirme, memlekette elektrik tesisatını yayma.

elektrohimiya elektrokimya.

elektrohimiyalık elektrokimyasal.

elektromehanik elektromekanikçi, elektromekanik uzmanı.

elektromehanika elektromekanik.

elektromontyer elektrikçi.

elektromotor elektrikli motor, elektrik motoru.

elektron elektron (*negatif elektrik atomu*).

elektronduk elektronik.

elektronika elektronik, elektrikli.

elektrostantsiya elektrik santrali.

elektrosvarka elektrik kaynağı.

elektrosvarşık elektrik kaynakçısı.

elektrotehnik elektrikçi.

elektrotehnika elektroteknik.

elektrotehnikalık s. elektroteknik.

elektrovoz elektrikli lokomotif.

element *fark.* eleman, unsur; *♦ cat element* yabancı unsur.

elementardık ilk, ilkel, basit.

elen- *dön.-ed. ele-* *I*‘den; elekten geçirilmek, elenmek. < *ele-n-* < *élge:-n-*.

elendi elendi, elekten geçirildi, elenen şey elekten geçirildi. < *elen-di*⁴¹⁵ < *élge:n-di*.

eleñ (*sadece asıl metinde*) dikkat; *köp eleñ da kulbayt* ayrıca dikkat etmiyor, ona vız gelir, ehemmiyet vermiyor; *eleñ-eleñ et- ya da eleñ-bulañ et-* korka korka etrafa bakınmak; *eleñ-eleñ etip, kulçaktap art cagın karayt* kuşkulanarak arkasına bakınıyor.

eleñde- bakınmak, etrafına bakınmak, arkasına bakmak; korka korka, ürkerek, sakınarak, ihtiyatla bakınmak; başını süratle çevirerek, korkarak bakınmak; telaş etmek; *kulagı korkkon koyondun kulagınday eleñdey tüşkön* kulakları korkmuş tavşanın kulakları gibi kımıldadı. < *eleñ+de-*⁴¹⁶.

eleñdeş- *işt. eleñde-*‘den. < *eleñde-ş-*.

eleñdet- *et. eleñde-*‘den; *at kulagın eleñdetet, birdeme körüp turat go* at kulaklarını kımılatıyor, bir şey görüyor galiba. < *eleñde-t-*.

elep: *elep-celep bol-* heyecan içinde bulunmak, sabırsızlıkla beklemek; *cürögü elep-celep bolup, alıp uçup toktolbodu* kalbi endişe ile çarptı ve sakinleşemedi.

eles 1. siluet (*bir şeyin yalnız kenar çizgilerini gösteren resim ya da manzara*); belli belirsiz çizgiler; *eles-bulas bilem* hayal meyal hatırlıyorum; *eles-bulas közümö körünö tüştü* bana bir an hayal meyal göründü; 2. yaz. biçim, usul; 3. imge, hayal, hayalet; *◊ elesi çok ölkölör* çok uzaklarda bulunan ülkeler; *kak eles (ya da kageles) (insan hakkında)* zayıf. *karş. Kzk., Kkal., Alt. eles; Tat. äläs; Çuv. iles* [ESTY 263].

eleste- hayal meyal görünmek; belli belirsiz görünmek; *közünö elestey kalat* gözünün önüne geliyor (*hatırına geliyor*); *tün içinde attın elestegeninen kişinin kele catkanın bilgen* karanlıkta atın hayal meyal görüntüsünden bir kişinin gelmekte olduğunu anlıyordu. < *eles+te-*.

elestel- *ed. eleste-*‘den. < *eleste-l-*.

elesten- *dön. eleste-*‘den. < *eleste-n-*.

⁴¹⁵ Bkz. açıklama 9.

⁴¹⁶ Bkz. açıklama 4.

elestet- *et. eleste-*‘den; *köz aldına elestettim*: hayal meyal gözümün önüne getirdim; *köz aldına keleşek künün elestetti* geleceğini göz önüne getirdi; *al kündördü tüşümdöy elestetem* o günleri bir rüya gibi hatırlıyorum. < *eleste-t-*.

elestetüü *iş. elestet-*‘den. < *elestet-üü*⁴¹⁷ < *elestet-ig*.

elestöö *iş. eleste-*‘den. < *eleste-gü*.

elestüü açık, belli, apaçık, bariz. < *eles+tüü*⁴¹⁸.

elet I (*karş. Moğ. ööld*) 1. göçebe halk (yerleşik halka karşı konuluyor); 2. (*karş. el*) boy, kabile, uruk; nesil, kuşak; millet, ulus, halk; öz halk, öz memleket; 3. kültürel merkezden uzak yer, ıssız yer, ücra yer; *eleten kelgen* ücra memleketten gelmiş. < İr. ایل *il* (ç. *ilat*) “kabile, boy, oymak (özellikle göçebe)” (PED 131b).

elet II hayvanlara yöneltilen sövme sözüdür = *ölöt*; *kayda kurgur ketti ele, elet!* nerede battı bu geberesi!

elet III *gün.* = *eles* 1, *kara* I 2.

elet- *et. ele- I*‘den; 1. eletmek, elekten geçirtmek; 2. (*haşlanmış eti sarkıtıp tutarak*) ufak doğramak. < *ele-t-*.

elettik I *syt. elet I*‘den; göçebeye, bozkırda yaşayana özgü her şey; taşralılık, taşralı olma. < *elet+tik*⁴¹⁹.

elettik II bozkırlı, bozkırda yaşayan kimse, taşralı (*kültürel merkezlerden uzakta yaşayan*). < *elet+tik*⁴²⁰ < *elet+lig*.

elev *gün.* = *elöo* I.

elevator silo, asansör.

eley- şaşırmak, şaşmak, sersemlemek (*sürprizden*), şaşkın şaşkın bakmak; gözleri bayılmak.

elge- = *ele-* I. < ET *élge-* (ED 143a).

elgek I = *elek* I. < ET **élgek* (ED 143a).

elgek II *Tien.ağ.* = *taskak* 1.

elgençek *gün.* = *elpek*.

⁴¹⁷ Bkz. açıklama 7.

⁴¹⁸ Bkz. açıklama 8.

⁴¹⁹ Bkz. açıklama 2. Burada, bir yere mensubiyet ifade eden vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

eli parmak genişliği (*uzunluk ölçüsü*); **eki eli** iki parmak genişliği; **anın kiri bir eli** üzerindeki kir bir parmak kalınlığındadır; **kazısı üç eli çığıptır** (*tabakanın kalınlığı hakkında*) karın yağı üç parmak kalınlığındadır.

elik I karaca; **öödö kaçkan elik murundangan** kalkık burunlu. < **elik** (ED 142a).

elik II, ellik *gün.* = elüü.

elik III eşik ile ikileme oluşturur (*bkz. eşik 3*).

elikte- 1. taklit etmek, öykünmek; surat asmak, yüz buruşturmak; 2. *mec.* birisinin taklidini yapmak. < **elik+te**⁴²¹.

eliktöo *iş.* **elikte-**'den; 1. taklit, taklit etme, öykünme; 2. *mec.* birisinin taklidini yapma. yapma. < **elikte-gü**⁴²².

elir- 1. sayıklamak, deli olmak, delirmek; 2. heyecanlanmak, sinirlenmek, öfkelenmek, hiddetlenmek, kudurmak, cinleri başına toplanmak; şiddetli hevese sahip olmak; **cin tiygendey elirip** cin çarpmış gibi kudurarak; 3. uyurgezerlik (uykuda dolaşma) hastalığından acı çekmek.

elirme 1. sayıklama, deli olma, delirme; 2. şiddetli heyecan; 3. uyurgezerlik; **elirmesi bar, tün içinde elirip basıp ketet** uyurgezerliği var, geceleyin uykuda dolaşıyor. < **elir-me**.

elirmelüü 1. sayıklayan, deliren; 2. şiddetli heyecana maruz kalan; 3. uyurgezer, uykuda dolaşan. dolaşan. < **elirme+lig**⁴²³.

elirt- *et. elir-*'den. < **elir-t-**.

elkim = **elkin**.

elkin 1. tek; eşi olmayan; bakiye kalan; **sen elkinsin** (*çocuk oyunlarında*) sen ebesin, **eklin tooga men çıksam, el karaanı körünböyt folk.** tek başına duran dağa çıkarsam, insan hayaleti bile görünmez.

elkindik *syt. elkin*'den; yalnızlık, kimsesizlik.

ellik *bkz. elik II*.

elöo I *iş. ele- I*'den; eleme, elekten geçirme; kalburlama, kalburdan geçirme. < **ele-gü**.

⁴²⁰ *Bkz. açıklama 8.*

⁴²¹ *Bkz. açıklama 4.*

⁴²² *Bkz. açıklama 7.*

⁴²³ *Bkz. açıklama 8.*

elöo II iş. *ele- II'* den.

elöölüü önemli, göze çarpan, seçkin; görülebilir, apaçık, görülen, görünen; dikkati çeken, dikkate değer. < *elöo+lüü*⁴²⁴ < *elöo+lüg*.

elöörü- büyük ilgi göstermek; aşırı temayül göstermek. < *elöo+rü-*⁴²⁵.

elöösüz 1. belli etmeden, sezdirmeden, sezilmeksizin; *kün battı, elöösüz tün cattı* güneş battı, sezdirmeden gece bastı; 2. dikkatsizce; aldırmadan, kayıtsızca, önemsemeyen, umursamadan; ilgisizlikle, önem vermeksizin; *elöösüz ötüp kettim* önem vermeden, dikkat etmeksizin geçip gittim; 3. bakımsız. < *elöo+süz*.

elöösüzdük dikkatsizlik, dalgınlık, ilgisizlik, aldırmaçlık, kayıtsızlık, umursamazlık; kayıtsız davranma, ilgisiz davranış. < *elöösüz+dük*⁴²⁶.

elp yansıma kelime = **ülp**.

elpek 1. hamarat, becerikli, eline çabuk, çevik, atik; *elpek cigit* çevik, atik delikanlı; *atınan elpek tüşüp* atından çeviklikle inerek; 2. uysal, uslu; iyilik sever, lütfekar, nazik, nezaketli; şefkatli, şefkat dolu, müşfik; yumuşak, kibar, alçak gönüllü.

elpeksin- benz. *elpek*'ten; lütfekarlık, hazırlık, nezaket, güleryüzlülük göstermek. < *elpek+si-*⁴²⁷ *n-*.

elpekten- hazırlık göstermek, nezaket göstermek.

elpekteniş- iş. *elpekten-*'den.

elpektik 1. beceriklilik, hamaratlık; 2. lütfekarlık, şefkatlilik, muhabbetlilik, kalpten bağlılık, tatlılık. < *elpek+tik*⁴²⁸.

elpeñde- iyilikle telaş etmek, lütfekarlıkla dört dönmek.

elpeşte- = **alpeşte-**.

elpilde- *elpildep-celpildep* nezaket göstererek.

elpin = **elkin**.

elsiz öz milletten, öz kabileden uzak. < *el+siz* < *é:l+siz*.

elte: *elte-selte* ya da *elte-telte* (ya da *altek-telte*) huzursuz, endişeli, vesveseli, rahatsız; çevik, oynak, yerinde duramayan.

⁴²⁴ Bkz. açıklama 8.

⁴²⁵ Bkz. açıklama 38.

⁴²⁶ Bkz. açıklama 2.

⁴²⁷ Bkz. açıklama 10.

elteleñde- = **elteñde-**.

elteñ *yansıma kelime, korkmayı ifade eder.*

elteñde- başını döndürerek, korka korka bakınmak; *elep – celep bolup elteñdedi*
korka korka başını döndürdü. < **elteñ+de-**.

elteñdeş- *işt. elteñde-*‘den. < **elteñde-ş-**.

elteñdet- *et. elteñde-*‘den. < **elteñde-t-**.

eltey- *elteyip kara-* hüznü bir tavırla bakmak (*başl. uzaklaşanın arkasından*).

elüü elli. < ET **ellig** (ED 141a).

elüünçü ellinci. < **elüü+nçü**.

em I 1. *etn.* üfürükçü ilaçları, ot tedavisi; 2. (*hastalığa karşı*) aşı; 3. *mec.* olumlu etki. < ET **em** (ED 155a).

em II = **emi**.

em III (*karş. emgek II*) *kuz.* eylem, faaliyet, gayret, çaba, enerji.

em- emmek (emzik, meme); *kısır emdi bkz. kısır*. < ET **em-** (ED 155b).

emal mine.

embargo ambargo.

emblema alamet, amblem, işaret.

emçek 1. meme (kadın memesi); *emçektegi bala* meme emen çocuk; emçekten çıғarmak: (çocuğu) memeden ayırmak; *emçekten çıkkın bala* memeden ayrılmış çocuk; *bala ıylabay, emçek kayda! ats.* ağlamayan çocuğa mama vermezler (*harf.* çocuk ağlamazsa meme nerede?); ◇ *beemçek (bee emçek)* 1) bataklıkta yetişen soğanlı bir bitkinin adıdır; 2) yabanî ağaç çileği. < ET **emig** (ED 158b); *karş. VEWT 41b.*

emçekteş süt kardeşler. < ET **emçek+teş**⁴²⁹ (ED 160a).

emçekteştik *syt. emçekteş*‘ten. < **emçekteş+tik**⁴³⁰.

emçi *etn.* 1. hekim, otacı, tabip; büyücü, şarlatan, üfürükçü; *emçi – domçu* bütün hekimler; 2. çocukları tedavi eden üfürükçü kadın. < ET **emçi** (ED 156b) < **em+çi**.

emçil üfürükçülüđe hevesli, sahte hekimliđe meylli. < **em+çil**⁴³¹.

⁴²⁸ Bkz. açıklama 2.

⁴²⁹ Bkz. açıklama 14.

⁴³⁰ Bkz. açıklama 2.

emçilik otçuluk, üfürükçülük, şarlatanlık. < *emçi+lik*⁴³².

emde- 1. *etn.* üfürükçü ilaçlarıyla tedavi etmek; *emdep – domdop* her çeşit üfürüklerle, efsunlarla tedavi ederek; 2. (*hastalığa karşı*) aşı yapmak. < *em+de-*.

emdel- *ed.* *emde-*‘den. < *emde-l-*.

emdet- *et.* *emde-*‘den; 1. üfürükçü ilaçlarıyla tedavi ettirmek; 2. aşı yaptırmak (*hastalığa karşı*). < *emde-t-*.

emdetiş- *işt.* *emdet-*‘den. < *emdet-i-ş-*.

emdi I = *emi*; *emdigeçe* ya da *emdige* şimdiye kadar; bu ana değin. < ET *amti* (ED 156b).

emdi II: *kısır emdi bkz. kısır.*

emdigi 1. şimdiki; 2. kaçınılmaz, ilerideki, gelecekteki, bir sonraki, ilerideki, önümüzdeki; *emdigi cılı* gelecek sene. < *emdi+ki*⁴³³.

emdigiçe = *emgiçe*. < *emdigi+çe*.

emdik çabuk kızan, öfkeli, hiddetli, coşkun, ateşli, kendini tutamaz, zaptedilemez.

emdöö *iş.* *emde-*‘den; 1. *etn.* üfürükçü ilaçlarıyla tedavi etme; 2. aşı. < *emde-gü*⁴³⁴.

emdüü yararlı, faydalı, etkili. < *em+lig*⁴³⁵.

eme I *nadiren* kocakarı, yaşlı kadın.

eme II = *neme*; *bir eme* bir nesne, bir şey. < ET *ne:me:* (ED 777b).

emegende (*e-me-gen-de*) = *emey*; *kiçine emegende, çoñ turabı?* elbette küçük, yoksa büyük mü olacak?

emele = *emi ele* (*bkz. emi*).

emen = *emes* (*fakat yalnız I. şahıs için*); *alğan emen* almış değilim.

emerek küçük ev eşyaları, pılı pırtı, öte beri.

emes (*e-me-s*) değil (*olumsuz isim cümlesi yapar*); *al emes* o değil; *cakşı emes* iyi değil; *ceke gana bul emes* ya da *al gana emes* yalnız bu değil; *tokuz cıldan kem emes* dokuz seneden eksik değil; *anday emes bolso kerek* öyle değil olsa

⁴³¹ Bkz. açıklama 15. Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴³² Bkz. açıklama 2.

⁴³³ Bkz. açıklama 39. Çengel’e göre Oruzbayeva kelimeyi, *emki* < *emiki* < *emdigi* şeklinde açıklamıştır. (KTG 113).

⁴³⁴ Bkz. açıklama 40.

⁴³⁵ Bkz. açıklama 8.

gerektir; *kişi emes kişi söz emes sözdü süylöyt ats.* adam olmamış adam uygunsuz söz söyler. < ET *er-* (ED 193b) *-mez*.

emese (e-me-se) eğer öyle ise; o taktirde; meğer öyle imiş; aksi taktirde. < *ermez-er-ser*.

emestik *syf. emes*'ten; *teñ emestik* denk değıllik, müsavisizlik. < *emes+lik*⁴³⁶.

emet- (emne-et-) ne yapmak, nasıl davranmak.

emey (e+me+y) eğer değılse; *sen emey, kim ele?* sen değılsen kim olacak? (*muhakkak sen*); *meniki emey kimdiki?* benimki değıl de kiminki olacak? (*asıl benimdir*).

emgek I bingıldak, tepe damgası (*yeni doğmuş çocuklarda, başın tepesindeki kemiklerin yumuşak yeri*). < *emgek* (ED 159b).

emgek II 1. *fark.* çalışma, emek, iş, çaba, gayret; *koşumça emgek* 1) *eko.* ek iş; 2) ek ücret; *mildettüü emgek* iş yükümlülüğü; 2. (*emgek küñü ile aynı*) iş günü; ; ◇ *emgek siñirgen ya da emgek siñgen* haklı; saygıdeğer, çok değerli. < *emge:k* (ED 159a).

emgekçi emekçi, çalışan. < *emgek+çi*.

emgekčil çalışan. < *emgek+čil*⁴³⁷.

emgeksiz emeksiz, çabalamadan, çalışmadan. < ET *emge:k+siz* (ED 160b).

emekte- emeklemek (*çocuk hakkında*), dört ayak yürümek; *bala emektep kaldı* çocuk emeklemeye başladı (*belli bir yaşa geldi*); ◇ *emektegen çaşım bar* küçük çocuklarım var. < ET *emge:k+le-* (ED 160b).

emekten- *dön. emekte-*'den; emek sarfetmek; çalışmak; zahmete katlanmak. < ET *emgekle-n-* (ED 160b).

emekteş çalışma arkadaşı, mesai arkadaşı, emektaş. < *emgek+teş*⁴³⁸.

emgeşteştik emektaşlık, iş birliği. < *emekteş+tik*.

emgektik iş, emek. < *emgek+lik*.

emgektüü 1. çalışan, hamarat; 2. çok mahrumiyetlere katlanan; zulüm gören, mazlum, aşağılanmış, aciz. < *emgek+tüü*⁴³⁹ < *emgeklig* (ED 160a).

⁴³⁶ Bkz. açıklama 2.

⁴³⁷ Bkz. açıklama 20. Burada, insanlara özgü vasf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴³⁸ Bkz. açıklama 14.

⁴³⁹ Bkz. açıklama 8.

emgi = **emki**; *emgiçe ya da emgiçeki* 1) şimdiye kadar; bu zamana değin; 2) şimdi artık; *emgiçeki okumuştı azamat bolor ele* şimdi o artık okumuş bir delikanlı olurdu.

emgiçe, emgiçeki 1. bu ana kadar, bugüne kadar, bu zamana kadar; 2. şimdi, bu anda.

emgiz- = **emiz-** < ET *emüz-* < *emgiz-* (ED 165a).

emi şimdi; şu zamanda; *emgeçe* şimdiye kadar; bu zamana dek; *emi dağı emne kerek?* şimdi daha ne lazım?

emigrant göçmen, muhacir, mülteci.

emigrantsiya göçme, hicret; başka bir ülkeye sığınma.

emiki = **emki**. *emki* > *emiki* > *emdiği*.

emil (*folklorda*) dayanıklı bir ağaca verilen addır.

emil- *ed. em-*‘den; emilmek (*kadının göğsünden*). < *em-i-l-*.

emin erkin sözünün tekidir; *emin- erkin çaşa-* bolluk ve rahat içinde yaşamak.

emine = **emne**.

eminelik = **emnelik**.

eminelikten = **emnelikten**. neden; niçin; ne sebepten.

emiş I = **imiş**; *kulalı degen kuş emiş, tomoğolop almak kıyın iş emiş* (*tekerleme*) çaylak yırtıcı kuş imiş, ona kalpak giydirmek güç imiş; *emiş emiş söz köböydü* her türlü laflar, lakırdılar yayıldı, çoğaldı; *kelet dep emişten, uzun kulaktan ugam* duyduğum lakırdı ve yayıntılara bakılırsa, o gelmelidir. < ET *er-miş* (ED 193b).

emiş II *ışt. em-*‘den. < *em-i-ş*.

emiten daha şimdiden.

emiz- *et. em-*‘den; emzirmek, meme vermek (*örn. süt çocuğunu*). < ET *emüz-* < *emgiz-* (ED 165a).

emizdik **emzik**. < *emiz-dik*⁴⁴⁰ < ET *emiğ* (ED 158b).

emizdir- *et. emiz-*‘den; emdirmek (*meme, emzik*). < *emiz-dir-*.

emizgi = **emizdik**.

emizil- *ed. emiz-*‘den. < *emiz-il-*.

⁴⁴⁰ Kalıplaşmış geçmiş zaman partisip eki.

emiziş, emizüü iş. *emiz-*'den. < *emiz-i-ş, emiz-üü*⁴⁴¹.

emizüüçü emziren, meme veren. < *emizüü+çü*.

emki 1. şimdiki; 2. ilerdeki, gelecek, sonraki, önümüzdeki, sonradan gelen; *ayagi emki sanda* sonu gelecek sayıda. *emki* > *emiki* > *emdigi*.

emne, emine ad. sad. ne?, kim?, nasıl?; *emine deyt?* ne diyor?; *işin emne?* sana ne?; *bul eminesi?* neden böyle?, daha ne uydurdu?; *aytor, eminesi bolso da...* ne olursa olsun; *emine için?* ya da *emine dep?* niçin?, neden?; *emine sebepten?* ne sebepten?; *anda emineler cok!* onda neler neler yok!

emnele- "emne" demek (*bkz. emne*), hiç durmadan soru sormak. < *emne+le-*.

emnelik, eminelik syt. *emne, emine*'den. < *emne+lik*.

emnelikten, eminelikten niçin?, neden?, hangi sebepten? < ET *negülük* (ED 777a).

emotsiya duygu, his.

emotsiyalık duygulu, hisli, heyecanlı, hassas.

empirizm ampirizm (*bilginin yalnız deneyden çıktığını ileri süren felsefe sistemi*).

emşey- dişsiz görüntüye sahip olmak (*dişler döküldükten sonra alt çene öne doğru çıkık durduğundan*); *emşeygen kempir* dişsiz kocakarı, pepeleyen kocakarı.

emşiy- = **emşey-**.

emşiñ ağlamsama, ağlar gibi olma (*ya da* yapma), sızlanma; *emşiñ – emşiñ et-* ağlamsamak, ağlar gibi olmak, sızlanmak.

emşiñde- ağlamsamak, ağlar gibi olmak, sızlanmak; şimdi ağlayacak gibi durmak (*başl. kocakarılar hakkında*). < *emşiñ+de-*.

en I genişlik, en, açıklık; *eni bir metr* eni bir metredir; *eni – cenı cok* ölçüsüz, ölçülmez; kocaman; *oozunun eni menen koyo berip tildedı* gözünü yumdu, ağzını açtı; adamakıllı sövüp saydı. < ET *é:n* (ED 165b).

en II kulağa yapılan damga, im (*develer dışında bütün hayvanlarda*); *bakan en ya da solok en* kulağın ucunda uzunca yarık şeklinde yapılan damga, im; *oyuk en* damga çeşitlerinden biri. < ET *én* (ED 167a).

en III sıracı (*daha çok boyunda görülen lenf boğumlarının süreğenyangısı*).

⁴⁴¹ ET *-ğu/-gü* nadiren *-qu/-kü*: fail ismi, soyut isimler, alet isimleri vs.; sık sık da sıfat yapar (ETG 2000: §115).

en IV hayalar, yumurtalar (*başl. ufak hayvanlarda*).

en V *kırgız en* *Isk.ağ. esk. anne*.

ençi 1. mirastan hisse ya da mirası bölme (*örn. mal varlığını eşler arasında*) ya da oğullara paylaştırma; hak edilen, verilmesi lazım olan pay, hisse; *tört ençi kıldı* dört kısıma ayırdı, böldü; *ençisin berüü kerek* 1) hissesini vermeli; 2) hak ettiğini vermeli; 2. *mec.* hisse, pay, kısım; *cer ökmöt ençisine ötkön* toprak hükümet mülküne geçmiş; *cer ençi* miras, malikâne.

ençikte- herkesin hakkını vermek üzere hisselerle bölmek. < *ençi+k-te-*.

ençile- birisinin hissesini ayırmak, birine tahsis etmek, ithaf etmek; *birinci mayga ençilep* bir mayısa ithaf ederek; 2. miras hakkına sahip olmak. < *ençi+le-*.

ençileş 1. miras ortağı, varis; mirastan kendi hissesini alan; 2. *mec.* mirastan hissesini alan ortak. < *ençile-ş-*.

ençilet- *et. ençile-*‘den. < *ençile-t-*.

ençilik *gün.* = *mençiktüü*. < *ençi+lik*.

ençilüü hissedar; *◇ ençülüü at dil.* özel isim. < *ençi+lüü*⁴⁴² < *ençi+lig*.

ende- kırışıklarını düzeltmek için çekmek (*kumaşı, elbiseyi*); *ak cooluğum endedim folk.* beyaz başörtümü düzeltiltim. < *en+le-*.

endekey gamsız, tasasız, kaygısız, avare; *een talaa, erkin too arasında endekey cürö bergen* geniş sahrada, serbest dağlarda avare dolaşıyordu.

endeş diğerleriyle aynı damgaya sahip olan (*hayvanlar hakkında*); *endeş koy* aynı damgaya sahip olan koyunlar. < *én+deş*⁴⁴³.

endeş- *işt. ende-*‘den. < *ende-ş-*.

endeşe *İr. gün.* düşünce, fikir, düşünceye dalma; düşünme. < *İr. اندیشه endîşe* (PED 110a).

endeştir- *et. endeş-*‘ten; birkaç tane kumaş parçasını birbiri üzerine enleri eşit olacak şekilde koymak, kumaşların enlerini karşılaştırmak. < *endeş-tir-*.

endeştirüü *iş. endeştir-*‘den. < *endeştir-üü*⁴⁴⁴ < *endeştir-ig*.

endey: *endeyinen ıdırap keyiptir* (*elbise*) dikiş yerlerinden sökülümü; *endeyinen ketti* bakımsız, hamisiz kaldı (*örn. öksüz hakkında*); *endey köynök alıp keldim*

⁴⁴² Bkz. açıklama 8.

⁴⁴³ Bkz. açıklama 14.

⁴⁴⁴ Bkz. açıklama 7.

elbise için bir kumaş parçası getirdim; **endey etek** 1) yukarıdan aşağıya kadar yırtmaçlı (*elbise, gömlek hakkında*); 2) *mec.* (*kadın hakkında*) pasaklı, çapaçul, savruk, dağınık; **endey ayant** geniş, engin meydan.

endi = emi.

endigi = emki.

endik 1. allık (*Güney Kırgızlarda ise ilaç hazırlamakta kullanılan bitki*); 2. ruj; **endi – upa** ruj ve allık, kozmetik ürünlerin tümü; **eri süybös katınga endi – upa ne payda? ats.** kocası tarafından seilmeyen kadına ruj–allık fayda etmez. < ET **eylik** (ED 185a).

endire- 1. gevşemek, rehavet basmak; hoş bir gevşeklik hissetmek; hafif tertip ve hoş bir sarhoşluk durumunda bulunmak, çakır keyif olmak; **kımız içip alıp endirep kaldı** kımız içerek çakır keyif oldu; 2. *mec.* kaybolmak, kaybetmek, şaşırmak, şaşalamak; **emine kuların, özün kayda koyorun bilbey, endireyt** afalladı ve ne yapacağını, kendini nereye koyacağını (nereye gideceğini) bilemedi.

endiret- *et. endire-*‘den. < *endire-t-*.

endöö = endekey.

endöölö- birbirinden ayrılmak; şuraya buraya da ğılmak.

endöölöş- *işt. endöölö-*‘den.

endöölöt- *et. endöölö-*‘den.

endüü enli, geniş. < *en+düü*⁴⁴⁵ < *é:n+lig*.

endүүлүк enlilik, genişlik. < *endüü+lük*⁴⁴⁶ < *é:nlig+lik*.

ene 1. ana, anne; **tuugan ene** öz anne; **tutulgan ene ya da tutungan ene** anne yerine olan; **tuubasa da, tutungan enem** öz annem değilse de o benim annemdir (*ben onu anne biliyorum*); **tuugan eneñ men edim, tutungan eneñ Akkanış folk.** öz annen bendim, anne saydığın kadın ise Akkanış’tır; **çoñ ene** baba tarafından büyükanne, babaanne; **körgön ene** bkz. **kör-** III; 2. *kuz.* (*birçok ağızda*) babaanne (*baba tarafından*); 3. *gün.* (*karş. ana I 1*) kaynana, kayın valide; 4. *mec.* çikit (*bkz.*) oyununda kullanılan değnek; ◇ **enemdi alayın!** (*bir*

⁴⁴⁵ Bkz. açıklama 8.

⁴⁴⁶ Bkz. açıklama 2.

yemin etme tabiridir) annemle evleneyim!, lanet olayım! < ET **ana** (ED 169a);

Kırg. **ene**, **eney** “dedenin veya ninenin annesi; *mec.* dişi ayı (LI 120).

ene- *sadece olumsuz ifadede.* dikkat etmek, dikkatini yöneltmek, farkında olmak.

eneçi, **eneçil** annesiyle yahut üvey annesiyle cinsel ilişkisi olan çocuk. <

ene+çil⁴⁴⁷.

enek = en IV.

eneke annecik (*annenin şefkat dolu ve saygılı ifadesi*). < **ene+ke**⁴⁴⁸.

enekebay bkz. bay I 8.

eneketay = **eneke tay** (bkz. **tay II**).

eneleş 1. kardeş, aynı anadan; 2. sütü. < **ana+daş**.

enelik I analık, annelik. < **ene+lik**⁴⁴⁹.

enelik II ana, anne; anne gibi.

enelüü analı, anası bulunan; **enelüü cetim** annesi olan öksüz (*ör. bkz. ataluu*).

< **ene+lüü**⁴⁵⁰ < **ana+lüg**.

energetik enerji uzmanı.

energetika enerji ilmi.

energetikalık enerji(si).

energiya enerji.

enesin- *benz. ene I* den; analık taslamak; **enesinip söz aytsam folk.** anne gibi söz söylersem. < **ana+si**⁴⁵¹ -n-.

enetalak Kırg.-İr. (*nadiren*) küfür, tahkir edici söz (*harf.* boşanmış, dul anne).

enöö dalgın, dikkatsiz; ağzı açık, alık, bön; sünepe, uyuşuk, beceriksiz; enayi, kalın kafalı, beyinsiz, kafasız, aptal.

enöölük dalgınlık, dikkatsizlik; alıklık, bönlük; enayilik, kalın kafalılık, aptallık.

ensiz dar, ensiz (*örn. dokumalar*). < **en+siz** < **é:n+siz**.

ensizdik darlık, ensizlik, sınırlılık < **ensiz+dik**⁴⁵² < **é:nsiz+lik**.

entele- şaşkın bir hale düşmek, şaşırmak; afallamak, telaş göstermek.

⁴⁴⁷ Bkz. açıklama 15. Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴⁴⁸ Bkz. açıklama 41.

⁴⁴⁹ Bkz. açıklama 2.

⁴⁵⁰ Bkz. açıklama 8.

⁴⁵¹ Bkz. açıklama 37.

entelet- *et. entele-*‘den. < *entele-t-*.

entelöö *iş. entele-*‘den. < *entele-gü*⁴⁵³.

enteñde- acele ve şaşkın hareketler yapmak, sinirli bir şekilde koşuşmak, telaşla hareket etmek.

enteñdet- *et. enteñde-*‘den. < *enteñde-t-*.

entik- ağır ağır solumak, zor nefes almak, nefes darlığı çekmek.

entiktir- *et. entik-*‘ten. < *entik-tir-*.

entsiklopediya ansiklopedi.

eñ I pek, çok, en; *eñ cakşı*: en iyi; ; *ele caman* çok fena, en berbat; *eñ ele kıyın* en güç; *eñ ele akmak* en ahmak; *eñ murunku* en eski; çoktanka; *eñ kur degende ya da eñ cok degende* hiç olmazsa, en azı, en fenası düşünülürse dahi; *eñ bolbogondo ya da eñ bolboso* hiç olmazsa. < ET *eñ* (ED 166a).

eñ II: *eñ-zeñ ya da eñ-señ* yarı baygın bir durum; *eñ-zeñ bolup tura albay, kayta oturup kaldı başı* döndü, kalkamadı ve tekrar oturdu.

eñ- eğilerek *ya da* inerek yere dokunmak (*atlı ve bazı yırtıcı kuşlar hakkında*); *eñip al-* yerden bir şeyi elle kapmak (*atlı hakkında*); pençesiyle kapmak (*yırtıcı kuş hakkında*). < ET *eg-* (ED 99b), *eñ-* (ED 168b).

eñceger sırtı hafifçe kamburlaşmış, kamburu çıkmış olan (kambur, güç belirtisi kabul edilir).

eñcegey = **eñceger**.

eñcer kısa boylu ve kamburu çıkık (güçlü).

eñdir- *et. eñ-*‘den; *tıyın eñdir-* atlının eğilerek yerde duran parayı almaya çalıştığı oyunu düzenlemek. < *eñ-dir-*.

eñdirüü- *iş. eñdir-*‘den. < *eñdir-üü*⁴⁵⁴.

eñceçer = **eñgeçer**.

eñgezer: *eñgezerdey* kocaman, büyük.

eñgi: *eñgi-deñgi* sersem kafayla.

eñgil: *eñgil-deñgil oy oylop folk*. şüphe içinde kalmak, türlü tahminler yapmak.

⁴⁵² Bkz. açıklama 2.

⁴⁵³ Bkz. açıklama 40.

⁴⁵⁴ Bkz. açıklama 7.

eñgir: *eñgir-deñgir* = *eñgil-deñgil* (bkz. *eñgil*).

eñgire- acı acı ağlamak; derdini dökmek. < ET *añra:- /ıñra:-* (ED 189b).

eñgireş- *işt. eñgire-*‘den. < *eñgire-ş-* < ET *añraş- /ıñraş-* (ED 189b).

eñgiret- *et. eñgire-*‘den. < *eñgire-t-* < ET *añrat- /ıñrat-* (ED 189b).

eñil- *dön.-ed. eñ-*‘den; eğilmek; *eñilip eşik açtı folk.* eğilerek kapı açtı; *eñilip kara-* aşağı bakmak, eğilerek bakmak. < ET *egil-* (ED 106b).

eñilçek liken (*taşlar üzerinde yetişir ve boya yapımında kullanılır*).

eñilçektüü likenle kaplanmış, likenle örtülü. < *eñilçek+tüü*⁴⁵⁵ < *eñilçek+lig*.

eñiliş *iş. eñil-*‘den. < *eñil-i-ş* < *egil-i-ş*.

eñilt *et. eñil-*‘den. < *eñil-t-* < ET *egtür-* (ED 104a).

eñirekey 1. burun kanatları kabarık olan adam; 2. *mec.* azgın, yırtıcı, acımasız, gaddar.

eñireñde- 1. burun kanatlarını şişirmek; 2. *mec.* çok heyecanlı olmak, aşırı derecede coşmak; *eñireñdep kuban-* aşırı derecede sevinmek.

eñireñdeş- *işt. eñireñde-*‘den. < *eñireñde-ş-*.

eñireñdet- *et. eñireñde-*‘den; *munuñdu eñireñdetpey alıp ketçi* şunu yakala da götür ki gürültü patırtı yapmasın! < *eñireñde-t-*.

eñirey- 1. burun kanatları şişkin insan şeklinde olmak; 2. *mec.* kin beslemek, hırslanmak.

eñireyt- *et. eñirey-*‘den. < *eñirey-t-*.

eñiş I yokuş, iniş (*dağ eteği*). < *éniş* (ED 191a) < *én-i-ş*.

eñiş II *gün.* 1. beş metreye denk uzunluk ölçüsü; 2. beş metrelik kumaş.

eñiş III *iş. eñ-*‘den; 1. atlıların birbirlerini çekerek attan düşürmeye çalıştıkları bir yarışır; 2. atlının yerde duran parayı almaya çalıştığı bir çeşit yarış, at cambazlığı. < *eñ-i-ş*.

eñiş- (*atlı yarışları hakkında*) birbirini iterek attan düşürmeye çalışmak. < *éniş-* (ED 191a). < *eñ-i-ş-*.

eñişme, eñişmek *gün. tar.* = **eñiş III** (*günümüzde bu spor türüyle karşılaşılmaz*).

eñişte- 1. dağ yamacı boyunca inmek; 2. (*kuşlar hakkında*) meyilli hat boyunca aşağıya doğru inmek, alçalmak.

⁴⁵⁵ Bkz. açıklama 7.

eñiştet- *et. eñište-*‘den. < *énište-t-*.

eñiştöö *iş. eñište-*‘den. < *eñište-gü*⁴⁵⁶.

eñişüü *iş. eñiş-*‘ten. < *eñiş-üü*⁴⁵⁷ < *eñiş-ig*.

eñke 1. dağ koyununun aşığı (*bkz. çükö*); 2. *gün.* dağ koyununun *ya da* karacasının aşık kemiğiyle oynanan bir oyun; 3. *mec.* ahmak, aptal, salak; ◇ *eñke atkanday bolot* insana büyük bir zevk veriyor; *eñkesin kesti* bütün imkanlarından mahrum etti, onu tamamen dermansız bitap bir hale düşürdü. < *aşuk* (ED 259a).

eñkeñ: *eñkeñ- eñkeñ bas-* azametle, çalımla, kibirle, çekinmeden hareket etmek, yürümek.

eñkey- 1. kıvrılmak, bükülmek, eğilmek; *üç cıgaçtan bek da, kan da eñkeyip ötöt bilmece* üç değnek arasından bey de han da eğilerek geçer (*cevap bosogo tayak* - keçe evin kapısı); 2. (*atlı hakkında*) ileriye doğru eğilmek (*çok hızlı giderken ya da dörtnele koşmaya niyetlenirken*). < ET *egil-* (ED 106b).

eñkeyiş = **eñiş I.** < ET *éniş* (ED 191a).

eñkeyiş- *işt. eñkey-*‘den. < *eñkey-i-ş-* < ET *éniş-* (ED 191a).

eñkeyişte- 1. aşağıya inmek, yere inmek; 2. *mec.* azalmak, küçülmek, eksilmek. < *eñkeyiş-te-*.

eñkeyt- *et. eñkey-*‘den; 1. kıvrırmak, eğmek, meylettirmek; 2. *mec.* yenmek, mağlup etmek; üstün gelmek, galip gelmek. < *eñkey-t-*.

eñkilçek I = **eñilçek.**

eñkilçek II *Çuy.ağ.* kafes şeklinde, kalbur gibi duvar.

eñkilde- acele ederek koşmak, hızla kaçmak; biçimsiz bir şekilde sıçramak (*örn. inek hakkında*).

eñkildet- *et. eñkilde-*‘den. < *eñkilde-t-*.

eñküü iniş, meyil, şev, yamaç.

eñrekey = engirekey.

⁴⁵⁶ *Bkz. açıklama 40.*

⁴⁵⁷ *Bkz. açıklama 7.*

eñse I: *eñsesin kes-* güçsüz bırakmak, hükmü altına almak; *ebin tapkan eki içet, eñsesi katkan bir içet ats.* kolayını bulan iki defa yer, beceriksiz ise yalnız bir defa.

eñse II *esk.* keçe çadırın kapısının üst kirişi.

eñse- şiddetle arzu etmek; *kımızdı eñsedim* kımızı özledim, şiddetli bir şekilde kımız içmek istemek. < ET *énse:-* (ED 191a).

eñsegiç tutkuyla, coşkunklukla, çılgınca isteyen. < *eñse-giç*⁴⁵⁸.

eñsen- *dön. eñse-*‘den; *nadiren* = *eñse-*. < *eñse-n-*.

eñset- *et. eñse-*‘den; şiddetli arzu uyandırmak; hoş bir şeyi hatırlatmak ve onu bir kere daha tatmak arzusu uyandırmak. < *eñse-t-*.

eñsetüü *iş. eñset-*‘den. < *eñset-üü*⁴⁵⁹.

eñsöö *iş. eñse-*‘den; şiddetli arzu. < *eñse-gü*⁴⁶⁰.

eñşegey = *eñçeger*.

eñşeñde- (*yaşlı insanlar hakkında*) kurumuş olmak, zayıf, çelimsiz olmak.

eñşer- küçültmek, azaltmak, eksiltmek, kısmak; büyük zarara uğratmak; *it etegimdi eñşerip saldı* köpek eteğimin bir parçasını çekip kopardı.

eñşeril- *ed. eñşer-*‘den; *üydün bir cagı eñşerilip kaldı* (eşyasının önemli bir kısmı çıkarıldıktan sonra) evin içi boş kaldı; *◇ kün keç beşimge eñşerildi* güneş ikindiye doğru uzaklaştı; *tolkundar, carga kagılıp, kayta eñşerildi* dalgalar dik kıyıya çarparak geri çekildi. < *eñşer-i-l-*.

eñşerilt- *et. eñşeril-*‘den; *kabagın eñşeriltti* göz kapaklarını indirdi; somurttu. < *eñşeril-t-*.

eñşey- kuvvetten düşmek; zayıflamak, zayıf düşmek; yıpranmak, bitmek, dermanı kalmamak, bitkin bir halde bulunmak.

eñter- çevirmek, döndürmek; yana doğru devirmek.

eñüü *iş. eñ-*‘den. < *eñ-üü*⁴⁶¹.

ep I 1. akıllıca, zekice, ustaca, beceriklice; rahatça, sakın sakın; *bul aytkanıñ ep* bu dediğin makuldür; *makul bolot ep folk.* makul olur, uygun olur; *ebi kelgen*

⁴⁵⁸ Bkz. açıklama 5. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴⁵⁹ Bkz. açıklama 7.

⁴⁶⁰ Bkz. açıklama 40.

⁴⁶¹ Bkz. açıklama 7.

uçurlardan baydalanışat müsait andan istifade ediyorlar; *ebi çok köp* gayet çok, hesapsız; *ep keltir-* ya da *ep keliştir-* düzeltmek, yoluna koymak, uygunlaştırmak; *narı sürüşüp, beri sürüşüp sodasın ep keltire albadı* öteye başvurdular, beriye başvurdular fakat ticaretlerini bir türlü yoluna koyamadılar; **2.** mantıklı gerekçe, makul neden; *ebi çok çoñ* aşırı büyük; **3.** ahenkli, düzenli; *epten acıra-* ya da *epten ket-* yıkılmak, kurumak; *eer ebinen acıragan* eyer kurudu; *ep kıy-* bkz. *kıy-* IV.

ep II e ile başlayan kelimeyi kuvvetlendirir. < ET *ap/ep* (ED 3a).

ep III = **lep III**.

epçi (*kuralsız ıpça*) *epçi cak ya da epçi tarap* keçe evin (*kapıdan sağ tarafına düşen*) kadınlar kısmı (*haremlik*).

epçil mahir; çevik, atik; becerikli; düzenbaz, kurnaz; *epçil eki içet ats.* işini uydurmasını bilen iki defa yer. < *ep+çil*⁴⁶².

epçildik beceriklilik, ustalık; çeviklik, atiklik; hilekarlık, kurnazlık. < *epçil+dik*⁴⁶³.

epeen bkz. **ep II**.

epeñde- çevik ve seri hareketler yapmak (*kısa boylu çevik insan hakkında*). < *é:vil-* (ED 10a).

epeñdeş- *işt. epeñde-*‘den. < *epeñde-ş-*.

epey: *kotur epey* küçük bir kuşun adıdır.

epey- küçük olmak; *anda-sanda kotur alaçıktar epeyet* şurada burada küçük alaçuklar (salaşlar) dikili görünüyordu.

epeyt- *et. epey- II*‘den. < *epey-t-*.

epidemiya salgın hastalık, epidemi.

epigraf epigraf (*bir yapının ne olduğu, hangi tarihte inşa edildiği vb. özelliklerini belirten yazı*).

epigramma epigram, hicivli şiir, iğneli söz.

⁴⁶² Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁴⁶³ Bkz. açıklama 2.

epilde- 1. becerikli ve lütfekar olmak, iyiliksever olmak; *epildep, astı üstüñö tüşö kalat* senin hoşuna gitmek için kırılıp büzülüyor; 2. *mec.* (rüzgar hakkında) hafif ve tatlı olmak; *epildeggen erke cel* hoş, hafif rüzgar; esin.

epildeş *iş.* *epilde-*‘den. < *epilde-ş.*

epildeş- *işt.* *epilde-*‘den. < *epilde-ş-*.

epildet- *et.* *epilde-*‘den. < *epilde-t-*.

epilepsiya sara hastalığı, epilepsi.

epileptik saralı, epileptik.

epilog yaz. hatime, son söz.

epir *epir-epir* (karş. *nepir*) ne bir.

epitet epitet.

epitsentr *jeoloji* episantr (*deprem dalgalarının yeryüzündeki orta yeri*).

epizod yaz. epizod (*bir şiirde, romanda vb. ana konuya bağlı ikinci dereceden olay*).

epizodduk yaz. arasıra olan, zaman zaman olan.

epizootiya epizooti (*hayvanlar arasında geçici olarak çıkan salgın*).

epkry- = *ep kıy-* (bkz. *kıy-* IV).

epkin 1. herhangi bir şeyden çıkan kuvvet; *epkininen ele cıgıldım* o bana dokununca ben düştüm; *toklundun epkini menen cer solk etkendey bolot* dalgaların çarpmasından yer sanki titrer gibi oluyor; *meşten epkin üydüñ çar tarabına kalay aras urdu:* sobadan sıcaklık bütün odaya da gıldı; 2. hız, sürat, çabukluk, çeviklik, atıklık; *cürüşün bul epkininde col bat ele bütö turgan* bu gibi bir süratle yol çabuk biter; 3. *mec.* (*şamaldıñ epkini ile aynıdır*) şiddetli rüzgar; *şamaldıñ epkini tiydi ya da şamaldıñ epkini urdu* rüzgârın kuvveti dokundu (*Kırgızların eski inanışına göre, bundan her nevi fele hastalıkları ortaya çıkmaktadır*).

epkinçi *esk.* = *udarnik*. < *epkin+çi*.

epkinde- kolay ve çabuk hareket etmek; *epkindep boz corgodo kele catkan* boz yorga üzerinde hızla gidiyordu. < *epkin+de-*.

epkindel- *dön.* *epkinde-*‘den. < *epkinde-l-*.

epkindet- *et. epkinde-*‘den; hızını artırmak, hızlandırmak; kuvvetlendirmek, şiddetlendirmek. < *epkinde-t-*.

epkindüü 1. kuvvet fişkırın, enerji saçan; 2. işi gayretle ve süratle yapan; 3. öncü, öncülük; 4. *esk.* = **udarnik**.

epopeya *epope (ulusların oluşum çağlarında söylene söylene gelişen koşuk, olağanüstü ve çok uzun yiğitlik öyküleri, destan).*

epos *destan.*

epsiz 1. rahat olmayan, rahatsız, kullanışsız; 2. çevik olmayan, hantal, ağırkanlı; beceriksiz, mıymıntı; 3. çok, pek, gayet; *epsiz muktı* gayet dayanıklı, çok sağlam; *epsiz çoñ* çok büyük; 4. hesapsız, sayısız, haddi hesabı yok, pek çok; *elüü töögö mal alıp, epsiz kümüş, zar alıp folk.* elli deveye mal yükleterek, hesapsız altın gümüş alarak. < *ep+siz*.

epte- 1. bir şekilde idare etmek; kolayını bulmak; bir işi ustalıkla, usulüyle yapmak; *eptep ayt-* maksada uygun bir tarzda ve akıllıca söylemek; *erden erdin nesi artık? eptep aytkan sözü artık ats.* bir yiğit diğerinden ne ile üstündür? Olsa olsa makul tarzda söylenen sözüyle üstündür; *eptep-aldap* hile ve kurnazlıklara başvurarak; 2. zamkla yapıştırmak, tutkallamak; bağlamak, birleştirmek; tashih etmek, düzeltmek; 3. *mec.* onaylamak, rıza göstermek.

eptekey *usta, çevik, becerikli.* < *epte-key*⁴⁶⁴.

eptel- *ed. epte-*‘den. < *ep-te-l-*.

epteliş- *işt. eptel-*‘den. < *ep-te-l-i-ş-*.

epteme *yarım yamalak, gelişigüzel yapma.* < *ep-te-me*.

eptemelik *baştan savma, üstünkörü yapma eğilimi; mec. zanaatkarlık, elişi.* < *ep-te-me+lik*.

epten- *dön. epte-*‘den; yerleşmek; yapmaya hazır olmak. < *ep-te-n-*.

epteş *iş. epte-*‘den. < *ep-te-ş-*.

epteş- *işt. epte-*‘den. < *ep-te-ş-*.

epteştir- *et. epteş-*‘ten; 1. sıraya koymak, düzeltmek; yoluna koymak; halletmek; barıştırmak, uzlaştırmak; onaylamak, rıza göstermek; 2. yapıştırmak; bir şeyi diğerine uydurmak; düzenlemek, bir araya getirmek, düzenlemek. < *ep-teş-tir-*.

⁴⁶⁴ Bkz. açıklama 17.

epteştirüü- iş. *epteştir-*‘den. < *epteştir-üü*⁴⁶⁵ < *epteştir-ig*.

epteşüü iş. *epteş-*‘ten; 1. barışma, barıştırma, uzlaşma, uzlaştırma, ara bulma; 2. anlaşma, uyuşma, söz birliği etme. < *epteş-üü*⁴⁶⁶ < *epteş-ig*.

eptet- et. *epte-*‘den. < *epte-t-*.

eptöö iş. *epte-*‘den. < *epte-gü*⁴⁶⁷.

eptüü 1. becerikli çevik; hazırcevap, zihni çevik; icat edici, bulucu, buluş yeteneği yüksek; *eptü cigit* becerikli, açığöz delikanlı; 2. elverişli, makbul, yerine getirmek için uygun; *eptüü kız* çeyizsiz kız (ki böylesini ele geçirmek kolay olur; bkz. *kaliñ u*); *konokko eptüü kozu* kötü kuzu (harf. misafirlere yarayacak kadar kuzu). < *ep+tüü*⁴⁶⁸ < *ep+lig*.

eptüülö- özenle yapmak; düzeltmek, tamir etmek; tanzim etmek, yoluna koymak; yolunu bulmak; bir şekilde elinde tutmak. < *eptüü+lö*⁴⁶⁹.

eptüülük beceriklilik, ustalık, hünerlilik, çeviklik; hazırcevaplık, zihin çevikliği, pratik olma; dakiklik, dikkatlilik, itina. < *eptüü+lük*⁴⁷⁰.

eptüüsün- benz. *eptüü*‘den; becerikli ve açığöz görünmeye çalışmak. < *eptüü+sü-n-*.

er 1. koca, eş; erkek; *erden çık-* kocasından ayrılmak, kocadan boşanmak; *katın erden çıksa da, elden çıkpayt ats.* esk. kadın kocasından boşanabilir ancak onun soyundan ayrılıp gidemez; *er cak* keçe evin (kapıdan sol tarafa düşen) erkekler kısmı; 2. yetişkin, ergin, olgun; *er cet-* erkeklik çağına ermek, bulûğa ermek; 3. kahraman, bahadır, yiğit. < ET *er* (ED 192a).

eram İr. *Tien.ağ.* kefen, örtü.

erbelekte- = *erbeñde-*.

erbeleñde- = *erbeñde-*.

erbeñde- (karş. *arbañda-*) yürümek, kımıldanmak (*küçük bir şey hakkında ya da uzakta bulunan ve ona küçük görünen şey hakkında; zayıf ve sıksa hakkında*); *kolu – butu sınıp ketçüdüy erbeñdep cüröt* sıksa adamın ince kolları ve

⁴⁶⁵ Bkz. açıklama 7.

⁴⁶⁶ Bkz. açıklama 7.

⁴⁶⁷ Bkz. açıklama 40.

⁴⁶⁸ Bkz. açıklama 8.

⁴⁶⁹ Bkz. açıklama 4.

⁴⁷⁰ Bkz. açıklama 2.

bacakları kırılacak gibi duruyor; *mal arasında erbeñdep, malçı körünöt* hayvan sürüsü arasında uğraşmakta olan çoban görünüyor; *sakalı erbeñdeyt* (küçük) sakalı kımıldıyor.

erbeñdeş- *işt. erbeñde-*‘den. < *erbeñde-ş-*.

erbeñdet- *et. erbeñde-*‘den. < *erbeñde-t-*.

erbey- göze görünür olmak (*herhangi bir küçük nesne hakkında*); *erbeygen bir karaan turat* bir karaltı gözüküp duruyor; *erbeygen bala* küçük çocuk.

erbeyt- *et. erbey-*‘den. < *erbey-t-*.

erçilik = **erdik**.

erde- *nediren* erkek gibi davranmak, metanet göstermek.

erdem I **erden** *Tien. ağ. bkz. cambı 3.*

erdem II yiğitlik, yüreklilik, cesaret, mertlik, erkeklik. < ET *erdem* (ED 206a).

erdemsi- *benz. erdem II*‘den; kendini yiğit gibi göstermeye çalışmak, kabadayılık taslamak; kendine cesaret vermek. < *erdem+si*⁴⁷¹.

erdemsin- *dön. erdemsin-*‘den; = **erdemsi-**.

erden I = **erdem I**, *cambı 3.*

erden II = **erdöön**.

erden- yasal bir evliliği olmadığı halde kendini evli kabul etmek. < ET *erlen-* (ED 230b).

erdeñde- = **edireñde-**.

erdensin- = **erensi-**.

erdi I: *erdi – katın bkz. er 1.*

erdi II *bkz. erin I.*

erdik 1. erkeklik, mertlik, kahramanlık, yiğitlik, yüreklilik, cesaret; *nayza saymak erdikten, at coorutmak terdikten ats.* süngü saçmak erkeklikten, atın yağı ise eyerden; 2. kahramanlık, yiğitlik, yararlılık. < ET *erlik* (ED 229a) < *er+dik*⁴⁷².

erdöö kenarları (*örn. fincanın, bardağın*); *tuuraganda tabaktın erdöösünön boldu* eti doğradıklarında tabağın kenarlarına kadar doldu; *erdöösünön çıkara kuy-* kenarlarına kadar doldurmak.

⁴⁷¹ Bkz. açıklama 37.

⁴⁷² Bkz. açıklama 2.

erdöön = **erdöö**.

erdüü kocalı, kocası olan; **erdüü-katın** evli kadın. < **er+düü**⁴⁷³ < **er+lig**.

ere *sere III* ile ikileme oluşturur; **tañdın ere-seresinde** şafak daha henüz sökmüşken.

erece *İr.* 1. doğramacıların ve marangozların kenar çizgilerini belirlemelerine yardım eden bağ, kaytan, sicim; 2. kural, kaide, prensip; **orfografiya ereceleri** yazı kuralları; 3. *tar.* alışılmış kurallar koyma.

ereçe *gün.* (*karş.* **ereşen**).

ereen (*karş.* **eröön**) çok kötü; can sıkıcı, müstehcen, yakışsız, uygunsuz, rezil, utanç verici; **ereen-töröönü çok cürö beret** kimseye ve hiçbir şeye aldırmandan geziyor, dolaşıyor.

ereerke- = **ererke-**.

eregiş tartışma, münakaşa, çekişme, ağız dalaşı, kavga; saçmalık, münasebetsizlik.

eregiş- tartışmak, münakaşa etmek, çekişmek, kavga etmek; rekabet etmek.

eregişçek tartışmaya niyetli, çekişmeye hevesli, rekabete meyilli. < **eregiş-çek**⁴⁷⁴.

eregiştir- *et.* **eregiş-**'ten. < **eregiş-tir-**.

eregişüü *iş.* **eregiş-**'ten; rekabet, yarışma; tartışma, çekişme. < **eregiş-üü**⁴⁷⁵ < **eregiş-ig**.

eregişüüçülük *synt.* **eregişüü**'den; yarışma, rekabet, çekişme.

erel- *gün.* bir şeye ümit bağlamak.

eren I kuvvetli, mert, kahraman, yiğit; **◇ kayberen (kayp eren)** (*domuz dışında*) *eti yenebilen bütün yabanî hayvanların genel adıdır*. < ET **eren** (ED 232b).

eren II = **een**.

erençe: **erençe ton** (destanda) ince, zarif, hafif sabahlık.

erendik 1. yiğitlik, alplik, mertlik, erkeklik, kahramanlık; 2. sperm, meni. < **eren+dik**⁴⁷⁶.

⁴⁷³ Bkz. açıklama 8.

⁴⁷⁴ Bkz. açıklama 27.

⁴⁷⁵ Bkz. açıklama 7.

⁴⁷⁶ Bkz. açıklama 2.

erensi- *benz. eren I*; kendini yiğit gibi göstermek; kabadayılık taslamak.
< **eren+si**⁴⁷⁷.

ereñde- kurumlanmak, çalım satmak, havalara girmek, caka satmak.

ererke- 1. bir şeyden tat almak, bir şeyin tadını çıkarmak; hoşlanmak, bolluk içinde yaşamak, rahatına bakmak; 2. aşırı gücenmek, gönlü kırılmak; hakarete uğradığını hissetmek.

ererken- *dön. ererke-*'den; = **ererke-**. < **ererke-n-**.

erese = **ereşen**.

erese = **ereşen**.

ereşen (*erkek çocuk, yeniyetme delikanlı hakkında*); büyümüş, olgunlaşmış; **ereşen tart-** erkeklik çağına ulaşmak, olgunlaşmak, gelişmek.

ereze = **erece 3**.

ergeceel, ergecel, ergeceli cüce, bodur, bücür; ufacık, mini mini.

ergeçek *gün.* = **ergilçek**.

ergençek *Çatk.ağ.* = **ergilçek**.

ergeş- *gün.* = **eerçi-**.

ergeştir- *gün.* = **eerçit-**.

ergi- 1. heyecanlanmak, sinirlenmek; endişe ile koşuşmak, telaşla şuraya buraya koşmak; sıçramak; atlamak; zıplamak; **cürök ergiyt** kalp sevinçle çarpıyor; 2. ilham almak, ilham duymak, coşmak, esinlenmek; 3. *mec.* azmak, kudurmak, köpürmek; hat hudut bilmemek.

ergište-, ergişte- 1. gücünün yükseldiğini hissetmek; ilham gelmek, heyecanlanmak; 2. aşırı heyecana düşmek.

ergilçek (*karş. kaalga, eşik*) keçe evin kapısındaki ek merdiven.

ergin: *ergin eşik Tien.ağ.* = **ergilçek**.

erginöör *Çuy.ağ.* = **ergüül**.

ergit- *et. ergi-*'den. < **ergi-t-**.

ergul 1. yiğit, babayiğit, koç yiğit; 2. *olm.* açıkgöz, kurnaz, hilekar, madrabaz.

ergüü *iş. ergi-*'den; ilham, esin, şevk, heyecan. < **ergi-gü**⁴⁷⁸.

⁴⁷⁷ Bkz. açıklama 37.

⁴⁷⁸ Bkz. açıklama 40.

ergüül şakakla elmacık kemiğinin birleşim yeri, eklemi.

eri- 1. erimek, çözülmek; 2. *mec.* (*çocuk hakkında*) ağlamaktan tıkanmak, nefes alamamak, boğulur gibi olmak; *bala erip kaldı* çocuk ağlamaktan tılandı; 3. *mec.* zevk duymak, hazdan donup kalmak; *cürök eriyt* kalp sıkılıyor. < ET *ergür-* (ED 227a).

erigiç (metal, maden hakkında) eriyebilir, erir. < *eri-giç*⁴⁷⁹.

erigis, erigisiz 1. erimeyen, çözülme; erimez, çözülmez; 2. *mec.* (dert, sıkıntı, can sıkıntısı hakkında) kaçınılmaz, mudader, zaruri.

erik = erk.

erik- 1. can sıkılmak; 2. üşenmek, tembellik etmek, iş yapmamak. < ET *irik- (?érik-)* (ED 226a).

erikçeel = erinçeeek.

eriksiz = erksiz.

eriktir- *et. erik-*‘ten.

erin dudak; *erdi* (bazen *erni ya da erini* ve *kuralsız eerd*) onun dudağı; *erdiñ çüyrüp koyduñ* tiksinererek dudak büktün; *erdi erdine cukpay (ya da tiybey) ebireşmekte* dudakları dudaklarına ilişmeden çene çalmaktadırlar, durmadan konuşmaktadırlar; *erin ündüü dilb.* dudak ünsüzü. < ET *érin* (ED 232b).

erin- tembellik etmek, üşenmek, iş yapmamak. < ET *erin- (?érin-)* (ED 235a).

erinçeeek üşengen, tembel, miskin, uyuşuk. < *erin-çeeek*⁴⁸⁰ < ET *ermegü* (ED 232a).

erinçeeetik tembellik, uyuşukluk, üşengeçlik. < *erinçeeek+tik*.

erindeş- *dilb.* dudaksılaşmak. < *erin-de-ş-*.

erindeştir- *et. erindeş-*‘ten; *dilb.* dudaksılaştırmak. < *erindeş-tir-*.

erindeştirüü iş. *erindeştir-*‘den; *dilb.* dudaksılaşma. < *erindeştir-üü*⁴⁸¹ < *erindeştir-ig*.

erindüü kalın dudaklı, iri ve sarkık dudaklı. < *erin+düü*⁴⁸² < *erin+lig*.

⁴⁷⁹ Bkz. açıklama 5.

⁴⁸⁰ Bkz. açıklama 27.

⁴⁸¹ Bkz. açıklama 7.

⁴⁸² Bkz. açıklama 8.

eriş I 1. *tekst.* arış, çözgü; *erkek eriş* (*dokuma işinde*) arışın aşağı sırası; *urgaaçı eriş* arışın üst sırası; 2. dokuma, mensucat, tekstil, kumaş (*başl. pahalı dokuma eserler*); 3. *mec.* evlilik birlikteliği; evlilik, nikah, izdivaç; *er öltürüp, eriş bozganım çok ats.* kocayı öldürüp, nikah bozduğum yoktur (ben bir suçlu değilim). < ET *arış* (ED 239a); *arkuru* (ED 219a).

eriş- II *işt.* *eri-* 3'ten; duygulanmak, yumuşamak; fazla duygudan gevşemek.

eriştir- *et. eriş-* II'den; = *eerçit-*; *akılga sabırdı eriştirip* sabrı akılla birleştirerek. < *eriş-tir-*.

erit- *et. eri-* 4'ten; 1. eritmek; 2. ciğerleri sökülürcesine öksürtmek; 3. *mec.* gevşetmek, yatıştırmak, yumuşatmak, hafifletmek, iyi hissettirmek, mutluluk vermek, sevindirmek, zevk vermek; *cakşı söz taş eritet, caman söz baş çiritet ats.* iyi söz taş eritiyor, kötü söz baş çürütüyor; *meni sözü menen eritip ketti* beni sözleriyle büyüledi. < *eri-t-* < *ergür-t-*.

eritindi *tek.* alışım, halita.

eritüü *iş.* *erit-* 4'ten; eritme (metali, madeni). < *erit-üü*⁴⁸³ < *erit-ig*.

eritüüçü eritici; izabeci; bolot eritüüçü: çelik izabecisi. < *eritüü+çü*.

erk irade, istem; hürriyet, erkinlik, serbestlik; *kazançının erki bar, kaydan kulak çıgarsa ats.* kazancı kazanın kulpunu istediği yere takar; *erk ber-* bir şeyi yapmaya hak vermek, hürriyet vermek, hareket serbestliği vermek; *öz erkine koydum* istediği gibi hareket etmesine bıraktım; *erkinen acıratuu ya da boştonduk erkinen acıratuu* hürriyetinden mahrum etme. < ET *erk* (ED 220b).

erkçil bağımsızlık aşığı, hürriyetperver, hürriyet aşığı. < *erk+çil*⁴⁸⁴.

erke şımarık; nazlı alışmış; *erke bala* arifane usulüyle ziyafetler çekildiği zaman oyunlar ve eğlenceler tertip eden kimse; *er erke* = ererke.

erkebala

erkeç hadım edilmiş, enenmiş erkek keçi, teke, ergeç. < ET *erkeç* (ED 223b).

erkeçten- (*köpüklü sabunlar hakkında*) köpürmek, kabarmak.

⁴⁸³ Bkz. açıklama 7.

⁴⁸⁴ Bkz. açıklama 20. Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

erkek 1. erkek (*hayvan*); 2. erkek (*insan*); erkek bala: erkek çocuk; katını (*ya da enesi*) erkek tuuğanday: “karısı (*ya da annesi*) erkek çocuk doğurmuş gibi”, aşırı derecede sevinerek. < ET *érkek* (ED 223b).

erkeksi- *benz. erkek*’ten; bir işi erkeği taklit ederek yapmak. < *érkek+si*⁴⁸⁵.

erkeksin- *dön. erkeksi*’den; = **erkeksi-**.

erkektik *syt. erkek*’ten; erkeklere özgü nitelik ve hareket tarzı. < *erkek+tik*⁴⁸⁶ < *erlik* (ED 229a).

erkele- 1. *akk. ile.* yaltaklanmak, pohpohlama pohpohlama gözüne girmeye çalışmak; okşamak; 2. *dat. ile.* umut bağlamak; *sizderge işengemin, sizderge erkelegemin* size inanmıştım, size umut bağlamıştım. < *erke+le-*.

erkelegensi- *benz. erkele*’den. < *erkele-gen+si*⁴⁸⁷.

erkelen- *dön. erkele*’den; okşanmak, nazlanmak. < *erkele-n-*.

erkeleş- *işt. erkele*’den. < *erkele-ş-*.

erkelet- *et. erkele*’den; okşamak, sevmek, sevip okşamak. < *erkele-t-*.

erkeletkensi- *benz. erkelet*’ten; okşar, nazlandırır gibi gözükme. < *erkelet-ken+si*⁴⁸⁸.

erkeletüü *iş. erkelet*’ten. < *erkelet-üü*⁴⁸⁹ < *erkelet-ig*.

erkelik nazlı olma, nazlılık, şımarıklık. < *erke+lik*.

erkimsi- kendini her şeyi yapmaya muktedir saymak; kibir ve azamet satmak, böbürlenmek; kibirli, kendini beğenmiş olmak, *erkimsigen* kendini beğenen, kibir ve azamet satan.

erkin serbest; serbestçe, bol bol, ferah ferah; *emin-erkin bkz. emin*.

erkinçilik = **erkindik**.

erkinde- hoşnutluk, memnuniyet duymak; bir şeyden tat almak. < *erkin+de-*.

erkinden- *dön. erkinde*’den; kendini serbest hissetmek; *erkindenip cay basat* kendini sıkmadan ağır ağır gidiyor. < *erkinde-n-*.

erkindik hürriyet, erkinlik, serbest oluş, serbestlik, özgürlük. < *erkin+dik*⁴⁹⁰.

⁴⁸⁵ Bkz. açıklama 37.

⁴⁸⁶ Bkz. açıklama 2.

⁴⁸⁷ Bkz. açıklama 10.

⁴⁸⁸ Bkz. açıklama 10.

⁴⁸⁹ Bkz. açıklama 7.

⁴⁹⁰ Bkz. açıklama 2.

erksiz serbestlikten, hürriyetten mahrum; *erksiz emgek* mecburi hizmet; *erksizden* istemeyerek, istemeden; istemeye istemeye, ister istemez. < *erk+siz* < ET *erksiz* (ED 226a).

erktüü 1. ayrı, bağımsız, müstakil; bağımsız davranabilen, başına buyruk; 2. *pol. esk.* egemen, hükümrân. < *erk+tüü*⁴⁹¹ < *erk+lig*.

erktüülük 1. bağımsızlık, istiklal; 2. *pol. esk.* egemenlik, hükümrânlık. < *erktüü+lük*.

erkul = *ergul*.

erlen- mertlik, yiğitlik, cesaret göstermek. < ET *erlen-* (ED 230b).

erlik = *erdik*.

erme: *erme çöl* ıssız çöl.

ermek eğlenme, eğlenme; eğlenti, oyuncak.

ermeksiz eğlenceden mahrum; canı sıkılan. < *ermek+siz*.

ermekte- eğlendirmek, oyalamak, avutmak. < *ermek+te-*.

ermekteş- *işt.* *ermekte-*‘den; eğlenmek, oyalanmak, avunmak. < *ermekte-ş-*.

ermekteşüü *iş.* *ermekteş-*‘ten. < *ermekteş-üü*⁴⁹² < *ermekteş-ig*.

ermektüü eğlenceli; eğlendirici, oyalayıcı, ilginç; konuşkan, şen. < *ermek+tüü*⁴⁹³.

ermel- hareket etmek, ilerlemek, ileri gitmek, yürümek.

ermele- = *ermeş-*.

ermelt- *et.* *ermele-*‘den (*sonu e ile biter*). < *ermele-t-*.

ermen pelin, akpelin, tarhun, akbaş; *kızıl ermen* kırmızı pelin. *karş.* Alt. *açu ölöñ*, *yıdu ölöñ*; Az. *yovşan*; Bşk. *äräm*, *yuşan*; Hak. *çıstıg ot*; Gag. *pelin*; Yak. *kurun ot*, *örgö aha*, *sıtıgan ot*, *sıtıgan erbehin*, *erbehin*; Kar. *zagirmä*, *zahirmen*; Kkal. *cuüşan*; Krç.- Blk. *libita*; Kzk. *düngenşay*, *ermen*, *cusan*; Kırğ. *şıbak*; Kmk. *yuvşan*; Nog. *yuvşan*; Tat. *kuyan talı*, *äräm*; Çuv. *arām* *kuräkē*, *arām uti*, *armuti*, *läslä arām*, *saparpi*, *şurarām*, *erēm*, *erēm uti*, *ermüti*; Trkm. *bozagan*, *evşan*; Tuv. *agi*, *kañgı*, *margaa*, *çaşpan*; YUyg. *ämän*, *ärmän*, *kämpä*, *şubak*; Özb. *evşan*, *cusan*, *şuvok üt*, *erman*, *yavşon*, *kakra* [TVKS 25b].

⁴⁹¹ Bkz. açıklama 8.

⁴⁹² Bkz. açıklama 7.

⁴⁹³ Bkz. açıklama 8.

ermeş- (*insan hakkında*) ilişmek, sarılmak, asılmak, takılmak, yapışmak.

erööl 1. çarpışma, güreş, düello; 2. araştırma, keşif; 3. *mec. esk.* öncü, pişdar; siper; *kommunisttik partiya-emgekçilerdiñ eröölü* komünist partisi – emekçilerin öncüsüdür; 4. *mec.* ihtiyat, ihtiyatlılık, dikkat ve itina, özenme.

erööldö- izine düşmek, izini bulmak; izlemek, gözetlemek, gözlemek; dikkat etmek, kontrol etmek. < *erööl+dö*⁴⁹⁴.

erööldön- *dön. erööldö-*‘den. < *erööldö-n-*.

eröölsüzdük himayesizlik, savunmasızlık, kimsesizlik. < *eröölsüz+dük*⁴⁹⁵.

eröön (*karş. erreen*) çirkin, çok kötü, yakışsız, utanç verici herhangi bir şey; *eröön-töröönü çok cürö beret* kayıtsızca, hiçbir şeye aldırmandan geziyor.

eröönsüz ilgisiz, kayıtsız, kaygısız, gamsız, tasasız; hiçbir şeye aldırmayan. < *eröön+süz*.

ersinar küçük bir kuşun adıdır.

ersi- *benz. er*’den; bahadırılık taslamak, kendini bahadır saymak; horozlanmak. < ET *ersi-* (ED 238b). < *er+si*⁴⁹⁶.

ersin- *dön. ersi-*‘den; 1. (kadınlar hakkında) birisini koca saymak ve koca gibi muamelede bulunmak; 2. kahramanığa özenmek; kahraman, bahadır gibi görünmeye çalışmak. < *ersi-n-*.

erte 1. erken; *erte keldiñ* erken geldin; *erte zamanda* çok eski zamanlarda; 2. yarın, başka bir günde; *ertesinde* ertesi gün; *ertesi* yarın sabah, diğer sabah; *ertesi küñü* ertesi gün; 3. *gün. = erteñ.* < ET *érte:* (ED 202b).

erteki 1. geçmiş, olmuş şeyler; 2. *nadiren* masal, efsane.

ertele- bir işi daha önceden yapmak; *ertelep* 1) sabahları; sabahleyin; 2) önceden, evvelden. < *erte+le-*.

ertelen- *dön. ertele-*‘den; hızlanmak, süratini artırmak, çabuklaşmak, zamanından önce olmak. < *ertele-n-*.

erteleñdöö önceden; tam vaktinde, zamanında.

⁴⁹⁴ Bkz. açıklama 4.

⁴⁹⁵ Bkz. açıklama 2.

⁴⁹⁶ Bkz. açıklama 37.

erteli *erteli-keç ya da erteli-keçti ya da kuralsız erteli-keçtüü, ertelüü- keçtüü* sabahleyin ve akşam; geceli – gündüzlü; bütün yirmi dört saat (*şiiirde ters sırada olabilir*). < *erte+li*⁴⁹⁷.

ertelik erken zaman, vaktinden önce olma.

ertelöo iş. *ertele-*‘den; acele, ivedilik, hızlilik. < *ertele-gü*⁴⁹⁸.

ertelüü: *ertelüü-keçtüü* bkz. **erteli**.

ertemenenki (*erte- menen- ki*) sabahki, sabahleyin; *ertemenenki saat ondo* sabahleyin saat onda.

erteñ 1. yarın; *künü erteñ* yarın; 2. sabahleyin, sabah; *erteñ menen* sabahleyin, sabahla; yarın sabah; *tañ erteñ* sabahleyin erkenden; *bügün – erteñden kelip kalışar* bugün yarın gelirler; *erteñ menenki* gün. sabaha kadar, yarın sabaha kadar. < ET *érte*: (ED 202b).

erteñki 1. yarınki; sabahki; *erteñki saat altıda* sabah saat altıda; *erteñki күнү* yarın, ertesi gün; 2. gelecek, bir sonraki, önümüzdeki, ilerideki.

erteñkisin sabahleyin.

ertesi bkz. **erte 2**.

erüü I iş. *eri-*‘den.

erüü II (*yağ hakkında*) yumuşak, çabuk donmayan; *cılkının mayı erüü bolot, eçkinin mayı erüü emes*: at yağı yumuşak oluyor, keçi yağı ise yumuşak değildir, çabuk donuyor.

es I hafıza, bellek; akıl; bilinç, şuur; *es al-* kendine gelmek; geniş soluk almak; dinlenmek; *es tart-* akıllanmak; (*yaşın büyümesiyle*) daha şuurlu olmak; *es aluu* dinlenme, istirahat; *es aldır-* dinlendirmek; *es al-* nazarı itibara almak; *eske alın-* nazarı itibara alınmak; *eske tüş-* hatıra gelmek; *eske tüşür-* hatırlatmak, hatırına getirmek; *eske tüşrüü keçesi* hatıralar gecesi; *eske sal-* hatırlatmak; *esten tan-* bkz. **tan-**; *esimen kettim* bayıldım; *es cıy-* kendine gelmek, aklını başına toplamak; *esimdi cıya albayım* aklımı toplayamıyorum; bir türlü kendime gelemiyorum; *esten cañıl-* şaşkın bir hale gelmek, şaşalamak, afallamak; *esinde çok ya da esinen çıktı* hatırlamıyor, hatırandan çıkmış; *esi*

⁴⁹⁷ Bkz. açıklama 11.

⁴⁹⁸ Bkz. açıklama 40.

bar anlayışlı; *esi çok* gabi; *esi carım* yarı akıllı; *es – uçu çok* şuursuz, baygın bir durumda; *es – uçun bilbey cıgıldı* bayılarak düştü; *esi ketken* 1) şaşırmış; 2) gabi, ahmak (daha bkz. oo I); *esime care cıgıp unutup kalsam bolobu!* nasıl oldu da unutmuşum! < ET *us* (ED 240a).

es II: *es kayran* = *esil kayran* (bkz. *esil*).

es III: *kün es* = *künös*.

es- *nadiren* (hava hareketi hakkında) esmek, hafiften esmek, dalgalanmak. < ET *es-* (ED 240b).

esalt- *nadiren*, = *es aldır-* (bkz. *es I*).

esaluu = *es aluu* (bkz. *es I*).

ese Ar. hisse; *eki ese* iki hisse; *eki – üç ese köp* iki – üç kere fazla; *köbün ese* (ya da köbünese) ekseriya, başlıca; *bir ses..., bir ese... kâh... kâh...* < Ar. حصه *hisse* (PED 422a).

esele-: *eselep* birkaç kerede.

eselek akılsız, saf, akli ermez (örn. *çocuk hakkında*).

eselektik akılsızlık, ahmaklık; düşünememe, düşüncesizlik, alıklık; gelişmemişlik, az gelişmişlik, geri kalmışlık. < *eselek+tik*⁴⁹⁹.

eselent-: *eselentip* birkaç kerede.

eselet- et. *esele-*‘den. < *esele-t-*.

esen güzelce, sağ salim, sağlıklı, selamete, mutlu olarak; mutlu, başarılı, güvenli; *aman-esen* ya da *esen- aman* sağ salim, mesut; *esen– aman bolduñbu?* kendini iyi hissediyor musun?; *esen barıp, soo kaytsam* salimen gidip de sağlıklı dönersem; *aştı esen tartuñar folk*. yemeği intizamla (engelsiz) sununuz! < ET *esen* (ED 248a).

esendeş- selamlaşmak; birbirlerine sağlıklarını, sıhhatlerini sormak. < ET *esenleş-* (ED 250a) < *esen+de-ş-*.

esendik, esençilik sağlık, sıhhat, afiyet, esenlik. < *esen+dik* < ET *esenlik* (ED 249b).

eseñgire- dermansız düşmek, halsiz düşmek, kuvvetten düşmek, zayıf düşmek; bitkin bir hale gelmek, gevşemek, pestil olmak.

⁴⁹⁹ Bkz. açıklama 2.

eseñgiret- *et. eseñgire-*‘den; kuvvetsiz bırakmak, kuvvetten düşürmek, zayıflatmak. < *eseñgire-t-*.

esep *Ar.* 1. hesap; *başka kişiniñ esebinen çaşa-* başkasının hesabına yaşamak; *bizdiñ ölköbüzdö kişi başka kişiniñ esebinen çaşay albayt* bizim ülkemizde kişi başka kişinin hesabına yaşayamıyor; *anı ayıkkaña esep kıldım* onu ayrılmış saydım; 2. hesap etme, sayım, sayım yapma, sayma; 3. hesap, rapor; *esep ber-* hesap vermek; *esep berüü- şayloo çoğuluşu* hesap verme seçim toplatısı; *esep – kısap dokladı* hesap verme raporu; $\diamond$ *bir esepten* bir bakıma, bir hususta; *anın aytkanı bir esepten tuura* onun dediği bir bakımdan doğrudur; *tuura esep mat.* doğru hesap; *berilgen sandın orto esebi mat.* verilmiş sayıların aritmetik ortalaması. < *Ar. حساب hesāb* (PED 419a).

esepçi 1. sayman, muhasebeci, muhasip; sayaç; 2. *esk.* güneşin doğuşuna, batışına ve gezegenlerin durumuna göre hava durumundan haber veren. < *esep+çi*.

esepçil *Ar. – Kırg. = esepkor.* < *esep+çil*⁵⁰⁰.

esepçilik 1. iyi saymayı ve hesap etmeyi bilme; 2. muhasebe görevi *ya da* uzmanlığı. < *esepçi+lik*.

esepkor *Ar. – İr.* hesaplı, idareli, tutumlu; hasis, cimri, pinti. < *esep+kor*⁵⁰¹.

esepsiz hesapsız; pek çok. < *esep+siz*.

esepte- saymak; hesap etmek, hesaplamak; göz önünde bulundurmak, hesaba katmak, listeye geçirmek. < *esep+te-*⁵⁰².

eseptel- *ed. esepte-*‘den; sayılmak, hesaplanmak, hesaba alınmak; hesaba katılmak. < *esepte-l-*.

eseptelin- *dön. eseptel-*‘den; hesap edilmek, sayılmış olmak; hesaba katılmış olmak. < *eseptel-i-n-*.

esepteliş- *işt. eseptel-*‘den. < *eseptel-i-ş-*.

eseptelüü sayma, hesaplama, hesaba alma, hesaba katma. < *eseptel-üü*⁵⁰³.

esepteş- *işt. esepte-*‘den; hesaplaşmak. < *esepte-ş-*.

esepteştir- *et. esepteş-*‘ten. < *esepteş-tir-*.

⁵⁰⁰ Bkz. açıklama 20.

⁵⁰¹ Bkz. açıklama 3.

⁵⁰² Bkz. açıklama 4.

⁵⁰³ Bkz. açıklama 7.

esepteşüü iş. *esepteş-*‘ten; hesaplaşma. < *esepteş-üü*⁵⁰⁴.

eseptet- et. *esepte-*‘den. < *esepte-t-*.

eseptöö iş. *esepte-*‘den; hesaplama, hesabını çıkarma, hesabını görme; sayma. < *esepte-gü*⁵⁰⁵.

eseptüü hesaplı, sayılı; hesabı yapılmış, sayılmış; hesap ve sayım unsurlarını içine alan; *eseptüü doklad* ya da *eseptüü bayandama* hesap verme raporu; *eseptüü dos ayrılbas* ats. hesap, dostluk için bir engel değildir (*harf.* hesaplı dostlar ayrılmazlar). < *esep+tüü*⁵⁰⁶ < *esep+lig*.

eser I 1. hoppa, havaî, uçar; düşüncesiz; 2. ahmak, aptal, budala.

eser II *pol.* sosyalist devrimci.

eserdik *synt.* *eser I*‘den.

esersi- *benz.* *eser I*‘den; düşüncesizce, önünü arkasını düşünmeden, ihtiyatsızca davranmak. < *eser+si-*⁵⁰⁷.

esey- büyümek, artmak, çoğalmak; *eseyip alsa al çoro, tak eşektey kardıñ carbaybı!* o yiğit büyüüp karnını yarmaz mı!

esil bahtsız, şanssız, mihnetkeş (ömrünü kaygı ve kederle geçiren), zavallı, garip; *esil baş* (garip baş) mihnet çeken kimse; *esil kayran* ölü için ağlarken kullanılan tabir.

esildüü = *esil*.

esine- *gün.* = *este-* I 2.

esir- 1. öfkelenmek, hiddetlenmek, kudurmak, kin beslemek, hırslanmak; 2. *mec.* sarhoş olmak, keyiflenmek, çakırkeyf olmak, mest olmak. < ET *esür-* (ED 251a).

esirke- övünmek, yüksekte atmak, benlik taslamak.

esirik ahmak, akılsız, alık, aptal, bön, budala.

esirt- et. *esir-*‘den; sarhoş etmek, mest etmek. < *esir-t-* < *esürt-* (ED 250b).

esiz = *esil*; *esiz can* = *esil can*.

eskadra filo, skadron.

⁵⁰⁴ Bkz. açıklama 7.

⁵⁰⁵ Bkz. açıklama 40.

⁵⁰⁶ Bkz. açıklama 8.

⁵⁰⁷ Bkz. açıklama 37.

eskadrilya filo, skadron.

eskadron bölük, süvari bölüğü.

eskalator hareketli merdiven.

esker- anımsamak, hatırlamak, hatırında tutmak, unutmamak.

eskeriş- *işt. ekser-*‘den. < *esker-i-ş-*.

eskert- *et. esker-*‘den; 1. andırmak, hatırlatmak; göstermek, işaret etmek; 2.

önceden haber vermek, uyarmak, önlemek. < *esker-t-*.

eskertil- *ed. eskert-*‘ten; haber almak, uyarı almak, uyarılmak. < *eskert-i-l-*.

eskertkiç 1. = **estetkiç**; 2. *esk.* = **estelik**.

eskertüü *iş. eksert-*‘ten. < *eskert-üü*⁵⁰⁸ < *eskert-ig.*

eskerüü *iş. esker-*‘den; anı, hatıra. < *esker-üü*⁵⁰⁹ < *esker-ig.*

eski 1. eskimiş, köhne, eski; *eski – usku* eski – püskü, paçavralar; *eskinin cañısı boz üy* oldukça eski (*harf.* eskinin yenisi olan) keçe ev; 2. eskiler, eskiyip bir yana atılmış elbiseler; 3. *mec. olm.* tecrübeli, deneyimli, görgülü; 4. (kadınlar, kızlar hakkında) aşağılık, huysuz, ahlaksız; *aydın eskisi* ayın ikinci yarısı. < ET *eski* (ED 246b).

eskiçe eski usule göre, eski yöntemle, görenekle. < *eski+çe*.

eskiçelöö eski, eskimiş, köhne, harap, virane, örselenmiş, yıpranmış, kullanılmış;

başı cırtık eskiçelöö ötüük burunları yırtık eski keçe çizmeler.

eskiçil 1. eski devir, eski hayat taraftarı; 2. *esk.* tutucu, muhafazakâr. < *eski+çil*⁵¹⁰.

eskiçilik 1. eskiyi temsil eden her şey; eski hayat; eski adetler; 2. *esk.* tutuculuk, muhafazakârlık. < *eskiçi+lik*.

eskilik *syt. eski*‘den. < *eski+lik*.

eskilöö (*eşya hakkında*) eskice; oldukça eski.

eskir- 1. eskimek, harap olmak, köhneleşmek; 2. yaşlanmak, ihtiyarlamak. < *eskir-* (ED 246b).

eskirt- *et. eskir-*‘den; 1. eskitmek, aşındırmak, harap etmek; 2. yaşlandırmak, ihtiyarlatmak. < *eskir-t-*.

⁵⁰⁸ Bkz. açıklama 7.

⁵⁰⁹ Bkz. açıklama 7.

⁵¹⁰ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

eskirüü iş. *eskir-*‘den; 1. eskime, yıpranma, harap olma; 2. yaşlanma, ihtiyarlama.

< *eskir-üü*⁵¹¹ < *eskir-ig*.

eskiz kroki, taslak, eskiz.

esminets destroyer, torpidobot.

essentsiya esans, ruh.

essiz düşüncesiz, pervasız, akılsız, ihtiyatsız. < *es+siz* bkz. *es I*.

essizdik düşüncesizlik, pervasızlık, akılsızlık, delilik, ihtiyatsızlık. < *essiz+dik*⁵¹².

estafeta bayrak yarışı.

este- I hatırında tutmak, hatırlamak, anımsamak, unutmamak. < *es+te*⁵¹³ bkz. *es I*.

este- II arada bir esnemek, zaman zaman esnemek.

estel- dön.-ed. *este- I*‘den; hatırında olmak, aklında kalmak. < *este-l-*.

estelik 1. yaz. anı, hatıra; 2. fark. anıt, abide, heykel. < *estel-i-k*.

esten- dön. *este- II*‘den; = *este- II*. < *este-n-*.

esteş- işt. *este- I*‘den; birbirini hatırlamak; birlikte anımsamak. < *este-ş-*.

estet- et. *este- I*‘den; hatırlatmak; *men umuta berem, estetip koy* ben hep unutuyorum, sen bana hatırlat. < *este-t-*.

estetika estetik, güzellik.

estetikalık estetik olan, güzel olan.

estetkiç andıç, ajanda.

estöö I iş. *este- I*‘den; hatırlama, anımsama. < *este-gü*⁵¹⁴.

estöö II iş. *este- II*‘den; zaman zaman esneme.

estrada sahne, varyete.

estradalık sahne(si).

estüü (ya da *akıl-estüü* ya da *estüü-baştuu*) akli başında olan; makul, anlayışlı çıkma. < *es+tüü*⁵¹⁵ < *usluğ* (ED 247b).

estüülük (ya da *akıl-estüülük*) anlayışlılık, akıllılık. < *estüü+lük* < *usluğ+luk*⁵¹⁶.

⁵¹¹ Bkz. açıklama 7.

⁵¹² Bkz. açıklama 2.

⁵¹³ Bkz. açıklama 4.

⁵¹⁴ Bkz. açıklama 40.

⁵¹⁵ Bkz. açıklama 8.

⁵¹⁶ Bkz. açıklama 2.

estüüsün- benz. *estüü*'den; kendini akıllı sanmak, akıllılık taslamak.
 < *estüü+sü*⁵¹⁷ *n-*.

estüüsünüş- *ışt. estüüsün-*'den. < *estüüsün-ü-ş-*.

eş I 1. dayanak, dayangaç, arka, destekleyici; destek, himaye, yardım; umut, ümit;
eş tut- ya da *eş kıl-* ya da *eş karma-* dayanak saymak, destek aramak,
 (*birisinin*) yardımına başvurmak; *eş kılğanım sen* senin desteğine güveniyorum;
caş uulun eş karmap, cesir olturup kala bergen bütün umutlarını küçük oğluna
 bağladı ve dul kaldı (*tekrar kocaya varmadı*); 2. nadiren dost, arkadaş; 3. (*tokuz*
kumalak oyununda; bkz. *kumalak*) bilye. < ET *é:ş* (ED 253b).

eş II = eç.

eş- 1. örmek, dokumak; bükmek; *cip eş-* iplik, ip bükmek; 2. yırtmak, parçalamak;
 paramparça etmek; *kancar menen kursağın eşe saydı* hançerle karnını yarıdı;
 hançeri karnına öyle bir sapladı ki bağırsakları dışarıya fırladı. < *eş-* (ED 255b).

eşek 1. eşek; 2. *cuuşaň*'in cıvatası (bkz. *cuuşaň*); ◇ *eşek sekirtmey ya da eşek*
sekirdi ya da gün. eşek mindi birdir bir oyununu hatırlatan bir oyundur; *eşek*
takala- bkz. *takala-*. < ET *eşgek* (ED 260a).

eşekçi *Art.ağ.* yük arabası sürücüsü, arabacı. < *eşek+çi*.

eşelon askerî nakliye treni, katar; kademe.

eşen *İr. d.* 1. şeyh; din hocası, dinî lider; *eşenge (ya da koko sanga) kol ber-* bir
 şeyhe mürit olmak; 2. derviş (ör. bkz. *uu IV*).

eşey- yıpranmak, bitmek, halsiz düşmek, aşırı derecede yorulmak.

eşik (*karş. kaalga, ergilçek*) 1. çadırlarda kapı yerine kullanılan perde (*kalın*
keçeden ya da hasırdan); *eşik tuş* eşiği dış yandan örten keçe parçası; *eşik çiy*;
eşiktiñ moyunu çiy kapı perdesinin dar üst kısmı; *eşik sal-* kapı asmak; 2. kapı;
 3. (*gün. eşik-elik*) eve giriş yeri, çadır girişi, avlu; *kişi eşiginde mec.* başkasının
 kapısında (ücretli) çalışma, birisinin hizmetinde bulunma; *kişi eşiginde kün*
ötkön kedey başkasının kapısında hizmet etmekle hayatı geçmiş fakir adam;
eşik tart- 1) kapı açmak; 2) *mec.* (odadan, evden) çıkmak. < ET *éşik* (ED 260a).

eşikçe küçük kapı, kapak. < *eşik+çe*.

eşikçi: *ak eşikçi* (*karş. ak eşik, bkz. eşik*) *tar.* yönetimde görevli kişi.

⁵¹⁷ Bkz. açıklama 10.

eşikteş kapı komşusu, yakın komşu. < **eşik+teş**⁵¹⁸.

eşil- ed. **eş-** *III*'ten; **eşilgen kum** oynayan, aynı durumda kalmayan kum; büyük kumsal; **koyduñ kardı eşildi** koyunun karnı delinip dağıldı (*bağırsaklar yayılıp yatıyor*). < **eş-i-l-** < **eşil-** (ED 262a).

eşildir- = **eşilt-**.

eşilme 1. küçük taş yığınları, aşınmış yumuşak kayalar; **eşilme too** rüzgarın tesiriyle aşınmış yumuşak kayalardan oluşmuş dağ; 2. sarmal olarak giden, helezonik. < **eşil-me**.

eşilt- et. **eşil-**'den; 1. **kök şiberdi eşilte basıp, suuga keldi** yeşil otu çiğneyerek suya yaklaştı; 2. *meç.* yıkmak, dağıtmak, yağma etmek; altından girip üstünden çıkmak. < **eşil-t-**.

eşit- *gün., kuz. nadiren* duymak, işitmek, dinlemek. < ET. **éşid-** (ED 257b).

eşitimdüü akla uygun, makul.

eşittir- et. **eşit-**'ten; birini bir şeyden haberdar etmek. < **eşit-tir-**.

eşkile- *tekr.* **eş-** *III*'ten. < **eş-kile-**⁵¹⁹.

eşme 1. keskin viraj

eşteke = **eçteke** (*bkz. eç*).

eşteme = **eçteme** (*bkz. eç*).

eştemeke = **eçtemke** (*bkz. eç*).

eşten- 1. umut bağlamak; heyecanlanmak, sinirlenmek, tahrik edilmek, canlanmak; 2. ilham almak, ilham duymak, coşmak.

eştendir- et. **eşten-**'den. < **eşten-dir-**.

eşteñke = **eçteñke** (*bkz. eç*).

eştent- = **eştendir-**.

eştir- et. **eş-**'ten; öldürmek, büktürmek. < **eş-tir-**.

et 1. et (*besin maddesi olarak*); **kanduu et** kanlı et (*yağ bağlasın diye alıcı kuşları besledikleri taze et*); **sulp et**: lop et (*kemiksiz et; kemiğinden ayrılmış olan et*); 2. haşlanmış, pişmiş et (*özel yemek olarak*); 3. beden, gövde, vücut, ten; **etine kelgen** (*avcı kuş, koşu atı hakkında*) antreneman görmüş, ava ya da koşuya

⁵¹⁸ *Bkz. açıklama 14.*

⁵¹⁹ *Bkz. açıklama 23.*

hazır; *et – betinen ket- ya da et- beti menen ket-* şiddetle atılmak; hırsla saldırmak; *iç etinen* çıplak ten üzerine; *et menen çeldin ortosunda ookat kılıp cüröt* şöyle böyle, ne aç ne tok geçiniyor; *iç etinen sup köynök oşol kempir kiychü ele folk.* öteki kocakarı keten gömleğini çıplak tenine giydi.

et- (bkz. **het-**) etmek; **tars et-** şiddetli çatırtı yapmak. < ET **é:t-** (**é:d-**) (ED 36b).

etac kat.

etacduu kat, katlı.

etacerka etajer, küçük kitaplık.

etap aşama, devre, merhale, safha, etap, kısım, parça.

etek 1. etek, peş; *koş etek* volanlı, kırmalı etek; *börü etekten, coo cakadan alganda ats.* kurt eteğe, düşman yakaya sarıldığı zaman (felaketler her yandan gelmeye başladığı zaman); 2. aşağı, taban, etek, dağın eteği; *too etegi* dağ eteği; *meniñ etegimdi karma* benim eteğime tutun!, beni takip et!, benim yardımına güven!; *etegi bütölüp, ceñi uzardı* bkz. *bütöl*; *etegiñ cerge cetpesin!* iyilik yüzü görmeyesin! (*harf.* eteğin yere yetişmesin!); *etek kir* aybaşı, kadınların adet görmesi, hayız; *etegi cayık* saf, iyi yürekli adam; eteği suyu: (kadınlar hakkında) evde oturmaz; hoppa; *baş etekti cıynap al-* “başı – eteği toparlamak”, düzenlemek. < *etek* (ED 50a).

etekçin *gün.* = alcapkış.

etekte- 1. eteğine tutunmak; 2. *mec.* yapışmak, yanaşmak, sokulmak; takılmak, musallat olmak, sırtışıklık etmek; *anı etektey kalıp, karız akça surap* onun peşini bırakmayarak ve ödünç para isteyerek; 3. dağ eteğine yerleşmek; dağ boyunca yürümek; *Kara toonu etektey konomun* Kara dağın eteğine konacağım; *too etektey tüş-* dağ yamacı boyunca onun eteğine inmek. < *etek+te-*⁵²⁰.

etekteş- *işt.* *etekte-*‘den; = *etek karmaş-* (bkz. *etek*). < *etekte-ş-*.

etibar *Ar.* itibar, dikkat, özen, ilgi; *etibarga algan çok* dikkate almak, göz önünde bulundurmak, hesaba katmak. < *Ar.* اعتبار *i’tibār* (PED 72b).

etibardık *synt.* *etibar*‘dan. < *etibar+dık* < *i’tibār+lığ*⁵²¹.

⁵²⁰ Bkz. açıklama 4.

⁵²¹ Bkz. açıklama 2.

etibarsız itibarsız, dikkatsiz, özensiz, ilgisiz. < **etibar+sız**.

etibarsızdık özenmeme, itinasızlık, ihmalkarlık, önemsememe. < **etibarsız+dık**⁵²².

etiber = **etibar**; **etibar kıl-**: itibar etmek, önem vermek, özenmek, dikkat etmek.

etiberdik = **etibardık**.

etibersiz = **etibarsız**.

etibersizdik = **etibarsızdık**.

etiet Ar. ihtiyat, ihtiyatlılık, dikkat ve itina, özenme; **etiet kıl-** özen göstermek, dikkat etmek; **etiet süylö-** dikkat ederek konuşmak, düşünerek konuşmak. < Ar. احتياط **ihitiyāt** (PED 20b).

etietsiz ihtiyatsızca, dikkatsizce, özensizce, düşüncesizce; havailikle, uçarılıkla. < **etiet+siz**.

etietsizdik ihtiyatsızlık, dikkatsizlik, gaflet, akılsızlık. < **etietsiz+dik**⁵²³.

etiette- ihtiyat göstermek, dikkatle, özenle davranmak. < **etiet+te-**⁵²⁴.

etietteş- işt. **etiette-**‘den. < **etiette-ş-**.

etiettik dikkat, ihtiyaç, özen, özenme. < **etiet+tik**.

etiettüü temkinli, ihtiyatlı, özenli. < **etiet+tüü**⁵²⁵.

etiettüülük = **etiettik**.

etika töre bilimi, etik, etoloji; ahlak, töre (éthique).

etikalık ahlaka uygun, töreye uygun, etik.

etiketka etiket.

etimal = ıktımal.

etimologiya etimoloji.

etimologiyalık etimolojik.

etiremiş (ya da **etiremiş sözdör**) her türlü konuşmalar ve sözler.

etiş 1. işt. **et-**‘ten; 2. dilb. fiil.

etiştik = **etiş** 2.

etiyat = **etiet**.

etiatsız = **etietsiz**.

⁵²² Bkz. açıklama 2.

⁵²³ Bkz. açıklama 2.

⁵²⁴ Bkz. açıklama 4.

⁵²⁵ Bkz. dipnot 120.

etiyatsızlık = etiatsızlık.

etiyattık = ettiittik.

etkel (*insan hakkında*) etli, etine dolgun.

etkeldüü 1. = etkel; 2. (*bulyon hakkında*) kaynamış; *etkeldüü sorpo, mayluu et folk.* et suyu çorba ve yağlı et. < *etkel+düü*⁵²⁶.

etken: *etken çay bkz. çay I.*

etkis, etkisiz: *kıñ etkisiz kılayın* gıkını bile çıkaramadı (itiraz etmeden boyun eğdi); *bulk etkis boldu* yerinden kımıldamadan, hareketsiz bir şekilde duruyor.

etkiz- = ettir-; *kurt-kurt etkizip* çtırdıdayarak, çtırdıdayarak, gürültüyle.

etme (et- me); *şalk etme* harman döveni şeklindeki eski Kırgız silahı; *tars etme ya da kürs etme* tüfek; ◇ *çirt etme kişi ya da kıyt etme kişi* çabucak kızan, alingan adam. < *et- me*.

etnogenez halkın doğuşu. < Yun. *etnos* “halk”+*genesis*”gelişme”.

etnograf etnografyacı, sosyal antropolojist.

etnografiya etnografya.

etnografiyalık etnografik.

etsire- et istemek, ete ihtiyacı olduğunu hissetmek. < *et+sire*⁵²⁷.

ette- deriyi etten temizlemek. < *et+te-*.

etten- dön. *ette-*‘den; etlenmek, şişmanlamak; *mal ettenip kaldı* hayvan semirdi, tavlandı. < *ette-n-*.

ettendir- = ettent-; beslemek, semirtmek, şişmanlatmak. < *etten-dir-*.

ettent- et. *etten-*‘den; *atıñdı ettentip al* atına bir parça yem ver ki etlensin; atına biraz vücudunu düzeltmek imkanı ver. < *etten-t-*.

ettenüü iş. *etten-*‘den. < *etten-üü*⁵²⁸.

ettet- et. *ette-*‘den. < *ette-t-*.

ettir- et. *et-*‘ten; *bulk ettire albadı* yerinden bile kıpırdatamadı. < *et-tir-*.

ettüü etli, şişman. < *et+tüü*⁵²⁹ < *et+lig*.

etyud etüt, alıştırma, egzersiz; taslak.

⁵²⁶ Bkz. açıklama 8.

⁵²⁷ Bkz. açıklama 42.

⁵²⁸ Bkz. açıklama 7.

⁵²⁹ Bkz. açıklama 8.

evakuatsiya tahliye, boşaltma, göçürme.

evakuatsiyala- tahliye etmek, boşaltmak, göçürmek.

evakuatsiyalan- dön. *evakuatsiyala-*‘dan; tahliye olmak, göçmek.

ey ünl. ey!, hey!; *ey, baatur, beri kel!* hey, yiğit, buraya gel!.

ez, hez 1. dalgın, uyuşuk bir halde bulunan, etrafta olup bitenlere aldırış etmeyen; *ce işenerge, ce işenbeske bilbey, ez bolo kalgan* büyük bir şaşkınlık içinde inansa mı inanmasa mı bilemedi; *Kerimahun emne aytarın bilbey, ez bolgon kişidey* Kerimahun büyük bir şaşkınlık içinde ne söyleyeceğini bilemedi; *öñüñ sarı cez bolup, akılıñ ketip nez bolup folk.* yüzün bakır gibi sarı oldu, aklını yitirdin kendinden geçerek; *men ez cindi sıyaktandım da kaldım* adeta delirmeye başladım; 2. sağır; *dalay adam nez bolup, aytkan sözdü ukpadı folk.* birçok kişi sağır olup söyleneni duymadı.

ez- 1. ezmek, sıkmak, sıkıştırmak, bastırmak; *cüzüm ez-* üzüm ezmek; *cerdi ezip tur-* zorlukla kalkmak (*yere dayanarak kalkmak*); *kempir turganda, cerdi ezip catıp, arañ turat, özü ooruluu* ihtiyar zorlukla kalktı, kendisi hasta; 2. *mec.* zulmetmek, ezmek, eziyet etmek; *pomeşikter dıykandardı eze beriştı* çiftlik sahibi köylülere sürekli zulmetti.

ezdir- *et. ez-*‘den; *baylattıñ boştın kolumdu, ezdirdiñ kara boorumdu folk.* bağlattın serbest elimi, ezdirdin kara bağrımı. < *ez-dir-*.

ezel *Ar.* 1. öncesi olmayan; *ezelden doo ya da ezelden berki doo* eski dava, geçmiş dava; 2. zaman kipinin şartlı şekli; *ezelde közüñ cumulsa folk.* gözün kapandığında; 3. *reddetme ifadesi* asla, hiçbir zaman; *ezelde cakşılık körböyün* hiçbir zaman yarar görmeyeyim (*eğer bunu yaparsam*). < *Ar.* ازل *ezel* (PED 44b).

ezeli *ezelden beri, çok eskiden beri; ezeli esinen ketpes boldu* onun için sonsuza kadar unutulmaz oldu. < *Ar.* ازل *ezeli* (PED 44b).

ezelki eski, kadim, çok eski; *ezelden beri, çok eskiden beri, ezeli; ezelki zamanda* eski zamanda, eskiden; *ezelki eski doonu doolayt* eski, çoktan unutulmuş davayı kurcalıyor; *ezelki eski dosum* çok eski dostum; *etekti kesseñ, ceñ bolboyt, ezelki duşman el bolboyt ats.* eteği kesmekle yen çıkmaz, ezeli düşman dost olmaz. < *ezel+ ki.*

ezelteden, ezelten = **ezelden** (bkz.ezel 1); **ezelteden kar ketpeyt** (*buradan*) kar ezelden beri gitmez; **ezelten beri** ezelden beri, çok eskiden beri.

ezgile- *tekr. ez-*'den. < *ez-gile-*⁵³⁰.

ezdir- *et. ez-*'den. < *ez-dir-*.

ezil- *ed. ez-*'den; **ezilgen elder** ezilen, zulüm altında bulunan milletler; ◇ **booru ezilgiçe küldük** gülmekten katıldık, gülmekten kasıklarımız çatladı. < *ez-i-l-*.

eziliş- *işt. ezil-*'den; **ezilişip öbüş-** birbirini kucaklayıp öpmek; **enesi menen körüşüp, ezilişip öbüşüp** ş. annesiyle görüştü, kucaklaşıp öpüştüler; **ezilişti andan soñ, közgö ilişpey eç kimdi** kucaklaştıktan sonra, hiç kimseye dikkat etmediler. < *ezil-i-ş-*.

ezilt- *et.. ezil-*'den. < *ezil-t-*.

ezilüü *iş. ezil-*'den. < *ezil- üü*⁵³¹.

ezilüüçü ezilen, mazlum. < *ezilüü+çü*.

ezme boş sözler söyleyen, boşboğaz, palavracı, lafazan; bıktırıcı; **ezme nasıyatçı** ukala, akıl hocası.

ezüü *iş. ez-*'den; 1. basınç, tazyik, tansiyon; 2. *mec.* zulüm, baskı; zulmetme. < *ez-üü*⁵³².

ezüüçü zalim, zulmedici, acımasız. < *ezüü+çü*.

⁵³⁰ Bkz. açıklama 25.

⁵³¹ Bkz. açıklama 7.

⁵³² Bkz. açıklama 7.

I

ıba Ar. *ıba kara-* (bir kişiye) samimi, merhametli, dikkatli ve özenli davranmak, önem vermek; *cıluu suu kaynatıp berbeseñer da, ıba karap cıluu söz aytıp koysoñor* suyu (benim için) kaynatıp vermesen de, içten davranarak samimi sözler söyle; *ıba karagan cakınıñ* senin yakının, sana samimi davranandır; *cetpegenin, ıba karap, ılım sanaşkandardan alıştı* ihtiyacı olanlara özenle, samimiyetle davrandı; *kayra ötüp baratkanda kay bir ıba karagan üylörgö tiyip ötöt* dönüşte beğendiği evlere şöyle bir uğradı.

ıbarat Ar. *önde gelen abl. ile* olmak, kurulu olmak, müteşekkil olmak, kapsamak; *beş kişiden ıbarat* beş kişiden ibaret, beş kişiden müteşekkil. < Ar. عبارت *‘ibāret* (PED 833a).

ıbir *cıbir* ve *şıbir* sözcükleriyle ikileme oluşturur; *ıbir-cıbir* küçük, önemsiz, ufak tefek (şeyler); *ıbir şıbir* fısıldama, yavaşça konuşma, fısıltı. *karş.* Trkm., Kaz., Nog., Tat. *ıbir* “küçük, önemsiz” [ESTY 645].

ıbırsı- *benz. ıbir*’dan; çeşitli önemsiz, ufak tefek şeyler hakkında olmak; *anı munu ıbırsıp eñ ele köp* çeşitli önemsiz şeyler, kırık dökük eşyalar; *üy içinde ele ıbırsıp cüröm; degele üy cumuşu bütpöyt eken* ev içindeki türlü işler asla bitmez. < *ıbir+st*⁵³³.

ıı: *ıı-bıı* = *ız-bız* (bkz. *ız*); *çımınçirkeylerdin çuldur ıı-bıı ündörü* uçan böceklerin belli belirsiz sesleri, vızıltıları.

ııl-da- = *ızıl-da-*; *kee bir üydön çoor ünü ugulup turat ııldap* ş. çirkin bir evden kavalın keskin sesi duyuluyor.

ıçkıldırık- = *ıçkırık I*.

ıçkın- ıkınmak, kendini zorlamak, çok çaba sarfetmek, çabalamak, kırmak (belini); *ıçkınganıñ menen, eçteme çıkpıyt* zorlamakla hiçbir şey çıkmaz; *belim ıçkınıp kaldı* belim kırıldı; *ıyınıp-ıçkınıp* bkz. *ıyın-*. *karş.* Tat., Alt., Tel. *ıçkın-*; ETG *ıçğın-*; Kmk. *ışğın-*; Hak. *ışın-*; Yak. *ısığın-* [ESTY 672].

⁵³³ Bkz. açıklama 10.

ıçkınçaak bir işi ıkınarak, kendini zorlayarak yapan kimse; *ıçkınçaak akın* şiirlerini kendini aşırı derecede zorlayarak yazan şair; şair müsveddesi. < *ıçkın-çaak*⁵³⁴.

ıçkingis atlatılmaz, baştan savulmaz şey; kaçmak, kurtulmak mümkün olmayan; hakkında her ne yapılırsa faydasız olan. < *ıçkın-gis*⁵³⁵.

ıçkınt- et. *ıçkın-*‘dan; *belimdi ıçkıntıp aldım* belimi kırdım; *koluman ıçkıntıp ciberdim* elimden kaçırdım. < *ıçkın-t-*.

ıçkınuu iş. *ıçkın-*‘dan. < *ıçkın-uu*⁵³⁶.

ıçkır uçkur, kemer; *ıçkırım kaçıp ketti* kemerim çözüldü; *ıçkır kaşat* kemerin pantolonda bıraktığı iz (*kemer takıldığı zaman*); ♦ *ıçkırı boş katın* yumuşak başlı, uysal kadın. *karş.* Tel. *ıçkur*; Oyr., Tel. *ıkçır*; Kzk. *ışkır, ısbau*; Çağ., Osm., Krm. *uçkur*; Kom. *ıçkir*; EH, Çağ., DT *ıçkur* [VEWT 168b] < OT *ıçkur* < *ıç+kur* (ED 23a).

ıçkırdık I zehirli bitkilerin adı.

ıçkırdık II = *ıçkırılık*.

ıçkırılık 1. uçkur yapmaya yarayan malzeme, uçkurluk; 2. bir zehirli bitkinin adıdır. < *ıçkır+lık*.

ıdık baskı, ezme, ezilme, zulüm; *ıdık kör-* zulüm çekmek; aşağılanmaya, hakir görülmeye maruz kalmak; *men sizdin munday ıdıgıñızga çıday albaym* ben sizin baskınıza dayanamam; *ıdık körsöt-* baskı yapmak, ezmek, zulmetmek; (birine) azap çektirmek; *Kırgıl menen Baymat Kanıkeyge ıdık körsötüşkön* Kırgıl ve Baymat Kanıkey’e zulmetmişler; *közünün ıdıgına çıdabay gün.* onun (korkutucu) bakışına dayanamaz; *ıdık ber-* sabır ya da dayanıklılık göstermek; dayanmak, direnmek; *ıdık beralbayt* o dayanamaz, sabır gösteremez, direnemez.

ıdır = ırk; *ıdırın böl-* geçimsizlik çıkarmak, karıştırmak; fikir ayrılığına sebep olmak; *ıştin ıdırın buz-* düzgün işleri, düzenlenmiş çalışmaları bozmak; *beş-altı ooz sözünün ıdırı ketip* birkaç sözülle kafa karıştırıyor.

⁵³⁴ Bkz. açıklama 27.

⁵³⁵ Bkz. açıklama 16.

⁵³⁶ Bkz. açıklama 7.

ıdıra- dağılmak, saçılmak, bozulmak; yayılmak, yıpranmak, yırtılmak, sökülme; *ıdırap tarap ketti* çil yavrusu gibi dağıldılar, her yana dağıldılar; *ötüktüñ mıgı ıdırap ketti* çizmenin tabanı koptu, söküldü (*harf.* çizmenin çivisi koptu); *bardık tigişterinen ıdırap ketti* bütün dikişlerini söktü; *imperializmdin koloniyaldık sistemasının ıdırap buzuluşu* emperyalist sömürgecilik sisteminin dağılışı. < *ıdır+a-*⁵³⁷.

ıdırastı *Rus. kon.* merhaba!, nasılsınız?

ıdırat- *et. ıdıra-*‘dan. < *ıdıra-t-*.

ıdırgı- = *udurgu-*.

ıgım: *ıgım-çıgım* her türlü masraflar ve harcamalar, vergiler ve para cezaları; *ıgım-çıgımdın közünö karabay, ayal alıp da berdik* masraflarını hesaba katmadan onu evlendirdik.

ıgır- basmak, ezmek, sıkmak, sıkıştırmak, zulmetmek; *oñ kolu menen kızdı belden kuçaktap, özün közdöy ıgıra tarttı* sağ koluyla kızı kucaklayıp kendisine bastırdı. *karş. Hak. ıgıl-* “basmak, ezmek” (*bkz. ıgıl-* “yığılmak, toplanmak” HTS 203a); *Kmk. ihıl-* “çekilmek, gerilemek” [ESTY 646].

ıgırıl- *ed. ıgır-*‘dan; basılmak, ezilmek, sıkılmak, sıkıştırılmak; sıkıştırılmış, ezilmiş olmak; büzülmek, çatlamak, çökmek (*örn. duvar hakkında*); *biri-birine ıgırılıp* (onlar) birbirine sokularak; *uçuuga umtulgan kulaalıça ıgırıla ketti* o, sıkıştırılmış bir şahin gibi, kanatlanıp uçmaya niyetlendi. < *ıgır-ı-l-*.

ıgırılış- *işt. ıgırıl-*‘dan. < *ıgırıl-ı-ş-*.

ıgış- *işt. ık-*‘tan. < *ık-ı-ş-*.

ıguu *iş. ık-*‘tan. < *ık-uu*⁵³⁸.

ık I 1. sağlam, dayanıklı; 2. yağlı, şişman, semiz; besleyici.

ık II = *dık*; *ık salıp tañ agarsa* şafak söker sökmez, gün ağarmaya başlar başlamaz.

ık III 1. rüzgar gelmeyen taraf; dingin, sakin, rahat, kuytu yer; 2. *mec. (insan hakkında)* dayanak, arka, destekleyici; felaketlerden koruyan, güvenilir; *calpı kırgız curtuna şamal tiygis ık bolup folk* bütün Kırgız halkı için (bahadır)

⁵³⁷ *Bkz. açıklama 24.*

⁵³⁸ *Bkz. açıklama 7.*

güvenilir ve felaketlerden koruyan olacak; 3. elverişli durum, uygun zaman, münasip an; *ıgı kelse ya da ıgı kele kalsa* uygun zamanda, durum müsait olursa; *ıgın keltirerbiz* çaresini bulacağız, gereği gibi başaracağız; *ıgıma keltirgen çok, ıgıma kelse, cıgat elem* uygun durumda değildim, eğer uygun olsaydı ben onu yere serecektim; *siz menen bizdiñ ıgıbiz kelişpey turat* biz birbirimize uygun değiliz, biz birbirimize denk değiliz; *ıgı kelişpeyt* yersiz, uygun gelmiyor; *ar kolhozduñ ıgına caraşa* her köyün durum ve şartlarına göre; *aytuuga toluk ıgıbiz bar* söylemeye tam hakkımız var; *ıgı çok pikir* esassız fikir; *kabar alar ıgı çok* haber almak için bir ima bile yok. *karş.* Trkm. *ı:k, ıyk*; Kzk., Nog., Tat. *ık*; Kum. *iq*; Tuv. *uğ* [ESTY 651].

ık IV hıçkırık; *ık tut-* = *ıktut-*; *ık tutup atat* hıçkırık tuttu. *karş.* Hak. *ıhsa-*; Alt. *ıkça-, ıksı-*; EH *ıkşa-* [ESTY 650] < ET *ığ (ED 75b).

ık V (*karş.* ıdık); *ık kör-* sıkıntı duymak; *ık körsöt-* zulmetmek, eziyet etmek; keyfini kaçırmak.

ık- 1. (*hayvanlar hakkında*) rüzgardan kaçınmak için onun estiği tarafa gitmek, kötü havadan barınmak; *cılkı (ya da koy) ıgıp ketti* atlar (*ya da* koyunlar) rüzgardan sakınarak, kuytu yere sığındılar; *camgırdan ıkkın kulunday* yağmurdan kaçan tay gibi; 2. yatmak, eğilmek (*başl. ot hakkında*); *çöp ıgıp kaldı* ot yattı; 3. *mec.* kuyruğunu kısmak, şaşmak, şaşırıp kalmak; korkmak, ödü kopmak; *ıgıp kaldı* korktu, kuyruğunu kıstı.

ıkarat *kuz.* hakaret. < Ar. *حقارت haqāret* (PED 425a).

ıkbāl *gün.* = *ıkıbal*. < Ar. *اقبال iqbāl* (PED 85b, RED 162).

ıkçam 1. çevik, atik, çabuk, hızlı; 2. oldukça sıcak, ateşli, kızgın.

ıkçamda- 1. kuvvetlenmek, hızını artırmak, hızlanmak; *ıkçandap cür-* hızlı yürümek; 2. = *şalañda-*. < *ıkçam+da*⁵³⁹.

ıkçamdat- *et. ıkçamda-*‘dan. < *ıkçamda-t-*.

ıkçamdıık sürat, çeviklik; atiklik; seri tempo; *ıkçamdıık menen* çabucak, çeviklikle. < *ıkçam+dık*⁵⁴⁰.

⁵³⁹ Bkz. açıklama 4.

⁵⁴⁰ Bkz. açıklama 2.

ıkçañda- = **ıkçamda-**; *astın karap ıkçañdap, arkasın karap kılçañdap folk.* önüne bakıp hızlı hızlı yürüyor; arkasına dönüp bakmıyor.

ıkçıl çevik, dinç, canlı, atik. < **ık+çıl**⁵⁴¹.

ıkçırıl- 1. heyecanla dürtmek (mahmuzlamak, kamçıyla dürtmek, bütün vücudu çırpınmak); 2. *mec.* artmak, şiddetlenmek, kabarmak; coşmak, heyecana gelmek.

ıkçırıl- *et. ıkçırıl-*‘dan. < **ıkçırıl-t-**.

ıkçıy- çaba içinde olmak, dikkatini toplamak; bir şeye gözünü dikmek.

ıkçıyt- *et. ıkçıyt-*‘dan. < **ıkçıyt-t-**.

ıkı- 1. ani bir darbe indirmek; 2. *mec.* birinin yanlışını alay ederek yüzüne vurmak, kinayeli kinayeli gülmek *ya da* konuşmak, alay etmek; 3. aksamak, topallamak.

ıkıbal *Ar.* saygı, hürmet, ihtiram; **ıkıbalı ketken** talihsiz, şanssız. < *Ar.* اقبال **iqbāl** (PED 85b).

ıkıbalduu saygılı, hürmetli. < **ıkıbal+duu**⁵⁴².

ıkılas = **ıklas**.

ıkılastuu = **ıklastuu**. < **ıklas+tuu**⁵⁴³.

ıkıl-da- hıçkırığa benzeyen bir ses çıkarmak (örn. *karna vururken*). < OT **ihla:-** (ED 85b).

ıkıl-dat- *et. ıkıl-da-*‘dan. < **ihla:-t-**.

ıkım maharet, hüner, çeviklik, atiklik; **ıkımın al-** herhangi bir şeye uymak, intibak etmek; çaresini bulmak; **kaçaagan koylordu al gana ıkımı menen karmayt** kaçan koyunları hüneri yüzünden yalnız o yakalayabiliyor.

ıkır: **ıkır-çıkır** = **kakır-çikir** (bkz. **kakır I**).

ıkırat *Tien.ağ.* = **kayaşa**.

ıkıs aniden bir yana fırlama; ani hareket; **ıkıs koy-** *ya da ıkıs ber-* birden sıçramak, ani hareket yapmak; **ıkıs berip, toktodu** birden bire durdu; **ıkıs berip ketti** irkildi ve aniden bir yana fırladı.

ıkısta- ileri atılmaya yeltenmek, hazır bulunmak, hazırlanmak. < **ıkıs+ta-**.

⁵⁴¹ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁵⁴² Bkz. açıklama 8.

⁵⁴³ Bkz. açıklama 8.

ıklas Ar. dikkat; özen; *ıklas koyup* dikkatle, özenle; *ıklas koyup oku!* dikkatle oku!, özenle öğren! < Ar. اخلاص *ihlās* (PED 26a, RED 46).

ıklasman Ar.- Kırg. dini törenlerde Allah'a dua eden kişi. < *ıklas+man*⁵⁴⁴ < Ar. اخلاصمند *ihlās-mend* (PED 26a).

ıklastuu: *çın ıklastuu* candan, içten, samimi, açık yürekli. < *ıklas+tuu*⁵⁴⁵.

ıklastuuluk içtenlik, samimilik, açık yüreklilik. < *ıklastuu+luk*⁵⁴⁶.

ıkma tarz, usul, yöntem; *al ıkması menen cıgat* güreşte (kuvvetiyle değil de) usulleriyle yeniyor.

ıkmaçıl işe yarar yöntemleri ve hileleri bilen (güreşte). < *ıkma+çıl*⁵⁴⁷.

ıkrac Ar.- gün. sütleğen soğanı (*halk hekimliğinde kusturucu olarak kullanılır*). karşı. Alt. *süt ölön*; Az. *süddüyen, süddüçä, südleyen, südlü biyan*; Bşk. *hötlögän, hötlökäy, hötlö ülän*; Gag. *sütlen*; Yak. *üütteeh ot*; Kkal. *sütlimek*; Krç.-Blk. *dcılan syut, syutça, şaytan syut, eşek syut*; Kzk. *saydak, süttigen*; Kırg. *süt kuuray, süttükön*; Kmk. *syutegen*; Nog. *akkanat, sutekey, sütliken*; Tat. *sötle bilçän, sötleğän, sötle ülän*; Çuv. *sëtlë kuräk, sët kuräkë, hurhut, hurhuh, şurhuh*; Trkm. *avıternek, garadag çay, seydek, sövdek, süytleññiç, süytlice, çımılğan*; Tuv. *süttüg-ot*; YUyg. *kiyik tili, oydan, sütligän*; Özb. *ayiküt, ihroc, küktüvon, sutlama, sutkon, çaçvaküt, çoçbok üt, çünfut, karang, külkaltirok, külkolterak* [TVKS 74a].

ıkrat Tien.ağ. = kayaşa.

ıksı- = ızgı-.

ıksıra- gevşemek, rehavet basmak (*mide dolgunluğundan*); *cuurat içkendey ıksıradı* cuurat (bkz.) içmiş gibi gevşedi. < *ık+sıra-*⁵⁴⁸.

ıksırat- et. *ıksıra-*'dan. < *ıksıra-t-*.

ıksız uygunsuz, doğru olmayan, mantıksız, yersiz, boşuna; *ıksız çok kıl- ya da ıksız cogot-* boşuna harcamak, israf etmek; *ıksız köp* aşırı derecede çok, hesapsız. < *ık+sız*.

⁵⁴⁴ Farsça +*mānd* ekinden gelişen bu ek, isimlere gelerek vasıf isimleri yapar (KTG 2005: 123).

⁵⁴⁵ Bkz. açıklama 8.

⁵⁴⁶ Bkz. açıklama 2.

⁵⁴⁷ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁵⁴⁸ Bkz. açıklama 42.

ıkşa- hareket ettirmek, kımıldatmak; sarsmak, silkelemek (örn. *unla dolu çuvalı*); kuvvetle basmak, tika basa doldurmak; *kapka abıdan ıkşap turup sal!* çuvala tika basa doldur!; *köküröktön bir ıkşap, suurup taştı nayzamdı folk.* göğsüme bastır da mızrağı çıkar!

ıkşal- dön.- ed. *ıkşa-*‘dan; 1. tika basa doldurulmak, sallanarak sıkışmak (*mesela çuvala doldurulmuş un hakkında*); 2. dökmek, dökülmek (*olgunlaşmış hububat hakkında*); *ıkşalıp bışıp turgan ösümdüktör* olgunlaşarak dökülen bitkiler. < *ıkşa-l-*.

ıkşalt- et. *ıkşal-*‘dan. < *ıkşal-t-*.

ıkşar horozibiği, kadife çiçeği, sultan börkü, yürek çiçeği (*horozibiğigillerden, kırmızı, çiçekleri horoz ibiğine benzeyen bir süs bitkisi*). karş. Az. *pānçār*; Bşk. *besäy tarıhtı, hätfü ülän*; Kzk. *gültäci, kanbak*; Kmk. *karzama*; Tat. *māçü koyırığı, pesi tarısı, tacgöl, hätfü üläne*; Çuv. *hërlë mäyan, hura mäyan*; Trkm. *bedenot*; YUyg. *anar gül, tacigül, tacihoraz*; Özb. *gultojihüroz, zulfı hubon* [TVKS 17a].

ıkşat- et. *ıkşa-*‘dan. < *ıkşa-t-*.

ıkşı gün. = ışık I.

ıkşı-: *ıkşıp kül-* gülmekten katılmak, katıla katıla gülmek.

ıkşıma öksürük nöbeti. < *ıkşı-ma*.

ıkşıt- et. *ıkşı-*‘dan. < *ıkşı-t-*.

ıkşıy- (aç, yorgun, hasta hakkında) yorgun argın gözlerini yarı yumarak büzülmek; *ot boyunda ıkşıyıp, bir kempir olturat* ateş başında bir kocakarı büzülerek oturuyor; *düküygön bir sıraalcındın tübündögü kölökögö barıp ıkşıyıp kaldı* tavşan, sık bitmiş büyük bir pelinin gölgesi altına giderek büzüldü.

ıkşıyınkı zayıf düşmüş, bezgin durumda olan, dermansız kalan.

ıkşoo tembel, uyuşuk, üşengeç, gevşek, miskin, evden dışarı çıkmak istemeyen.

ıkta- I 1. rüzgardan sığınacak bir yer aramak, kötü havadan saklanmak; sığınacak yer arayıp sıkıca sokulmak; *boroondon ıktap turat* tipiden kaçıp saklanıyor; 2. şaşırtmak, mahcup etmek; başkasının kendinden üstünlüğünü kabul etmek; kendini yenilmiş sayarak gerilemek, gerisin gerisine gitmek; *ıktap kaldı* korktu, korkaklık etti, kendinin zayıflığını hissederek teslim oldu (örn. *tartışmada*).

ıkta- II = **nıkta-**; *basıp ıktap koy* onu iyice ez, sıkıştır (seyirciler güreş esnasında yenmek üzere bulunan pehlivana böyle söylerler).

ıktagansı- benz. **ıkta-I** 2'den. < **ıkta-gan+sı**⁵⁴⁹.

ıktal- = **nıktal-**.

ıktalış- işt. **ıktal-**'dan; birbirine sınıksıkı yanaşmak. < **ıktal-t-ş-**.

ıktaş çıkarları ortak olan; *işçiler menen kolhozçular ıktaş* işçilerle kolhozlarda çalışan çiftçilerin menfaatleri ortaktır. < **ık+taş**⁵⁵⁰.

ıktaş- işt. **ıkta- I** den; 1. birbirine sokulmak; *birbirine ıktaşıp* 1) birbirine sınıksıkı dayanarak, birbirinin arkasına saklanarak; 2) birbirine uyarak, intibak ederek; 2. *mec.* başkalarının arasına katılmak, kendini başkalarına uydurmak. < **ıkta-ş-**.

ıktaştır- et. **ıktaş-**'tan; 1. birini ya da bir şeyi sıkıca göğsüne basmak, birine ya da bir şeye dayanmak; 2. *mec.* uygun bir duruma sokmak. < **ıktaş-tır-**.

ıktaştırıl- ed. **ıktaştır-**'dan; uygun bir durumda olmak, başkalarına uyum sağlamış olmak. < **ıktaştır-t-l-**.

ıktaştırış- işt. **ıktaştır-**'dan. < **ıktaştır-t-ş-**.

ıktaşuu iş. **ıktaş-**'tan; birbirine uyma, intibak etme. < **ıktaş-uu**⁵⁵¹.

ıktat- et. **ıkta- I** den; *aytıp atıp, anı ıktatıp saldım* tartıştık ve onu sıkıştırarak teslim olmaya mecbur ettim. < **ıkta-t-**.

ıktatuu iş. **ıktat-**'dan. < **ıktat-uu**⁵⁵².

ıktıbar I (önce gelen dat. ile birlikte) ilişkisi olan, ilgili, alakalı.

ıktıbar II = **etibar**.

ıktık- = **ıntık-**.

ıktımal Ar. ihtimal, olasılık. < Ar. احتمال *ihtimāl* (PED 20b, RED 36).

ıktır- = **ıktat-**.

ıktıt- 1. hıçkırık, hıçkırık tutmak; 2. *mec.* sabırsızlıkla hızlı hızlı yürümek.

ıktıtma hıçkırık. < **ıktıt-ma**.

⁵⁴⁹ Bkz. açıklama 10.

⁵⁵⁰ Bkz. açıklama 14.

⁵⁵¹ Bkz. açıklama 7.

⁵⁵² Bkz. açıklama 7.

ıktıyar Ar. irade, istem, emel, arzu, heves; şiddetli arzu; **ıktıyar bol-** razı olmak, anlaşılmak, uyuşmak, uzlaşmak; **öz ıktıyarı menen** kendi arzusuyla; **ıktıyarıñız!** nasıl isterseniz!; arzunuz elinizdedir. < Ar. اختيار **iẖtiyār** (PED 24b, RED. 43).

ıktıyarduu 1. gönüllü; özgür, serbest, bağımsız; 2. gönüllü olma. < **ıktıyar+duu**⁵⁵³.

ıktıyarduuluk gönüllülük. < **ıktıyarduu+luk**⁵⁵⁴.

ıktıyarlan- gün. niyetlenmek, karar vermek. < **ıktıyar+la-n-**.

ıktıyarluu = **ıktıyarduu**.

ıktıyarsızdık yapmacıklık, sunilik, doğal olmayış; zorlama. < **ıktıyar+sız+dık**⁵⁵⁵.

ıktoo rüzgardan korunmuş olan yer; rüzgardan ve kötü havadan korunulacak yer, kuytu yer.

ıktuu 1. rahat; müsait, uygun, elverişli; 2. *mec.* nazik, nezaketli, nezaket sahibi; 3. *mec.* becerikli, maharetli, usta, çevik, dinç, canlı.

ıktuuluk beceriklilik, ustalık, hünerlilik; atiklik, hızlılık. < **ıktuu+luk**.

ıktuusu- *benz.* **ıktuu**'dan; kendini gerekli ve uygun saymak. < **ıktuu+su-**.

ıl I gözdeki beyaz leke; **közünñ il cabılgır!** gözün kör olsun!

ıl II: **ıl tülök avc.** altı yaşındaki şahin.

ılaa atları rahatsız eden sineklerin adı.

ılaacı Ar. tarz, usul, yöntem; araç, vasıta. < Ar. علاج **'ilāc** (PED 861a).

ılaacısız, ılaacısızdan gereklilikten dolayı, mecburiyetten, zorunluluktan.

ılaaçın Feregrinus denilen doğan (*onun çeşitleri: kara ılaaçın ve kızıl ılaaçın ya da too ılaaçın*).

ılaala- 1. (*at hakkında*) sinekleri kovmak için başını sallamak; 2. *özanl. mec.* (*insan hakkında*) tembel ve ağır gitmek; yürümek. < **ılaa+la-**.

ılaalaş- *işt.* **ılaala-**'dan. < **ılaala-ş-**.

ılaalat- *et.* **ılaala-**'dan. < **ılaala-t-**.

ılaazım = **ılazım**.

ılabbay Ar. nadiren (*b kz. lappay*) emrediniz!; ne buyuruluyor (*bir sorunun ya da seslenmenin cevabıdır*). < Ar. لبيبك **lebbeyk** (PED 1117b).

⁵⁵³ Bkz. açıklama 8.

⁵⁵⁴ Bkz. açıklama 2.

⁵⁵⁵ Bkz. açıklama 2.

ılabbayla- 1. “ılabbayla” demek (*bkz.*); 2. yaranmak, dalkavukluk etmek, yaltaklanmak. < *ılabbay+la-*.

ılapak *Ar.* 1. vecize, mesel, özdeyiş, özlü söz; hikmetli söz; atasözü; 2. (*bayırkı lakap ya da eski lakap ile aynıdır*) efsane, menkıbe, masal, rivayet, öykü. < *Ar. لقب lāqab* (PED 1126a, RED 1637).

ılapaktuu öyküyle, anektotla bağlanmış herhangi bir şey. < *ılapak+tuu*⁵⁵⁶.

ılam *Ar.* *Arap alfabesinde L harfinin adıdır*, lââm; *ılam debesten ya da ılam- mim debeyten* bir tek söz söylemeksizin, asla muhalefet etmeden, karşılık vermeden.

ılama I *Tib.* lama (*Budist lamaistlerin din adamı*).

ılama II *Çin. Tien.ağ.* (*karş. lagman*) küçük dilimlenmiş et ve az miktarda bulyon katılmış erişte.

ılampuk *Çin. Rus. esk.* bir çeşit kumaş.

ılanat *Ar.* eski Arap edebiyatında adları geçen iki kutsal kahraman: Lat ve Manat.

ılañ 1. hayvanlar arasında geçici olarak çıkan salgın, epizooti; 2. *mec.* afet, felaket, bela, musibet. < *İr. لنگ leng* (PED 1129b).

ılañda- 1. (*hayvanlar hakkında*) salgın hastalığa yakalanmak; *atım ılañdap kalıptır* (*salgın hastalık bulaşması yüzünden*) atım hasta düştü; 2. *şaka* (*insan hakkında*) hasta. < *ılañ+da-*.

ılañdat- *et. ılañda-*‘dan. < *ılañda-t-*.

ılapay = alapay.

ılas *Rus. Tien.ağ.* saten, pamuklu atlas.

ılay *İr.* bulanık; sulu (cıvık) balçık; *ılay suu* bulanık (balçıklı) su; ◇ *ılay cürök* korkak. < *İr. لای lāy* (PED 1114b).

ılayka *İr. gün.* tortu, çöküntü, dip çamuru, mil.

ılayık *Ar.* layık, münasip, uygun; *ılayık kör-* layık görmek. < *Ar. لایق lāyiq* (PED 1114b, RED 1623).

ılayıksız = ılayık emes (*bkz. ılayık*). < *ılayık+sız*.

ılayıksızdık *syt. ılayıksız*‘dan. < *ılayıksız+dık*⁵⁵⁷.

⁵⁵⁶ *Bkz. açıklama 8.*

⁵⁵⁷ *Bkz. açıklama 2.*

ılayıkta- uydurmak, uygun bir duruma getirmek; yoluna koymak; önceden belirlemek, ayırmak, tahsis etmek. < *ılayık+ta*⁵⁵⁸.

ılayıktal- *ed.* *ılayıkta-*‘dan; uydurulmak, uygun bir duruma getirilmek; yoluna konulmak; tahsis edilmek. < *ılayıkta-l*.

ılayıktaş- *işt.* *ılayıkta-*‘dan; birbirine uygun olmak. < *ılayıkta-ş*.

ılayıktaştır- *et.* *ılayıktaş-*‘tan. < *ılayıktaş-tır*.

ılayıktaştıruu *iş.* *ılayıktaştır-*‘dan. < *ılayıktaştır-uu*⁵⁵⁹.

ılayıktat- *et.* *ılayıkta-*‘dan. < *ılayıkta-t*.

ılayıktuu = ılayık.

ılayım *Ar.* 1. her şey istediğin gibi olsun, inşallah; *ılayım, işiñ ilgeri ketsin!* işin ilerlesin inşallah!; 2. *olm.* asla, hiçbir zaman.

ılayla- bulandırmak, karıştırmak (*örn. suyu*). < *ılay+la-*.

ılaylan- *dön.* *ılayla-*‘dan; bulanmak, karışmak. < *ılayla-n-*.

ılaylat- *et.* *ılayla-*‘dan. < *ılayla-t*.

ılayluu 1. (*su hakkında*) bulanık; 2. pis, kirli, pasaklı, çamurlu. < *ılay+luu*⁵⁶⁰.

ılazım *Ar.* 1. gerekli, lazım, zaruri; 2. kadın pantolonu. < *Ar.* لازم *lāzım* (PED 1111b, RED 1618).

ılbıra- gevşek, uyuşuk, tembel olmak; zayıf, sıska, hastalıklı olmak.

ılcak = ırcak.

ılcake = ırcake.

ılcakta- = ırcakta-.

ılcañ = ırcañ.

ılcañda- = ırcañda-.

ılcay- = ırcay.

ılcı-: *ılcıgan mas* bulut gibi sarhoş.

ılcıñda- = ırcañda-.

ılcır = *bılcır. karış.* Kırg. *ılcır* “1. sümük; sümüklü böcek; 2. sünepe, uyuşuk; 3. *kon.* zayıf, silik”; Hak. *ılcır* (*bkz.* “1. vıcık, yumuşak; 2. zayıf, güçsüz; 3.

⁵⁵⁸ *Bkz.* açıklama 4.

⁵⁵⁹ *Bkz.* açıklama 7.

⁵⁶⁰ *Bkz.* açıklama 8.

uyuşuk, mıymıntı, beceriksiz” HTS 204b); Alt. *ıldır*; Şor, Sag. *ılçır* [ESTY 653].

ılcıra- 1. irin akmak, irinlenmek; *caranın oozu ılcırap kalıptır* yaranın ağzı irin toplamıştır; *şarp bolgon uydun oozu ılcırap kalat* kula hastalığına tutulan ineğin ağzından irin akar; 2. *mec.* bütünüyle gevşemek, yatışmak, tamamen bitkin bir hale gelmek, hali kalmamak. *karş.* Hak. *ılcıra-* (bkz. “yumuşamak, çürümek HTS 204b); Alt. *ıldıra-*; Tuv. *ılçire-*; Yak. *ılciriy-* [ESTY 653].

ılcırat- *et. ılcıra-*‘dan; irin akmasına sebep olmak, irinlendirmek. < *ılcıra-t-*.

ıldam çabuk, hızlı; *ıldam bargın!* bir parça çabuk yürü!, çabuk git!, hızlı git!
< Ar. جلدی *celdī* (PED 368b).

ıldamda- hızlanmak, hızını artırmak, çabuklaşmak. < *ıldam+da-*.

ıldamdan- *dön. ıldamda-*‘dan; hızlanmak, çabuklaşmak. < *ıldamda-n-*.

ıldamdanıl- *ed. ıldamdan-*‘dan; hızlandırılmak, çabuklaştırılmak. < *ıldamdan-ı-l-*.

ıldamdat- *et. ıldamda-*‘dan; hızını artırmak, hızlandırmak, çabuklaştırmak.
< *ıldamda-t-*.

ıldamdatış- *işt. ıldamdat-*‘tan. < *ıldamdat-ı-ş-*.

ıldamdatuu *iş. ıldamdat-*‘tan; hızını artırma, hızlandırma, çabuklaştırma.
< *ıldamdat-uu*⁵⁶¹.

ıldamdık sürat, çabukluk; *ıldamdık menen* süratle, çabucak. < *ıldam+dık*⁵⁶²

ıldıra- isteksiz, tembel, kuvvetsiz, aciz, beceriksiz olmak.

ıldıy aşağı, aşağıya; *öydö tartsa, ögüz ölöt, ıldıy tartsa, araba sinat ats.* yukarı çekerse öküz ölür, aşağı çekerse araba kırılır; *başı ıldıy* alçalan sıra ile; *başıman ıldıy altın kuysa da, barbaym* beni altına boğsalar da gitmeyeceğim.

ıldıyış aşağı, taban, zemin.

ıldıykı alttaki. < *ıldıy+kı*.

ıldıyla- aşağı inmek, alçalmak; *ıldıylap bara catkan kün küçü ketken soñku nurların ciberdi* batmakta olan güneş son ışıklarını yolluyordu. < *ıldıy+la-*.

ıldıylaş- *işt. ıldıyla-*‘dan. < *ıldıyla-ş-*.

ıldıyloo *iş. ıldıyla-*‘dan.

⁵⁶¹ Bkz. açıklama 7.

⁵⁶² Bkz. açıklama 2.

ıldıytan = tömöntön.

ılga- seçmek, (iyisini) seçip ayırmak; fark etmek, farkına varmak, tanımak; *cakşı camandı ılgabayt* iyi ile kötüyü ayırmıyor. *karş.* Oyr., Tel., Leb., Bar. *ılğa-* “seçmek”; Yak. *ılğā-* “seçmek, seçip ayırmak, ayıklamak”; Soy. *ılğa-* “seçmek, seçip ayırmak”; Tel. *ılğay-* < Moğ. *ılga-* [VEWT 165a]; Alt. *ılga-* “seçmek, seçime almak” (ATS 87b).

ılgal- *ed.* *ılga-*‘dan; seçilmiş olmak, fark edilmek, tanınmak. < *ılga-l-*.

ılgaluu seçme, seçilmiş, seçkin, güzide. < *ılgal-uu*⁵⁶³.

ılgan- *dön.* *ılga-*‘dan. < *ılga-n-*.

ılgar- = ıygar-.

ılgat- *et.* *ılga-*‘dan. < *ılga-t-*.

ılgıy baştan başa; tamamen, eksiksiz, büsbütün; her yerde, istinasız; *ılgıy caştar* baştanbaşa gençler.

ılgoo *iş.* *ılga-*‘dan; seçme; çeşitleme (tasnif); *ılgoo komissiyası* seçme komisyonu.

ılgoosuzduk seçik olmama, belli belirsiz; özensiz, titiz olmayış (prensipsizlik).
< *ılgoo+suz+duk*.

ılı, ılık I *gün.* = cıluu I 1.

ılık II *gün.* alışık; alışkanlık, alışkı, âdet.

ılık III: *ılık-bılıktar* 1) kirli işler, güzel olmayan davranışlar; 2) dağınık, pasaklı, pis insan.

ılım (*birini ya da bir şeyi*) hoş görme; *ılımbız cakın* dostluğumuz vardır, birbirimize karşı iyi münasebetlerde bulunuyoruz.

ılımdaş- (*birisiyle*) görüşmek, yakın olmak, düşüp kalkmak. < *ılım+da-ş-*.

ılımsıra- birisini kendine yakın saymak, samimi davranmak. < *ılım+sıra-*⁵⁶⁴.

ılımta 1. rüzgar almayan yer; kuytu; 2. *mec.* himaye, birisini kayırma; *anıñ ılımtasında* onun himayesinde.

ılımtala- korunacak, barınacak yer aramak (*başl. rüzgardan*). < *ılımta+la-*.

ılımtalık = ılımta 2; *ılımtalık kıl-* himaye etmek, kayırmak. < *ılımta+lık*.

ılımtaluu saklanmış, gizlenmiş, korunmuş olan. < *ılımta+luu*⁵⁶⁵.

⁵⁶³ Bkz. açıklama 7.

⁵⁶⁴ Bkz. açıklama 42.

⁵⁶⁵ Bkz. açıklama 8.

ıloo, uloo 1. sosyal düzenin getirdiği bir yükümlülük olmak üzere yolculara verilen binek hayvanı *ya da* at arabası; *ıloo cılkı* dayanıksız at; *at bolguça* (*ya da tabulgiça*) ayak *ıloo ats.* at bulununcaya kadar ayaklar binek hayvandır; 2. *Tien.ağ. uloo* (binek değil) işe koşulan at; 3. *Tien.ağ. uloo* atlı yük arabası.

ılooçu sosyal düzenin getirdiği bir yükümlülük olmak üzere yolculara verilen hayvana eşlik eden adam. < *ıloo+çu*.

ıloolo- sosyal düzenin getirdiği bir yükümlülük olarak başkasının binek hayvanını *ya da* at arabasını kullanmak. < *ıloo+lo-*.

ılvıray *gün.* ince keçe.

ım I = **nım I**; *ınga salıp cibit-* suya bandırarak ıslatmak, yumuşatmak. < İr. نم *nem* (PED 1425a).

ım II işaret (*mimik, jest*); *ım kagişat* işaretliyorlar. < Ar. ایماء *imā'* (PED 132a).

ım III: *ım tülök avc.* beş yaşındaki kartal.

ıman Ar. 1. insaf, vicdan; *ımanı çok* vicdansız, namussuz; 2. iman (dini inanç); 3. (*ıman şart ile aynıdır*) kelime-i şahadet; *ıman ayt- ya da ıman keltir-* kelime-i şahadet söylemek; 4. dinî vecibe, dinî yükümlülükler; *kırk bir ıman* bir müslümanın uygulamakla yükümlü olduğu dinî vecibelerin hepsi; *ımanı uçup ketti* ödü patladı (pek fazla korktu); *ımanı ısık bala* cana yakın, sevimli çocuk. < Ar. ایمان *imān* (PED 132, RED 307).

ımandaş dindaş, din kardeşi. < *ıman+daş*⁵⁶⁶.

ımanduu vicdanlı, insafı, imanlı. < *ıman+duu*⁵⁶⁷.

ımansız vicdansız, insafsız, hayasız. < *ıman+sız*.

ımarat = imarat.

ımcın = **nımcın**; canlı cenaze, nimcan, zayıf. < İr. نیم جان *nīm-cān* (PED 1445a).

ımçam = ıkçam 2.

ımçı- : *ımçıp-çımçıp al-* küçük parçalar şeklinde almak.

ımda- I (*genellikle gözle*) işaret etmek; *köz imda-* göz kırpmak. < *ım+da*⁵⁶⁸.

ımda- II = **hımda-**.

ımdal- = **nımdal-**.

⁵⁶⁶ Bkz. açıklama 14.

⁵⁶⁷ Bkz. açıklama 8.

⁵⁶⁸ Bkz. açıklama 4.

ımdalış- *işt. imdal-*‘dan; 1. ıslanmış olmak; 2. *mec.* birleşmek, elele vermek.

< *ımdal-ı-ş-*.

ımdaş- I *işt. imda- I* den; işaretlerle anlaşmak, karşılıklı göz kırpmak. < *ımda-ş-*.

ımdaş- II nemlenmek.

ımdat *Ar. gün.* işaret, iz, sembol; ima, kinaye (mimik, jest). < *Ar. امداد imdād* (PED 99a, RED 197).

ımdoo *iş. imda- I* den; gözle işaret etme, göz kırparak işaret verme.

ımduu = *nımduu*; yaş, nemli. < *ım+duu*⁵⁶⁹.

ımık- = *nımık-*; hafifçe nemlenmek; *at azıraak ımıgıp terdep kaldı* at biraz terledi.

ımıkta- 1. biraz ıslanmış, nemlenmiş, rutubetlenmiş olmak; 2. (yağmur hakkında) hafifçe yağmak, çiselemek. < *ımık+ta-*.

ımıla: *biz baarıbız bir ımıladabız* 1) biz hepimiz aynı fikirdeyiz; 2) biz hepimiz bir çanaktan yiyip içiyoruz, hepimiz birlikte yaşıyoruz; *bay menen cardını bir ımılagı keltirüü mümkün emes* zenginleri ve züğürtleri birleştirmek kabil değildir.

ımılalaş hemfikir, aynı düşünceleri paylaşan, aynı düşüncede olan, ortak, kafa dengi. < *ımıla+daş*⁵⁷⁰.

ımur: *ımur cımur* (vücut için) karıncalanma; (gözler için) kamaşma; *boyu ımur cımur bolup derildeyt* vücudu karıncalanarak titriyor; *közüm ımur cımur boldu* gözlerim kamaştı.

ımıra-: *ımurap- çımurap içip alıp* adamakıllı içip (alkollü içki) sarhoş oldu.

ımurkay 1. pembe, soluk pembe, hafif kırmızı, erguvani; *ımurkay çıt* soluk pembe basma; *ımurkay tart-* hafifçe pembeleşmek; 2. *mec.* çocuk, yavru, bebek, yeni doğmuş; *balanıñ ımurkay çağında* çocuğun ilk günlerinde; *ımurkay bala* yeni doğmuş çocuk, bebek. < *ımur+kay*⁵⁷¹.

ımırt 1. alaca karanlık; *ımırt tüştü ya da ımırt cayıldı ya da ımırt cabıldı* alaca karanlık oldu, akşam oldu; 2. *kadın dili.* siyah.

ımyıyan *çımyıyan ile ikileme oluşturur.*

⁵⁶⁹ Bkz. açıklama 8.

⁵⁷⁰ Bkz. açıklama 14.

⁵⁷¹ Bkz. açıklama 17.

ımkı- = **ımda-** I.

ımkırooñdoş- = **ıntımaktaş-** II.

ımla I *Ar. esk. yazım, imla.* < Ar. املاء **imlā'** (PED 100b, RED 201).

ımla II = **ımla.**

ımlalaş = **ımlıalaş.**

ımsakçı = **nımsakçı**; kırkaYak.

ımsı- 1. suda yumuşamak; 2. hafifçe terlemek (*ve bu sırada bir rehavet duymak*);
3. ağır ve hoş olmayan bir ruh halinde olmak.

ımsıt- *et. ımsıt-*‘dan; kolayca ve bütünüyle terletmek <*ımsıt-t-*.

ımsıy- gevşek, tembel, rehavet içinde olmak (*insan hakkında*).

ımsıyış- *işt. ımsıy-*‘dan. < *ımsıy-t-ş-*.

ımsıyt- *et. ımsıy-*‘dan. < *ımsıy-t-*.

ımtıkan *Ar. esk. sınav.* < Ar. امتحان **ımtihān** (PED 98a, RED 195).

ımtıra- hoş bir rehavet basmak, gevşemek, ağırlaşmak (*yemekten, içmekten*; bkz. **nımtıra-**).

ımtırat- *et. ımtıra-*‘dan. < *ımtıra-t-*.

ına- = **una-**; *karş. Sag. ina-* “söylemek, demek”; Hak. **ına-** “istemek, arzu etmek” (*bkz. HTS 205a*); Soy. **ına-** “razı olmak, kabul etmek, anlaşılmaya varmak” [VEWT 165b].

ınak 1. temiz, halis, saf, katışıksız; **ınak kımız** saf kımız; 2. dost, yakın arkadaş; **ınagım** dostum. *karş. Uyg. ınag;* Çağ., DT **ınak** “arkadaş, dost”; OT, Çağ. **inal** [VEWT 165b]; Kırg., Uyg., Tuv., Alt., Sag., Koyb., Bar.; Kuman, Çağ. **ınak**; Özb. **ināk** [ESTY 654].

ınaktık dostluk, samimiyet, candan arkadaşlık. < **ınak+luk**⁵⁷².

ımal- = **ıman-**.

ınamduu güven veren, güvenli.

ıman- *dön. ina-*‘dan; inanmak, güvenmek. *karş. Osm. inan-* “inanmak”; Çağ. **ıman-**; Kzk. **nan-** (*bkz. nan-* “inanmak” KTS 396b); Çuv. **anen-** [VEWT 165b]; Çağ. **yınan-**; Trkm., Kar., Nog., Özb., Tuv., Az., Kuman, Osm., YUyg. **ıman-**;

⁵⁷² Bkz. açıklama 2.

Az., Kum., Balk., Krç., Tat., EH *yınan-/inan-*; Özb. *inân-*; Tat. *ünan-* [ESTY 655]. < *ina-n-*.

inandır- *et. inan-*‘dan; inandırmak, ikna etmek; ispat etmek. < *inan-dır-*.

mandıruu *iş. inandır-*‘dan. < *inandır-uu*⁵⁷³.

inangiç çabuk inanan, kolay inanan, saf. < *inan-giç*⁵⁷⁴.

inangıs, mangısız inançsız, asla inanmayan. < *inan-ğıs*⁵⁷⁵.

inant- *et. inan-*‘dan; inandırmak, ikna ettirmek. < *inan-t-*.

inat- *et. ina-*‘dan; *aldoo sözgö inatıp folk.* yalan sözlerle inandırarak. < *ina-t-*.

incıkta- duraksamak, tereddüt etmek; ezilip büzülmek (*karasızlıkta*).

inçık- *gün. = inğiran-*.

ındı: *ındı kara* (*insan hakkında*) gayet kara, aşırı siyah, kapkara. < İr. هندو *hindū* (PED 1314a).

ındıbalnıy *Rus. kon. esk. ındıbalnıy nalök* şahsa mahsus vergi (bu sözün Rusçası *individualnıy* şeklinde olup, Fransızca *individuel*’den alınmıştır, M.).

ındın ruh hali, keyif, moral; *ındını öçkön* 1) dünya işlerine karşı lakayt olan, hiçbir şeyle alakadar olmayan; 2) itibarını kaybetti; *ındını öçtü ya da ındını suudu* gayreti kalmadı, keyfi kaçtı; *cumuş kıl dese, calkoonun ındını öçüp kalat* çalış denildiğinde tembelin neşesi kaçıyor.

ındıs: *ındısı tüştü* suratını astı; *ındısın tüşürüp til albayt* suratını astı ve söz dinlemiyor (*emredilen işi yerine getirmek istemiyor*); *ındıstay hak.* düz, cilalı, kaypak; *ındıstay bolgon!* vay seni kalın suratlı! (*başl. çocuklar ve kadınlar hakkında*).

ındıstan *Ar. gün. insanlarda görülen, bulaşıcı olmayan ama ciddi bir mide rahatsızlığının adıdır.*

ındız: *kara ındız = karındız; sarı ındız = sarındız.*

indoo = **kıçı II**; circir, ızgın, kekeş, roka; tohumundan faydalı yağ çıkan bir çeşit şalgam: *Brassica rapa olefera.* karş. Az. *inday*; Kzk. *inday*, Trkm. *indev, indey*; Özb. *indov* [TVKS 73a].

moosuz şüpheli, güvensiz.

⁵⁷³ Bkz. açıklama 7.

⁵⁷⁴ Bkz. açıklama 5. Burada insan ve hayvanlara özgü vasıf isimleri yapma görevindedir.

⁵⁷⁵ Bkz. açıklama 16.

insan Ar. 1. insan; 2. insan soyu (nevi beşer). < Ar. انسان *insān* (PED 110b, RED 219).

insap Ar. 1. adalet, hak, doğruluk; insaflı oluş, vicdanlılık; 2. ölçülülük, ılımlılık, alçak gönüllülük, tevazu. < Ar. انصاف *insāf* (PED 111b, RED 222).

insapsız adaletsiz, haksız; insafsız, vicdansız; alçak gönüllü olmayan, tevazu göstermeyen. < *insap+sız*.

insapsızlık adaletsizlik, haksızlık; insafsızlık, vicdansızlık; alçak gönüllü olmama, tevazu göstermeme. < *insapsız+dık*⁵⁷⁶.

insaptuu adil, adaletli, haklı; insaflı, vicdanlı; alçak gönüllü, mütevazi. < *insap+tuu*⁵⁷⁷.

insaptuuluk adillik, haklılık; insaflılık, vicdanlılık; alçak gönüllülük, mütevazılık. < *insaptuu+luk*⁵⁷⁸.

ınt: *ınt koy-* ya da *ınt-zınt koy-* büyük ilgi göstermek, bir şeye kapılmak.

ınta, ıntaa çalışkanlık, gayret, çaba, özen; bir işe şevkle atılış, heves, teşebbüs; *öz ıntası menen* kendi teşebbüsü ile, kendisinin başlamasıyla; *ıntañdı koyup oku!* özenle oku!; *okuuga ıntası çok* okumaya hevesi yok.

ıntala midesini fazla dolduran ve ağırlıktan inleyen adamın durumu; *kımız içip ıntala bolup oturat* midesini kımızla şişirerek inleyip oturuyor.

ıntala- inlemek, sızlanmak.

ıntaluu pek fazla hevesi olan, ihtiraslı; alaka ve teşebbüs gösteren; *ıntaluu top* müteşebbis grup, zümre. < *ınta+luu*⁵⁷⁹.

ıntaluuluk = *ınta*.

ıntığış- *işt. ıntık-*‘tan. < *ıntık-t-ş-*.

ıntık- ağır solumak, zor nefes almak, nefes darlığından çekmek; *ıntığıp süylö-* ağır soluyarak konuşmak.

ıntıl- *gün.* = *umtul-*. *karş.* Kırg. *umtul-* “ileri atılmak, hızla gitmek”; Kzk., Tat. *üntül-* (*bkz.* Kzk. *umtul-* “1. ileri atılmak, atılım yapmak, hamle yapmak; 2. belli

⁵⁷⁶ *Bkz.* açıklama 2.

⁵⁷⁷ *Bkz.* açıklama 8.

⁵⁷⁸ *Bkz.* açıklama 2.

⁵⁷⁹ *Bkz.* açıklama 8.

bir amaca ulaşmak için çalışmak, çabalamak” KTS 585b); Kaz. *umtul-*; Trkm., Nog. *ıntıl-*; Bşk. *ıntıl-*; Özb., YUyg., Trkm. *ıntıl-*; Çuv. *änDäl-* [ESTY 653].

ıntılış- *gün. işt. ıntıl-*‘dan.

ıntımak *Ar. 1.* ittifak, birlik, fikir birliği, söz birliği; *ırıs aldı ıntımak ats.* talihinin zamanı birliktir; *eköönün arasında ıntımağı çok* ikisinin arasında birlik yok, onlar uyuşmıyorlar; *2. etn.* akrabalara ve arkadaşlara hayvan keserek *ya da* parayla yardım etme (*başl. cenazede, ölü gömüldükten sonra yapılan yemekli ayinde, düğünde*); *ıntımak koş-* fikirlerde uyuşmak; *3. etn.* hayvan keserek *ya da* parayla yardım usulleri hakkındaki akraba ve arkadaş toplantısı; *4. kuz. = üy elgek* (*bkz. elgek I*). < *Ar. اتفاق ıttifāq* (PED 15a).

ıntımağısızlık ittifaksızlık, birlik olmayış, düşüncede ve sözde ayrılık; fikir ihtilafı. < *ıntımak+sız+dık*⁵⁸⁰.

ıntımağış uyuşma, anlaşma, birlik içinde olma. < *ıntımak+taş*⁵⁸¹.

ıntımağış- birbirine yaklaşmak, yakınlaşmak, birbiriyle dost olmak; birlikte hareket etmek, birbirini etkilemek. < *ıntımak+ta-ş-*.

ıntımağıştık karşılıklı rıza gösterme, birlik. < *ıntımağış+tık*⁵⁸².

ıntımağıştır- *et. ıntımağış-*‘tan; birbirine yaklaştırmak, karşılıklı rıza göstermelerinde aracı olmak. < *ıntımağış-tır-*.

ıntımağışuu *iş. ıntımağış-*‘tan. < *ıntımağış-uu*⁵⁸³.

ıntımağtuu ittifaklı, birlik içinde, mutabık. < *ıntımak+tuu*⁵⁸⁴.

ıntın- *gün. = umtul-*.

ıntırnat *kon. = internat*; yatılı okul .

ıntızar *Ar. 1.* bekleyerek ve umutla bakan; *ıntızar bol-* beklemek, sabırsızlıkla umut etmek; *ırdaymın ışkım bar üşün, ıntızar boldum car üçün folk.* şarkı söylüyorum aşık olduğum için, ıntızar ediyorum yarım olduğu için; *ıntızar kıl-* sabırsızlıkla beklemeye mecbur etmek; *2.* gergin bir durumda bekleme. < *Ar. انتظار ıntizār* (PED 105a).

ıntızarlık şiddetli istek, güçlü heves. < *ıntızar+lık*.

⁵⁸⁰ Bkz. açıklama 2.

⁵⁸¹ Bkz. açıklama 14.

⁵⁸² Bkz. açıklama 2.

⁵⁸³ Bkz. açıklama 7.

ıñ I: *ıñ- cıñ çok ya da ıñ çok, cıñ çok* hiç ses yok, çok sessiz; *ıñ- cıñı çok kulak salıp* ses çıkarmadan dinleyerek.

ıñ II *ñ harfinin adıdır.*

ıñaala- *ıña ıña* diye bağırarak (*ağlayan çocuk hakkında*).

ıñgay 1. uygun, müsait, elverişli durum; uygun an; 2. *dil. kip. karş. *(y)ıñgay:* Kzk. Kaz. *ıñgay* (bkz. “fırsat, olanak” KTS 664b); Bşk. *ınkay*; Hak. *nıñnah* “rahat, uygun” (bkz. HTS 312b); Sag., Koyb. *ıñaybağan* [VEWT 165b].

ıñgayla- uymak, uygun bir duruma gelmek; düzelmek, yoluna girmek, kolaylaşmak. < *ıñgay+la-*.

ıñgaylan- dön. *ıñgayla-*‘dan; *ketüügö ıñgaylandı* gitmeye hazırlandı; *alar bir ıñgaylanıp orun alıştı* hepsi bir tarafa oturdular. < *ıñgayla-n-*.

ıñgaylandır- et. *ıñgaylan-*‘dan; kolaylaştırmak, uydurmak, uygun bir duruma getirmek. < *ıñgaylan-dır-*.

ıñgaylaş- işt. *ıñgayla-*‘dan; karşılıklı uygun bir duruma gelmek, uyuşmak. < *ıñgayla-ş-*.

ıñgaylat- et. *ıñgayla-*‘dan; uydurmak, uygun bir duruma getirmek; düzeltmek, yoluna koymak; kolaylaştırmak. < *ıñgayla-t-*.

ıñgayluu rahat, maksada uygun; *aylanadagı şartka ıñgayluu* çevre şartlarına uygun. < *ıñgay+luu*⁵⁸⁵.

ıñgayluuluk rahatlık, konfor, maksada uygunluk. < *ıñgayluu+luk*.

ıñgaysız rahatsız, elverişsiz, kullanışsız. < *ıñgay+sız*.

ıñgaysızdan- sıkılmak, rahatsızlık duymak. < *ıñgaysız+la-n-*.

ıñgaysızdık münasebetsizlik, uygunsuzluk, rahatsızlık. < *ıñgaysız+dık*⁵⁸⁶.

ıñgır: *ıñgır-dıñgır köp oylop folk.* her türlü şey hakkında düşünüyor.

ıñgıra- 1. boğuk bir sesle ve şiddetle böğürmek; 2. inlemek, sızlanmak; 3. *mec.* kendini beğenmişlik hissine kapılmak.

ıñgıran- dön. *ıñgıra-*‘dan; alçak sesle ve uzata uzata inlemek, sızlanmak. < *ıñgıra-n-*.

ıñgıraş iş. *ıñgıra-* 2’den; inilti, inleme, sızlanma. < *ıñgıra-ş*.

⁵⁸⁴ Bkz. açıklama 8.

⁵⁸⁵ Bkz. açıklama 8.

⁵⁸⁶ Bkz. açıklama 2.

ıñırsı- konfora alışmak, rahata alışmak, şıarmak.

ıñıl-da- cıvıldamak, cır cır ötmek, ciyak ciyak bağırarak, vızıldamak, uğuldamak.

ıñıl-daş- *işt.* **ıñıl-da-**‘dan. < **ıñıl-da-ş-**.

ıñı-ra- 1. belli belirsiz, zayıf sesler çıkarmak (*örn. ağır hasta hakkında*); 2. *mec.* (*insan hakkında*) gevşek, uyuşuk, tembel olmak; olanlara kayıtsız kalmak.

ıñı-ıran- *dön.* **ıñı-ra-**‘dan; iyi anlaşılmayacak bir tarzda konuşmak; ağız içinden bir şeyler gevelemek. *karş.* Kzk., Nog., Kkal. **ıñı-ıran-** “mırıldanmak, homurdanmak” [ESTY 658] < **ıñı-ra-n-**.

ıñı-ra-ş- *işt.* **ıñı-ra-**‘dan. < **ıñı-ra-ş-**.

ıñır-çak 1. yük eyeri, semer; 2. *mec.* kötü at; ◇ **ıñır-çaktay** zayıf, kurumuş; **ıñır-çagı ırdap kalıptır** perişan oldu, dilenci durumuna düştü. *karş.* Uyg. **ıñır-çak**; Tat. **ıñır-çak**; Kkal. **ıñır-şak**; Bşk. **ıñır-sak**; Trkm. **ıñır-cak**; Kzk. **ıñır-şak**; Koyb. **ıñır-yak** [ESTY 658]; ***ıñır**: Yak. **ıñır** “semer”; Çuv. **ıñır**, **ıñır**; Kzk., Kaz., Oyr., Tel. **ıñır-çak**; Kzk. **ıñır-şak** (*bkz.* “öküze yük yüklemek veya binmek için vurulan bir tür semer” KTS 665a); Tarn. **ıñır-çak**; Çuv. **ıñır-çak** < Moğ. **ıñır-çag** [VEWT 166a].

ıñır-çak-tuu üzerine yük *ya da* semer vurulmuş olan. < **ıñır-çak**+**tuu**⁵⁸⁷.

ıñır-sı- 1. ağır ağır sızlanmak, tembelce gerinerek ıkmak; **ıñır-sıp ıñır-sıp** gerinerek ve ıknarak; 2. gevşemek, sölpümek; **ıñır-sıgan talaa** (sıcaktan) kurumuş tarla; 3. *mec.* kederli ve mahzun dolaşmak; **aç cılangaç ıñır-sıp catat** aç yılan gibi tembel tembel yatıyor.

ıñır-t = **ımr-t**.

ıñk *yansıma kelime*; **ıñk et-** “hınk” etmek, inlemek; **ıñk etip tim boldu** inledi ve sustu; **ıñk etken oorum çok** hiçbir hastalığım yok..

ıñkayt- indirmek, hafifçe bir yana çekmek (*örn. yük, bohça hakkında*).

ıñkı- pek çok olmak; **ıñkıgan köp mal** hesapsız çok hayvan; **korodo koylorubuz ıñkıp, kögöndö kozularımız tizilişip catat** ağılda hesapsız çok koyunumuz var; bağlanmış olan kuzularımız sıra ile dizilip yatıyorlar.

ıñkıl-da- “**ıñk**” sesi çıkarmak, inlemek.

ıñkışta- = **kıñkışta-**.

⁵⁸⁷ *Bkz.* açıklama 8.

ıñkıy- (*kurnaz, mende bur herif hakkında*) büzülmek, büzüşmek.

ıñşı- *ıñırsı-* ile ikileme oluşturur.

ıñtay = **ıñgay 1**; *ıñtayı kelbey turat* uygun zamanı gelmiyor; *işteri bir ıñtay boldu* işleri yoluna kondu.

ıñtayla- uydurmak, adapte etmek, düzeltmek. < *ıñtay+la-*.

ıñtaylan- dön. *ıñtayla-*‘dan. < *ıñtayla-n-*.

ıñtayluu = **ıñgayluu**.

ıp I ı ile başlayan sözlere katılan kuvvetlendirme hecesidir; *ıp-ırıs* halis hakikat; tamamiyle doğru; *ıp-inak* çok yakın dost.

ıp II hafifçe esmeyi ifade eden yansıma kelimedir.

ıpça I (bkz. **nıpça**) tar. bir kumaş adıdır.

ıpça II kuz. bkz. **epçi**.

ıpılas Ar. 1. kirli, pis, pasaklı; 2. mec. alçak, bayağı, iğrenç, rezil. < Ar. افلاس *iflās* (PED 84b).

ıpılastık 1. kirlilik, pislik, pasaklılık; 2. mec. alçaklık, bayağılık, iğrençlik, rezillik. < *ıpılas+tık*⁵⁸⁸.

ıpılda- 1. acele ve çevik hareket etmek; bir işi hızla ya da çeviklikle yapmak; 2. hızlı, çevik hareketler yapmak; *ıpıldap şıpıldap* 1) aceleyle, telaşla; 2) çeviklikle, atiklikle; *ıpıldagan ya da ıpıldap şıpıldagan* 1) aceleci, telaşlı; 2) hamarat, becerikli.

ıpıldaş- işt. *ıpılda-*‘dan; *ıpıldaşıp emgekke kirişet* hızlı hareket ederek işe girişiyorlar. < *ıpılda-ş-*.

ıpım, ıpın 1. olm. sonuna kadar, zerre kadar dönüş ihtimali olmadan; *ıpım kalbay* hepsi, son parçasına kadar; 2. baştan başa, tamamen, büsbütün; *kanattuular köktün betin ıpım bastı* kuşlar gökyüzünü baştan başa kapladılar.

ıpır: *ıpır tıpır ya da ıpır sıpır* pılıpırtı, eski püskü şeyler; *üyündö ıpır tıpır eñ ele köp* evinde eski püskü şeyler çoktur.

ıpır- : *ıpırıp- şıpırıp* tamamen, büsbütün, bütünüyle.

ıpırandı cinler, ifritler.

ıpırsı- benz. *ıpır*‘dan; kargaşa içinde olmak; yığılmış olmak. < *ıpır+sı-*⁵⁸⁹.

⁵⁸⁸ Bkz. açıklama 2.

ıpirsıt- *et. ıpirsı-*‘dan; yığmak; kargaşa yaymak. < *ıpirsı-t-*.

ıpyı- 1. yaklaşmak, yanaşmak; toplanmak (*dikilen iki kumaş hakkında*); 2. *mec.* küçük ve dar olmak.

ıpyıt- *et. ıpyı-*‘dan. < *ıpyı-t-*.

ıplas = *ıpılas*.

ıpta = *öröön I: bugün oñ iptam menen catıpmın* bugün sağ tarafımla yattım.

ıpta- = *upta-*; *samın ipta-* sabun kaynatmak; 2. yapıştırmak, sıvamak.

ıptat- = *uptat-*.

ır şarkı, şiir; *baatır ır* kahramanlık destanı; *ırlar cıynagı* şiir mecmuası. *karş.* Kom. *ır, ir* “şarkı”; Soy. *ır* “şarkı”; Hak. *ır* “şarkı, türkü” (*b kz. HTS 206a*) [VEWT 166a].

ıraa *İr.* (*b kz. ıraba*); *körsötüügö ıraa tartpadı* göstermeye cesaret edemedi; *ceribizdi duşmanga ıraa körgöybüz* topraklarımızı düşmana bırakmayacağız; *uşu eski kitebiñdi maga ıraa körböysüñbü?* şu eski kitabımı benden esirgiliyor musun?; *kızımdı aga ıraa körböym* kızımı ona denk saymıyorum, o benim kızıma eş olamaz.

ıraak uzak; uzakta, uzakta bulunan yer; *ıraakka* uzağa; *körüngön toonun ıraagi* *cok ats.* görünen dağ uzak sayılmaz (*görünen köye kılavuz istemez*).

ıraakat = *ırakat*.

ıraakçıl (*koşu atı hakkında*) uzak mesafeye koşabilen (*yakın mesafede ise, koşu kuvvetini göstermeyebilir*). < *ırak+çıl*⁵⁹⁰.

ıraakı uzaktaki, uzak; *tee ıraakı too* şu uzaktaki dağ. < *ırak+kı*.

ıraaksın- *benz. ıraak*’tan; kendisi için uzak saymak. < *ırak+sı*⁵⁹¹ *n-*.

ıraaksınt- *et. ıraaksın-*‘dan; kendisinden uzaklaştırmak. < *ıraksın-t-*.

ıraakta- uzaklaşmak, gitmek. < *ırak+ta-*.

ıraaktat- *et. ıraakta-*‘dan. < *ırakta-t-*.

ıraaktatuu iş. *ıraaktat-*‘tan. < *ıraaktat-uu*⁵⁹².

ıraaktık uzaklık. < *ırak+tık*⁵⁹³.

⁵⁸⁹ *B kz. açıklama 10.*

⁵⁹⁰ *B kz. açıklama 15.* Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁵⁹¹ *B kz. açıklama 10.*

iraaktoo iş. *iraakta-*'dan.

iraat I Ar. düzen, nizam; organize etme, tesis etme; adet, alışkı; *iraatı menen* müteakiben, arkası sıra.

iraat II = irakat.

iraattuu I birbirinin ardından gelen, birbirini izleyen. < *iraat+tuu*.

iraattuu II = irakattuu.

iraazı Ar. razı, mutabık; hoşnutluk, memnuniyet. < Ar. راضی *rāzī* (PED 563b).

iraazıçılık = irazılık.

iraazılan- hoşnut olmak ya da kalmak, memnun olmak.

iraazılant- et. *iraazılan-*'dan. < *iraazılan-t-*.

iraazılık razılık, mutabakat; memnurluk, hoşnutluk. < *iraazı+lık*.

iraba İr. gereken, münasip, uygun.

irabat Ar. tar. kervansaray. < Ar. رباط *ribāt* (PED 567b).

iraca kon. = erece.

irahat = irakat.

irakat Ar. rahat, keyif, haz; *irakat kör-* refah içinde yaşamak, keyif içinde yaşamak. < Ar. راحت *rahat* (PED 561a).

irakattan- rahatlanmak. < *irakat+ta-n-*.

irakattuu mutlu, rahat, keyifli. < *irakat+tuu*⁵⁹⁴.

irakım = irayım.

irakman Ar. *bismıldayı irakman irakım* Allah'ın şefkat ve acımasının adı (*karş. aman Allah'ım!*).

irakmat Ar. şükran, teşekkür, Allah razı olsun!; *ataña irakmat!* aşk olsun sana! < Ar. رحمت *rahmet* (PED 571).

iramalı Ar. merhum, rahmetli, müteveffa (ölü).

iramat = **ramat**; tar. halk üzerine tarhedilen vergilerden biridir; *şayloo bolgondo elden iramat, çıgım cıynap alışçu ele* (nahiye ve köy idarecilerinin) seçimi esnasında halktan her nevi vergi ve resimler toplanıyordu.

iramatı, iramatılık = iramalı.

⁵⁹² Bkz. açıklama 7.

⁵⁹³ Bkz. açıklama 2.

⁵⁹⁴ Bkz. açıklama 8.

ıramazan *Ar. esk. ramazan (ay yılının dokuzuncu ayının adıdır ve müslümanların bu ayda tuttukları oruç).* < *Ar. رمضان ramazān* (PED 587a).

ırançı- = **irenci**.

ırandā *İr. gün. rende.* < *İr. رند rend* (PED 588a).

ırañ *İr. 1. güzel, canlı renk; öñünö ırañ kirgen benzine renk gelmiş; 2. gün. kırmızı renk, kırmızılık; 3. yeşil ot (çiçek açma çağında); cerdin ırañı cakşı yer yeşil otlarla kaplanmış; ◇ ırañ barañ = ürün barañ (bkz. ürün).* < *İr. رنگ reng* (PED 588b).

ırapırt *kon. = raport.*

ırapıs *Rus. reps (iplik ya da yüнден yapılmış bir tür kumaş).*

ırapul *Tien.ağ. = ırapıs.*

ıras *İr. hakikat, doğru, gerçek, hakikaten; ıras aytasıñbı? doğru mu söylüyorsun?; ıras cigit eken hakikaten (iyi) delikanlı imiş; ıras boluptur! 1) mükemmel oldu; 2) sana (ona vs.) öyle gerekti, hak etmişsin!* < *İr. راست rast* (PED 562).

ırasa *İr. doğrusu, hakikaten, cidden; ırasa degende doğru söylemek gerekse.*

ırasacup *Tien.ağ. = basacup.*

ırasçot *Rus. kon. hesap, hesaplama, ödeme; ırasçot ber- hesabını vermek, yol vermek.*

ırasım *Ar. resim, âdet, alışık, itiyat, usul; ata babadan kalgan ırasım babadan dededen kalmış âdet.* < *Ar. رسم resm* (PED 576a, RED 973).

ırasım, ırasmi *Ar. resim, âdet, usul; inisinin zayıbın agası tartıp alması ilgerte çok iş ırasmi folk. büyük kardeşin küçük kardeşin karısını ayartması hiçbir zaman âdet olmamıştır.* < *Ar. رسمی resmî* (PED 576a, RED 973).

ıriskot *Rus. kon. harcama, sarfetme; masraf, gider, harç.*

ırasmi = **ırasım**.

ıraspa *İr. bozuk, kokmuş, kokuşmuş, bayat.* < *İr. رُسْوَا rüsvā* (PED 576b).

ıраста- 1. evetlemek, onaylamak, tasdik (teyit) etmek; 2. yoluna koymak, yöneltmek; ırastap cügün arttırıp, bışıktap arkan tarttırıp folk. yükünü iyice yükletmeyi emrederek ve onu sıkıca bağlatarak. < *ıras+ta-*.

ıрастаş- *işt. ıраста-*‘dan; birbirine evet evet demek. < *ıras+taş*⁵⁹⁵.

⁵⁹⁵ Bkz. açıklama 14.

ırastoo iş. *ırasta-*‘dan; onaylama, tasdik.

ıraşker İr.: *ıntımak-ıraşker* ağız tadı, dirlik, düzenlik, ağız tadıyla yaşama, dirlik düzenlik içinde yaşama.

ıraşkerdüü, ıraşkerlüü: *ıntımak- ıraşkerdüü* âhenkli, dengeli, uyumlu, tutarlı. < *ıraşker+düü*⁵⁹⁶.

ıray Ar. çehre, hususiyet, ruh hali, moral; *aba ırayı ya da kün ırayı* hava durumu; *kün ırayı buzuldu* hava bozuldu; *ırayı suuk* (insan hakkında) soğuk, sevimsiz; *ırayına karadım* (ben bunu) ona hürmeten yaptım; *eç nersenin ırayına karabayt* hiçbir şeyi hesaba katmıyor, hiçbir şeye aldırış etmiyor; *ömürdün ırayın kördü* rahat yaşadı, hayattan hazzını aldı. *karş.* Alt., Tel. *ıra*; Kkal., Tat. *ıray*; Kzk. *ray* [ESTY 660].

ırayatköm *kon.* = **rayatkom.**

ırayım Ar. merhamet, kalp rikkati; *ırayımı tüştü* merhamet etti, acıdı. < Ar. رحيم *rahīm* (PED 571b, RED 968).

ırayımduu merhametli, iyi kalpli. < *ırayım+duu*⁵⁹⁷.

ırayımsız merhametsiz, taş yürekli. < *ırayım+sız*.

ırayımsızdan- gaddarlık, merhametsizlik göstermek < *ırayımsız+da-n-*.

ırayımsızdık merhametsizlik, taş yüreklilik, gaddarlık. < *ırayımsız+dık*⁵⁹⁸.

ırayış *gün.* = **rayis.**

ıraylaş- barışmak; *ıraylaşıp süylöşüp kaldık* barıştık ve konuşuyoruz.

ıraylaştır- *et. ıraylaş-*‘tan. < *ıraylaş-tır-*.

ırayluu sevimli, çehresi hoş olan. < *ıray+luu*⁵⁹⁹.

ırayon *kon.* = **rayon.**

ıraz *gün.* otsu bitkiler.

ırazañke *kon.* = **reziñke.**

ırazba = **ıraspa.**

ırazı = **ıraazı.**

ırazılık, ıraziçılık = **ıraazılık.**

⁵⁹⁶ Bkz. açıklama 8.

⁵⁹⁷ Bkz. açıklama 8.

⁵⁹⁸ Bkz. açıklama 2.

⁵⁹⁹ Bkz. açıklama 8.

ırba- büyümek (örn. *yara hakkında*); *carası ırbap ketti* yarası büyüdü.

ırbaak güçlkle iyileşen (*bir yara kapanmayıp büyüdüğü, irinlendiği zaman*).

ırbañda- alaya almak, istihza etmek, istihzalı dil kullanmak.

ırbat- *et. ırba-*‘dan; artırmak, büyütme, çoğaltmak. < *ırba-t*.

ırbatuu iş. *ırbat-*‘tan. < *ırbat-uu*⁶⁰⁰.

ırbay- = **ırbıy-**.

ırbıgy cılız, bir deri bir kemik, tükenmiş, bitik.

ırbıy- cılız olmak, bir deri bir kemik olmak, tükenmiş olmak.

ırboo iş. *ırba-*‘dan; katmerleşme, karışık bir hale gelme, ağırlaşma (*hastalık hakkında*).

ırcak bir kez yapılan hareket gülümseyen, sırtan. *karş. Kzk. ırcak, ırcıñ* “sırtkanlık, sırtma” (KTS 665b).

ırcake (*kızlar, kadınlar hakkında*) teklifsiz, laubali.

ırcakta- = **ırcay-**.

ırcalakta- cilvelenmek, nazlanmak. *karş. Kzk. ırcakta-, ırcañda-, ırci-, ırciñda-* “sırtmak, yerli yersiz gülmek” (KTS 665b).

ırcañ (sırtarak) gülümseme, tebessüm. *karş. Kzk. ırcalak* “sırtkan, sırtık” (KTS 666a).

ırcañda- sırtmak, geniş geniş gülmek. < *ırcañ+la-*.

ırcay- sırtmak; *ırcayıp kül-* sırtarak gülmek. *karş. Kırg., Tat., Bşk., Yak., Nog., Kmk., Özb. ırcay-; Alt. ırçay-; YUyg. hicay-; Soy. ırcay-; Hak. ırsay-* “sırtmak” (*bkz. HTS 208a; ırcay-* “ağzını yayarak gülmek” HTS 207a); Tel. *ırçayt-*; Yak. *ırcay-, arcay-, orcoy-, orsoy-*; Tel., Şor *arsay-* < Moğ. *ırcayı, arcayı* “sırtmak” [VEWT 166a].

ırcayt- *et. ırcay-*‘dan; sırtmayı mucip olmak; *ooz ırcayt-* ağzı mümkün olduğu kadar geniş açmak suretiyle gülümsemek. < *ırcay-t*.

ırcaytış- *işt. ırcayt-*‘tan; *oozdorun ırcaytıшат* birbirine sırtıyorlar. < *ırcayt-ı-ş-*.

ırcıgy sırtan, tebessüm eden.

ırcıñ = **ırcañ**.

ırciñda- = **ırcañda-**.

⁶⁰⁰ *Bkz. açıklama 7.*

irciñdat- *et. irciñda-*‘dan; *beti- başın irciñdatat* bütün suratını kırıştırarak, buruşturarak alay ediyor. < *irciñda-t-*.

irciy- = **ircay-**.

ırçı 1. meddah; kahraman destanı söyleyen; 2. şair; *uyalbagan ırçı bolot ats.* utanmayan meddah olur (*cemiyetin üst tabakalarının, yeni derebeyleriyle bayların meddahlara nasıl hakaret gözüyle baktıklarını gösteren çok karakteristik bir atalar sözüdür*); şarkıcı, hanende. *karş.* Hak. **ırcı** “şarkıcı, türkücü” (HTS 207a) < *ır+çı*.

ırçılık şarkıcılık, hanendecilik. < *ırçı+luk*.

ırda- şarkı söylemek; ırlamak (insan hakkında). *karş.* Kom., Soy. **ırla-** “şarkı söylemek” [VEWT 166a] < *ır+da-*⁶⁰¹.

ırdal- *dön.- ed. ırda-*‘dan; şarkı söylenmek. < *ırda-l-*.

ırdat- *et. ırda-*‘dan; şarkı söyletmek. < *ırdat-t-*.

ırdatış- *işt. ırdat-*‘tan. < *ırdat-t-ş-*.

ırğa- I 1. harekete getirmek, kımıldatmak, sarsmak, silmek (*örn. bir şeyi elerken eleği ya da kalburu*); *kalbırğa salıp ırğa* kalbura koy salla!; 2. hareket etmek, kımıldamak; *karagay nayza ırgadı, baatır Manas cırgadı folk.* küknar mızrak kımıldadı ve bahadır Manas haz duydu. *karş.* OT **ırğa-** “sarsmak, çalkalamak”; Kzk. **ırğa-** “sallamak, silkelemek” (*b kz. KTS 665a*) [VEWT 166b] < ET **ırğa-** (ED 217b).

ırğa- II *gün.* = **cırğa-**.

ırgak 1. *yaz.* ritm, hız; 2. sesteki küçük ayırtı, nüans, farklı ses; 3. *müz.* ölçü, ritm, uyum.

ırgaktuu melodik, ahenkli, ezgili. < *ırgak+tuu*⁶⁰².

ırgal *gün.* = **cırgal**.

ırgal- *ed. ırğa- I*‘den; sallanmak, kımıldamak, sarsılmak, silkinmek. YUyg. **ırğal-**, **ırkal-** [VEWT 166b] < *ırğa-l-*.

ırgalcan (*kızlar, genç ve evli kadınlar hakkında*) 1. zarif, güzel kadın, dilber; 2. *gün.* sevgili, yar.

⁶⁰¹ Bkz. açıklama 4.

⁶⁰² Bkz. açıklama 8.

ırgalış- *ışt. ırgal-‘dan. < ırgal-ış-*.

ırgalt- *et. ırgal-‘dan; kımıldatmak, sallamak, dalgalandırmak. < ırgal-t-*.

ırgan- *dön. ırga- I I’den; ağır ağır sallanmak. karş. OT, Osm., Şor, Tel. ırğan- [VEWT 166b; ESTY 660] < ırga-n-*.

ırganış- *ışt. ırgan-‘dan; başları ırganışat başları sallanıyor. < ırgan-ı-ş-*.

ırğaş- *ışt. ırga- I I’den; başların ırğaşat: başlarını sallıyorlar. < ırğa-ş-*.

ırgat- *et. ırga- I I’den. < ırga-t-*.

ırgay kuş kirazı: Lonicera. karş. Kzk. **ırgay** “kızılcık ağacı” (KTS 665a).

ırgaytı (*sadece toponimik yerlerde varlığını sürdüren*) kuş kirazının yetiştiği yer.

ırgı- sıçramak, atlamak; *dubaldan ırgıp tüştü* duvardan aşağıya atladı; *atka ırgıp mindi* ata sıçrayıp bindi; *ordunan ırgıp turdu* yerinden sıçrayıp kalktı. karş. Çağ. **ırğa-** “atlamak, sıçramak”; Kzk., Kaz. **ırgı-** (*bkz. “atlamak, zıplamak” KTS 665b*) [VEWT 166b; ESTY 662].

ırgıçta- 1. galeyana gelmek, heyecanlanmak; 2. *mec.* öfkelenmek, hiddetlenmek, kudurmak, cinleri başına üşüşmek. *< ırgı-ç+ta-*.

ırgıçtat- *et. ırgıçta-‘dan. < ırgıçta-t-*.

ırgılcıñ şüphe, tereddüt, fikirlerde ikilik; *ırgılcıñ tart- ya da ırgılcıñ bol-* tereddüt veya şüphe içinde bulunmak.

ırgım atlama, sıçrayış; *biyiktigi kışı ırgım* yüksekliği adam sıçrayabilecek kadar. *< ırgı-m.*

ırgışta- = **ırgıçta-**; sinirlenerek, asabileşerek yerinde zıplamak.

ırgıştat- *et. ırgışta-‘dan. < ırgışta-t-*.

ırgıt- *et. ırgı-‘dan; atmak, fırlatmak; çıkkan (ya da tayangan) tooñ biyik bolso ırgutkan taşıñ ıraak tüşöt ats.* çıktığın dağ yüksek ise, attığın taş uzağa düşer. *< ırgı-t-*.

ırgıtan *gün.* = kişi kiyik (*bkz. kiyik*).

ırgıtıl- *ed. ırgıt-‘tan; atılmak, fırlatılmak. < ırgıt-ı-l-*.

ırgıtış- *ışt. ırgıt-‘tan. < ırgıt-ı-ş-*.

ırgıtuu *iş. ırgıt-‘tan; atma, fırlatma. < ırgıt-uu*⁶⁰³.

⁶⁰³ *Bkz. açıklama 7.*

ırıl-da- hırlamak, gömürdemek. *karş.* Kırg., Kzk., Nog., Kkal., Tat., Bşk. *ırıl-da-*; Hak. *ı:ran-*; Tuv. *ırlan-* [ESTY 664].

ırıl-daş- *işt.* *ırıl-da-*‘dan; hep beraber gömürdemek; birbirine karşı hırıldamak. < *ırıl-da-ş-*.

ırıl-dat- *et.* *ırıl-da-*‘dan. < *ırıl-da-t-*.

ırıl-doo *iş.* *ırıl-da-*‘dan; gömürdeme.

ırım 1. alametlere, fallara inanma; *ırısı çoktun ırımı küç ats.* talihi olmayan fallara inanır; *ırım cırım* her çeşit batıl inanç, hurafeler; *uuluna ırım kılıp, ençilep cürgön tay* (henüz küçük olan) oğluna ayırdığı tay; 2. efsun; *suunun iyrimi caman, karının ırımı caman ats.* suyun girdabı, ihtiyarın bedduası tehlikelidir. *karş.* Kaz., Oyr. *ırım* “hurafeperestlik, batıl inanç”; Çağ., Tarn. *irim*; Kzk. *rim* (*bkz.* ırım “batıl inanç” KTS 666a); Yak. *ıra, irā* “içe doğma, sezgi; kehanette bulunma”; Kom. *rañcılık* “falcılık, fala bakma” [VEWT 166a].

ırımçıl herhangi bir işarete körü körüne inanan, batıl inançları olan. < *ırım+çıl*⁶⁰⁴.

ırım-da- 1. alametlere ve fallara inanmak; 2. herhangi bir nesneyi talih denemek için almak. < *ırım+da-*.

ırım-duu hoş, sevimli (*insan hakkında*). < *ırım+duu*⁶⁰⁵.

ırın: *ırın-cırın* 1) niza, nifak, ihtilaf; 2) uyuşamamazlık, kuru gürültü.

ırıs talih, kısmet; *ırısı bar = ırıstuu*; *ırısı kardına çıkkın* “talihi karnına çıkmış”, onun bütün düşündüğü karnıdır (*karnından başka bir şeyi yoktur ve onu başka hiçbir şey alakadar etmez*); *ırısı külküsünö çıkkın* gülmekten başka bir işi yoktur; *ırıs kesti* talihine engel olan, uğursuz; *ırıs keser kapır* uğursuz kafir; *karısı bardın ırısı bar ats.* evinde ihtiyarı (yaşlı adamı) bulunanın talihi vardır; *ırısı taykı bkz. taykı*; *kaysı ırısıña catasıñ?* hangi talihine güvenerek yatıyorsun? (hiçbir iş yapmıyorsun). *karş.* Kbal, Kzk., Nog., Bşk., Alt., Hak., Tel., Şor, Bar. *ırıs*; Kmk. *ırıs*; Alt., Tel., Şor, Leb., Sag., Koyb., Kuman. *ris*; Çağ., Kaz. *uraz* [ESTY 666].

ırıs-kı *Ar.* rızık, nimet, dünya nimetlerinden insanın hissesi; *mañday teri menen tapkan ırıs-kı* alın teri ile kazandığı rızık; *ırıs-kının tuygunun* (ya da *ılaaçının*)

⁶⁰⁴ *Bkz.* açıklama 15.

⁶⁰⁵ *Bkz.* açıklama 8.

uçurdu *mec.* 1) nimetten mahrum oldu; 2) itibarını kaybetti. < Ar. رزق *rızk* (PED 574a, RED 972).

ıriskılaş birisiyle birlikte ve dostça yaşayan. < *ıriskı+laş*⁶⁰⁶.

ıriskısız gündelik ekmeği olmayan. < *ıriskı+sız*.

ırisman = *ırıstuu*.

ırıstuu bereketli, mübarek. < *ırıs+tuu*⁶⁰⁷.

ırızkı = *ıriskı*.

ırk refah; birlik ve vifak içinde yaşayış, sakin hayat; *ekönün ırkı kelişpeyt* birbiriyle geçinemiyorlar; *ırkınan çık-* ayrılmak, geçinememek; *ırkı ketken ayıl* birliği ve bereketi kaçmış olan köy. *karş.* Kzk. *ırık*; Kırg., Nog. *ırk*; s-Uyg. *ėrk*, *ėrk*, *ėrik* [ESTY 665].

ırkır- gömürdemek, hırlamak; *ırkırağan kurgak şamal* şiddetli kuru rüzgar. *karş.* Alt. *ırkır-* [ESTY 664].

ırkıraş- *işt.* *ırkır-*‘dan. < *ırkır-ş-*.

ırkıraştır- *et.* *ırkıraş-*‘tan; birbirine saldırtmak, birbirne karşı kıskırtmak. < *ırkıraş-tır-*.

ırkırat- *et.* *ırkır-*‘dan. < *ırkır-t-*.

ırkmak = *ırk*.

ırmay-: *ırmaya- çırmaya* zorlukla, güçlükle, zar zor, güç bela.

ırksız geçimsiz, herkese karşı husumet besleyen. < *ırk+sız*.

ıroo I *Ar. esk.* alüminyum. < Ar. روى *rawī* (PED 597b).

ıroo II küçük hediye.

ıroolo- küçük hediye vermek. < *ıroo+lo-*.

ırooşan *İr. nadiren* parlak, aydın, açık, parlak, ışıltılı, berrak, duru.

ırp I kuvvet; *kıymıldagınday ırpım çok* kımıldayacak kadar kuvvetim yok; *kenedey ırpım kalbadı* asla kuvvetim, halim kalmadı, takattan düştüm.

ırp II *yansıma kelime ırp et-* hareket etmek, kımıldamak; *ırp eterge alım çok* kımıldayacak halim yok.

ırsakta- = *ırcañda-*.

⁶⁰⁶ Bkz. açıklama 14.

⁶⁰⁷ Bkz. açıklama 8.

ırsalañ sırttan, dişlerini gösteren.

ırsalañda- = **ırcañda-**.

ırsay- = **ırcay-**.

ırsıl-da- nefesi tıkanmak, ağır ağır solumak.

ırsıy- = **ırcıy-**.

ırsıyt- *et. ırsıy-*‘dan. < *ırsıy-t-*.

ırtay- *gün.* zayıf, sıska olmak.

ıs I *gün.* koku, rayiha. *karş.* Trkm. *īs* “koku, rayiha”; Yak. *īs* “keskin koku” [VEWT 167a].

ıs II: *ıs-* **ıska kelbey ele** bir tek söz etme.

ısap = **ınsap**; *ısapı çok* ınsafsız; *ısapı çokko kaşık salsañ, beş uurtayt ats.* ınsafsıza kaşık verirsen beş defa yutar.

ısapsız ınsafsız, vicdansız. < *ısap+sız*.

ısaptuu = **ınsaptuu**.

ısaptuuluk = **ınsaptuuluk**.

ıſçot *kon.* = **ſçot**.

ıſçotovod *kon.* = **ſçetovot**.

ısı sıcaklık, sıcak hava, kurutucu rüzgarlı hava; *kerimsel cürüp, aştıktı ısı urup ketti* kerimser rüzgarı esti ve ekinleri sıcak vurdu. *karş.* Trkm., Kzk., Kkal., Nog. *issi*; Tat. *issî*; Az. *isti*; Yak. *iti*; YUyg. *ıssıg*; Kzk. *ısk* [ESTY 668].

ısı- ısınmak, adamakıllı kızmak; *çenesi ısıbaptır* tatmin edilmedi, iyilik görmedi; *ay sayın çığın saldırıp, ısıbaptır çekebiz folk.* (*han*) her ay vergi tarhettiği için rahat yüzü görmedik. *karş.* Kzk., Kkal. *ısı-*; Gag. *yısı-*; Kmk. *isi-*; Tuv., Alt. *izi-*; Hak. *izi-* [ESTY 669].

ısık 1. sıcak; *ısık kün* sıcak gün; *kün ısık* hava sıcak; *ısık çay* sıcak çay; *ısıgına küyüp, suugına toñdum* sevincine sevindim, kederine tasalandım; *sööktögü ısık müzmin* şekil alan hastalık; eski bir hastalığın kalıntısı; 2. sevimli, cana yakın; *kelindin betin kim açsa, oşol ısık ats.* gelinin yüzünü kim açarsa, o hoş görünür (*cana yakın olur*); *ısık dos* yakın, mahrem dost; *ısık bol-* dost *ya da* aşk olmak; *ısıgın cepsin!* saçmalıyorsun!; 3. = **ısılık** 2; 4. sivilce, kabarcık. *karş.* Tuv. *iziğ*; Hak. *iziğ*; YUyg. *izik*; Alt. *izü* [ESTY 668].

ısıkçıan (eski düşünceye göre) ateşi yükselmeye meyilli çocuk (karş. ısılık 2);

ısıkçıan kesel yüksek ateşli hastalık (halk hekimliğinde bu hastalığa sahip kimselere yiyecek verilmemesi, sadece su içirilmesi tavsiye edilir). < ısık+çıan⁶⁰⁸.

ısıkcılık 1. ısı, sıcaklık, hararet, kızgınlık; 2. *mec.* sevgi, muhabbet, sempati. < ısık+çı+lık.

ısıkta- şiddetli harareti olmak, ateşi yüksek olmak. < ısık+ta-.

ısıktan- dön. ısıkta-‘dan; *terige tüşüp Tabıldı, ıstıktanıp cattı emi folk.* Tabıldı posta sarılıp yattı ve terledi. < ısıkta-n-.

ısıktat- et. ısıkta-‘dan. < ısıkta-t-.

ısıktık = ısıkcılık 2.

ısıktuu sivilceli, kabarcıklı yüz. < ısık+tuu⁶⁰⁹.

ısıla- = ısıkta-; *üyüñüz ısık eken, ıslap kettik* eviniz sıcak olduğundan ısındık; ◇ *ıslap köp-* haddinden fazla kendini beğenmek. < ısı+la-.

ısılı: *ısılı suuk ya da ısılı suuktu* sıcaklı soğuklu; *ısılı suuktu ketip cürüp, at buzulup kalıptır* sığağa soğuğa dikkat etmeksizin fazla içirilmek ve fazla yedirilmekten at fenalaştı; *turmuşun ısılı-suuguna çıdamduu* günlük sıkıntıları kolay atlatan, günlük sıkıntılara dayanıklı. < ısı+lı⁶¹⁰.

ısılık 1. sıcak, şiddetli yaz sığağı, boğucu sıcak; 2. ısıtan yiyecek ya da içecek (Kırgız mütabbipleri bütün yiyecek ve içeceklere üç gruba ayırıyorlardı: ısılık ya da ısık “ısıtan”, suuktuk ya da suuk “serinleten” ve münöz tamak; mesela, sığır eti “serinleten”, at eti “ısıtan”, koyun eti ise “tarafsız”, yeşil çay “serinleten” sayıldığı gibi bunlar ateşli hastalıklar ve soğuk algınlıkları gibi bütün hastalıklara iyi geliyordu; bunun yanında ateşli hastalıklara soğuk diyeti öneriliyordu); 3. = ısık 2; 4. aperitif, açar, meze; *suusununa kımız, ısılıgına et cep Ceti-Ögüzdö cüröt* Yedi-ögüz’de susuzluğunu kımızla, açlığını et yiyerek giderdi; *ısılıkka tay soyup, arak berip sıyladı* ş. yemekte (büyük ziyafet için değil) tay kesip, votka ikram etti; 5. *mec.* tutku, korku (aşk duygusu).

ısılım Art.ağ. çul kilimdeki kabarcık şekli.

⁶⁰⁸ Bkz. açıklama 15.

⁶⁰⁹ Bkz. açıklama 8.

⁶¹⁰ Bkz. açıklama 11.

ısm Ar. isim; *ısmı* ismi; *ısmuñız* isminiz; *ısmuñız kim?* isminiz nasıl?, isminiz nedir?; *ısmı ölbös-öçpös* ismi asla ölmez. < Ar. اسم *ism* (PED 59b, RED 113).

ısmduu isimli, ismini taşıyan; *Karabay ısmduu kırgız* Karabay isimli Kırgız. < *ısm+duu*⁶¹¹.

ısm- dön. *ısı-*‘dan; ısınmak, güneşlenmek, kendini ısıtmak. < *ısı-n-*.

ısmuu iş. *ısın-*‘dan. < *ısın-uu*⁶¹².

ısrap Ar. israf, beyhude harcama, harcamaya düşkünlük, savurma. < Ar. اسراف *isrāf* (PED 57a, RED 109).

ısrapçı müsrif, savurgan, tutumsuz, israfçı. < *ısrap+çı*.

ısrapçılık = ısrapkerçilik.

ısrapkerçilik, ısrapkorluk Ar.- İr.- Kırg. israf etmek, savurmak; müsriflik, savurganlık, tutumsuzluk; israf etme, savurma; *ısrapkerçilikke col berilbesin* israf etmeye izin verilmesin. < *ısrap+kār*⁶¹³.

ısrapta- 1. harcamak, sarfetmek, tüketmek, kullanmak; 2. israf etmek, havaya savurmak. < *ısrap+la-*.

ısıruk sedef otu (sedefotugillerin örnek bitkisi olan ve hekimlikte kullanılan bir ağaççık).

ısırıkta- 1. tütsülemek (*üfürükçü usulü*; bkz. ısıruk 1); 2. mec. korkutmak, tehdit etmek, ürkütmek, yıldırma.

ısırıktaş- iş. *ısırıkta-* 1’den. < *ısırıkta-ş-*.

ısış- iş. *ısı-*‘dan; 1. birbiriyle sıcak, candan ilişkiler içinde bulunmak; 2. birbiriyle aşk ilişkisi içinde bulunmak. < *ısı-ş-*.

ısıt- et. *ısı-*‘dan; ısıtmak, ısı vermek; ◇ *caak ısıt-* silleyi basmak, tokat atmak, surata vurmak (*harf. yanağı ısıtmak*). < *ısı-t-*.

ısıtuu iş. *ısı-*‘dan; ısıtma, ısı verme.

ıskar = ızgaar.

ıskat Ar. d. ölünün istirahatı, ruhu için dağıtılan hediyeler; *ıskatıña koyulgur* geber (*isteyen insan vermeyen insana böyle söyler*); *ıskatıña koydurup ket*

⁶¹¹ Bkz. açıklama 8.

⁶¹² Bkz. açıklama 7.

⁶¹³ Bkz. açıklama 3.

mahvol; *iskatiña koyulgurduñ malı!* sık sık kadınlar hayvanlara böyle sövüyorlar.

iskatta-: *iskattap köm-* d. ölüyü Müslümanlara özgü bir törenle ve saygıyla gömmek. < *iskat+ta-*.

ıskıt *Çatk.ağ.* dikiş, ayrı ayrı parçaların birleştirilmesi.

ıslam Ar. İslam. < Ar. اسلام *islām* (PED 59a, RED 112).

ıslamçıl 1. Müslüman birliği taraftarı; 2. *esk.* panislamist. < *islām+çıl*⁶¹⁴.

ıslamçıldık 1. islam birliği taraftarlığı; 2. *esk.* panislamizm. < *islāmçıl+lık*⁶¹⁵.

ıslot *kon.* = slyot.

ısm = ısm.

ıspat Ar. isbat, delil, hüccet, tekit. < Ar. اثبات *isbāt* (PED 16a).

ıspatta- isbat etmek, delillendirmek, delillerle pekitmek. < *ıspat+la-*⁶¹⁶.

ıspattoo *iş.* *ıspatta-*‘dan; tekit, teyit, isbat etme.

ıspılı *gün.* bir çeşit süslü işlemenin adıdır.

ıspirapke *kon.* = spravka.

ısrıp = ısrıp.

ısrık = ısrık.

ısta- *gün.* = ısta-.

ıstacı *kon.* = staj.

ıstakan *kon.* = stakan. < Rus. *стакан* “bardak” [VEWT 167b].

ıstampıl kenarlı (bordürlü) muslin (İstanbul); *ak ıstampıl* beyaz muslin; *kök ıstampıl* mavi muslin.

ıstampul = ıstampıl. < Gr. *εἰς τὴν πόλιν* “İstanbul” [VEWT 167b].

ıstan *kon.* = stan.

ıstanok *kon.* = stanok.

ıstansa *kon.* = stansiya.

ıstarçın, ıstarçı Rus. *kon.* köy muhtarı.

⁶¹⁴ Bkz. açıklama 15. Burada, bir şeye düşkünlük ve taraftarlık bildiren vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁶¹⁵ Bkz. açıklama 2.

⁶¹⁶ Bkz. açıklama 4.

istarşı *kon.* = *starsıy*; baş; *istarşı tekşerüüçü* baş sorgu hakimi; *istarşı militsa* baş milis memuru.

istatiya *kon.* = *statiya*.

istik *gün.* = ısı.

istikpar *Ar. istikpar ayt-* d. tövbe edip Allah'tan af dilemek. < *Ar. استغفار istiğfār* (PED 53b).

ıstırançık *Rus. kon. esk. muhafız.*

istoloboy *kon.* yemekhane, yemek odası.

istudent *kon.* = *student*.

ısuula-: *ısuulay* sıcak, hareketli bir manzarada.

ış 1. tütsülemeye tahsis edilen şey (*deri ve deriden yapılan kap kacak gibi*); *ıştayt* (deriyi ve deriden yapılan kap kacağı) tütsülüyor; 2. (deri ve deriden mamül kap kacak gibi) tütsülenen şey; *otko cakın ış küyöt, ceñege cakın kız küyöt ats.* ateşe yakın tutulmak suretiyle tütsülenen şey yanar, geline yakın olan kızın (*yani görümcenin*) içi yanar; 3. isin bıraktığı sarı iz.

ışçot *kon.* = *sçot*.

ışıl-da- tıslamak (örn. *yılan hakkında*).

ışıl-dat- *et. ışıl-da-*‘dan. < *ışıl-da-t-*.

ışın- 1. (*yatakta, kalkmak istemeyip*) tembelce bir yandan öbür yana dönmek; 2. tereddüt etmek; *ışınbay* tereddüt etmeksizin, kesin olarak, çekinmeden; *ışınbay coogo tiyip bak folk.* düşmana cesurca, tereddüt etmeden saldır.

ışınçaak 1. boyuna yatıp duran, uykucu, tembel (*başl. zor uyanan ve yatağından güçlkle kalkan adam hakkında*); 2. kararsız, cesaretsiz; gevşek, uyuşuk, tembel. < *ışın+çaak*⁶¹⁷.

ışınçaaktık tereddüt, kararsızlık, cesaretsizlik, çekingenlik. < *ışınçaak+tık*⁶¹⁸.

ışkalt- = *ıkşalt-*.

ışkı *Ar. aşk, sevgi, tutku; istek, emel, arzu; ışkım tüştü* 1) çok hoşlandım ve onu istiyorum; 2) aşık oldum; *ışkı içine çok boldu folk.* aşkı içini yakıyor. < *Ar. عشق ısq* (PED 850b).

⁶¹⁷ Bkz. açıklama 27.

⁶¹⁸ Bkz. açıklama 2.

ışkı- sürtmek, ovmak, ovuşturmak; *cığaçtı cığaçka ışkısı, ot cıgat* ağaç ağaca sürülürse ateş çıkar. *karş.* Kzk., Kkal. *ıs-*; Alt., Leb., Tob. *yış-*; Hak. *çıs-*; Kbal. *ıst-*; Kmk. *ıst-*; Tat., Bşk. *ışkı-*; Bşk. *ıkşı-*; YUyg. *ışqı-* [ESTY 667].

ışkıbos *Ar.- İr.* herhangi bir şeye düşkünlük, meyil, heves, yetenek ; *teatrğa ışkıbos* tiyatroya meraklı, tiyatroyu seven, tiyatro aşığı. < *Ar.* عشقباز *‘ışk-bāz* (PED 850b).

ışkıl- *ed.* *ışkı-* ‘dan. < *ışkı-l-*.

ışkıla- *tekr.* *ışkı-* ‘dan; *alakanı menen çekesin basıp, ışkılav baştıdı* elini alına dayadı ve ovuşturmaya başladı. < *ışkı+la-*.

ışkılúu bir şeyi seven ve onu aşırı bir şekilde arzu eden; *bala kezde multıkka ışkılúu boldu cürögüm folk.* (daha) çocukluğumda tüfeğe hevesim vardı, tüfeği severdim; *arstan Manas baatırñ, aña ışkılúu er eken folk.* Manas kahramanları aslan avlamaya heves ettiler; *cakşı küü menen cakşı ırğa ışkılúumun* güzel şiir ile güzel melodiyi severim. < *ışkı+luu*⁶¹⁹.

ışkın ravent (*iki çenekliler sınıfının, karabuğdaygiller familyasından, büyük palmat yapraklı, etli rizomlu, büyük panikulalı, çok yıllık, otsu bir bitki çeşidi. Süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi sebze olarak yetiştirilen türleri de vardır. Kabukları soyulup kurutulduktan sonra ravent rizomu adı altında, taşıdığı antrasen türevlerinden dolayı müshil olarak kullanılır*); *ışkın tüp* ravent kökü (*koyun postunu sarıya boyamak için kullanılır*); ♦ *ışkınday bolgon cigit* (kanlı canlı) delikanlı, sağlıklı, yiğit, zarif delikanlı; *ışkınday kılıp kiyintip* tüyü dökülmüş bir şeye elbise giydirmeye. *karş.* Alt. *köcnö*; Az. *ravänd*; Bşk. *reven*; Yak. *aahta*; Kkal. *reven*; Kzk. *capırak, tumar boyu, tüyecapırak*; Tat. *pāvac*; Çuv. *reven*; Trkm. *garayaparak, çukra, çukrı, ışgın*; Tuv. *saraspal, toybuluñ*; YUyg. *ravaç*; Özb. *ravoç, revand, rivoç, tuyayaprok, çuhra* [TVKS 138b].

ışkındúu raventin bolca olması; *ışkındúu cer* ravent kökünün bittiği yer. < *ışkın+duu*⁶²⁰.

ışkır- 1. ıslık çalmak, ötmek, ıslık gibi ses çıkarmak; *cılkıña karap ışkır ats.* ayağını yorganına göre uzat (*harf. at sürüsünün büyüklüğüne göre ıslık çal!*); 2.

⁶¹⁹ Bkz. açıklama 8.

⁶²⁰ Bkz. açıklama 7.

(yılan hakkında) tıslamak; *cılanı turat ıskırıp, maralı turat bıskırıp folk.* yılan orada tıslar, geyik burada gürültüyle solur; ◇ *suuk cılanday ıskırat* soğuk, yılan gibi ıslık çalıyor (*yani dehşetli soğuk*). *karş.* Alt., Özb. *ıskır-*; Tat., Bşk. *ıçğır-*; Kzk., Kkal. *ıskır-* [ESTY 674].

ıskırık ıslık, ötme, ötüş. < *ıskır-ı-k*.

ıskırıkçı ıslık çalan, ıslıkçı. < *ıskırık+çı*.

ıskırın- dön. *ıskır-*‘dan; *ıskırınan ün* ıslıklı ses. < *ıskır-ı-n-*.

ıskırt- et. *ıskır-*‘dan. < *ıskır-t-*.

ıskıruu iş. *ıskır-*‘dan; 1. ıslık, ötme, ötüş, cıvıltı, vızırtı; 2. yılanın tıslaması. < *ıskır-uu*⁶²¹.

ıskızar Ar.- İr. aşık, tutkun, gönül vermiş, sevdalı; *ıskızar bol-* aşık olmak.

ıslapa kon. = *şlyapa*: şapka.

ıslom kon. = *şlem*: miğfer, başlık, helmet.

ışmıyan Rus. kon. casus, gizli ajan.

ıspalda: *ıspaldası çığıptır* başını belaya soktu, hak ettiği cezayı buldu (*yoksullaşmış, mevkisini yitirmiş olmak*).

ısta- 1. tütsülemek, ise tutmak (*deriyi*), ise tutarak şekil vermek; 2. duman vererek vahşi hayvanı deliğinden (*ya da ininden*) uzaklaştırmak, çıkarmak. < *ış+ta-*.

ıstal- ed. *ısta-*‘dan; (*deri hakkında*) tütsülenmek, islenmek. < *ısta-l-*.

ıstampul kon. = *ştempel*: damga, mühür.

ıstan Rus. kadın pantolonu, donu; pantolon, şalvar, iç donu, külot; ◇ *ıstanın çeçken* rezil olan, utanmış; *ıstanı menin başıma!* folk. o kadın beni rezil etsin, o kadın beni kahretsin! (*harf. o kadının donu benim başıma dolansın!*); *kızıl ıstan gün.* = *tañkuldak*.

ıstandık pantolon *ya da* don için uygun *ya da* yeterli malzeme. < *ıstan+dık*⁶²².

ıstap kon. = *ştap*; karargâh, kurmay

ıstarap kon. = *ştraf*; ceza.

ıstat kon. = *ştat*; devlet, kadro, personel.

ıstatnıy Rus. kon. kadroya da hil olan, asil; kadroda olmak.

⁶²¹ Bkz. açıklama 7.

⁶²² Bkz. açıklama 2.

ıstık tütsüleme yeri (*deriyi tütsülemek için kullanılan basit yer*); **kol ıstık** toprakta açılmış olan bir delikli tütsüleme yeri; **murununan çıkan buu, kol ıstıktay burkurap folk.** kahramanın burnundan çıkan nefes, isleme yerinden dalga dalga çıkan duman gibidir. < **ış+tık**.

ıstırap *kon.* = **ştraf**; **ıstırap sal-** ceza kesmek.

ıstoo *iş.* **ısta-**‘dan; 1. deriyi *ya da* hayvan postunu iste kurutma, isleme; 2. duman vererek vahşi hayvanı deliğinden *ya da* ininden çıkarma.

ıstuu (*deri hakkında*) *isli*, islenmiş, tütsülenmiş; tütsülenmek suretiyle işlenmiş olan. < **ış+tuu**⁶²³.

ıy I ağlama, ağlayış, ağlaşma; **ıyga kir-** ağlamaya başlamak; **ıyın basıp, tım boldu** ağlamayı bırakıp, sesini kesti; **ıy ıyla-** ağlamak; **ölökkö caraşa ıy, kadirga caraşa cıy ats.** ölüye ağlama, namusluya bağış yakışır (*herkes eşit değildir*); **kaygı paydasız, ıy cardamsız ats.** üzüntü faydasız, ağlama yardımsızdır; **ıy menen külkü ayaktaş ats.** ağlamasıyla gülmesi ayırt edilmez.

ıy II *baş harfi y-*.

ıya! 1. evet!, benim! (*karşı seslenme, cevap*); 2. ha!, iyi! (*hoşnutsuzluk ya da hayretle sopma*); **sen aytpadıñbı, ıya!** gerçekten sen söylemedin mi?; **sen kim, ıya?** sen kimsin ha?; **sen kayda cürösüñ, ıya?** sen nerede aylak aylak dolaşıyorsun, ha?; **emne ele oylonup kalgansıñ, ıya?** neyi düşünüp duruyorsun, ha?; **çoguluştı açışka akını kaydan aldıñ sen, ıya?** toplantıyı açma hakkını sen nereden aldın, ha?

ıyala- ses vermek, demek, karşılık vermek (*seslenmede*). < **ıya+la-**.

ıyaz = **nıyaz**.

ıybaa *Ar.* haya, utanç, utangaçlık, mahcubiyet; alçak gönüllülük, tevazu; **ıybaası çok** utanması, sıkılması yok; **ıybaa kıl- ya da ıybaa et-** tevazu göstermek, utangaç olmak; utanmış, sıkılmış olmak; **ıybaa kılbay** utanmaz, utanıp sıkılmadan; **sizden ıybaa kılam** sizden utanıyorum; **kelinden beter alarga ıybaa kılal** gelin gibi, gelinden beter onlardan utanıyor; **Temirden ıybaa etti** Temir’den utandı. < *Ar.* حياء **hayā**’ (PED 434b).

⁶²³ Bkz. açıklama 8.

ıybaaluu utangaç, sıkılğan, mahçup, çekingen; alçak gönüllü, mütevazı; *kızdın canında ıybaaluu sılık cürdü* kızın yanında utangaç, alçak gönüllü bir şekilde yürüdü. < *ıybaa+luu*⁶²⁴.

ıybarat = ibret.

ıyçı 1. ölü için ağlayan (*insan*); 2. *mec.* çok ağlayan, sulu göz. < *ıy+çı*.

ıygar- tasarlamak, göstermek, işaret etmek, seçmek; belirlemek, tayin etmek; *predsedatekdikke kimdi ıygardıñar?* başkanlığa kimi gösterdiniz? , başkanlığa kimi seçtiniz?; *kepti ançeyin tamaşağa ıyğarğan boluşup* onun (bu) sözleri şaka olarak kabul edildi; *öz ırazılığını menen cerdin köbün bizge ıygargıla* kendi isteğinizle geniş toprak parçasını bize tayin ettiniz.

ıygarıl- *ed. ıygar-*‘dan; *ceñiş dağı aga ıygarıldı* zafer de ona yazıldı. < *ıygar-ı-l-*.

ıygaştırıl- = **ıygarıl-**; *ekinci cana üçünçü orundu eelenderge celekçeler ıygaştırılât* (*yarışmada*) ikinciliğe ve üçüncülüğe seçilenlere flamalar önceden ayrıldı.

ıygılık: *ıygılığım çıkkılık boldu* tamamen tükendim, neye tutunacağımı bilmiyorum (*hiçbir işim yolunda gitmiyor ve bu düzenlenemez*).

ıyık 1. kutsal, mukaddes, mübarek, uğurlu; saadet, talih getiren; *koom mülkü ıyık mülk* cemiyet malı kutsaldır; *ıyık mildet* kutsal vazife; *ata mekenin saktoo SSSR gracdandarinın ıyık mildeti* vatanı korumak Sovyetler Birliği vatandaşlarının kutsal vazifesidir; *el degen ıyık kazına* millet kutsal varlıktır; *el aldında ıyık parzum* kutsal vazifem halkın önünde gelir; *ata arbagı ıyık* (ölmüş) babanın ruhu kutsaldır; 2. *esk.* kutsal evcil hayvan (özellikle sürüde kesilmeyen ve işlerde kullanılmayan at, diğer hayvanlardan ayrılır); *koy içinde kozgolbos ıyık bolgon serke bar folk.* koyunların içinde dokunulmazlığı olan erkek keçi var; *ıyık kötör-* 1) sevilen bir hayvanı binilmemek ve kesilmemek şartıyla sürüye katmak; *sen menin ıyık kötörgön malımdı tildeysiñ dep, cıntemirdi tildep, urup koyöt* ş. sen benim kutsal hayvanıma küfür ettin, diyerek cıntemir’e küfür edip vurdu; *ıyık kötörgön toru aygır* kutsanmış doru aygır; *ıyık kötörgön buura* kutsanmış deve; *cılıkıdan ıyık kötörböyt, şamaldan bütkön dep* atlar kutsanmaz, onlar rüzgardan yaratılır dedi; *ıyık kötörgön* (*insan hakkında*)

⁶²⁴ Bkz. açıklama 8.

olm. şımarık; 2) hastanın sürüdeki sevgili hayvanını yakalamak ve hasta istediği zaman kesmek; 3. vahşi çataltırnaklılardan biri; 4. (*daha çok ıyık cal*) ense, atın iki omzunun arası, cıdağı; *ıyık caldan karasam, araba baskan tagı bar folk.* atın iki omzunun arasından yüklü araba görülüyor (*yani koşum takımları*); 5. omzun üst kısmı; *attın ıyığına minip kaldık* atın omzunun üst kısmına bindik; 6. omuz (*insanda*); *multuktı ıyıkka salıp alıp* tüfeği omzuna alıp; $\diamond$ *ak ıyık* yakalayan, yakalayıcı kartal; *ak ıyıktaay algır* (*insan hakkında*) yürekli, cesaretli, cesur, yiğit; kuvvetli ve becerikli. *karş.* Uyg. *ıduk*; OT. *ıduk*; Sag., Koyb., Krç. *ızık*; Tuv. *ıdik* “hafta”; Oyr., Tel., Leb. *ıyık*; Blk., Krç. *ıyık* (“hafta” KMTS 226b); Hak. *ızıh* (bkz. “kutsal” HTS 209a) [VEWT 164b, ESTY 649]; Alt. *ıyık* “1. nehrin, dağın, ovanın ruhu; 2. fetiş, tapınma nesnesi” (ATS 88b).

ıyık *syt. ıyık I*’den. < *ıyık+tık*.

ıyın- ıkmak, kendini zorlamak, gücünü germek; *ıyınıp ıçkınıp* ıkmak, kendini zorlayarak.

ıyka- rahat oturmamak, yerinde duramamak; *bezbeldekçe kötüin ıykap olturat* oturdu ve küçük toy kuşu gibi yerinde duramadı (*döndü durdu*); *kolu menen kekirtegin ıykap: seni tak uşunday kılmakçı, dedi* eliyle boğazını yoklayıp: o, seni işte böyle yapmak istiyor, (*seni boğazlamak, boğazından kesmek istiyor*) dedi.

ıykı: *ıykı-tyıkı* geçimsizlik, ihtilaf, karışıklık, ayrılık; uygunsuzluk; kavgalı olma, anlaşmazlık; *cabıla işke kırışpey ıykı-tyıkı katışıp kelet* işe elbirliği ile girişmeyip işi yarım yamalak yapıyorlar; *tuugan arasında ıykı-tyıkı bolboy koymok bele?* akrabalar arasında kavga çıkmaması gerçek mi?; *ıykı-tyıkı bolo berbey, cakşı oylonup çeçeli* ş. iyice düşünülerek karar verilirse ayrı ayrı hareket edilmez.

ıyla- ağlamak; *kan ıyla-* kan ağlamak, acılı bir şekilde ağlamak; *ıylabagan balaga emçek cok ats.* ağlamayan çocuğa meme yok; *alasa boyu bar, arçındangan tonu bar; ıylasa kar caayt, ıylabasa ne caayt? bilmece.* kısa boyu var, çapraz sarılmış kürkü bar; ağlasa kar yağar, ağlamasa ne yağar? (*hiçbir şey yağmaz; yanıt: elek*); *antkor ıyla-* yalandan ağlamak.

ıylaak 1. sulu göz, gözü yaşlı, çok ağlayan; 2. su kabarcığı, sıvıyla dolu kabarcık (örn. *koyunun ineğin midesinin etrafında ya da tendeki yanık yerinde*); sulu nasır.

ıylaakta- vücutta su kabarcığı, sulu nasır meydana gelmek. < *ıylaak+ta-*.

ıylaaktan- dön. *ıylaakta-*‘dan; *zoonun boorunan ıylaaktanıp sığılıp çıkan başat* pınar, kayadan sızan su. < *ıylaakta-n-*.

ıylaaktat- et. *ıylaakta-*‘dan; *kolun ıylaaktatıp küygüzüp alıptır* elini yakmış ve bu yüzden kabarcıklar oluşmuş. < *ıylaakta-t-*.

ıylakta- bir işi istemeye istemeye yapmak; *ıylaktabay kozu bayla* çok düşünüp durmadan, çabucak kuzuları bağla!

ıylamaksan: *ıylap-ıylamaksan bolup* ağlayacakmış gibi olup.

ıylamsıra- ağlamak üzere bulunmak, ağlamaya başlamak üzere olmak. < *ıylam+sıra*⁶²⁵.

ıylaş- işt. *ıyla-*‘dan; *ıylaşarga öz cakşı, sınılaşarga cat cakşı* ats. ağlayana kendi yakınları, eleştirene yabancılar iyidir. < *ıyla-ş-*.

ıylat- et. *ıyla-*‘dan; özanl. mec. ağlatmak, ağlamasına sebep olmak; *bir maalda bala karındaşın ıylatıp koydu ele, tigil ıy aralaş munday dedi* bir gün çocuk kardeşini ağlattı, ağlamayı kesmeyince şöyle dedi; *seni kim ıylattı? – eç kim ıylatkan çok* seni kim ağlattı? – Hiç kimse ağlatmadı. < *ıyla-t-*.

ıyloo iş. *ıyla-*‘dan; ağlama, ağlaşma.

ıyluu ağlamalı; *ıyluu, caştuu, tragediyaluu kırdaaldar* ağlamalı, gözyaşılı, dramatik ortamlar. < *ıy+luu*⁶²⁶.

ıymam Ar. imam (câmide âyini yöneten, câminin baş rahibi). < Ar. *إمام imām* (PED 97b).

ıyman = iman; *ıyman ayt- ya da ıyman uguz- ya da ıyman kıl-* dua okumak; *ıymanın içke cat kılat* içinden dua okudu (*tehlikedeyken, ölüme yaklaşıırken*); *ölüp ketsem, kantem? dep, ıymandı içke cat kılıp* ş. ölürsem ne yapacağım deyip içinden dua okudu; *aga ıyman tüspöyt* (ateist hakkında) ona dua yardım etmez; ◇ *menin ıymanday sırum* zor durumdaymış gibi konuşmak; *erden ıyman*

⁶²⁵ Bkz. açıklama 42.

⁶²⁶ Bkz. açıklama 8.

kaçıp kutulbayt *ats.* yiğit asla vicdandan yoksun değildir, hiçbir zaman insafını yitirmez; *ıymanın cegen* insafını yitirmiş; vicdansız, namussuz; *baygambar caşka kelgende cebeyli biz ıymandı* ş. peygamberin yaşına geldiğimizde (*altmışı geçtiğimizde*) vicdanı yitirmek bize yakışmaz. < Ar. ایمان *īmān* (PED 132a).

ıymandaş = *ımandaş*; *a düynödö ıymandaş, bu düynödö cıygandaş folk.* o dünyada din kardeşleri, bu dünyada ortak mallara sahipler. < *ıman+daş*⁶²⁷.

ıymanduu = *ımanduu*.

ıymansız = *ımansız*.

ıymarar = *ımarar*.

ıymararçıl *esk.* inşaatçı, yapı işçisi; mimar. < *ıymarar+çıl*⁶²⁸.

ıyzat *Ar.* saygı, hürmet. < Ar. عزت *‘izzet* (PED 847a).

ıyzatta- saymak, saygı göstermek, hürmet etmek. < *ıyzat+ta-*⁶²⁹.

ıyzattaş- *işt.* *ıyzatta-*‘dan. < *ıyzatta-ş-*.

ıyzattık saygı, hürmet; *ıyzattık kul-* saygı göstermek. < *ıyzat+tık*⁶³⁰.

ıyzattuu 1. sayın, saygıdeğer, muhterem, izzetli; 2. kibar, nazik, saygılı; *ıyzattuu bala* nazik, sıkılgan çocuk. < *ıyzat+tuu*⁶³¹.

ız: *ız bız* *kütle halinde uçan böceklerin vızıltısını taklittir; çirkeylerdin çuldur ız bız ündörü* (*uçan*) sivrisineklerin uğultu şeklindeki vızıltıları; *ız-bız etip, çımınçirkeydin uçkanı da bilinbedi* uçan böceklerin vızıltıları bile duyulmadı; *ız bız kel-* azgıncasına her yandan saldıran (sivri sinekleri) haykırış ve çığlıklarla, elle ve kolla kovmaya çalışmak.

ıza *Ar.* kızgınlık; dargınlık, gücenme; *garez, hınç; ıza bol-* darılmak, gücenmek, müteessir olmak; *ıza kör-* hakarete maruz kalmak; *ıza tozokko alıp barat* *ats.* dargınlık, *garez* cehenneme götürür; *ızasına kelip* kızdırıp, incitip; *ızamdu keltirip turat* o, bendeki kini kışkırttı. < Ar. اذاء *ezā*’ (PED 30a).

ızaat = *ıyzat*.

ızaatta- = *ıyzatta-*.

⁶²⁷ Bkz. açıklama 14.

⁶²⁸ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁶²⁹ Bkz. açıklama 4.

⁶³⁰ Bkz. açıklama 2.

ızakor Ar.- İr. alingan, kırılğan, hassas; çabuk kızan. < ıza+kor⁶³².

ızakorduk alinganlık, kırılğanlık, hassaslık; aşağılama, tahkir; *ızakorduk körsöt-* hakarete uğrayarak aciz bir vaziyet göstermek. < ızakor+luk.

ızala- kızdırmak, kışkırtmak, tahrik etmek. < ıza+la-.

ızalan- dön. ızala-‘dan; kızmak; darılmak, gücenmek, küsmek, incinmek; *özümön* *özüm ızalandım* kendi kendime gücendim. < ızala-n-.

ızalanış iş. ızalan-‘dan; *ayalının ızalanışı aksakaldı dağı keyitti* kadının küskünlüğü eşrafı dahi üzdü. < ızalan-ı-ş.

ızalant- et. ızalan-‘dan. < ızalan-t-.

ızalık küskünlük, güceniklik, dargınlık; *ızalık batpay içine, öz oozunan cañılğan* ş. kendi söyledikleriyle yanılan kişinin içine dargınlık batmaz. < ıza+luk.

ızaluu dargın, kırgın; darılmış; *ünü ızaluu çıktı* onun sesi kırgın çıktı; *Kiyizbayga Şarşenin tili tiyse, aga büt uruu ızaluu* Şarşe Kiyizbay’a hakaret ederse bütün kabile darılmış olur. < ıza+luu⁶³³.

ızat = ıyzat; *ızatına turup ber-* ölüye saygılı davranmak, defin ve cenaze yemeğine varıncaya kadar âdetleri gerektiği şekilde yerine getirmek; *ayaş atam Manastın ızatına turup ber folk.* atam Manas’ın ölüsüne saygılı davran. < Ar. عزت ‘izzet (PED 847a).

ızattık = ıyzattık; *ızattık kılıp, orduman tura berdim* saygı gösterip yerimden kalktım. < ızat+tık⁶³⁴.

ızattuu = ıyzattuu.

ızbız = ız- bız (bkz. ız).

ızbooçık, ızboşçık Rus. esk. arabacı, faytoncu.

ızboşçık bkz. ızbooçık.

ızbot kon. = vzvod.

ızgaar 1. keskin, iliğe işleyen soğuk; ayaz (*açık havada*); *yanvar ayının orto çenindegi kara ızgaar* Ocak ayının ortasındaki korkunç ayaz; *ızgaar deneye barıp iynede y kadalat* ayaz, vücuda diken gibi batıyor; 2. şiddetli soğuk

⁶³¹ Bkz. açıklama 8.

⁶³² Bkz. açıklama 3.

⁶³³ Bkz. açıklama 8.

⁶³⁴ Bkz. açıklama 2.

rüzgar; *kün çıkıroon ızgaarı ırıldap sogot* hava ayaz, buz gibi soğuk rüzgar uğulduyor; 3. *mec.* kin besleyen, kinli, huysuz, homurdayan; *eñ ele ızgaarsıñ* en çok sen kinlisin; *ızgaar tök-* kin beslemek, şiddetle azarlamak; *atam maga ayabay ızgaarın töktü* babam beni azarladı; *közünön çıkkan ızgaarı ot-calın bolup şırkırıp folk.* gözleri ateş saçıyor. *karş.* Trkm., Kmk., Kkal., Özb. *ızgar* “keskin soğuk”; Bşk. *ıdgar*; Kmk. *ızgar* < *ıs+ga-r [ESTY 646].

ızgaarduu bkz. ızgaarluu.

ızgaarla- şiddetli bir şekilde tahkir etmek, azarlamak; *it ekensiñ, arak içkenden başkasın bilbeyt ekensiñ dep, ızgaarlay beret* o, köpeksin, içki içmekten başka bir şey bilmiyorsun deyip beni azarlıyor. < *ızgaar+la-*.

ızgaarluu, ızgaarduu çok soğuk, ayazlı, buz gibi; *ızgaarduu şamal* şiddetli, keskin, soğuk rüzgar; *ızgaarduu suuk* rüzgarla birlikte şiddetli ayaz; *ızgaarduu ayaz ya da ızgaarduu suuk* rüzgarlı ayaz. < *ızgaar+luu*⁶³⁵.

ızgı- 1. hızla dönmek, keskin çığlıklar atarak dönmek; *buroolor ızgıdı* vidalar döndürülürken ses çıkardı; *çay ızgıdı* çay kaynadı; hararetten buram buram duman çıktı; 2. kurşun gibi gitmek, çok hızlı gitmek.

ızgıç kız kuşu, tavusçuk kuşu; *eçki maarak, kaşkaldak, ızgıç menen ak çardak ş.* çulluk, su tavuğu, kız kuşu ve martı; *sazduu cerde eelegen, ızıldak ızgıç dagı bar folk.* bataklık yerde tiz sesler çıkaran kız kuşu dahi var.

ızgıt I = *ızgıç* ◇ *ızgıttın cumurtkasınday* tamamen çillerle kaplı (*harf.* kız kuşu yumurtası gibi görünüyor). [kız kuşu: Vanellus capella.]

ızgıt II çizmenin arkasına dikilen çizgili deri.

ızgıt- *et. ızgıt-*‘dan; *maşına çañ ızgıtıp, çabagandap cürgönü cürgön* araba hızla geçti, toz kaldırdı. < *ızgıt-t-*.

ızgıtuu iş. ızgıt-‘tan. < *ızgıt-uu*⁶³⁶.

ızı *yansıma kelime*; *ızı-çuu* gürültü, patırtı, şamata yaygara; *ızı çuu tüşüştü* herkes bildiği gibi yaygara kopardı (*kimi bağırdı, kimi ağladı, kimi yüksek sesle konuştu vs.*); *ızı çuula-* yaygara koparmak, gürültü çıkarmak; *ızı çuulagan ündör* gürültü oluşturan sesler.

⁶³⁵ Bkz. açıklama 8.

⁶³⁶ Bkz. açıklama 7.

ızıçuu = ızı-çuu (bkz. ızı).

ızıçuula- = ızı çuula- (bkz. ızı).

ızıl-da- keskin, tiz sesler çıkarmak; *oşo suunun boyunda ızgıt cüröt, ızıldap* şu nehrin kıyısında kız kuşları tiz sesler çıkararak geziniyorlar; *ızıldagan çımun-çirkey* vızıldayan sivri sinekler.

ızıl-dat- et. ızıl-da-‘dan. < ızıl-da-t-.

ızıl-datuu iş. ızıl-dat-‘tan. < ızıl-dat-uu⁶³⁷.

ızıldoo iş. ızıl-da-‘dan.

ızıñ ıslık.

ızıñ-da- = ızıl-da- ♦ ızıñdap suray ber- bıkırırcı bir şekilde istemek; ızıñdap curay berip aldı o, dilenir gibi istedi. < ızıñ+da-.

ızıñ-duu ıslık çalan, ıslıklı, öten, cıvıldaayan; ızıñduu ok ünü ıslık çalan ok sesi, okun ıslıklı sesi. < ızıñ+duu⁶³⁸.

ızırık Tien.ağ. = ısıruk.

ızırın- hiddetle, hırsla üzerine atılmak, yumruklarla saldırmak; dövüş hazır bulunmak, kavgaya atılmaya hazır olmak; *kabaktarın tüyüp ızırındı* kaşlarını çattı ve aşırı derecede kızarak kendinden geçti, kudurdu, gözü döndü, tepesi attı; *Berdi Capekke ızırına bakırıp aldı* Berdi, Capek’e öfkeyle bağırды; Berdi, öfkeyle Capek’in üzerine atıldı.

ızırınış- iş. ızırın-‘dan; *ekööl kolunan kelişinçe tildedı, ızırınıştı* her ikisi de bağırır bağırılmaz, öfke ile saldırdılar. < ızırın-ı-ş-.

ızırınuu iş. ızırın-‘dan. < ızırın-uu⁶³⁹.

⁶³⁷ Bkz. açıklama 7.

⁶³⁸ Bkz. açıklama 8.

⁶³⁹ Bkz. açıklama 7.

İ

i I 1. (*genellikle genizden*) şaşkınlık bildiren soru edatı; 2. (*genellikle uzun*) kışkırtıcı, teşvik edici *ünl*.

i II *Rus. kon.* bağlaç.

ibadat = *iybadat*.

ibep kuşku, şüphe; endişe, kaygı, korku; **ibep ce-** korkmak, endişelenmek.

ibilis *Ar.* şeytan, iblis. *karş.* DT *iblis*; *Osm.* *iblis*; *Kmk.* *ilbis*; *Kaz.* *əblis* < *Ar.* ابليس *iblis* (PED 10b) [VEWT 168a].

ibret *Ar.* iyi, faydalı örnek, ibret. < *Ar.* عبرت *'ibret* (PED 834a).

icaza *Ar.* izin, müsaade (*ör. bkz. irada*). < *Ar.* اجازت *icāzet* (PED 17a).

icara *Ar.* kira, kiralama. < *Ar.* اجاره *icāret* (PED 16b).

icirat *Ar.* hicret (Müslümanların takvim sisteminin 16 Temmuz 622 ile başlaması). < *Ar.* هجرة *hicret* (PED 1490a).

iç I 1. iç, içeri, içerideki, iç kısım; *üydün içinde* evin içinde, evde; *üstöldün içinde* masa içinde; *beş kün içinde* beş gün zarfında; *içine* birisinin, bir şeyin içine; *üydün içine* evin (çadırın, dairenin) içine; 2. karın, kursak, mide; *içi ötöt* midesi bozulmuş; *iç al-* mideyi bozmak; *açıbagan saamal içti alat* ekşimemiş kıymız mideyi bozuyor; 3. arka yüz, ters yüz (*kumaş hakkında*); *astar (giysi hakkında)*; *çapandın içi* kaftanın astarı; *♦ içirñe sakta ya da içiñen çıkarba ya da içiñde bolsun* sır olarak sakla; *sogumuñ çüyğün bolso, içiñe sakta ats.* kestiğin hayvan semiz olursa sır olarak sakla; *caman-cakşı içte bolsun* kusur varsa bağışlayın; *içi buzuk* ahlaksız, namussuz; *içi tar* 1) cimri, hasis, pinti; 2) kıskanç; *içi keñ* iyi kalpli, cömert; *içi bışat* canı sıkılıyor, içine bıkkınlık gelmiş; *aytkan sözünö içim cılıp (ya da ısıp) kaldı* söylediği söz hoşuma gitti; *iç küydü ya da iç küydülük* öfke, hırs, gazap, kızgınlık, hiddet; *garez, kin*; *alardın iç küydüsü bar* onların kini vardır; *iç küydülük menen* öfkeyle, hırsıyla, garezle; kızgınlıkla, hiddetlenerek. *karş.* Trkm., TT, Az., Gag., Kmk., Krç-Blk., Tat, Alt *iç*; Tat. *iç*; Nog., Kkal, YUyg dial. *iş*; Kzk. *iş*; Çuv. *ış*; Yak *is*; Bşk. *ış* [ESTY 389; VEWT 168a] < ET *iç* (ED 17a).

iç II *gün.* = *eç*.

iç- 1. içmek; *çay iç-* çay içmek; 2. yemek; *sorpo iç-* çorba içmek; *tamak iç-* yemek yemek, *aştık köp bolup, eki cıl içpeyt ats.* ekin ne kadar çok olursa olsun iki sene yenmez. *karş.* Trkm., TT, Az., Kmk., Krç.-Blk., Kırg., YUyg., Alt., Tuv. *iç-*; Trkm., Nog., Kkal. *iş-*; Tat. *ĩç-*; Gag. *yıç-*; Kzk. *ĩş-*; YUyg. dial. *is-*; Bşk., Hak. *is-*; Çuv. *ěš-* [ESTY 391; VEWT 168b] < ET *iç-* (ED 19a).

içe: *içe-kardı bkz. içek.*

içegi I *bkz. içek.*

içegi II *kuz. yakıt, yakacak (semaveri kaynatmak için: takoz, yonga)*

içegilik *kuz. yakma, odun koyarak yakma. < içegi+lik.*

içek (*daha çok içegi*) bağırsak. *karş.* Kmk, Alt. *içek*; Kkal. *işek*; Alt. *içik*; Tat. *ĩçäk*; Bşk. *isäk* [ESTY 393]; Trkm. *içegi*; Kırg. *içegi, içe*; Tat. *ĩçägi*; Çağ. *içägü*; Alt. *içege*; Hak. *içege* [ESTY 392] < ET *içe:gü:* (ED 25b).

içen *gün. = çeen.*

içerman, içermen 1. akşamcı, içkici; 2. yetişkin, ergin. < *iç-er+man*⁶⁴⁰.

içik yüzü kumaştan olan kürk; *kiş içik (destanda)* samur kürk. *karş.* Çağ. *içik* [VEWT 169a]; Kkal. *işik*; Kzk. *işik* [ESTY 393] < OT *içük* (ED 24a).

içikçe kürk ceket. < *içik+çe*⁶⁴¹.

içil- *dön- ed. iç-*'ten. < OT *içil-* (ED 26b) < *iç-i-l-*.

içilik 1. astar; 2. ayakkabı. *bkz.* ÖLMEZ 1992: 42-57.

içim: *bir içim* bir defada içilecek miktarda sıvı. < *iç-i-m.*

içir- *et. iç-*'ten; içirmek. < ET *içür-* (ED 30a).

içirken- irkilmek, ürpermek; elinde olmadan titremek.

içirkent- *et. içirken-*'den. < *içirken-t-*.

içirkentme 1. titreme, ürperme, (soğuktan) büzülme; 2. hastalıklara verilen addır. < *içirkent-me.*

içirtki (*ya da içirtki duba*) *etn.* deva olmak üzere fincana yazılan üfürükçü duası.

içiş *iş. iç-*'ten. < *iç-i-ş.*

içiş- *işt. iç-*'ten; hep beraber içmek. < *iç-i-ş-*.

⁶⁴⁰ Farsça + *mānd* ekinden gelişen bu ek, isimlere gelerek vasıf isimleri yapar (KTG 2005: 123).

⁶⁴¹ *Bkz. açıklama 43.*

içke 1. ince (*zit. coon I; bkz. cuka*); *ip içke* incecik, çok ince; 2. *mec.* ince bir şekilde, özenle, inceden inceye, ustalıkla; 3. *dilb.* ön sıradan, palatal sesler.

< ET *yinçe* (ED 945a)

içkele- ince, nazik, özenli davranmak. < *içke+le-*.

içkeleştir- *kuz.* = *içkereştir-*. < *içkele-ş-tir-*.

içkelet- *et. içkele-*‘den. < *içkele-t-*.

içker = *içkeri*.

içker- incelmek, zayıflamak (*zit. coonoy-*). < *içke+r-*.

içkereştir-: *ot içkereştir-* henüz yanıp bitmemiş olan odunları ortaya atmak suretiyle ocaktaki ateşi beslemek.

içkeret- = *içkereştir-*.

içkeri 1. içeri, içeriye, içeride; 2. *gün. etn. (Özbeklerin ve Taciklerin eski yaşam biçimlerinde)* evin kadınlara ayrılan kısmı. *karş. Çağ. içrâ, içrü; Hak. isker; Tarn., Küer içirgi* [VEWT 168b] < ET *içgerü* (ED25b) < *iç+gerü*⁶⁴².

içkerki içerideki, içeride bulunan. < *içre+ki*.

içkert- *et. içker-*‘den; inceltmek, zayıflatmak. < *içker-t-*.

içkertil- *ed. içkert-*‘ten; incetilmek. < *içkert-i-l-*.

içkertüü *iş. içkert-*‘ten. < *içkert-üü*⁶⁴³.

içkeştir- *kuz.* = *içkereştir-*.

içki I *fark.* iç, içerideki, dahili; *içki oorular* dahili hastalıklar. < *iç+ki*.

içki II = *içkilik I 1*.

içkiç 1. çok içen; *kan içkiç* kan içen, hunhar; 2. ayyaş, içki düşkünü. < *iç-kiç*⁶⁴⁴.

içkilik I 1. içecek; alkollü içecek, içki; 2. ayyaşlık, içki düşkünlüğü, sarhoşluk. < ET *içgü:* (ED 24b).

içkilik II *gün.* = *içilik 1*; astar.

içkisin içeri, içeriye; içte, içten, içinden.

içme, içmey: *may içme* *bkz. may I*.

⁶⁴² ET’de yön bildirme eki olan +*garu*/+*gerü* (ETG 2000: § 186), Kırgızcada da arkaik olarak kullanılır.

⁶⁴³ *Bkz. açıklama 7*.

⁶⁴⁴ *Bkz. açıklama 5*. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

içmek eyer altına konulan keçenin astarı. *karş.* OT *içmāk*; DT *içmāk* [VEWT 169a].

içmekey 1. içen, yiyen; 2. *mec.* pis herif, sümsük. < *içme+key*⁶⁴⁵.

içmekte- = **içkele-**.

içte- astar koymak, altına astar dikmek. < *iç+te-*⁶⁴⁶.

içteş bir şeyle eşit hacimde. < *iç+teş*⁶⁴⁷.

içtet- *et.* *içte-*‘den; astar geçirtmek. < *içte-t-*.

içti: *içti-tıstı* içeriden ve dışarıdan. < *iç+ti*⁶⁴⁸.

içtirteden içeriden, içerden, iç kısımdan.

içtüü geniş, büyük, içine çok şey alan, isticaplı. < *iç+tüü*⁶⁴⁹.

içtüülük genişlik, alabilme kapasitesi; *içtüülük ölçöösü* alabilme ölçüsü. < *içtüü+lük*.

ida *Ar. gün. [idä] etn.* kocanın ölümünden *ya da* kocadan boşandıktan sonraki yüz günlük süre (*bu sürenin bitimine kadar kadın, ikinci bir evlilik yapamaz*). < *Ar. عدت ‘idat* (PED 838a).

idara *Ar. gün.* kurma, tesis etme; daire, kuruluş, büro. < *Ar. اداره idāre* (PED 27b).

ideal ülkü, ideal.

idealçı *esk.* = **idealist**. < *ideal+çı*.

idealdaştır- idealize etmek, ülküleştirmek. < *ideal+da-ş-tır-*.

idealdaştıruu *iş.* *idealdaştır-*‘dan; idealize etme, ülküleştirme. < *idealdaştır-uu*⁶⁵⁰.

idealdık ideale uygun; ülkü sayılabilen. < *ideal+dık*⁶⁵¹.

idealist idealist, ülkücü.

idealisttik idealistlik, ülkücülük. < *idealist+tik*⁶⁵².

idealizatsiya idealize etme, ülküleştirme.

idealizatsiyala- idealize etmek, ülküleştirmek. < *idealizatsiya+la-*.

idealizatsiyaloo *iş.* *idealizatsiyala-*‘dan; idealize etme, ülküleştirme.

⁶⁴⁵ Bkz. açıklama 17.

⁶⁴⁶ Bkz. açıklama 4.

⁶⁴⁷ Bkz. açıklama 14.

⁶⁴⁸ Bkz. açıklama 11.

⁶⁴⁹ Bkz. açıklama 7.

⁶⁵⁰ Bkz. açıklama 7.

⁶⁵¹ Bkz. açıklama 2.

⁶⁵² Bkz. açıklama 2.

idealizm idealizm, ülkücülük.

ideolog ideolog, düşüncesinin savunucu.

ideolojiya ideoloji, düşünce, fikir, zihniyet.

ideologiyalık ideolojik.

ider- (*atı*) sürmek, dehlemek, acele ettirmek, sıkıştırmak.

iderlüü: *iderlüü cigit, külük at folk.* savaşçı delikanlı ve hızlı at. < *ider+lüü*⁶⁵³.

ideya ide, düşünce, fikir.

ideyalık ideolojik, felsefi prensiplere dayanan. < *ideya+luk*.

ideyaluuluk ileri düşüncelilik, ileri fikirlilik. < *ideya+luu*⁶⁵⁴+*luk*.

ideyasızdık prensip yokluğu, ideal yokluğu, ülküsüzlük. < *ideya+sız+dık*⁶⁵⁵.

idioma mecaz, mecazî deyim.

idiomalık deyimsel. < *idioma+luk*.

idiomatika mecaz çalışması, mecazlar, mecazî deyimler.

idiot aptal, alık, budala.

idiotizm alıklık, aptallık, budalalık.

idirek I *gün.* (*karş. iyrek*) pürüzlü, girintili çıkıntılı, düzgün olmayan.

idirek II *Ar.* anlayışlılık, anlayışlı olma, akıllılık, zekilik. < *Ar.* ادراك *idrāk* (PED 28b).

idirektüü anlayışlı, akıllı, zeki. < *idirek+tüü*⁶⁵⁶.

idiş kap kacak, kap; dara; *idiş ayak* her çeşit kap kacak. *karş.* Hak., Yak *idiş*; Kzk. *ıdış*; Hak. *ıdış*; Yak. *isit*; Çağ. *ediş*; Koyb. *ides*; Sag., Koyb., Kırg. *edis* [ESTY 328] < ET *idiş* (ED 72a).

idra *gün.* = idara.

if *yansıma ses, içeri çekilen havayı dudakların kenarından vermek suretiyle telaffuz edilir.*

iglan *Ar. gün.* bildirme, beyan etme, bilgi verme, haber verme; haber, havadis. < *Ar.* اعلان *i'lān* (PED 75b).

iglannama *Ar.-İr. gün.* yazılı haber, matbu bildiri. < *Ar.-İr.* اعلاننامه *i'lān-nāme*.

⁶⁵³ Bkz. açıklama 8.

⁶⁵⁴ Bkz. açıklama 8.

⁶⁵⁵ Bkz. açıklama 2.

⁶⁵⁶ Bkz. açıklama 8.

ihî, ihîi = **i II**.

ii = **i I**.

iiy = **iy I**.

ikaya anlatma, hikâye etme. < Ar. **حكاي** *hikāyā* (PED 426b).

ike = **nike**.

ikele- = **nikele-**.

ikelesi *gün*. [**ikālāsi**] her iki, her ikisi de.

ikelüü = **nikelüü**.

ikir: *ikirde Tien.ağ.* o zaman.

ikki *ünl.*, *aniden ağrı, sancı duymayı ifade eder.*

ikrar *Ar. gün.* kabul, tanıma; onay, rıza. < Ar. **اقرار** *ikrār* (PED 86b).

ikse- = **iske-**.

iktar *kuz.* = **gektar**.

il- takmak, ilişmek, değmek, bağlamak, iliştmek, asmak; **◇ közgö il-** görmek, farkına varmak; itibar etmek; **közgö ilbeymin** hiç kıymet vermiyorum; benim için beş para etmez. *karş.* Trkm. **i:l-**; Kmk., Nog., Kkal., Alt., Tuv. **il-**; Kzk., Tat., Bşk., Hak. **il-** [ESTY 343] < ET **il-** (?i:l-) (ED 125b).

ilaancı *gün.* = **ilaacı**.

ilaayım = **ılayım**.

ilappay *gün.* = **ılabbay**.

ilbeeriñki = **ilberiñki**.

ilbeeriñkilik = **ilberiñkilik**.

ilbeesin *kuş* (bkz. **kuş I**) ve **çımçık** (bkz.) zümresine ait olmayan bütün diğer kanatlı av hayvanlarının genel adıdır.

ilberiñki söz dinleyen, uysal, uslu; iyiliksever, nazik, gayretli.

ilberiñkilik itaat, boyun eğme; iyilikseverlik, naziklik. < **ilberiñki+lik**.

ilbi- sürüklenmek, ağır ağır gitmek; ağır ağır ve isteksizce hareket etmek.

ilbirs kar leoparı, pars. *karş.* Tob. **ilbis**; YUyg. **ilwiz**; Kmk. **ilwis**; ETG 311 **irbiz**; Alt. **irbis**; Tuv. **irbiş** [ESTY 346] < ET **bars** (ED 368a).

ilbit- *et. ilbi-*‘den; **ilbitip kele catat** ağır ağır geliyor (*atlılar hakkında*). < **ilbi-t-**.

ildalda *Ar.* illallah! < Ar. **الله** *illāllah*.

ildaldala- “ildalda” (bkz.) demek.

ildeker = **ileger**.

ildet Ar. illet; ağır hastalık. < Ar. عِلْت ‘*illet* (PED 862a).

ildettüü rahatsız, hastalıklı, ıstıraplı, eziyetli. < **ildet+tüü**⁶⁵⁷.

ildir- 1. *et. il-*‘den; taktırmak, astırmak; 2. avı alıcı kuşun yardımıyla yakalamak; *miñdi ildirgençe birdi cire ats.* bini yakalamaktansa birinin içini temizlemek yeğdir. < **il-dir-** < ET **iltür-** (ED 133b) < **il-tür-**.

ile Ar. 1. beceriklilik, ustalık, hızlılık; hile, düzen, oyun, kurnazlık; el çabukluğuyla alma; *bara kelde ileñe* maşallah ustalığına!; 2. *gün. (insan hakkında)* dürüst olamayan, namussuz, alçak, rezil. < Ar. حِيلَة **hīle**⁶⁵⁸ (PED 436a).

ilebay = **ilabbay**.

ilecek *gün.* = **elecek**.

ileçil Ar.-Kırg. = **ilelüü**. < **ile+çil**⁶⁵⁹.

ileele- çok yavaş, isteksiz ve tembelce hareket etmek, yürümek.

ileelet- *et. ileele-*‘den. < **ileele-t-**.

ileendi pasaklı, çapaçul, özensiz, dağınık; sünepe, uyusuk.

ileendilik pasaklılık, özensizlik, dağınıklık; ihmal edilmişlik, bakılmamışlık. < **ileendi+lik**.

ileeş- yapışmak, ilişmek, musallat olmak, takılmak; *mec.* sırnaşık, sıvışık, yapışkan; peşini bırakmamak; *etek- ceñiñe ileeşip, köp kündör östüm* senin eteğine yenine takılarak büyüdüm; ♦ *ileeşkeni bar* aklını oynatmış; *köz ileeşkençe* kaşla göz arasında, göz açıp kapayana kadar. < OT **iliş-** (ED 153b) < **il-i-ş-**.

ileeşçek yapışkan, tedirgin edici, rahatsız edici. < **ileeş-çek**⁶⁶⁰.

ileeşkek yapışkan, yapış yapış. < **ileeş-kek**⁶⁶¹.

ileeştir- *et. ileeş-*‘ten. < **ileeş-tir-**.

ileeşüü *iş. ileeş-*‘ten. < **ileeş-üü**⁶⁶².

⁶⁵⁷ Bkz. açıklama 8.

⁶⁵⁸ Kırgız Türkçesinde, alıntı kelimelerin başında bulunan /h/ sesi düzenli olarak düşer (KTG 2005: 102).

⁶⁵⁹ Bkz. açıklama 15. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁶⁶⁰ Bkz. açıklama 27.

⁶⁶¹ Bkz. açıklama 21. Nesne isimleri ve vasıf isimleri yapar.

ilege *Tal.ağ.* = irege.

ilegen *İr.* 1. leğen, çamaşır teknesi, yalak, oluk (*çamaşır yıkamak için*); 2. tabak, kap; *çını ilegen* porselen ya da çini tabak. < *İr.* لڭن *legen* (PED 1128a).

ileger *Ar.-İr.* = ilelüü.

ilegilek beyaz leylek; *kara ilegilek* siyah leylek.

ilek I *İr.* sayılamayacak miktarda, hesapsız, çok.

ilek II *gün.* = eleçek.

ilek III: *közgö ilek bolboy, bastırıp ketseñizder* uzaklaşıp gitseniz de gözümüzden uzaklaşmazsınız.

ileker *Ar.-İr.* 1. = ilelüü; 2. hekim, otacı.

ilekerdüü = ilekor.

ileki *gün.* = eleçek.

ilekor *Ar.-İr.* (*kahraman hakkında*) kurnaz, hilekâr; savaş hilelerinin ustası. < *Ar.* حيله کار *hîle-kār* (PED 436a) < *ile+kor*⁶⁶³.

ilekte- : *ilektep* sayısız, yüz binlerce.

ilelüü *Ar.-Kırg.* hilekâr, düzenbaz, kurnaz, açık göz; *ilelüü balban* usta pehlivan; güreşin türlü türlü usullerini bilen güreşçi. < *ile+lüü*⁶⁶⁴.

ileñ: *ileñ-salañ* yavaşça, ağır ağır, gevşek bir şekilde, istemeyerek; üstünkörü; *oorusu ayıkpay, ileñ-salañ bolup cüröt* hastalığı aynı durumdadır, ne daha iyi ne daha kötü; *cumuştı bütürböy, ileñ-salañ kılıp cüröt* işi bitirmeyip uzatıyor.

ileñgir *Tien.ağ.* çamaşır yıkamak için kullanılan metal kap.

ilep I esme, esinti; bir şeyden çıkan enerji; *ısıktın ilebi kaytkanda* sıcaklık inerken; *ottun ilebi* ateşin verdiği sıcaklık; *ilep tart-* havayı içeri çekmek, nefes almak; *korkunuç ilebi algan cürögü bir az es alganday boldu* korkmuş kalbi bir parça sükûnet bulmuş gibi oldu; *♦ bıçak ilep tartıp turat* bıçak çok iyi kesiyor; *ilebine dan bışat* (*konuşmada zaman zaman bışpayt*) yanına yanaşmıyor, hiçbir şeyi ve hiç kimseyi tanımıyor; *ilep belgisi dil.* ünlem işareti.

ilep II *İr. Tien.ağ. gün.* dudak. < *İr.* لب *leb* (PED 1115a).

⁶⁶² Bkz. açıklama 7.

⁶⁶³ Bkz. açıklama 44.

ilepay = ılabbay.

ileptüü : *ileptüü süylöm* ünlem cümlesi.

iles : *ak iles* = *agiles*.

ileş- = *ileeş-*.

ileşçeeek = *ileeşçeeek*.

ileşkek = *ileeşkek*.

ilgek çengel, kanca, olta iğnesi. < *il-gek*⁶⁶⁵.

ilgerette *gün.* = *ilgeri*.

ilgeri 1. ileri, ileriye, ileride, önde; *ilgeri bas-* 1) öne çıkmak; 2) *mec.* başarı kazanmak, ilerlemek; *ilgeri ket-* 1) ileri gitmek; 2) *mec.* başarı kazanmak; *iş ilgeri!* ya da *iş ilgeri bolsun!* kolay gelsin! (*çalışmakta olan kişi için iyi dilek*); *katardan ilgeri- kişin turgandar* (sırayı bozarak) ileri- geri duranlar; 2. önce, önceden, evvelce; *kün ilgeri* önceden, evvelce, zamanında; 3. daha iyi; *caman kişiden kişin, itten ilgeri ats.* kötü kişi, diğer insanlardan sonra, köpekten önce gelir. *karş.* Trkm., Gag. *ileri*; Nog., Kkal, Tel., Kuman., Küer., Çağ. *ilgeri*; Kzk., Tat., Bşk. *ilgeri* [ESTY 347] < ET *ilgerü*: (**ilkgerü*) (ED 144a) < *il+gerü*⁶⁶⁶.

ilgerile- ilerlemek, başarı kazanmak; *okuusu kündön-küngö ilgerilep keke catat* okuması günden güne ilerliyor. < *ilgeri+le-*.

ilgerileş- *işt.* *ilgerile-*'den. < *ilgerile-ş-*.

ilgerilet- *et.* *ilgerile-*'den; ilerletmek, iyileştirmek; başarı sebebi olmak. < *ilgerile-t-*.

ilgeriletüü *iş.* *ilgerilet-*'ten; ilerletme; ilerlemeye yardım etme. < *ilgerilet-üü*⁶⁶⁷.

ilgerilöö ilerleme; terakki etme.

ilgerki 1. ileride, önde bulunan; 2. önceki, eski zamanlardaki; *ilgerki zamanda* eski zamanlarda. < *ilgeri+ki*.

ilgerteden, ilgerten uzun zamandır, çok eskiden beri, çoktandır, çoktan beri; *ilgerteden bolgon* eskiden, uzun zaman önce olmuş.

⁶⁶⁴ Bkz. açıklama 8.

⁶⁶⁵ Bkz. açıklama 21. Burada, nesne ismi yapma görevinde kullanılmıştır.

⁶⁶⁶ ET'de yön bildirme eki olan *+garu/+gerü* (ETG 2000: § 186), Kırgızcada da arkaik olarak kullanılır.

ilgiç 1. (bazı yerlerde) tokasıyla birlikte kemer (*eskiden süs olarak kullanılırdı*);

ilgiçin kurçandı kemerini taktı, kuşandı; 2. çengel, kanca; kendisine bir şey ya da onunla bir şey takılabilen alet; *kiyim ilgiç* elbise askısı; 3. = **ilgir**. < *il-giç*⁶⁶⁸.

ilgiçtik davranış, kapış, yakalayış. < *ilgiç+tik*⁶⁶⁹.

ilginçi *gün. tar.* misafirleri karşılamakla, onların atlarını bağlamakla görevli uşak.

ilgir (*ahıcı kuş hakkında*) tutan, yakalayan, yakalayıcı, iyi tutan, çabuk kapan;

kırgıydan ilgir bol! atmacadan daha iyi yakala!; usta ol! < *il-gir*⁶⁷⁰.

ilgir- I (*ince sıvı tabakası hakkında*) zaman zaman parıldamak.

ilgir- II = **irgil-**.

ilgirt- I *et. ilgir- I* den.

ilgirt- II *et. ilgir- II* den.

ilgit- *Tien.ağ.* = **ilgirt- II**.

ilgiz- *et. il-*‘den. < *il-giz-*⁶⁷¹ < OT *iltür-* (ED 133b) < *il-tür-*.

ilik I kanca, çengel; *beş ilik* beş parmaklı yaba; *üç ilik* (*üçülük* şeklinde söylenir)

üç parmaklı yaba; ♦ *ilik salbagan cılkı* hiç binilmemiş at, hiçbir zaman sırtına eyer vurulmamış at; *iligi çok cogoldu* hiçbir iz bırakmadan kayboldu. < ET *ilig* (ED 142a) < *il-i-g*.

ilik II hısım, akraba; *bul kişi menen ilikbiz* bu adamla biz akrabayız; ♦ *ilik cöndömö dil.* genitif, ismin –in hali.

ilik III binilen hayvan, binek (*at, boğa* vs.).

iliksiz kancasız; ♦ *iliksiz cogoldu* hiçbir iz bırakmadan kayboldu. < *ilik+siz*.

ilikte- 1. aramak, soruşturmak, arayıp taramak; araştırmak, incelemek; *iliktep*

cürüp taptım arayıp tarayıp buldum; 2. şiddetle arzu etmek; “*Manas*” kaçan *çıgat dep iliktep cürgön ötö köp* “*Manas*” kitabının ne zaman çıkacağını sabırsızlıkla bekleyenler pek çoktur.

iliktir *kon.* = **elektr.**

iliktirik *kon.* = **elektr.**

⁶⁶⁷ Bkz. açıklama 7.

⁶⁶⁸ Bkz. açıklama 5. Burada, alet isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁶⁶⁹ Bkz. açıklama 2.

⁶⁷⁰ Bkz. açıklama 45.

⁶⁷¹ Bkz. açıklama 26.

iliktöo iş. *ilikte*-'den; 1. arama, soruşturma, arayıp tarama; araştırma, inceleme; 2. şiddetle arzu etme.

ililüü = ilinüü I.

ilim bilim, ilim. < Ar. علم '*ilm* (PED 863a).

ilimdüü bilgili, bilgi sahibi. < *ilim+düü*⁶⁷².

ilimiy Ar. bilimsel, ilmî. < Ar. علمی '*ilmî* (PED 864b).

ilimpoz Ar.- İr. (*insan hakkında*) bilgili, bilgi sahibi. < *ilim+poz*⁶⁷³ < Ar. علم باز '*ilim-bāz* (PED 864a).

ilin- dön. *il*-'den; takılmak, ilişmek, takılıp kalmak; ◇ *tuyagi cerge ilinbeyt* (hızlı koşmaktan) toynağı yere değmiyor; *baygege ilin-* yarışta ödül alanlar arasında bulunmak; *közgö ilin-* göze ilişmek; *közüm ilinip ketti* uyukladım. < OT *ilin-* (ED 148b) < *il-i-n*.

ilinçek zorluk, takıntı, engel. < *ilin-çek*⁶⁷⁴.

ilinçeksiz kolayca, engelsiz, takıntısız. < *ilinçek+siz*.

ilindir- et. *ilin*-'den. < *ilin-dir*.

iliniş iş. *ilin*-'den. < *ilin-i-ş*.

iliniş- işt. *ilin*-'den. < *ilin-i-ş*.

ilint- et. *ilin*-'den; *meni ilintpey alar* beni engelsiz kabul eder; *közgö ilint-* görmek; farkına varmak, dikkat etmek, dikkate değer saymak. < *ilin-t*.

ilinüü I asılı olmak, asılmış olmak (*kancada, askıda*). < *ilin-üü*⁶⁷⁵.

ilinüü II iş. *ilin*-'den. < *ilin-üü*⁶⁷⁶.

iliy Çin. (*destanda*) kanun, yasa, kural.

ilki- ağır ağır, istemeye istemeye, tembelce hareket etmek, yürümek; *ilkip arañ ele basam* zorlukla yürüyorum; *ilkibey* durmadan, çabuk, gecikmeden; *ilkip-salkıp ya da ilkiy-salkıy ya da ilkiğendey ilkip* tembelce, sallana sallana.

ilkipat Ar. gün. dikkat, özen, nezaket. < Ar. التفات *iltifāt* (PED 92a).

ilkit- et. *ilki*-'den; *ilkitip ele bastırıp keldim* (at üzerinde) gayet yavaş geldim. < *ilki-t*.

⁶⁷² Bkz. açıklama 8.

⁶⁷³ Bkz. açıklama 46.

⁶⁷⁴ Bkz. açıklama 27.

⁶⁷⁵ Bkz. açıklama 7.

illalda, illalla = ildalda.

illyustratsiya resimleme.

illyustratsiyala- resimlemek, resim ve örnekle açıklamak. < *illyustratsiya+la-*.

illyustratsiyaloo iş. *illyustratsiyala-*‘dan; resimleme, resim ve örneklerle açıklama.

illyustratsiyaluu resimli. < *illyustratsiya+luu*⁶⁷⁷.

ilme I 1. (*tam olarak ilme şibeye*) örgü çengeli; 2. işleme motifine verilen addır; ◇ *ilme-çalma* entrika, dolap, dalavere. < *il-me*.

ilme II : *ilme kayıp* Ar. anlaşılmaz, muamma, giz. < Ar. علمى الغيب ‘ilmü’l-gayb.

ilmek 1. çengel, kanca; 2. ilmik, düğüm (*düğümleme, fiyonk*); 3. Tien.ağ. = şipşirge. < *il-mek*.

ilmekteş- (*iki çengel hakkında*) birbirine takılmak. < *ilmek+te-ş-*.

ilmekteşüü iş. *ilmekteş-*‘ten; takılma. < *ilmekteş-üü*⁶⁷⁸.

ilmeñde- çabuk, canlı hareket etmek, yürümek; *ilmeñdep uçkan kamgaktar* hızlı uçan deve elmaları.

ilmeñdeş- iş. *ilmeñde-*‘den. < *ilmeñde-ş-*.

ilmeñdet- et. *ilmeñde-*‘den. < *ilmeñde-t-*.

ilmigiy narin, ince belli, ufak yapılı; çelimsiz ve kılıksız.

ilmiñde- hareketlerinde ince, zayıf, narin adama benzemek.

ilmiy- ince, narin, kurumuş olmak.

iltik aşık oyununda hesaplaşırken esas birlik (*bkz. biriltik, ekiltik*).

ilüü iş. *il-*‘den; *eski çapandı eptep ilüü kılıp cürgön* yırtık pırtık çapanı üzerinde gelişigüzel taşıyordu. < *il-üü*⁶⁷⁹.

ilüülüü = *ilinüü I*.

im- = *min- III*; *atka ime kaçtı* ata binerek uzaklaştı. < ET *min-* (ED 348a).

imam Ar. imam (*camide ibadeti yöneten kişi*). < Ar. إمام *imām* (PED 97a).

iman = *ıman*.

imarat Ar. bina, yapı. < Ar. عمارت ‘imāret (PED 97a).

⁶⁷⁶ Bkz. açıklama 7.

⁶⁷⁷ Bkz. açıklama 8.

⁶⁷⁸ Bkz. açıklama 7.

⁶⁷⁹ Bkz. açıklama 7.

imbe gün. [imbä] çocuk dili evet (onaylama).

imenie mal, mülk, varlık; yurtluk.

imer- etrafını çevirmek, dönmek, sarmak, çevirmek; *attın başın imer-* atın başını çevirmek; *cılkını imerip keldi* atları çevirdi; *bütkön boyun imerip çıktı* bütün vücuduyla döndü; *caş imerdi közünön folk* gözyaşlarını sildi.

imerçikte- dönmek, dolaşmak, dönüp durmak; bir kimsenin *ya da* bir şeyin etrafında toplanmak. <

imeril- 1. dön.- ed. *imer-*‘den; çevrilmek, dönmek; *imerilip karadı* etrafa bakındı; 2. *mec.* şiddetle bir istek duymak, kendini tamamen vermek. < *imer-i-l-*.

imeriliş iş. *imeril-*‘den; dönme, dönüş, döndürülme, çevirme; *imerilişte* dönüşte, dönemeçte. < *imeril-i-ş*.

imeriliş- iş. *imeril-*‘den. < *imeril-i-ş-*.

imerilt- et. *imeril-*‘den; döndürmek. < *imeril-t-*.

imerilüü iş. *imeril-*‘den. < *imeril-üü*⁶⁸⁰.

imerme : *imerme too* ulaşılmaz büyük dağ (*ki ona sadece dolambaçlı yoldan tırmanmak mümkündür*). < *imer-me*.

imiş, miş, müş güya, sözde, diyorlar ki (*bu söz, söyleyenin haber verdiği şeyden tamamiyle emin olmadığı ya da başkalarından naklen söylediği ve sorumluluğu kendi üzerine almak istemediği zaman kullanılır*); *kerek imiş* gerekmiş; *kelet imiş* gelecekmiş; *bul işti uşul kıldı degen imiş-imiş bar* bunu o yapmış diye lakırdılar var. < *er-miş*.

imla, imle Ar. esk. yazım, imla. < Ar. املاء *imlā*’ (PED 100b).

imne gün. = emine.

imperator imparator.

imperialçıl esk. emperyalist.

imperialist emperyalist, sömürgeci.

imperialisttik emperyalizme ait.

imperializm emperyalizm, sömürgecilik.

imperiya imparatorluk.

import ithalat.

⁶⁸⁰ Bkz. açıklama 7.

importtuk ithalata ait.

improvizator doğaçlama yapan.

improvizatorduk doğaçlamaya ait.

improvizatsiya doğaçlama, irticalen söyleme.

improvizatsiyala- doğaçlama yapmak, irticalen söylemek.

in *gün. Tal. ağ.* = **iyin II.**

in- *gün.* = **min- III.**

inam *Ar. gün. [inām]* hediye, armağan. < *Ar. انعام in‘ām* (PED 112a).

incener mühendis.

incu *Çin. inci.* < ET *yinçü* (ED 944b).

indeks endeks, fihrist, cetvel.

indi *gün.* = **emi.**

indinge *gün.* = **bürsügünü.**

individualdik bireysel, kişisel, şahsi.

individualduuluk kişilik, şahsiyet, bireysel özellik.

individualist bireyci, ferdiyetçi.

individualisttik bireyciliğe ait.

individualizm bireycilik, ferdiyetçilik.

industrialduu endüstriyel, sanayileşmiş.

industrializatsiya endüstrileşme, sanayileşme.

industrializatsiyalaştır- = **industriyalaştır-.**

industrializatsiyalaştırıu iş. *industrializatsiyalaştır-‘dan.*

industriya sanayi, endüstri.

industriyalaştır- endüstrileştirmek, sanayileştirmek.

inek (*bazı yerler hakkında*) = **üy**; *bukada kayın çok, inekte törkün çok ats.*

öküzün kayını yok, ineğin hısım akrabası yok (*bkz. törkün*). *karş. Trkm., TT, Gag., Kmk., Kbal., Alt., Koyb. inek; Az. inäk; Hak. inek; Tat. inäk; Şor nāk; Sag., Koyb. nek; Kbal., Alt. iynek; Blk. iyneg; Yak. inah, anah; Çuv. ene* [ESTY 358].

inegedek *gün. [inägädäk]* = **töönögüç.**

infektsiya mikroptan ileri gelen hastalık, enfeksiyon.

infektsiyalık enfeksiyonel, bulaşıcı.

inflyatsiya enflasyon.

informator bilgi veren, haberci, muhbir.

informatsiya haber alma, haber verme, haberleşme.

informatsiyalık istihbarat.

ingen = **iñgen**.

ini 1. küçük erkek kardeş; 2. (*karş. ceen*) yeğen, kardeş oğlu (*babanın küçük erkek kardeşinin oğlu*); baba tarafından genç akrabalar; 3. **inim** kardeşim, birader, küçük erkek kardeş. *karş.* Trkm., TT, Az., Kmk., Nog., Kkal., YUyg., Yak. **ini**; Kzk., Tat., Bşk. **iñi**; Alt. **i:n** [ESTY 362] < ET **ini**: (ED 170a).

inıçek *küç. - okş. ini* den; kardeşçeğiz. < **ini+çek**⁶⁸¹.

inilik *syt. ini* den.

initsiativa girişim, teşebbüs, inisiyatif.

initsiator bir işe önayak olan, bir işte ilk adımı atan, bir girişimin destekçisi, sponsor.

inkenalda *kuz.* çok, pek çok, bol bol.

inkubator kuluçka aleti.

inkubatsiya kuluçka dönemi; suni usullerle civciv çıkarma.

inspektor müfettiş, denetleyici, kontrol eden.

inspektsiya denetleme, kontrol, teftiş.

institut enstitü.

instruktac talimat verme.

instruktor öğretene, yol gösteren, öğretici.

instruktorluk 1. öğretene ait; **instruktorluk kurs** talim ve terbiye kursları; 2. öğretmenlik görevi *ya da* durumu.

instruktsiya talimat, direktif, yönerge.

inşaalla *Ar. (eski neslin konuşmasında)* Allah isterse, Allah'ın emri olursa, inşaallah. < *Ar. انشاء الله inşa'llah.*

inşahalla = inşaalla.

⁶⁸¹ Bkz. açıklama 31. Burada, küçültme ve sevgi ifade eden isim yapma görevinde kullanılmıştır.

intelligent aydın, münevver, entelektüel; *intelligentter* münevverler; aydınlar zümresi.

intelligentsiya aydınlar, entellektüeller zümresi.

intensifikatsiya artırma, kuvvetlendirme, şiddetlendirme, koyulaştırılma.

intensifikatsiyala- şiddetlendirmek, yeğînleştirmek, kuvvetini artırmak.

intensifikatsiyaloo iş. *intensifikatsiyala-*‘dan; şiddetlendirme, yeğînleştirme.

intensivdüü şiddetli, sıkı; yüksek ve verim sağlayan.

internat yatılı okul, yurt.

internatsional uluslar arası, beynelmilel, enternasyonal.

internatsionaldaştır- uluslar arası bir duruma getirmek.

internatsionaldık uluslar arasına ait, mensup.

internatsionalist enternasyonalist.

internatsionalizm enternasyonalizm.

intervent müdahaleci, askerî müdahalede bulunan.

interventsiya askerî müdahale.

intervyu görüşme, mülakat.

intizar Ar. tutkuyla, ihtirasla isteyen. < Ar. انتظار *intizār* (PED 105a).

intonatsiya ton, tonlama.

iñgen dişi deve; *gün.* altı yaşındaki dişi deve. *karş.* Trkm., YUyg. *inen*; Kkal.

iñgen; Kzk. *iñgen*; Tuv. *eñgin* [ESTY 360] < ET *inge:n* (ED 184a).

iñgire- hüngür hüngür ağlamak. < OT *añra:-/ıñra:-* (ED 189b).

iñir alacakaranlık, tan, seher. *karş.* Tat. *iñgür*; Krç.-Blk., Kkal *iñir*; Kzk., Bşk.

iñir; Alt., Hak., Şor, Sag., Koyb. *i:r*; Tuv. *imir*; Alt. *ınır*, *eñir*; Tat. *iñirt*; Kırg.

ıñirt; Kırg., Kzk., Kkal *ımurt*; Trkm. *iñrik*; Çuv. *ěněrěk*, *ěntrěk* [ESTY 354] <

ET *iñir* (ED 188b).

iñirt = **iñir**.

iñirttel- sisli, belirsiz bir şekilde görünmek.

ip “i” ile başlayan kelimelere, anlamı kuvvetlendirmek için katılır.

ipep = **ibep**.

ipiçke bkz. **ip**.

ir, iri : *ir aldında* ya da *iri aldında* herkesten önde; *irde* ya da *iride* eskiden, önce, vaktiyle; *iride men keldim* herkesten önce geldim, ben birinci geldim.

ir- esas fiilin ifade ettiği anlama kesinlik veren bir yardımcı fiildir; *çaap irdi* kesiverdi; *ırgıta koyup irdi* şiddetle atıverdi. < ET *er-* (ED 193b).

irada *Ar. nadiren* irade, istem. < Ar. اراده *irāde* (PED 32a).

irazañke *kon.* = **rezinke**.

irbit (*İrbit şehri, İrbit fuarı'ndan*): *bazardın irbit kezinde* alışverişin en hararetli anında.

irde *bkz.* **ir**.

irde- irisini seçmek. < *ir+de*⁶⁸².

irden- *dön. irde-*'den; 1. artmak, büyümek, çoğalmak (miktarca, hacimce), daha büyük olmak; 2. *mec.* ayağa kalkmak, kendine gelmek, toparlanmak. < *irde-n-*.

irdent- *et. irden-* 2'den; ayağa kaldırmak, kendine gelmesine yardımcı olmak. < *irden-t-*.

irdüü = **iri I**.

ire : *ire-şire* alacakaranlık, tan, seher.

ireenci- *İr.-Kırg.* üzölmek, üzüntü duymak, kederlenmek; darılmak, incinmek.

ireencit- *et. ireenci-*'den; üzmek, üzüntü vermek, kederlendirmek, incitmek. < *ireenci-t-*.

irege, irge eşik yanındaki yer (*çadırdı bu yer daha az saygıdeğer insanlara ayrılırdı*); *iregesi kötörölüp, köçüp konbogon el* hiçbir zaman göçüp konmayan, oturduğu yeri değiştirmeyen halk.

iregeleş birisiyle eşik eşige, kapı komşusu olarak yaşayan; yakın komşu, sınırdas. < *irege+leş*⁶⁸³.

iregeleş- arkadaşlık etmek, birisiyle dost olmak. < *irege+le-ş-*.

iregeleşüü *iş. iregeleş-*'ten. < *iregeleş-üü*⁶⁸⁴.

ireket *Ar. din. (namaz kılarken)* beli bükme suretiyle eğilmek; rükû. < Ar. ركعت *rek'at* (PED 585a).

irel *İng. bir kısım Uyg., esk.* demir yolu, tren yolu.

⁶⁸² *Bkz. açıklama 4.*

⁶⁸³ *Bkz. açıklama 14.*

⁶⁸⁴ *Bkz. açıklama 7.*

irenci- *İr.- Kırg.* üzölmek, üzüntü duymak, kederlenmek. < *İr.* رنج *renc* (PED 587b).

irenciş *iş.* *irenci-*'den. < *irenci-ş*.

irenciş- *işt.* *irenci-*'den. < *irenci-ş-*.

irencit- *et.* *irenci-*'den; üzmek, üzüntü vermek. < *irenci-t-*.

irencitüü *iş.* *irencit-*'ten. < *irencit-üü*⁶⁸⁵.

irende *İr. gün.* [irändä] rende, planya. < *İr.* رنده *rende* (PED 588b).

irende- *gün.* [irändälä] renderemek. < *irende+le-*.

ireñ I 1. = *irañ*; 2. *mec.* kişilik, renkli kişilik.

ireñ II: *ireñ–barañ* = *ürüñ–barañ* (bkz. *ürüñ*). < ET *ürüñ* (ED 233b).

ireñden- 1. bir renge girmek; bir şeye *ya da* birisine benzemek; 2. tazeleşmek, gençleşmek (*yüz hakkında*); *ireñdep kalıpsñ* yüz rengin tazeleşmiş.

irespublike *kon.* = *republika*.

iret *Rus.* 1. saf, sıra, dizi, düzen; *iretke tiziliş-* sıraya dizilmek; *başkaruu ireti menen esk.* idarî yolla; *ireti menen* sırayla; *mec.* adamakıllı, iyice, açıkça, akıllıca; *ireti çok söz* anlamsız, saçma sapan söz; 2. sıra, vakit; 3. müsait an, uygun fırsat; *ireti kelbedi* durum müsait olmadı; *ireti kelgende* sırası (uygun zaman) geldiğinde; 3. defa, kere; *eki iret* iki defa; *eçen iret* kaç defa, birkaç defa; *bir neçe iret kemitüü* birkaç defa eksiltme.

iretsiz düzensiz, karışık bir biçimde; *mec.* anlamsızca, aptalca. < *iret+siz*.

iretsizdik düzensizlik, kargaşa, intizamsızlık; *mec.* anlamsızlık, aptallık. < *iretsiz+dik*⁶⁸⁶.

irette- sıraya koymak, sıralamak, düzenlemek. < *iret+te-*.

irettel- *dön.- ed.* *irette-*'den; sıraya konulmak; düzenlenmek, düzene girmek. < *irette-l-*.

irettelüü *iş.* *irettel-*'den. < *irettel-üü*⁶⁸⁷.

iretteş- *işt.* *irette-*'den; 1. sıra ile iş görmek, sıra ile (nöbetleşerek) birbirinin yerini tutmak; 2. düzenlenmek. < *irette-ş-*.

iretteştir- *et.* *iretteş-*'ten; sıralamak, sıraya koymak, düzene sokmak. < *iretteş-tir-*.

⁶⁸⁵ Bkz. açıklama 7.

⁶⁸⁶ Bkz. açıklama 2.

⁶⁸⁷ Bkz. açıklama 7.

iretteştirüü iş. *iretteştir-*‘den. < *iretteştir-üü*⁶⁸⁸.

iretteşüü iş. *iretteş-*‘ten. < *iretteş-üü*⁶⁸⁹.

irettik sırayla ilgili. < *iret+tik*⁶⁹⁰.

irettöö iş. *irette-*‘den.

irge bkz. *irege*.

irge- irisini ya da iyisini seçerek silkelemek. < OT *ırğa:-* (ED 217b).

irgel- ed. *irge-*‘den; *irgelip teril-* dikkatle derilmek; *irgelip maydası kaldı* silkelenerek ufakları kaldı. < ET *ırğal-* (ED 217b).

irgeleş = *iregeleş*.

irgeleş- = *iregeleş-*.

irgil- nazik, kibar olmak; uysal olmak.

irgilt- : *közdün caşın irgiltip* gözyaşı akıtarak.

irgit- sadece olm. olarak kullanılır: *irgitpey* ertelemeden, geciktirmeden, sonraya bırakmadan.

irgöö iş. *irge-*‘den.

iri I iri, büyük. *karş.* Trkm. *i:ri*; TT, Nog., Kkal *iri*; Tat., Bşk. *ĩrĩ*; Çağ. *irig*; YUyg. *irik* [ESTY 371].

iri II bkz. *ir*.

iri- 1. (*süt hakkında*) ekşimek, bozulmak, kekremek; çöreklenmek, kesilmek, pıhtılaşmak; *kımız iridi* (tortop olmayıp) bozuldu, ekşidi; 2. çürümek; *irigen oozdon çirigen söz çıgat* ats. bozuk ağızdan çürük söz çıkar; 3. *mec.* ahlakı bozulmak, cesareti kırılmak. *karş.* Krç.-Blk., Alt., Tuv., Tel., Leb., Sag., Koyb. *iri-*; Kzk., Tat., Bşk., Hak. *ĩrĩ-*; Alt., Tel., Leb., Çağ., Osm., Az. *eri-*; Çuv. *şër-* [ESTY 372] < ET *iri:-/irü:-* (ED 198b).

iride bkz. *ir*.

irik I üç yaşında olan koç. *karş.* TT, Kmk. *irk*; Krç.-Blk., Alt. *irik*; Uyg. dial. *iyik*; Tuv. *irt* [ESTY 377].

irik II: *irik- çirikter* her çeşit kötülük, cinler, ifritler.

irikte- irisini seçmek.

⁶⁸⁸ Bkz. açıklama 7.

⁶⁸⁹ Bkz. açıklama 7.

⁶⁹⁰ Bkz. açıklama 2.

iril- *dön.- ed. iri-*‘den. < *iri-l-*.

irilen- 1. iri olmak, irileşmek, büyümek; 2. *mec.* azamet satmak, kurumlanmak, kurum satmak. < *iri+le-n-*.

irileniş *iş. irilen-*‘den. < *irilen-i-ş.*

irilent- *et. irilen-*‘den; irileştirmek, büyütmek. < *irilen-t-*.

irilentüü *iş. irilent-*‘ten; irileştirme, büyütmek. < *irilent-üü*⁶⁹¹.

irilenüü *iş. irilen-*‘den. < *irilen-üü*⁶⁹².

irileş- daha büyük olmak, birleşmek, büyümek. < *iri+le-ş-*.

irileştir- *et. irileş-*‘ten; büyütmek, birleştirmek. < *irileş-tir-*.

irileştiril- *ed. irileştir-*‘den; büyütülmek, birleştirilmek. < *irileştir-i-l-*.

irilet- irileştirmek, büyütmek. < *iri+le-t-*.

iriletüü *iş. irilet-*‘ten. < *irilet-üü*.

irim I 1. girdap, burgaç; su çevrintisi; *karının ırımı caman, suunun irimi caman* *ats.* ihtiyarın bedduası, suyun girdabı tehlikelidir; 2. koy, nehir ağzı.

irim II *bkz. iriñ.*

irim III *bkz. iyrım.*

irimçik evde hazırlanan peynir (*kaynatılmış sütten yapılır*).

irimçil kendisini girdap, çevrinti, koy çeken; *balık irimçil* *ats.* balık suyun derin yerini arar. < *irim+çil*⁶⁹³.

irin *gün.* = **irim I.**

iriñ irin, cerahat; *içkeni iriñ, cegeni celim ele* büyük ihtiyaç ve ıstırap içinde yaşadı (*harf. irin içti, tutkal yedi*). < ET *iriñ* (ED 233a).

iriñde- irinlenmek, cerahat toplamak. < *iriñ+de-*⁶⁹⁴.

iriñdet- *et. iriñde-*‘den; irinlendirmek. < *iriñde-t-*.

iriñdetüü *iş. iriñdet-*‘ten. < *iriñdet-üü*⁶⁹⁵.

iriñdöö *iş. iriñde-*‘den; irinlenme, cerahat toplama.

iriñdöö irinli. < *iriñ+döö*⁶⁹⁶.

⁶⁹¹ *Bkz. açıklama 7.*

⁶⁹² *Bkz. açıklama 7.*

⁶⁹³ *Bkz. açıklama 20. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.*

⁶⁹⁴ *Bkz. açıklama 4.*

⁶⁹⁵ *Bkz. açıklama 7.*

⁶⁹⁶ *Bkz. açıklama 8.*

iriş- 1. özenmek, özen göstermek; *irişip cürüp, arañ taptım* özenle arayıp zor buldum; *cokko irişpe* boşuna uğraşma; 2. meşgul olmak, bir şeyle uğraşmak; 3.

Tien.ağ. izine düşmek, izlemek, gizlice bakmak, gözetlemek.

irişüü iş. *iriş-*‘ten. < *iriş-üü*⁶⁹⁷.

irit- et. *iri-*‘den. < *iri-t-*.

iritiş iş. *irit-*‘ten. < *irit-i-ş*.

iritiş- işt. *irit-*‘ten. < *irit-i-ş-*.

iritki ayaklanma, isyan, kargaşa, kargaşalık; geçimsizlik, ihtilaf; *iritki sal-* isyan, ayaklanma, geçimsizlik çıkarmak.

iritüü iş. *irit-*‘ten; 1. maya koymak suretiyle ekşitme; 2. *mec.* ayırma, bölme, geçimsizlik çıkarma. < *irit-üü*⁶⁹⁸.

irk = **irik I.**

irkekteş (birlikte) katılan, iştirak eden; aynı millettten, aynı kabileye mensup; acıyan, merhametli. < *irkek+teş*⁶⁹⁹.

irkekteş- sözleşmek, anlaşmak, uyuşmak, birleşmek, el ele vermek. < *irkek+te-ş-*.

irkil- küme halinde toplanmak, kalabalık etmek, yığılmak. *karş.* TT dial., DLT, EH *irkil-*; Bşk. *irkil-* [ESTY 378].

irkilt- et. *irkil-*‘den; küme halinde toplamak, yığmak. < *irkil-t-*.

irme- *bir kez yapılan hareket ya da telaffuz edilen söz.* çekmek (örn. *tüfeğin tetiğini*); kapmak, tutmak, yakalamak (örn. *yırtıcı hayvan hakkında*); *köz irme-göz kırpmak*; *köz irmegenim çok* gözümü kapadığım yok, hiç uyumadım; *irmegenin cazbagan* (tetik çekildiği zaman) isabet ettiremediği görülmemiş; *irmegenin ciberbeyt* nişan aldığı hedefini kaçırmaz; *közün irmebeyt* gözünü bile kırpmıyor; *caş irme-* gözyaşlarını silmek; *kanat irme-* kanat çırpıp.

irmegile- tekr. *irme-*‘den. < *irme-gile*⁷⁰⁰.

irmeksen: *irmeer-irmemeksen bkz. irme-*.

irmem: *bir irmem çöp* hayvanın bir kerede koparabileceği miktarda ot.

irmey-: *irmeyip-tirmeyip* ayak direyerek, ısrarla, inatla; bütün gücünü kullanarak.

⁶⁹⁷ Bkz. açıklama 7.

⁶⁹⁸ Bkz. açıklama 7.

⁶⁹⁹ Bkz. açıklama 14.

⁷⁰⁰ Bkz. açıklama 25.

irrigator sulama işçisi.

irrigantsiya sulama, sulama işleri.

irrigantsiyalık sulama ile ilgili.

irüü iş. *iri-*‘den; 1. ekşime; 2. çürüme, bozulma.

is karbon monoksit; *başıma is tiydi ya da başıma is urdu* kömürden zehirlendim.

*karş. *iyis, *iyiş:* Çağ., Kaz. *is*; Kmk., Kzk. *īs*; Krç., Blk. *iyis*; Kzk., Sag., Koyb.

ıs [VEWT 170a]; Bşk. *yis*, Çuv. *yas* [ESTY 379].

isim = ısm.

isirkek kabarcık, sivilce.

isirkekten- iri sivilcelerle, kabarcıklarla kaplanmak. < *isirkek+te-n-*.

isirkektenüü iş. *isirkekten-*‘den. < *isirkekten-üü*.

iske- koklamak, duymak, hissetmek.

iskek *etn.* pens, pense, maşa, cımbız (*yüzdeki ya da üreme organlarındaki kılları yolmak için*). *karş.* Trkm. *iskev*; Kkal. *iskek*; YUyg. *iskäk*; Kzk. *iskek*; Tat. *iskäk*; Bşk. *ičkäk*; Yak. *iskeh*; Tuv. *ispik* [ESTY 382] < *iske:-k. bkz. iske:-* (ED 246b).

iskekte- 1. *etn.* yüzdeki ya da üreme organındaki kılları cımbız ile yolmak; 2. küçük nesnelerin içinden daha irilerini ayıklamak (*örn. yün içinden kılları*). < *iskek+te-*⁷⁰¹.

iskektet- *et.* *iskekte-*‘den. < *iskekte-t-*.

iskektöö iş. *iskekte-*‘den.

iskene *İr. gün.* [iskänä] marangoz kalemi, çelik kalem. < *İr.* اسكنه *iskene* (PED 59a).

isket- *et.* *iske-*‘den. < *iske-t-*.

isketkensi- *benz.* *isket-*‘ten; koku taşımak, koku duyulmak. < *isket-ken+si-*⁷⁰².

iskitke *Rus. kon.* indirim, tenzilat (*örn. alışveriş hakkında*).

iskirt *Rus. kon.* dokurcun, loda, üzerine toprak yığılmış ot ya da ekin yığını.

iskusstvo sanat.

ismen, ismene *kon.* = smena.

⁷⁰¹ Bkz. açıklama 4.

⁷⁰² Bkz. açıklama 10.

ismendel- *kon.* değişmek, değiştirmek, başkasının yerine geçmek; birbirini izlemek, biri arkasından biri gelmek (*nöbet hakkında*).

ismene *bkz.* **ismen.**

ismete *kon.* = **smeta.**

isparek *İr. gün.* [**ispäräk**] çiçeklerden sarı boyalarla hazırlanmış bitkiler.

ispirapke *kon.* = **spravka.**

ispirit *kon.* = **spirt.**

istikamat *Ar. gün.* **istikamat kıl-** yaşamak; geçinmek, hayat sürdürmek; var olmak.

iş I iş, çalışma; **iş taştoo esk.** iş bırakma, grev; **iş ordu esk.** iş yeri; **iş cürgüzüü esk.** büro işleri, masa işleri; **iş cürgüzüüçü esk.** kâtip, sekreter; **İ işi kılıp** hülâsa, sözün kıyası; ne olursa olsun; **işi kılıp işteyt** üstünkörü çalışıyor; **eçteme menen işi çok** hiçbir işle alakası yok, hiçbir şeye karışmıyor; **kılmış işi** cezalı iş. *karş.* Trkm. **i:s**; TT, Az., Gag., Kmk., YUyg., Alt., Tuv., DLT **iş**; Kzk., Tat., Bşk. **ış**; Yak. **i:s**; Nog., Kkal **is** [ESTY 395].

iş II, işşek *gün.* = **şişek.**

işarat *Ar.* işaret, ima; **aybanga keltek, adamga işarat ats.** hayvana kötek, insana ima. < Ar. اشارة **işāret** (PED 62a).

işaratta- şeriata uygun bir şekilde hareket etmek.

işçötkö *Rus. kon.* fırça.

işek = **şişek.**

işembi *İr.* cumartesi.

işembilik cumartesi çalışmaları, hep beraber toplanarak görülen iş.

işen- inanmak, güvenmek; birisine güvenmek; **işengen kişim** inandığım, itimat ettiğim, güvendiğim adamım. *karş.* Trkm., Krç., Blk., Tat., Bşk., Kzk., Kuman **ışan-**; Çuv. **şan-**; Çağ. **ışan-**; Bşk. **ışân-**; Alt. **icen-**; Kkal **isen-**; Hak. **izen-**; Kzk., Nog. **sen-** [ESTY 673] < OT **işen-** (ED 264a).

işenbestik = **işenbööçülük.**

işenbööçülük inanmama, inançsızlık, güvensizlik.

işençeeek çabuk inanan, kolay inanan, saf. < **işen-çeeek**⁷⁰³.

⁷⁰³ *Bkz.* açıklama 27.

işençeeektik çabuk inanma, saflık. < *işençeeek+tik*⁷⁰⁴.

işençilik inanma, inanç, güven; *işenilik coy-* güveni kaybetmek. < *işen-çi+lik*.

işençiliktüü güvenilebilir; inanmaya değer. < *işençilik+tüü*⁷⁰⁵.

işendir- *et. işen-*‘den; inandırmak, kandırmak; güven vermek; *oynoşçul katın ıylap işendiret ats.* oynak (çapkın) kadın ağlamak suretiyle inandırıyor. < *işen-dir-*.

işendirüü *iş. işendir-*‘den; inandırma, kandırma; güven verme. < *işendir-üü*⁷⁰⁶.

işengiç çabuk inanan, herkese itimat eden. < *işen-giç*⁷⁰⁷.

işeniçtik güven, itimat. < *işen-i-ç+tik*⁷⁰⁸.

işeniçtüü = *işençiliktüü*; *işeniçtüü bas-* emin olarak yürümek.

işeniçtüülük saflık, çabuk inanma. < *işen-i-ç+tüü*⁷⁰⁹+*lük*.

işenil- *ed. işen-*‘den. < *işen-i-l-*.

işenim inanç, itimat, güven. < *işen-i-m*.

işenimdüü sağlam, güvenilir, emin. < *işenim+düü*⁷¹⁰.

işenimdüülük güvenilir insanın vasıfları. < *işenimdüü+lük*.

işent- = *işendir-*.

işenüü *iş. işen-*‘den; inanma, güven, inanç. < *işen-üü*⁷¹¹.

işi- *gün.* = *şişi-*.

işik *gün.* = *şişik*.

işkana *Kırg.- İr.* imalâthâne, atölye.

işkeme *gün.* [*işkämä*] erkek kaz, suna.

işkep *Rus. kon.* dolap. < *Rus. шкаф*.

işker *Kırg.- İr.* 1. faal, aktif, gayretli, enerjik; 2. faaliyet adamı, aktif işçi. < *iş+ker*⁷¹².

işkerdik aktivite, faal olma. < *işker+dik*⁷¹³.

⁷⁰⁴ Bkz. açıklama 2.

⁷⁰⁵ Bkz. açıklama 8.

⁷⁰⁶ Bkz. açıklama 7.

⁷⁰⁷ Bkz. açıklama 5. Burada, insanlara özgü vasıf isimleri yapma görevinde kullanılmıştır.

⁷⁰⁸ Bkz. açıklama 2.

⁷⁰⁹ Bkz. açıklama 8.

⁷¹⁰ Bkz. açıklama 8.

⁷¹¹ Bkz. açıklama 7.

⁷¹² Bkz. açıklama 3.

⁷¹³ Bkz. açıklama 2.

işkerdüü 1. = işker 2; 2. çalışma gerektiren, gayret isteyen. < *işker*+*düü*⁷¹⁴.

işkerlik = işkerdik.

işkiliktüü 1. aktif, enerjik, faal, gayretli; *işkiliktüü katışkan* aktif olarak katılmış;

2. etkili, yararlı; *işkiliktüü çara körülgön emes* etkili önlemler alınmış değildir.

işköl Rus. kon. 1. mektep, okul; 2. tar. Rus ya da Rusya yerlilerinin okulları (*mektepten farklı olarak*). < Rus. школа.

işlem gün. = şleen.

işlet gün. eylem, faaliyet, iş, meslek. < **iş*+*le-t*.

işmeker Kırg.- İr. zanaatçı, sanatçı, sanatkar.

işmer 1. usta, uzman, becerikli, hüner sahibi; 2. iş adamı. < *iş*+*mer*⁷¹⁵.

işmerdik 1. ustalık, beceriklilik, hünerlilik; 2. iş, faaliyet, eylem. < *işmer*+*dik*⁷¹⁶.

işsek bkz. iş II.

işte- işlemek, çalışmak; *iştesen tiştersin ats.* işlersen dişlersin, çalışırsan yersin;

iştep çigaruu yapım, imâl, üretim; *iştep çigaruu norması* üretim miktarı (payı);

iştep çiguu işleyip bitirme. < *iş*+*te-*.

iştel- ed. *işte-*'den. < *işte-l-*.

işterman, iştermen çalışkan, hamarat. < *işter*+*man*⁷¹⁷.

iştet- et. *işte-*'den; 1. çalıştırmak; 2. işlemek. < *işte-t-*.

iştetil- ed. *iştet-*'ten; işletilmek. < *iştet-i-l-*.

iştettir- et. *iştet-*'ten. < *iştet-tir-*.

iştiktüü becerikli, verimli, makul; pratik, gayretli; *iştiktüü sunuş* uygun, işe yarayan teklif. < *iştik*+*tüü*.

iştiktüülük verimlilik, beceriklilik, maharet. < *iştiktüü*+*lük*.

iştöö iş. *işte-*'den.

iştüü 1. çalışkan, verimli; 2. = işmeker 2. < *iş*+*tüü*⁷¹⁸.

iştüülük el işinde, dikişte ustalık, el uzluğu, maharet. < *iştüü*+*lük*⁷¹⁹.

⁷¹⁴ Bkz. açıklama 8.

⁷¹⁵ Farsça +*mând* ekinden gelişen bu ek, isimlere gelerek vasıf isimleri yapar (KTG 2005: 123).

⁷¹⁶ Bkz. açıklama 2.

⁷¹⁷ Bkz. açıklama 4.

⁷¹⁸ Bkz. açıklama 8.

⁷¹⁹ Bkz. açıklama 2.

it 1. köpek, it; *üyü cakın ittin kuyruğu uzun* (ya da *çagarak*) *ats.* evi yakın olan köpeğin kuyruğu uzundur; *itçesinen* köpekçe, it gibi; 2. hayvan takvimi (*bkz. cıl I 2*); 3. *mec. hak.* aşağılık, alçak, pis herif; *◇ itke mingender alay* evsiz barksızlar, yeri yurdu olmayanlar, serseriler; *oozunan ak it kirip kara it çıktı* sövüp saydı, söylemediğini bırakmadı; *it-kuş* yırtıcı hayvanlar, kurtlar; *it baldak* bir çeşit yüzme tarzı; *ittin murdunan tüşköndöy* darağacından kurtulmuş gibi kaçyorsun (*harf.* köpeğin burnundan düşmüş gibi). *karş.* Trkm., TT, Az., Kmk., Krç., Blk., Tat., YUyg. *it*; Tat., Bşk. *it*; Yak. *it*; Nog., Kkal. *iyt*; Kzk., Tat. *iyt*; YUyg. dial. *ist* [ESTY 385].

itaalı efsanevî bir yaratık.

itabar, itebar çok, bol, oldukça.

itat *Ar. gün.* [itât] itaat, boyun eğme; rıza göstermek, onaylamak.

itatay, itetay: *itatayı* (ya da *itetayı*) *tutulup* (ya da *karmap*) *turat* kendi kendine kızdı, kudurdu.

itayak = *it ayak* (*bkz. ayak II*).

itçilik = *ittik*.

itebar *bkz. itabar*.

itele- *gün.* itmek, dürtmek, itip kakmak, kışkırtmak; *mec.* zorlamak, mecbur etmek.

itelgi bir çeşit doğan, Falco lanarius.

iteñ- (*atlı hakkında*) ileri geri hareket etmek suretiyle rahat oturamamak, yerinde duramamak. < OT *itin-* (ED 61b).

iteñde- 1. (*zayıf ve kamburu çıkık adam hakkında*) kamburunu çıkararak sıçrayarak yürümek; 2. (*atlı hakkında*) sallanmak, ileri geri hareket etmek. < *iteñ-de-*.

iter- itmek, dürtmek, itip kakmak. *karş.* Tat., Kzk. *iter-*; YUyg. *itär-*; Kkal. *iyter-*; Kzk. *iyter-*; Gag. *yitir-* [ESTY 386] < OT *it-* (ED 38a).

iteriş- *işt. iter-*‘den; birbirini itmek, itişmek. < *iter-i-ş-*.

itert- *et. iter-*‘den; itmeye zorlamak, ittirmek. < *iter-t-*.

iterüü *iş. iter-*‘den; itme, itiş. < *iter-üü*⁷²⁰.

⁷²⁰ *Bkz. açıklama 7.*

itetay bkz. **itatay**.

itey- acınacak, zavallı bir görüntüye sahip olmak; kılıksız olmak (*dış görünüş ve sosyal durum hakkında*).

itirey- sıska, çelimsiz, çirkin, alımsız olmak.

itirke- = **itirken-**.

itirkek = **itirkey**.

itirken- tiksinererek titremek, ürpermek. *karş.* Kırg. **itirke-**; Alt. **çedirge-**; Hak. **idürge-**; Bşk. **ıtırğan-** [ESTY 388].

itirkey: **itirkeyim kelip turat** nefret hissediyorum; kötü hissediyorum (*tiksinme ya da korku hissi yüzünden*); vücudum ürperiyor.

itiy raşitizm; **itiy bolgon baladay** zayıflamış, çelimsiz çocuk gibi.

itkel köpük, yağlı et suyu üzerindeki köpük.

itkeldüü (*et suyu hakkında*) köpükle ve yağla örtülü; **itkeldüü sorpo** yağlı çorba. < **itkel+düü**⁷²¹.

ittik itlik, köpeğe has olan vasıflar; **ittik kıldı** alçaklık etti. < **it+tik**⁷²².

ittüü köpeğe sahip olan. < **it+tüü**⁷²³.

iy I *memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk, sitem, kınama, şaşırma ifade eden ünl.* memnuniyetsizlik, tevbih, taacup ifade eden nida; **iy, atanğ körü!** ey kahrolası!

iy II yapım, yapma, imal etme; (deriyi) tabaklama, sepileme, debağat; **iyi cetken** (deri) gereği gibi sepilenmiştir; **iyge keldi ya da iyge köndü** yumuşadı, yola geldi; **bir iştin soñuna tüşköndö, iyin çıgara tüşöbüz** eğer bir işin peşine düşersek, biz onu gereği gibi başarıyoruz. *karş.* Trkm. **ey**; Krç., Blk. **iy**; Kzk. **iy**; Tuv. **et** [ESTY 236].

iy- I eğmek, bükmek, katlamak; **baş iy-** 1) baş eğmek; 2) *mec.* boyun eğmek, itaat etmek; tabi olmak. < ET **eg-** (ED 99b).

iy- II 1. adamakıllı yumuşamak (*hayvan memesi hakkında*); 2. bırakmak, vermek (*süt*); **bee iydi** kısarak süt verdi; **emçeği sütkö tolup, iyip ketti folk** memesine süt doldu ve aktı; 3. çevirmek, dönmek, sapmak; çekmek, ertelemek; 4. cömertlik

⁷²¹ Bkz. açıklama 8.

⁷²² Bkz. açıklama 2.

⁷²³ Bkz. açıklama 8.

etmek; iyilik göstermek, yumuşamak; acıyarak, merhametle davranmak;
kaygısına ortoktoş boluuga köñülü iydi üzüntüsüne candan ortak oldu.

iy- III = **ir- II**, **ciber-**; *muştap iydi* yumrukla vurdu; *sögüp iydi* sövüp saydı;
atkarıp iydi ata bindirdi. *karş.* Krç., Blk., Alt., Tel., Leb., Küer. *iy-*; Tuv. *it-*;
 Yak. *ı:t-*; Alt., Hak., Şor, Sag., Koyb. *ıs-*; Kırg. *ir-*; Çuv. *yar-* [ESTY 332].

iya ha?; *emne dediñ, iya?* sen ne dedin, ha?

iybaa = **ıybaa**.

iybadat *Ar.* (*ya da taat-iybadat*) Allah'a tapma, ibadet. < *Ar.* عبادت '*ibādet* (PED 833a).

iybadatkana *Ar.- İr.* *nadiren* ibadethane, tapınak, mabet. < *Ar.* عبادتخانه '*ibādet-hāne* (PED 833a).

iybarat I 1. = **ibret**; *iybarat al-* ibret almak; 2. bir melodinin adıdır.

iybarat II *Çuy. ağ.* = **imarat**.

iydi bıçak (*tahtadan kap kacak yapılırken oymak için ve atı nallarken toynaklarını kesmek için kullanılır*).

iydile- 1. delik açmak, delmek, oymak, kazımak (*tahtadan kap kacağı*); 2. *mec.* şaka. şiddetli bir şekilde ishal olmak. < *iydi+le-*.

iydir- *et. iy-* *I* den; *baş iydir-* 1) başını eğdirmek; 2) *mec.* tabi kılmak, hakimiyeti altına almak. < *iy-dir-* < OT *egtür-* (ED 104a) < *eg-tür-*.

iydiş = **idiş**.

ıye I, iyi = **ooba**

ıye II, iyi *gün.* *kimdi iyi koyso, maña baarı bir* sahibi kim olursa olsun, benim için hepsi aynı.

iygi *nadiren.* iyi, güzel; iyilik, hayır, fayda. *karş.* Osm. *eyi*; Krç., Blk. *igi*; Tat. *igĩ*; Kzk. *igĩ, ıygĩ*; Gag., Sal. *i:*; Trkm., Kuman., Çağ. *eygi*; Nog., Kkal. *iygi* [ESTY 245] < ET *edgü* (ED 51b).

iygilik 1. iyi iş, hayırlı iş; *ıygiliktin erte- keçi çok ats.* iyilik yapmak için erken veya geç olmaz, iyilik her zaman yapılabilir; 2. verim, verimlilik; muvaffakiyet, başarı; varma, erişme, elde etme. < *ıygi+lik* < ET *edgülük* (ED 53b).

iygilitüü 1. iyilik, hayır, fayda getiren; 2. başarılı, verimli, faydalı; *iygilitüü bolsun!* hayırlı olsun! < *iygilik+tüü*⁷²⁴.

iygiz- *et. iy-* I den; *baş iygiz-* 1) baş eğdirmek; 2) itaat ettirmek, tabi kılmak, hükmü altına almak. < *iy-giz-*⁷²⁵.

iyi I, II bkz. *ie I, II*.

iyi- = *iy-* II.

iyik iğ, eğirmen; *iyik iyir-* ip eğirmek, ip bükmek. *karş.* Trkm. *i:k, iğ, ı:k*; Kkal., Alt. *iyik*; Çuv. *yěke* [ESTY 336] < OT *i:k* (ED 99a).

iyil- *dön.- ed. iy-* I den; eğilmek, bükülmek; *caş çıbıktın iyilgeni-sınganı, caş cigittin uyalganı-ölgönü ats.* taze çubuk büküldü mü kırıldı demektir, genç delikanlı rüsva oldu mu öldü demektir. < *iy-i-l-* < OT *egil-* (ED 106b) < *eg-i-l-*.

iyilçcek 1. kolay bükülür, esnek, elastik; 2. *mec.* çelimsiz, kuvvetsiz, zayıf. < *iyil-çcek*⁷²⁶.

iyiliş- *işt. iyil-* 'den. < *iyil-i-ş-*.

iyiliştüü bağlı, tabi, emri altında. < *iyiliş+tüü*⁷²⁷.

iyilt- *et. iyil-* 'den. < *iyil-t-* < OT *egtür-* (ED 104a) < *eg-tür-*.

iyin I 1. omuz; 2. *mec.* giysi, kıyafet; *iyiniñdi tozdurba* yırtık pırtık giyimle dolaşma; *iyin iç* gömleğin iç tarafı. *karş.* Az., Şor, Çağ., Uyg. *egin*; Trkm., Tuv. *eğın*; Nog., Kkal., Alt. *iyin*; Kzk. *ıyın*; Alt., Kırg. *i:n*; Tob., Kaz. *iñ*; Çuv. *an*; Sag., Koyb. *eñin*; Şor *añin*; Hak. *iñnı*; Şor, Küer. *iñne* [ESTY 225].

iyin II in, yuva, delik.

iyinde- omuz vermek, desteklemek. < *iyin+de-* bkz. *iyin I I*.

iyindegiç (*ya da suu iyindegiç*) *kuz.* saka sırtığı, boyunduruk (kova taşımak için). < *iyinde-giç*⁷²⁸.

iyindi sağıldıktan sonra hayvanın memesinde kalan süt artığı.

iyindüü I geniş omuzlu, iri yapılı, iri yarı. < *iyin+düü*⁷²⁹ bkz. *iyin I*.

⁷²⁴ Bkz. açıklama 8.

⁷²⁵ Bkz. açıklama 26.

⁷²⁶ Bkz. açıklama 27.

⁷²⁷ Bkz. açıklama 8.

⁷²⁸ Bkz. açıklama 5.

⁷²⁹ Bkz. açıklama 8.

iyindüü II inleri olan, inli; **iyindüü cer** inleri çok olan yer. < **iyin+düü**⁷³⁰ bkz. **iyin II**.

iyiñki hafifçe eğilmiş, bükülmüş olan.

iyir = **iyri II**.

iyir- (ger. **iyirip, iyrip**) 1. eğirmek, bükmek; **cün iyir-** yün eğirmek; 2. sürerek küme haline getirmek; çevirmek (*kendi sürüsünü çevirip isitkameti değiştiren aygır hakkında*); **koy iyir-** koyunları ağıla sürmek. *karş.* Trkm. **egir-**; Şor, Küer., Kuman., Az., Osm., Çağ. **egir-**; Tuv. **e:r-**; Uyg. **igir-**; Kmk., Krç., Blk., Nog., Kkal, Alt. **iyir-**; Kzk. **iyir-**; Tat. **üwer-** [ESTY 227] < ET **egir-** (ED 113a).

iyiril- ed. **iyir-**‘den. < **iyir-i-l-**.

iyirt- et. **iyir-**‘den; eğirtmek, iplik bükürmek. < **iyir-t-** < OT **egirt-** (ED 114a).

iyirüü iş. **iyir-**‘den; **cibek iyirüü fabrikası** ipek fabrikası. < **iyir-üü**⁷³¹.

iyiş iş. **iy-** I‘den. < **iy-i-ş** bkz. **iy-I**.

iyit- et. **iy-** II‘den. < **iy-i-t-** bkz. **iy-II**.

iyitiş iş. **iyit-**‘ten. < **iyit-i-ş**.

iyke- sallamak (aşağıya ve yukarıya); **baş iyke-** 1) (kabul işareti olarak) baş sallamak; 2) *mec.* razı olmak, kabul etmek; anlaşmak, uzlaşmak.

iykegile- tekr. **iyke-**‘den; **başın iykegilep** başını sallayarak. < **iyke-gile-**⁷³².

iykektet- **baş iykektet-** baş sallamak (kabul etme ya da acıma ifadesi olarak).

iykem yetenek, kabiliyet, meyil; **cumuşka iykemi çok kişi** iş yapmaya yeteneği olmayan kimse.

iykemdüü yetenekli, kabiliyetli; uygun, gerekli, yararlı, etkili. < **iykem+düü**⁷³³.

iyken- = **iykektet-**.

iykeñdet- = **iykektet-**.

iyle- 1. deriyi tabaklamak, işlemek (*ezmek, yumuşatmak*); 2. yoğurmak, karmak (*hamuru*); ezmek, toz haline getirmek, ufalamak.

iylen- dön. **iyle-**‘den; 1. (deri hakkında) tabaklanmak, sepilenmek, yumuşamak. < **iyle-n-**.

⁷³⁰ Bkz. açıklama 8.

⁷³¹ Bkz. açıklama 7.

⁷³² Bkz. açıklama 25.

⁷³³ Bkz. açıklama 8.

iyleniş iş. *iylen-*‘den. < *iylen-i-ş*.

iylenüü iş. *iylen-*‘den. < *iylen-üü*⁷³⁴.

iylet- et. *iyile-*‘den; sepiletmek (*deriyi*). < *iyile-t-*.

iyletüü iş. *iylet-*‘ten. < *iylet-üü*⁷³⁵.

iylöö iş. *iyile-*‘den; sepileme (*deriyi*).

iyme: *iyme-çiyme* kıvrımlı, menderesli, dolambaçlı.

iymek küpe; *iymek çiymek ya da iymekey çiymekey* 1) resimlerle, nakışlarla süslenmiş; düzensiz, dağınık hatlar.

iymekey bkz. *iymek*.

iymen- sıkılmak, utanmak, çekinmek. *karş.* Trkm. *eymen-*, *iymen-*; Az. *eymān-*; Uyg. *äymān-*; Kzk. *īymen-*; Çuv., Çağ. *imen-*; Tat. *imān-*, *ibīn-*; Kkal. *iybin-* [ESTY 249].

iymençeek utangaç, çekingen, sıkılğan. < *iymen-çeek*⁷³⁶.

iymeniş iş. *iymen-*‘den. < *iymen-i-ş*.

iymeniş- işt. *iymen-*‘den. < *iymen-i-ş-*.

iyment- et. *iymen-*‘den; utandırmak, sıkmak. < *iyment-t-*.

iymeñde- sırtını kamburlaştırarak yürümek (*zayıf insan hakkında*).

iymey- zayıf ve kamburu çıkık olmak.

iyin I, II bkz. *iyin I, II*.

iyne iğne; *◇ cürögünö iyne sayıldı* kalbi kırdı. *karş.* Trkm. *iññe*; Koyb. *iñe*; Hak. *iñe*; Şor, Sag., Koyb. *ingä*; TT, Krç., Blk., Nog., Kkal., Alt. *iyne*; Az. *iyñä*; Kzk. *iyñä*; Tat. *īyni*; Alt. *i:ne*; Gag. *i:nä*; Kmk., Kzk. dial. *ine*; Yak. *iñe*; Tat. *inä*; Kmk. dial. *ina*; Bşk. *inä*; YUyg. *yiñne* [ESTY 368] < ET *yigne* (ED 913a).

iyneçelik hacimce iğne kadar; küçücük; *iyneçelik iştegen işi körünböyt* zerre kadar iş yaptığı görülmez.

iynek gün. inek; yak öküzü. < ET *ingek* (ED 184a).

iynelik 1. yusufçuk böceği; 2. gün. toplu iğne. < *iyne+lik*.

iyir- bkz. *iyir-*.

iyre- gün. sallamak.

⁷³⁴ Bkz. açıklama 7.

⁷³⁵ Bkz. açıklama 7.

iyrek 1. zikzak, büküntü, kıvrım, dolambaç; kırık çizgi; 2. deri temizlemek için kullanılan bir alet (iri iri dişleri olan, demirden ya da ağaçtan plaka). *karş.* Kmk. *iyrek*; Blk. *üyre*; Alt., Tel., Leb., Sag., Koyb. *irik*; Hak. *izrek*; Tuv. *edire*; Alt. *edrek*; Yak. *etirik* [ESTY 335].

iyrekte- iyrekle (*bkz.*) kazımak. < *iyrek+te*⁷³⁷.

iyreleñde- = *iyreñde-*; *iyreleñdep uzata ketgen col* dolambaçlı bir şekilde uzayıp giden yol.

iyreñde- 1. kıvrıla kıvrıla gitmek (*örn. dar patika hakkında*); 2. topallamak, topallayarak yürümek (*örn. sarhoş insan hakkında*). < **iyreñ+de-*.

iyreñdet- *et. iyreñde-*‘den; *iyreñdetip tart-* yılanlavî çizgi boyunca çekmek. < *iyreñde-t-*.

iyrey- eğilmek, kıvrılmak, bükülmek.

iyreyt- *et. iyrey-*‘den; eğiltmek. < *iyrey-t-*.

iyri eğri, yılanlavî, kıvrımlı; *iyri oturup, tüz keñeşeli* eğri oturup doğru konuşalım; *iyri-miyri ya da iyri-müyrü ya da iyri-büyrü* eğri büğrü ◇ *kol iyrisine tartat ats.* önce can sonra canan (*harf. gömlek tene daha yakındır*). < ET *egri* (ED 112b).

iyri- = *iyir-*.

iyril- *ed. iyir-*‘den. < *iyir-i-l-*.

iyriliş- *işt. iyril-*‘den; *koylor çoğulup iyrilişti* koyunlar bir araya toplandılar. < *iyril-i-ş-*.

iyrilt- I *et. iyril-*‘den; yığın halinde bir araya toplatmak. < *iyril-t-*.

iyrilt- II = *üyrült-*.

iyrim (*kuralsız irim*) 1. top, yumak; *bir iyrim cip* bir top iplik; *bir iyrim cün* bir tane iğne sarılabilecek kadar yün; 2. *esk.* dernek; *sayasîy iyrim* siyasî kulüp.

iyriy- eğilmek, kıvrılmak, bükülmek; çarpılmak.

iyse- baş sallamak; *kol iyse-* hiddetle el sallamak.

iyseñde- hareketlerinde zayıf ve çelimsiz adama benzemek.

⁷³⁶ *Bkz. açıklama 27.*

⁷³⁷ *Bkz. açıklama 4.*

iysin- 1. (*kısrak* hakkında) sütünü tutmak, vermemek; *bee iysinip kaldı* kısrak sütünü tuttu, vermedi; 2. (*cüsseli, iri yarı erkek gören kadın hakkında*) kendinden geçer gibi olmak, arzu etmek.

iysiniş- *işt. iysin-*‘den. < *iysin-i-ş-*.

iysint- *et. iysin-*‘den; *kulundu salalbagan kişi iysintip koyot* tayı (*kısrğa*) yanaştırmasını bilmeyen kimse, kısrığın sütünün kesilmesine neden olur. < *iysin-t-*.

iyul Temmuz. < Rus. июль.

iyun Haziran. < Rus. июнь.

iyüü *iş. iy-* *I*‘den; 1. eğme, bükme; 2. *pol. esk.* sapma, dönme. < *iy-üü*⁷³⁸.

iyzat = **izaat**.

iyzattuu = **izaattuu**.

iz fark. *iz*, eser; *iz çaşırp cüröt* izini kaybettiriyor, iz bırakmıyor; *izine tüştü* onu takip ediyor; *baskan izim artımda kalsın!* (yalan söyledimse) bastığım izim gerimde kalsın!; *izin suutpay* izini kaybetmeden. *karş.* Trkm. *ı:z* (*bkz.* TTS 366b); Alt. *ı:z*; TT, Az., Kkal., YUyg., Alt. dial. *iz*; Tat. *iz*; Alt., Tuv. *is*; Hak. *ıs*; Gag. *yiz*; Çuv. *yěr* [ESTY 646; VEWT 175b] < ET *i:z* (?ı:z) (ED 277a).

izaat Ar. saygı, hürmet. < Ar. عزت *‘izzet* (PED 847).

izaattuu (*eski mektup üslubunda*) sayın, saygıdeğer, muhterem. < *izaat+tuu*⁷³⁹.

izat = **izaat**.

izattuu = **izaattuu**.

izbene *kon.* = **zveno**.

izde- aramak, araştırmak. Çağ., OT, Osm. *islä-*; Kmk., Blk., Krç. *izlä-*; Trkm. *izle-*, *uzla-*; OT *istä-*; EH *izde-* [VEWT 175b] < *iz+de*⁷⁴⁰ < ET *iste:-* (ED 243a).

izdel- *ed. izde-*‘den; aranmak, araştırılmak. < *izde-l-* < OT *istel-* (ED 243b).

izden- *dön. izde-*‘den; araştırmada bulunmak. < *izde-n-*.

izdenüü *iş. izden-*‘den; entrika, dolap; elde etmeye çalışma; *duşmandardın izdenüülörü* düşmanların entrikaları. < *izden-üü*⁷⁴¹.

⁷³⁸ Bkz. açıklama 7.

⁷³⁹ Bkz. açıklama 8.

⁷⁴⁰ Bkz. açıklama 4.

⁷⁴¹ Bkz. açıklama 7.

izdeş- *işt. izde-*‘den; hep beraber aramak. < *izde-ş-*.

izdet- *et. izde-*‘den; aratmak. < *izde-t-* < OT *istet-* (ED 243b).

izdettir- *et. izdet-*‘ten. < *izdet-tir-*.

izdetüü *iş. izdet-*‘ten. < *izdet-üü*⁷⁴².

⁷⁴² Bkz. açıklama 7.

AÇIKLAMALAR

1. *-q/-k-* pekiştirme eki. Eski Türkçede birkaç örnekte geçer: *alk-* “bitirmek”, *ök-* “düşünmek”, *könük-* “tamamiyle yanmak” (ETG § 160). Kırgızcada sıklık göstermez. Pasif fiil yaparak eklendiği fiilin anlamını pekiştirir (KTG 152). *bkz.* Saadet Çağatay, “Pekiştirilen Fiiller”, *TDAY-Belleten 1966*, TDK, Ankara 1967, 39-50.
2. *+l^oq/+l^ok:* soyut ve müşahhas isimler ve sıfatlar yapar. Moğolcada da aynıdır (ET § 54). Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten isimlere *+lık/+lik*, *+luk/+lük*; titreşimli ünsüzle biten isimlere *+dık/+dik*, *+duk/+dük*; titreşimsizle biten isimlere *+tık/+tik*, *+tuk/+tük* şekli eklenir (KTG 115).
3. “-li, -ci, eden, edici” anlamına gelen *+kār* ekinden gelişen bu ek, genellikle alıntı isimlere gelerek işi yapanı ifade eder: *işker* “işçi”, *ayıpker* “suçlu” vb. (KTG 123).
4. Kırgız Türkçesinde en işlek isimden fiil yapma ekidir. Ünlüyle biten isim tabanlarına ekin *+la-/ +le-*, *+lo-/ +lō-*; titreşimli ünsüzle biten isimlere *+da-/ +de-*, *+do-/ +dō-*; titreşimsizle bitenlere ise *+ta-/ +te-*, *+to-/ +tō-* şekli getirilir. Bu ek, isimlerden yapma ve olma bildiren fiiller yapar. (KTG 129); Eski Türkçede *+la-/ +lā-* şeklinde düz ünlülüdür. *Bkz.* ETG § 89; OTG § 189.
5. Titreşimliyle biten fiil kök ve gövdelerine *-gIç/ -gUç*; titreşimsizle biten fiillere *-kIç/ -kUç* şekilleri getirilir. Fiillere gelerek, insan ve hayvanlara özgü vasıf isimleri yapar: *kıdır-gıç* “gezgın, dolaşan”, *kutkar-gıç* “kurtarıcı”. Alet isimleri yapar: *sız-gıç* “cetvel”, *tut-kuç* “kulp, sap”. Meslek ve meşguliyet isimleri yapar: *uç-kuç* “pilot” vb. (KTG 143).

6. Türkçede eskiden beri kullanılan, fakat işlek olmayan eklerden biridir. Kırgızcada da sıklık göstermeyen bu ekin bünyesinde fiili kuvvetlendiren, fiile sıklık kazandıran *-a/-e* eki ile *-GAn/-GOn* partisip ekinin varlığı sözkonusudur. Kırgızcada dudak uyumu sonucu, ekin */ö/*lü şekli de oluşmuştur. *-gAn*, *-gön* ekinden önce gelen */a/*, */e/* ve */ö/* seslerinin uzaması, Kırgız Türkçesine mahsus bir özelliktir. Bu ek; bir işi, bir hareketi sürekli ve sıklıkla yapan faili ifade etmektedir (KTG 136).
7. Fiilden isim yapma eki olarak çok işlek bir kullanım gösteren bu ek, ET fiilden isim yapan *-g/-q* ekinden gelişmiştir. Ünlüyle biten fiil kök ve tabanlarına gelen ET *-g/-q* eki, Kıpçak Türkçesi döneminde */v/*'ye dönerken Kırgız edebî dilinde söz konusu ünsüzün erimesiyle uzunluk meydana gelmiştir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinin bir kısmında ünlüyle biten fiillere ek */-w/* şeklinde eklenmekte, Kırgızcada ise yarı ünlü */-w/* sesi eriyerek uzun ünlüye dönmektedir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinde ünsüzle biten fiillerde ekin önüne gelen bağlantı ünlüleri */u/* ve */ü/* şeklinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmaktadır. Kırgızcada ekin kendisi ünlü olmuş ve fiil kök veya tabanına doğrudan eklenmiştir. Kırgız Türkçesinde bu ek, geniş ünlülerle biten fiillere *-oo/-öö*; ünsüzle veya *da* r ünlüyle biten fiil kök ve tabanlarına *-uu/-üü* şeklinde eklenir. Bütün fiil kök ve tabanlarına gelerek fiil ismi yapar (KTG 147).
8. Tarihi yazı dillerinde *+lġ/+lig*, *+luġ/+lüg* (bkz. ETG § 53; OTG § 167) şeklinde olan ek */g/* ve */ġ/*'nin sızıcılaşarak */w/*'ye dönmesi sonucu *+IUw* şeklinde Kırgızcanın diyalektlerinde, */w/*'nin erimesiyle ortaya çıkan *+IUU* şekliyle de edebî dilde yaşamaktadır. Ünlüyle ve bazen */r/*, */y/* ünsüzleriyle biten isimlere *+IUU*; titreşimli ünsüzle biten isimlere *+dUU*; titreşimsizle biten isimlere ise *+tUU* ekleri getirilir (KTG 117).

9. Tarihî yazı dillerinde işlek olmayan bu ek, *-dı/-di, -du/-dü* şeklinde olup özellikle dönüşlü fiil tabanlarına eklenir. Fiilin ifade ettiği anlamla bağlantılı isimler yapar (KTG 139).
10. Tarihî yazı dillerinde az örneği olan *+sI-/ +sU-* eki, Kırgızcada daha işlek bir kullanım gösterir. Ünlü uyumuna giren ek, genellikle ünsüzle biten isimlere gelerek aşırı istek ve ihtiyaç bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller yapar (KTG 133). Bu ek Kırgızcada *-GAn/-GOn* partisip ekinden sonra da kullanılmaktadır.
11. Orhon Türkçesinde, aynı yapı ve görevdeki iki sözcük *+lı* eki ile birleştirilir. Bu ek, her iki ada da eklenir (OTG § 252). Räsänen, ekle ilgili olarak ET *inili eçili* “kardeşler ve ağabeyler”, Uyg. *edgüli ayıglı* “iyi ve kötü” örneklerini vermiştir. ET’den beri kullanılan bu ek, BT’de */g/* ve */ğ/*’sı düşen sıfat yapma ekiyle hem şekil hem de işlev bakımından karışmıştır. Kırgız Türkçesinde ET’deki anlamıyla kullanılır (KTG 115).
12. Tarihî yazı dillerinde *+raq/+rek* şeklinde olan bu ekin ünlüsü Kırgız Türkçesinde uzundur. Kırgızcada dudak uyumuna bağlı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekilleri oluşmuştur. Sıfatlara gelerek karşılaştırma ve dereceleme bildirir (KTG 118). Gabain eki, edatlar ve edat benzeri ekler başlığı altında ele almış ve “kuvvetlendirme bildirir, tam bir kelime teşkili unsuru” şeklinde açıklamıştır (ETG § 346).
13. Kırgızcada ünlü ve ünsüz uyumuna giren bir ektir. Titreşimli seslerden sonra *-gın/-gin, -gun/-gün*; titreşimsizlerden sonra *-kın/-kin, -kun/-kün* şekilleri eklenir. Fiillere gelerek isim veya vasıf ismi yapar. Bu ekle yapılan isimlerde abartma ve aşırılık anlamı vardır (KTG 143).
14. ET *+taş, +täş, +daş, +däş*; beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildirir. *< ta-ş ya da* lokatif *+ta ve iş* “eş” olarak izah edilebilir (ETG 2000: § 68). Eşlik,

ortaklık, bağlılık ve mensubiyet işlevinde isim yapan bu ek, Kırgız Türkçesinde sık bir kullanım gösterir. Ünlüyle ve bazen /r/ ünsüzüyle biten isimlere *+laş/ +leş, +loş/+löş*; titreşimli ünsüzle biten isimlere *+daş/+deş, +doş/+döş*; titreşimsizle biten isimlere *+taş/+teş, +toş/+töş* şekli eklenir (KTG 112).

15. Tarihî yazı dillerinde işlek olmayan bu ek, çağdaş Türk yazı dillerinde canlı bir kullanım gösterir. Kırgız Türkçesinde *+çıl/+çil, +çul/+çül* şeklinde daima ç'li kullanılır (KTG 110).

16. Titreşimli ünsüzle biten fiillere *-gıs/ -gis, -gus/ -güs*; titreşimsizle biten fiillere *-kıs/ -kis, -kus/ -küs* ekleri getirilir. Bu ek, *-GI/ -GU* fiilden isim yapma eki ile *+sIz/ +sUz* olumsuzluk ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Fiilden olumsuz anlamda vasıf isimleri yapar (KTG 144).

17. Çengel'e göre Oruzbayeva, genellikle vasıf ismi yapan *-kAy/-kOy* ekinin Moğolca kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Bu ek, seyrek olarak küçültme de bildirir (KTG 112).

18. Pekiştirilmiş fiil. *Bkz. Çağatay age.*

19. ET *+d-*; *+ad-/ +ed-* ekinden gelişen *+y-, +Ay-/ +Oy-* eki, Kırgızcada daha işlek bir kullanım gösterir. İsimlere eklenerek olma bildiren fiiller yapar (KTG 135).

20. *+çAn/ +çOn* eki, Kırgız Türkçesinde daima ç'li kullanılır. *+çIl/ +çUl* ekiyle aynı işlevde kullanılır; fakat, onun kadar işlek değildir. Sahip olmayı ifade eden vasıf isimleri yapar (KTG 108).

21. Tarihî metinlerde az kullanılan bu ek, Kırgızcada da fazla işlek değildir. Titreşimliyle biten fiillere *-gak/-gek*, *-gok/-gök*; titreşimsizle biten fiillere *-kak/-kek*, *-kok/-kök* şekilleri eklenir (KTG 141).
22. *-çI* pekiştirme eki. *Bkz. Çağatay age.*
23. ET’de kullanılmayan, Kırgızcada titreşimliyle biten fiillerden sonra *-gIIA/-gUIO-*; titreşimsizle biten fiillerden sonra *-kIIA/-kUIO-* şeklinde kullanılan bu ek, iş veya hareketin tekrarlandığını, sıkça yapıldığını bildirir (KTG 152).
24. Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *+A-/ +O-* eki, Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahiptir. Dudak uyumuna bağlı olarak yuvarlak ünlülü şekilleri de oluşmuştur. Ünsüzle biten isimlere gelerek yapma ve olma ifade eden fiiller yapar. Kırgızcada yansıma kelimelere de gelir (KTG 125).
25. Eski Türkçede kullanılmayan, Kırgızcada titreşimliyle biten fiillerden sonra *-gIIA/-gUIO-*; titreşimsizle biten fiillerden sonra *-kIIA/-kUIO-* şeklinde kullanılan bu ek, iş veya hareketin tekrarlandığını, sıkça yapıldığını bildirir (KTG 152).
26. Eski Türkçede görülmeyen *-Gız- / -Guz-* eki, Kırgızcada da fazla işlek değildir. Titreşimliyle biten fiillerden sonra *g’li*, titreşimsizle biten fiillerden sonra *k’li* şekilleri eklenir. Geçişsiz fiillerden geçişli, geçişli fiillerden ise ettirgen fiiller yapar (KTG 157).
27. Tarihî yazı dillerinde işlek olmayan bu ek, Kırgızcada özellikle vasıf ismi olarak işlek bir kullanım gösterir. Kırgızcada *-çAk* yanında, dudak uyumuna bağlı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekilleri de oluşmuştur. Fiillere gelerek aşırılık ifade eden vasıf isimleri yapar. Vurgu dolayısıyla ekin ünlüsünün uzadığı görülmektedir (KTG 139).

28. Tarihî yazı dillerinde de kullanılan *+k-* eki, çağdaş Türk lehçelerinde daha canlıdır. Kırgız Türkçesinde Türkçe kelimelerle birlikte alıntı kelimelere de eklenerek daha işlek bir kullanım gösterir. Ünlüyle biten isimlere doğrudan, ünsüzle biten isimlere /ı/, /i/, /u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenir. İsimlere ve sıfatlara gelerek geçişsiz fiiller yapar (KTG 128).
29. Eski Türkçede birkaç örnekte geçen *-k-* eki, Kırgızcada sıklık göstermez. Ünsüzle biten tek heceli fiillere gelir ve ünlü uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alır. Pasif fiil yapan ek, eklendiği fiilin anlamını pekiştirir (KTG 152).
30. *-n* ekiyle türeyen isimler, fiilin işaret ettiği hareketi yapanı, olanı veya yapılanı ifade eder. Bazı örneklerde bağlantı ünlüsünün uzadığı görülür (KTG 147).
31. Türkçede başlangıçtan beri kullanılan, fakat işlekliliği gittikçe azalan bir ektir. Kırgızcada dudak uyumuna bağlı olarak yuvarlak ünlülü şekilleri de ortaya çıkmıştır.
32. Tarihî metinlerde işlek olmayan *+kır-*, *+kür-* eki, Kırgız Türkçesinde yansıma isimlerden fiil yapmaktadır (KTG 129).
33. Eski Türkçede bazan esas fiil, bazan tasvirî fiil olarak kullanılan *er-* fiili (bkz. ETG § 248), Karahanlı ve Harezmi sahalarında da aynı şekilde kullanılmış, Çağatay Türkçesinde kök hecede *e > è* değişmesi sonucu *ér-* ve *é-* şekillerinde kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise, *i-* şeklinde kullanılan ekin çekim sahası da daralmıştır.
34. Çengel'e göre Räsänen bu eki, *+qa/+ke* şeklinde vermiştir. Örneklerde daha çok akrabalık bildiren isimlerle kullanılan bu ek yine Räsänen'e göre

- +*qay*/+*key* şeklinden gelişmiştir. Kırgızcada sadece +*ke* şeklinde kullanılır. Akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eder (KTG 114).
35. +*kır*- ekine, Gabain “*ses çıkarmak*” anlamını verir: *kıkrıuş-* “kıkırdaşmak, bağışmak” vb. (ETG § 93). Bu ek, Kırgız Türkçesinde yansıma isimlerden fiil yapmaktadır (KTG 129).
36. Eski Türkçe dönemindeki +*ağu*/+*egü*, +*ğu*/+*gü* ekinin Kırgızcada +*OO* şeklini almıştır. Bu ekin, yuvarlak ve geniş ünlülü şekilleri mevcuttur. Sayı isimlerinden birliktelik ve ortaklık bildiren isimler yapar (KTG 118). +*ağu*/+*egü*, +*ğu*/+*gü* ekleri için bkz. ETG § 205; OTG § 287.
37. “arzulama ve istek duyma bildirir”: *käksäk* “kindar, kinli” (ETG § 97). Bu ekin, isimlerden ve -*g*/-*ğ* isimden fiil yapma ekinden sonra gelerek istek ifade ettiği de görülür: ET *barıgsa-* “gitmek istemek”, *suwsa-* “susamak”, KB *kökse-* “göğe yükselmeyi istemek”; DLT *körügse-* “görmek ve kavuşmak istemek”; Kıp. *körüvse-* vb. Kırgızcada daha işlek bir kullanım gösteren ek, aşırı istek ve ihtiyaç bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller yapar (KTG 133).
38. ET’de +*ra*/+*rä*- şeklindedir. Gabain, *käkräş-* “tahkir etmek, kızdırmak” örneğini vermiştir (ETG § 95). Kırgızcada ek, +*ra*/+*rö*- şeklinde olup genellikle yansıma isimlerden geçişsiz fiiller yapmaktadır (KTG 132).
39. ET +*ki*, yer ve zaman bakımından mensubiyet gösterir (ETG § 410). Kırgız Türkçesinde ek, +*GI*/+*GU* şeklinde olup içinde bulunma, bağlılık ve aitlik bildiren isimler yapar (KTG 113).
40. ET -*ğu*/-*gü* nadiren -*qu*/-*kü*: özne ismi, soyut isimler, alet isimleri vs.; sık sık da sıfat yapar (ETG § 115). ET -*ğ*/-*g* eki, Kıpçak Türkçesi döneminde /*v*/ye

dönerken Kırgız edebî dilinde söz konusu ünsüzün erimesiyle uzunluk meydana gelmiştir. Kırgız Türkçesinde a, e, o, ö geniş ünlüleriyle biten fiillere –oo/-öö; ünsüzle ve dar ünlüyle biten fiil kök ve tabanlarına –uu/-üü şeklinde eklenir. Bütün fiil kök ve tabanlarına gelerek fiil ismi yapar. Ekin kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir (KTG 147).

41. Çengel'e göre Räsänen bu eki, +qa/+ke şeklinde vermiştir. Örneklerde daha çok akrabalık bildiren isimlerle kullanılan bu ek yine Räsänen'e göre +qay/+key şeklinden gelişmiştir. Kırgızcada sadece +ke şeklinde kullanılır. Akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eder (KTG 114).
42. ET +sıra-/+sire- (ETG § 99) şeklinde olan ekin, Kırgız Türkçesinde yuvarlak ünlülü şekilleri de kullanılmaktadır. Bir şeyi kaybetme, yokluğunu hissetme, ondan uzaklaşma anlamında fiiller yapar (KTG 134).
43. ET'de küçültme ve kuvvetlendirme bildiren ve işlek olmayan +ça/+çe ekinin (ETG § 45), Kırgız gramerinde de küçültme ifade ettiği belirtilmektedir. Bu ek, ünsüz uyumuna girmez, sadece ç'li şekilleri mevcuttur. +ço/+çö şekilleri, dudak uyumu sonucu Kırgız Türkçesinde sonradan oluşmuştur (KTG 106).
44. Farsçada “yiyen, tüketen” anlamına gelen *hor* sıfatı (bkz. Devellioğlu 375b); Osmanlı Türkçesinde *hār* ve *hūr*, Kırgızcada kaynak dildeki şekilden gelişen *kor* şeklinde daima kalın sıralı olarak kullanılmıştır.
45. Kırgızcada fazla işlek olmayan –gır/-kür eki, fiillere gelerek özne ismi yapmaktadır. Bu ekle yapılan isimlere aşırılık anlamı hakimdir (KTG 144).
46. Farsçada “oynayan, oynatıcı” anlamındaki +bāz eki, Kırgızcada +poz şeklinde olup Türkçe kelimelere de gelir. Daima yuvarlak sıralı kullanılır.

Bir Őeye dűūkűnlűk ifade eden olumlu ve olumsuz anlamlı vasıf isimleri yapar (KTG 67, 74, 124).

KAYNAKLAR

ARAT, Reşit

- 1979 *Kutadgu Bilig III İndeks*, Rahmeti (Haz.: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayını: 8, İstanbul.

ARIKOĞLU, Ekrem,

- 2005 *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim,

- 1986 *Divanü Lûgati-it-Türk Dizini "Endeks" IV*, TDK Yayını, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard,

- 1972 *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

CUMAKUNOVA, Güلزura,

- 2005 *Türkçe-Kırgızca Sözlük*, Bişkek.

ÇAĞATAY, Saadet,

- 1967 "Pekiştirilen Fiiller", *TDAY-Belleten 1966*, s. 39-50, Ankara.

ÇARIYAPOVIN, B.- C. ALTAEVİY,

- 1986 *Ulu Rusça-Türkmençe Sözlük*, Türkmenistan SSR İlimdar Akademiyası, Moskva.

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu,

- 2005 *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yayınları.

ÇULHA, Tülay,

- 2006 *Karaycanın Kısa Söz Varlığı, Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, Dil ve Edebiyat Dizisi:6, İstanbul.

DOERFER, Gerhard,

- 1963-1975 *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV Cilt, Wiesbaden.

- ERDAL, Marcel,**
2004 *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- ERDAL, Marcel,**
1991 *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, 2 Cilt, Wiesbaden.
- EREN, Hasan,**
1999 *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem,**
1996 *Orhun Abideleri*, 20. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- ERGİN, Muharrem,**
2000 *Türk Dil Bilgisi*, 19. baskı, Bayrak Yay.,
- GABAİN, A. von,**
1988 (Çev.: Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer,**
2002 *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLTEK, Vedat,**
2004 *Bilim ve Sanat Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara.
- HAUENSCHILD, Ingeborg,**
1989 *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden*, Wiesbaden.
- KARASAEV, H. K.,**
1986 *Özdöştürülgön Sözdör*, Frunze.
- KARATAEV, Olcobay,**
2003 *Kırgız Etnonimler Sözlüğü*, Bişkek.
- KARATAEV, Olcobay- ERALİEV, Salaydin,**
2005 *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek.
- KOÇ, Kenan- BAYNİYAZOV, Ayabek- BAŞKAPAN, Vehbi,**
2003 *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KOMİSYON,

- 1991 *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 2 Cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

KORAŞ, Hikmet,

- 2003 “Çocuk Kelimesinin Etimolojisi”, *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Armağanı*, Haz.: M. Fatih Köksal-Ahmet Naci Baykoca, Ankara.

LI, Yong-Söng,

- 1999 *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Simurg Yayınları, İstanbul.

NADELYAEV, B.M.- NASİLOV, D.M.- TENİŞEV, E.R.- ŞERBAK, A.M.,

- 1969 *Drevne-Tyurkskiy Slovar*, İzdatelstvo Nauka, Leningrad.

OJEGOV, S. I.,

- 1989 *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva.

ÖLMEZ, Mehmet,

- 2007 *Tuwinischer Wortschatz* (Tuvacanın Sözcükleri: Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleri), Wiesbaden.

ÖLMEZ, Mehmet,

- 1997 “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt: 7, Ankara, s. 181-182.

ÖLMEZ, Mehmet,

- 1992 “Uygurca üçük ‘kürk’”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt: 4, Ankara, 47-52.

RADLOFF, W.,

- 1905 *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, 3. Cilt, St. Peterburg.

RÄSÄNEN, Martti,

- 1969 *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.

SERTKAYA, O.F.,

- 2004 “Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara, s. 366-380.

SEVORTYAN, E.V.,

- 1974-89 *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskiĥ Yazıkov*, I-IV, Moskva.

STACHOWSKI, Marek,

- 1995 “Türkische Namen für ‘Schwalbe’ und ihre Spuren im Matorischen”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt: 5, Ankara, 85-96.

STEINGASS, F.,

- 1975 *Persian-English Dictionary*, Lebanon.

TAVKUL, Ufuk,

- 2000 *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

TEKİN, Şinasi,

- 2001 *İştikakçının Köşesi*, Simurg, İstanbul.

TEKİN, Talat,

- 2000 *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara.

TEKİN, Talat,

- 1995 *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Ankara.

TEKİN, Talat,

- 1995 *Orhon Yazıtları*, Simurg, İstanbul.

TEKİN, Talat,

- 1988 *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.

TEKİN, Talat,

- 1968 *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University, Bloomington.

TEKİN, Talat- **ÖLMEZ**, Mehmet- **CEYLAN**, Emine- **ÖLMEZ**, Zuhale- **EKER**,
Süer,

1995 *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara.

TIETZE, Andreas,

2002 *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Simurg
Yayınları, İstanbul-Wien.

YUDAHİN, K.K. ,

1988 *Kırgız Sözlüğü*, (Çev.: Abdullah Taymas), 2 Cilt, 2. Baskı,
TDK Yay., Ankara.

YUDAHİN, K.K.,

1965 *Kırgızsko-Russkiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya Basması,
Moskva.

DİZİN

*Altayca*Alt. *iç* = iç IAlt. *ä-* = e-Alt. *äyä* = ece IAlt. *açu çalkan* = çamgırAlt. *balturğın* = çayırAlt. *çabak* = çabakAlt. *çabiş-* = çabiş-Alt. *çabū* = çabuu IIIAlt. *çaç-* = çaç-Alt. *çaçıl-* = çaçıl-Alt. *çak-* = çak-Alt. *çak* = çak IIAlt. *çalğı* = çalgıAlt. *çalkan* = çalkanAlt. *çalkançak* = çalkanAlt. *çedirge-* = itirken-Alt. *çöp* = çöpAlt. *e-* = e-Alt. dial. *ede* = ece IAlt. *edegey* = ecigeyAlt. *edrek* = iyrekAlt. *eles* = elesAlt. *eñir* = iñirAlt. *eri-* = iri-Alt. *ıçkın-* = ıçkın-Alt. *ı:z* = izAlt. *ıkça-* = ık IVAlt. *ıksı-* = ık IVAlt. *ıldır* = ılçırAlt. *ıldıra-* = ılçıra-Alt. *ılga-* = ılga-Alt. *ınak* = ınakAlt. *ınır* = iñirAlt. *ıra* = irayAlt. *ırçay-* = ırçay-Alt. *ırıs* = ırısAlt. *ırkıra-* = ırkıra-Alt. *ıs-* = iy- IIIAlt. *ışkır-* = ışkır-Alt. *ıyık* = ıyıkAlt. *icen-* = işen-Alt. *iç-* = iç-Alt. *içege* = içekAlt. *içek* = içekAlt. *içik* = içekAlt. *i:n* = iniAlt. *i:n* = iyin IAlt. *i:ne* = iyneAlt. *i:r* = iñirAlt. *il-* = il-Alt. *inek* = inekAlt. *irbis* = ilbirsAlt. *iri-* = iri-Alt. *irik* = irik IAlt. *irik* = iyrekAlt. *is* = izAlt. *iş* = iş IAlt. *iy-* = iy- IIIAlt. *iyik* = iyikAlt. *iyin* = iyin IAlt. *iyir-* = iyir-Alt. *iyne* = iyneAlt. *iynek* = inek

Alt. dial. *iz* = *iz*

Alt. *izi-* = *ısı-*

Alt. *izü* = *ısıık*

Alt. *köcnö* = *ışkın*

Alt. *ris* = *ırıs*

Alt. *süt ölön* = *ıkrac*

Alt. *tatu çalkan* = *çamgır*

Alt. *yış-* = *ışkı-*

Arapça

Ar. جلدی *celdī* = *ıldam*

Ar. اذاء *ezā'* = *ıza*

Ar. ازل *ezel* = *ecel*

Ar. ازل *ezel* = *ezel*

Ar. ازلی *ezelī* = *ezeli*

Ar. حقارت *haqāret* = *ıkarat*

Ar. حياء *hayā'* = *ıybaa*

Ar. مجاء *hecā'* = *ece II*

Ar. حساب *hesāb* = *esep*

Ar. هجرت *hicret* = *icirat*

Ar. حکایا *hikāyā* = *ıkaya*

Ar. حکمت *hikmet* = *ekimet*

Ar. حيله *hīle* = *ile*

Ar. حيله کار *hīle-kār* = *ilekor*

Ar. حصه *hissee* = *ese*

Ar. عشق *ışq* = *ışkı*

Ar. عشقباز *ışk-bāz* = *ışkıbos*

Ar. عبادت *ibādet* = *iybadat*

Ar. عبارت *ibāret* = *ibarat*

Ar. ابليس *iblis* = *ibilis*

Ar. عبرت *ibret* = *ibret*

Ar. عدت *idat* = *ida*

Ar. اجاره *icāret* = *icara*

Ar. اجازت *icāzet* = *icaza*

Ar. اخلاصمند *ihlās-mend* = *ıklasman*

Ar. احتمال *ihimāl* = *etimal*

Ar. احتمال *ihimāl* = *ıktımal*

Ar. احتیاط *ihitiyāt* = *etiet*

Ar. اختیار *ihitiyār* = *ıktıyar*

Ar. اخلاص *ihlās* = *ıklas*

Ar. اداره *idāre* = *idara*

Ar. ادراك *idrāk* = *idirek II*

Ar. افلاس *ıflās* = *ıpılas*

Ar. اقبال *ıqbāl* = *ıkbāl*

Ar. اقبال *ıqbāl* = *ıkıbal*

Ar. اقرار *ıkrār* = *ıkrar*

Ar. علاج *'ilāc* = *ılaacı*

Ar. اعلان *i'lān* = *ıglan*

Ar.- İr. اعلاننامه *i'lān-nāme*. =

ıglannama

Ar. علت *'illet* = *ildet*

Ar. الا الله *illāllah*. = *ildalda*

Ar. علم *'ilm* = *ilim*

Ar. علم باز *'ilm-bāz* = *ilimpoz*

Ar. علمی *'ilmī* = *ilimiy*

Ar. علمی الغیب *'ilmü'l-gayb* = *ilme II*

Ar. التفتات *iltifāt*. = *ilkipat*

Ar. ایماء *īmā'* = *ım II*

Ar. امام *imām* = *ıymam*

Ar. امام *imām* = *imam*

Ar. ایمان *īmān* = *ıman*

Ar. ایمان *īmān* = *ıyman*

Ar. عمارت *'imāret* = *ımarat*

Ar. امداد *imdād* = *ımdat*

Ar. املاء *imlā'* = *imla, imle*

Ar. املاء *imlā'* = ımla I

Ar. امتحان *imtihān* = ımtıkan

Ar. انصاف *insāf* = ınsap

Ar. انتظار *intizār* = ıntızar

Ar. انتظار *intizār* = ıntızar

Ar. انسان *insān* = ınsan

Ar. انشاالله *inşa'llah* = inşaalla

Ar. انعام *in'ām* = inam

Ar. اراده *irāde* = irada

Ar. اثبات *işbāt* = ıspat

Ar. اسلام *islām* = ıslam

Ar. اسم *ism* = ısm

Ar. اسراف *isrāf* = ısırap

Ar. استغفار *istiğfār* = ıstıkpar

Ar. اشارت *işāret* = ışarat

Ar. اعتبار *i'tibār* = etibar

Ar. اتفاق *ittifāq* = ıntımak

Ar. عزت *'izzet* = ıyzat

Ar. عزت *'izzet* = izaat

Ar. عزت *'izzet* = ızat

Ar. لقب *lāqab* = ılakap

Ar. لائق *lāyıq* = ılayık

Ar. لازم *lāzım* = ılazım

Ar. ليك *lebbeyk* = ılabbay

Ar. راحت *rahat* = ırakat

Ar. رباط *ribāt* = ırabat

Ar. رحمت *rahmet* = ırakmat

Ar. رحيم *rahīm* = ırayım

Ar. رمضان *ramazān* =

ıramazan

Ar. راضی *rāzī* = ıraazı

Ar. ركعت *rek'at* = ireket

Ar. رسم *resm* = ırasım

Ar. رسمی *resmī* = ırasım, ırasmi

Ar. رزق *rızk* = ırıskı

Ar. رباط *ribāt* = ırabat

Ar. روی = ıroo I

Ar. شجرة *şecere* = çacıra

Ar. وقت *vakt.* = ebak

Azerice

Az. üccü = ece I

Az. açi turp = çamgır

Az. ag turp = çamgır

Az. äyär = eer

Az. buynuzlu = ebelek

Az. çırma- = çırma-

Az. çırtdağuş = çaçıratkı

Az. çiriş = çırış

Az. çiyen = çeken

Az. daşmeyve = çıtır I

Az. egin = iyin I

Az. egir- = iyir-

Az. eri- = iri-

Az. eymän- = iymen-

Az. gangal = çogoyno

Az. güldefne = çıtır I

Az. hindiba tamırı = çaçıratkı

Az. hindiba = çaçıratkı

Az. inan- = inan-

Az. i- = e-

Az. iç- = iç-

Az. iç = iç I

Az. inäk = inek

Az. inan- = inan-

Az. *inday* = indoo

Az. *ini* = ini

Az. *isti* = ısı

Az. *iş* = iş I

Az. *it* = it

Az. *inyä* = iyne

Az. *iz* = iz

Az. *kasnı* = çaçıratkı

Az. *kiçitken* = çalkan

Az. *küskütotu* = çırpık

Az. *melekotu* = çayan

Az. *pänçär* = ıkşar

Az. *ravänd* = ışkın

Az. *süddüyen* = ıkrac

Az. *südleyen* = ıkrac

Az. *südlü biyan* = ıkrac

Az. *şalgam* = çamgır

Az. *şeytangangalı* = çogoyno

Az. *turp* = çamgır

Az. *tütekotu* = çayan

Az. *yähär* = eer

Baraba Tatarcası

Bar *iyär* = eer

Bar. *cäl* = çel

Bar. *canak* = çana

Bar. *cañga* = çana

Bar. *cärgäy* = çirkey

Bar. *ci-* = çiy-

Bar. *cuba-* = çubat-

Bar. *çäläk* = çelek I

Bar. *ıl ğı-* = ılga-

Bar. *ınak* = ınak

Bar. *ıris* = ırıs

Bar. *ickä* = ečki

Bar. *şıbırtkı* = çıbırtkı

Balkarca

Blk. *cal-* = çal-

Blk. *cek* = çek I

Blk. *cırma-* = çırma-

Blk. *cibin* = çımın

Blk. *ciññirik* = çıkanak

Blk. *cirik* = çarık II

Blk. *colfan* = çolpon I

Blk. *çäçäk* = çeçek

Blk. *çakur-* = çakır-

Blk. *çäläk* = çelek I

Blk. *e-* = e-

Blk. *eççi* = ečki

Blk. *ısan-* = işen-

Blk. *ıyık* = ıyık

Blk. *igi* = iygi

Blk. *inan-* = inan-

Blk. *inek* = inek

Blk. *iñir* = iñir

Blk. *iri-* = iri-

Blk. *irik* = irik I

Blk. *it* = it

Blk. *iy* = iy II

Blk. *iy-* = iy- III

Blk. *iyir-* = iyir-

Blk. *iyis* = is

Blk. *iyne* = iyne

Blk. *inyeg* = inek

Blk. *üyre* = iyrek

Blk. *zer* = eer

Başkurtça

Bşk. *äbŷ* = ebiy

Bşk. *äcikäy* = ecigey

Bşk. *bülbele sirmalsık* =

çımıldık III

Bşk. *eken* = çeken

Bşk. *eken kamuş* = çeken

Bşk. *hötlögün* = ıkrac

Bşk. *ıç ğr-* = ıskır-

Bşk. *ıdgar* = ızgaar

Bşk. *ıkşı-* = ıskı-

Bşk. *ıñ ğrsak* = ıñırçak

Bşk. *ınkay* = ıñgay

Bşk. *ıntıl-* = ıntıl-

Bşk. *ırılda-* = ırılda-

Bşk. *ırıs* = ırıs

Bşk. *ışan-* = işen-

Bşk. *ışkı-* = ıskı-

Bşk. *ıtır ğın-* = itirken-

Bşk. *i-* = e-

Bşk. *ıkük* = iskek

Bşk. *ıdäl* = edil

Bşk. *ıl-* = il-

Bşk. *ılgeri* = ilgeri

Bşk. *ınä* = iyne

Bşk. *ını* = ini

Bşk. *ınır* = iñir

Bşk. *ircay-* = ırcay-

Bşk. *iri* = iri-

Bşk. *iri* = iri I

Bşk. *ırkil-* = irkil-

Bşk. *ış* = iç I

Bşk. *ış-* = iç-

Bşk. *ışäk* = içek

Bşk. *ış* = iş I

Bşk. *ışän-* = işen-

Bşk. *ıt* = it

Bşk. *kelen köpşe* = çayan

Bşk. *kesertken* = çalkan

Bşk. *kıl-ebek* = çırpık

Bşk. *reven* = ıskın

Bşk. *säskä* = çeçek

Bşk. *sıbar* = çaar

Bşk. *sikä* = çeke I

Bşk. *siläk* = çekek I

Bşk. *säräkäy* = çirkey

Bşk. *şalkan* = çamgır

Bşk. *şaytan tayagı* = çoğoyno

Bşk. *şıma köpşe* = çayan

Bşk. *urman köpşehe* = çayan

Bşk. *yis* = is

Çağatayca

Çağ. *ä-* = e-

Çağ. *äcä* = ece I

Çağ. *äçä* = ece I

Çağ. *äçki* = eçki

Çağ. *ädil* = edil

Çağ. *ägär* = eer

Çağ. *ätil* = edil

Çağ. *coc ğı* = çoçko

Çağ. *çāçūk* = çeçek

Çağ. *ça ġı* = çaka III

Çağ. *ça ġr* = çağır I

Çağ. *çak-* = çak-

Çağ. *çak* = çak II

Çağ. *çaka* = çaka III

Çağ. *çākā* = çeke I

Çağ. *çakar* = çakar

Çağ. *چاقاق* *çakaçak* =

çakaçak

Çağ. *چاقچالاغای* *çakçalagay* =

çakçekeley

Çağ. *چاقمق* *çakmak* =

çakmak I

Çağ. *çāl* = çel

Çağ. *çala* = çala

Çağ. *çalağan* = çalkan

Çağ. *çalay* = çalagar

Çağ. *çāmçā* = çömüç

Çağ. *çañ* = çañ

Çağ. *çapan* = çapan

Çağ. *çārik* = çerik

Çağ. *çaruk* = çarık II

Çağ. *çāt* = çet

Çağ. *çatari* = çatar

Çağ. *çelek* = çelek I

Çağ. *çıpçık* = çımçık

Çağ. *çırma-* = çırma-

Çağ. *çibārik* = çüpürök

Çağ. *çibin* = çımın

Çağ. *çibirāk* = çüpürök

Çağ. *çida-* = çıda-

Çağ. *çider-* = çider- II

Çağ. *çifta* = çıpta

Çağ. *çigit* = çigit

Çağ. *çigürtkü* = çegirtke

Çağ. *çikirçik* = çıgırık

Çağ. *çılbur* = çılbur

Çağ. *çimçik* = çımçık

Çağ. *çimde-* = çımçı-

Çağ. *çit* = çet

Çağ. *çoñ* = çoñ

Çağ. *çömāl-* = çömül-

Çağ. *çömüş* = çömüç

Çağ. *çöp* = çöp

Çağ. *çubar* = çaar

Çağ. *çuku-* = çoku-

Çağ. *çüçāk* = çöyçök

Çağ. *eçe* = ece I

Çağ. *ediş* = idiş

Çağ. *egin* = iyin I

Çağ. *egir-* = iyir-

Çağ. *eri-* = iri-

Çağ. *eye* = ege

Çağ. *eygi* = iygi

Çağ. *ınak* = ınak

Çağ. *ıman-* = ıman-

Çağ. *içägü* = içek

Çağ. *içik* = içik

Çağ. *içkur* = ıçkır

Çağ. *içrā* = içkeri

Çağ. *ikiz* = egiz I

Çağ. *ilgeri* = ilgeri

Çağ. *imen-* = iymen-

Çağ. *ınak* = ınak

Çağ. *inal* = ınak

Çağ. *ir ğa-* = ırgı-

Çağ. *irig* = iri I

Çağ. *irim* = ırım

Çağ. *is* = is

Çağ. *işan-* = işen-

Çağ. *karlagaç* = çabiyekey

Çağ. *karlugaç* = çabiyekey

Çağ. *öçki* = eçki

Çağ. *uçkur* = ıçkır

Çağ. *uraz* = ırıs

Çağ. *yınan-* = inan-

Çuv. *əner* = mırçak

Çuv. *erəm* = ermen

Çuv. *erəm uti* = ermen

Çuv. *ermüti* = ermen

Çuv. *hayar kurāk ě* = çoğoyno

Çuv. *hərləməyan* = ıkşar

Çuv. *hura kəşman* = çamgır

Çuv. *hura məyan* = ıkşar

Çuv. *ie çeçək ě* = çaçıratkı

Çuv. *iles* = eles

Çuv. *imen-* = iymen-

Çuv. *kiken kurāk ě* = çayan

Çuv. *kuka* = çeken

Çuv. *lăpăr kurāk ě* = çoğoyno

Çuv. *pantakkay* = çayan

Çuv. *reven* = ışkın

Çuv. *şap şu* = çapçak I

Çuv. *şır* = çerik

Çuv. *şirt* = çert-

Çuv. *şu şka* = çeçek

Çuv. *şër-* = iri-

Çuv. *sətlə kurāk* = ıkrac

Çuv. *sısına paranki* = çımıldık III

Çuv. *sib ě kurāk ě* = çaçıratkı

Çuv. *şona* = çana

Çuv. *şoəx* = çabak

Çuv. *şoəx* = çabak

Çuv. *suhăr vətären* = çalkan

Çuv. *şuna* = çana

Çuv. *şuxər-* = çakır-

Çuv. *şəmat* = çayan

Çuv. *şan-* = işen-

Çuv. *şur kəşman* = çamgır

Çince

Çin. *ça* = çay I

Çin. *ça* = ça

Çin. *çen* = çen I

Çin. *çoñ* = çoñ

Çin. *şiñ* = çen I

Çuvaşça

Çuv. *ěş* = iç-

Çuv. *an* = iyin I

Çuv. *ăndăl-* = ıntıl-

Çuv. *ăş* = iç I

Çuv. *çakan* = çeken

Çuv. *çapăk* = çamgır

Çuv. *çura* = çor I

Çuv. *ene* = ini

Çuv. *ěnrĕk* = iñir

Çuv. *ěnrĕk* = iñir

Çuv. *ənən-* = inan-

Çuv. *tal piçen* = çogoyno
 Çuv. *tallă piçen* = çogoyno
 Çuv. *tërñç êk üti* = çırpık
 Çuv. *vărman kəpçi* = çayan
 Çuv. *văťtëren* = çalkan
 Çuv. *văteleken* = çalkan
 Çuv. *yar-* = iy- III
 Çuv. *yas* = is
 Çuv. *yêke* = iyik
 Çuv. *yêkkey* = çeken
 Çuv. *yěr* = iz
 Çuv. *yener* = mırçak
 Çuv. *yenerçek* = mırçak

Divanu Lugati't-Türk

DLT *çalgay* = çalgın I
 DLT *irkil-* = irkil-
 DLT *iş* = iş I

Dolganca

Dol. *äciy* = eciy
 Dol. *äcȳ* = eciy
 Dol. *ädiy* = eciy

Do ğu Türkçesi

DT *çäkär* = çeker
 DT *çän* = çen I
 DT *çe ğr* = çağır I
 DT *çeki* = çeke I
 DT *çeläk* = çeklek I

DT *çit* = çet
 DT *çögürtkä* = çegirtke
 DT *iblis* = ibilis
 DT *ıçkur* = ıçkır
 DT *ıçmāk* = içmek
 DT *ınak* = mak

Ebu Hayyan

EH *äçki* = eçki
 EH *äyär* = eer
 EH *çäkirdäk* = çegirtke
 EH *çala* = çala
 EH *çapçık* = çımçık
 EH *çäpiş* = çebiç
 EH *çärpi* = çırpık
 EH *çaruk* = çarık II
 EH *çatan* = çeten
 EH *çı ğınak* = çıkanak
 EH *çık* = çık I

EH *çıkırık* = çıgırık
 EH *çıpçık* = çımçık
 EH *çibin* = çımın
 EH *çiyä* = çie I
 EH *çolpan* = çolpon I
 EH *çömçä* = çöümüç
 EH *çüpräk* = çüpürök
 EH *ıkşa-* = ık IV
 EH *ıçkur* = ıçkır
 EH *ınan-* = inan-
 EH *irkil-* = irkil-
 EH *şapçak* = çapçak I
 EH *yınan-* = ık IV

*Eski Türkçe*ET **eke-* = ege-ET **ḍgek* = elek IET **ḍgek* = elgek IET **ıḡ* = ık IVET *ākū* = eke IIIET *āki* = ekiET *amtu* = emdi IET *ana* = eneET *aṅra:-* = eṅgire-ET *aṅraṣ-* = eṅgireṣ-ET *aṅrat-* = eṅgiret-ET *ap* = ep IIET *ariṣ* = eriṣ IET *arkuru* = eriṣ IET *aṣuk* = eñkeET *bars* = ilbirsET *ça:ḡ* = çak IIET *ça:tır* = çatır IET *çabak* (? *çapak*) = çabakET *çak* = çak IIET *çak-* = çak-ET *çak* = çak IET *çal* = çalET *çalgın* = çalgın IET *çap-* = çap- IIET *çerig* = çerikET *çı:n* = çınET *çtbık* = çtbıkET *çıt* = çıt IIIET *ço:ḡ* = çok IIET *él* = elET *én* = en IET *éṣ* = eṣ IET *ét-* (*éd-*) = et-ET *évil-* = epeñde-ET *ḍler-* = eerçi-ET *eder* = eerET *edgü* = iygiET *edgülük* = iygilikET *ḍli:z* = egiz IIET *ediz* = egiz IIET *ḍliz* = egiz IIET *eg-* = iy- IET *eg-* = eñ-ET *egil-* = eñkey-ET *egil-* = eñil-ET *egir-* = iyir-ET *egri* = iyriET *egtür-* = eñiltET *eki* = ekiET *ēki* = ekiET *ēki* = ekiET *ḍçi* = elçiET *ḍge-* = elge-ET *ḍge:-* = ele- IET *elik* = elik IET *ellig* = elüüET *em-* = em-ET *em* = em IET *emçek+teṣ* = emçekteṣET *emçi* = emçiET *emge:k+le-* = emgekter-

ET <i>emge:k+siz</i> = emgeksiz	ET <i>erlen-</i> = erden-
ET <i>emgek</i> = emgek I	ET <i>erlen-</i> = erlen-
ET <i>emgekle-n-</i> = emgekten-	ET <i>erlik</i> = erdik
ET <i>emgeklig</i> = emgektüü	ET <i>erlik</i> = erkektik
ET <i>emgiz-</i> = emgiz-	ET <i>ermegü</i> = erinçek
ET <i>emgiz-</i> = emiz-	ET <i>er-miş</i> = emiş I
ET <i>emig</i> = emizdik	ET <i>ersi-</i> = ersi-
ET <i>emig</i> = emçek	ET <i>érte:</i> = erte
ET <i>emüz-</i> = emiz-	ET <i>érte:</i> = erteñ
ET <i>emüz-</i> = emgiz-	ET <i>es-</i> = es-
ET <i>en</i> = en II	ET <i>esen</i> = esen
ET <i>eníş</i> = eñkeyiş	ET <i>esenleş-</i> = esendeş-
ET <i>eníş-</i> = eñiş-	ET <i>esenlik</i> = esendik, esençilik
ET <i>eníş</i> = eñiş I	ET <i>eski</i> = eski
ET <i>eníş-</i> = eñkeyiş-	ET <i>eskir-</i> = eskir-
ET <i>énse:-</i> = eñse-	ET <i>esür-</i> = esir-
ET <i>eñ-</i> = eñ-	ET <i>esürt-</i> = esirt-
ET <i>eñ</i> = eñ I	ET <i>eş-</i> = eş-
ET <i>eñek</i> = eek	ET <i>eşgek</i> = eşek
ET <i>eñlik</i> = endik	ET <i>éşid-</i> = eşit-
ET <i>ep</i> = ep II	ET <i>éşik</i> = eşik
ET <i>er</i> = er	ET <i>eşil-</i> = eşil-
ET <i>er-</i> = e-	ET <i>ıç ğın-</i> = ıçkın-
ET <i>er-</i> = ir-	ET <i>ıyra:-</i> = eñgire-
ET <i>er-mez.</i> = emes	ET <i>ıyraş-</i> = eñgireş-
ET <i>erdem</i> = erdem II	ET <i>ıyrat-</i> = eñgiret-
ET <i>ergür-</i> = eri-	ET <i>ır ğa-</i> = ırğa- I
ET <i>érin</i> = erin	ET <i>ır ğul-</i> = ırgel-
ET <i>erin-</i> (? <i>érin-</i>) = erin-	ET <i>i:z</i> (? <i>ı:z</i>) = iz
ET <i>erk</i> = erk	ET <i>ıç</i> = ıç I
ET <i>erkeç</i> = erkeç	ET <i>ıç-</i> = ıç-
ET <i>érkek</i> = erkek	ET <i>ıçe:ğü:</i> = ıçek
ET <i>erksiz</i> = erksiz	ET <i>ıçgerü</i> = ıçkeri

ET *içgü:* = içkilik I
 ET *içür-* = içir-
 ET *idi* = ege
 ET *idiş* = idiş
 ET *il- (?i:l-)* = il-
 ET *ilgerü:* (**ilkgerü*) = ilgeri
 ET *ilig* = ilik I
 ET *iltür-* = ildir-
 ET *inge:n* = iñgen
 ET *ingek* = iynek
 ET *ini:* = ini
 ET *iñir* = iñir
 ET *irbiz* = ilbirs
 ET *iri:-* = iri-
 ET *irik- (? érik-)* = erik-
 ET *iriñ* = iriñ
 ET *irü:-* = iri-
 ET *iske:-k.* = iskek
 ET *iste:-* = izde-
 ET *kar ğla:c* = çabiyekey
 ET *karlı ğaç* = çabiyekey
 ET *min-* = im-
 ET *näçä* = eçe
 ET *ne:çe:* = eçe
 ET *ne:me:* = eme II
 ET *negülük* = emnelikten
 ET *taşık-* = çık-
 ET *us* = es I
 ET *uslu ğ* = estüü
 ET *uslu ğ+luk* = estüülük
 ET *ürünj* = ireñ II
 ET *yigne* = iyne
 ET *yinçge* = içke

ET *yinçü* = incu

Fransızca

Fr. *ether* = efir

Gagauzca

Gag. *çocuk* = çoçko

Gag. *çökelek* = çogoyno

Gag. *genger* = çogoyno

Gag. *i:* = iygi

Gag. *i:nä* = iyne

Gag. *iç* = iç I

Gag. *ileri* = ilgeri

Gag. *inek* = inek

Gag. *iş* = iş I

Gag. *melek otu* = çayan

Gag. *sırgan* = çalkan

Gag. *sütlen* = ıkrac

Gag. *şeytan yıldızı* = çogoyno

Gag. *yısı-* = ısı-

Gag. *yıç-* = iç-

Gag. *yitir-* = iter-

Gag. *yiz* = iz

Grekçe

Gr. *εξ τῆς πλῆθους* = ıstampul

Hakasça

Hak. *çaban* = çaban

Hak. *çis-* = ışı-

Hak. *çoçu-* = çoçko

Hak. *çuḥça* = çoku

Hak. *çuḥço* = çoku

Hak. *ecığey* = ecigey

Hak. *ı:ran-* = ırıl-da-

Hak. *ı ğl-* = ıgır-

Hak. *ıhsa-*;

Hak. *ılcır* = ılcır

Hak. *ılcıra-* = ılcıra-

Hak. *ına-* = ına-

Hak. *ır* = ır

Hak. *ırcı* = ırçı

Hak. *ıris* = ırıs

Hak. *ırsay-* = ırcay-

Hak. *ıs-* = iy- III

Hak. *ıshın-* = ıçkın-

Hak. *ızıḥ* = ıyık

Hak. *i:r* = iñir

Hak. *çege* = içek

Hak. *ıdırġen-* = ıtırken-

Hak. *ıdış* = ıdiş

Hak. *ıdiş* = ıdiş

Hak. *ıl-* = il-

Hak. *iñe* = iyne

Hak. *ınek* = inek

Hak. *iñnı* = iyin I

Hak. *ipsek* = çoġoyno

Hak. *ırġ* = iri-

Hak. *ış* = iz

Hak. *ış-* = iç-

Hak. *ısker* = içkeri

Hak. *izen-* = işen-

Hak. *izer* = eer

Hak. *žġ* = ısı-

Hak. *žġ* = ısıık

Hak. *ızrek* = iyrek

Hak. *nıñnah* = iñgay

Hak. *öskı* = eçki

Hak. *paltırgan* = çayan

Hak. *salġan ot* = çalkan

Hak. *salġanah* = çalkan

Hak. *sıda-* = çıda-

Hak. *sıden* = çeten

Hak. *sig-* = çiy-

Hak. *sırte-* = çert-

Hak. *solban* = çolpon I

Hak. *sortan* = çorton

Hak. *suba-* = çubat-

Hak. *sübrek* = çüpürök

Hak. *sürbek* = çüpürök

Harezmi Türkçesi

Harz. *ıdı* = ege

Farsça

İr. جامه‌دان *cāmedan* = çabadan,
 çavadan 2

İr. جوجه *cūce* = çöcö

İr. جوش پره *cūş-pere* = çüçbara,
 çüçpara

İr. چا *çā* = ça

İr. چادر *çadar* = çadar

İr. چاقچاق *çakāçāk* = çakaçak

- Īr. *çāqālaq* = چقه لاق *çakalak*
 Īr. *çaqqān.* = چاققان *çakan II*
 Īr. *çākar* = çakar
 Īr. *çāker* = çeker
 Īr. *çālū* = çalek I
 Īr. *çāmādān* =
 çavadan
 Īr. *çanāk* = çanak
 Īr. *çandān* = çandan I
 Īr. *çande* = çanda
 Īr. *çang* = çañ
 Īr. *çap* = çap VI
 Īr. *çapāndāz* =
 çabandoz
 Īr. *çapātī* = çabatī,
 çavati
 Īr. *çārbāg* = çarba
 Īr. *çarbī* = çarvi
 Īr. *çardāne* = çardana
 Īr. *çār-darī* =
 çardarī
 Īr. *çāre* = çara II
 Īr. *çarh* = çark I
 Īr. *çarh-ı felek.* =
 çarkpalek
 Īr. *çār-hāne* =
 çarkana
 Īr. *çarm* = çarım
 Īr.-Ar. *çār-taraf* =
 çartarap
 Īr. *çāruḡ* = çarık II
 Īr. *çarvā* = çarba
 Īr. *çüş* = çeç II
 Īr. *çaşhōr* = çeçkor
 Īr. *çāvlī* = çavli
 Īr. *çavlī* = çöölü
 Īr. *çaycūş* = çaydoos
 Īr. *çaydoos* = çaydoos
 Īr. *çaydōş* = çaydoos
 Īr. *çay+hāne* = çaykana
 Īr. *çayhōr* = çaykor
 Īr. *çebān* = çıykan
 Īr. *çehār āyine* = çarayna
 Īr. *çehār divār* = çaldıbar
 Īr. *çehārpā* = çarba
 Īr. *çehār-pāye* = çarpaya
 Īr. *çehār yār(-ı güzīn)* =
 çarıyar
 Īr. *çehar-yek* = çeyrek
 Īr. *çehār yek kār* =
 çayriker
 Īr. *çeke* = çeke II
 Īr. *çekegi* = çeki
 Īr. *çekende* = çekende
 Īr. *çelpek* = çelpek
 Īr. *çenār* = çanar
 Īr. *çenār* = çınar
 Īr. *çenberek* = çamgarak
 Īr. *çene* = çiyne
 Īr. *çengāl* = çeñgel
 Īr. *çeñgeli* = çañgeli
 Īr. *çeper* = çapar
 Īr. *çerāḡ* = çırak
 Īr. *çerāḡdān* = çıraktan
 Īr. *çerāḡ-pāye* = çırakpaya
 Īr. *çerçi.* = çarçı

İr. چریک *çerīg* = *çerik*

İr. چرکەش *çerkeş*. = *çarkeş*

İr. چەتن *çeten* = *çeten*

İr. چىلم *çılam*, *çılım* = *çılım*

İr. چىگت *çīgīt* = *çigit*

İr. چەل پاى *çihil pāy* =

çilbarça

İr. نچەل تەن *çihil-ten* = *çiltēn*

İr. چىلە *çille* = *çilde*

İr. چىل ستون *çil-sūtūn* =

çilisten

İr. چىنى *çīnī* = *çını I*

İr. چىركىن *çirkīn* = *çirkin*

İr. چىت *çīt* = *çatar*

İr. اندىشە *endīşe* = *endeşe*

İr. هىچ *hīç* = *eç*

İr. ھىندى *hindī* = *ındı*

İr. ايل *īl* (ç. *īlat*) = *elet I*

İr. اسكەنە *iskene* = *iskene*

İr. لاى *lāy* = *ılay*

İr. لىب *leb* = *ilep II*

İr. لىگن *legen* = *ilegen*

İr. لىنگ *leng* = *ılañ*

İr. نىم *nem* = *ım I*

İr. نىم جان *nīm-cān* = *ımcān*

İr. راست *rast* = *ıras*

İr. رىنج *renc* = *irenci-*

İr. رىند *rend* = *ıranda*

İr. رىندە *rende* = *irende*

İr. رىنگ *reng* = *ırañ*

İr. رسوا *rüsvā* = *ıraspa*

İr. سىرتىراش *ser-terāş* =

çaçtaraz

İr. شىلوار *şalwār* = *çalbar*

İr. شىترىنج *şatranc* = *çatıraş*

İr. شىمشىر *şemşīr* = *çokmor*

İr. شىبان *şubān* = *çaban*

İr. زىنجىر *zencīr* = *çıncır*

Karahanlı Türkçesi

Karh. āçki = *eçki*

Karh. inan- = *ınan-*

Karh. idi = *ege*

Kazan Tatarcası

Kaz. citān = *çeten*

Kaz. çäçäk = *çeçek*

Kaz. çakur- = *çakır-*

Kaz. çama = *çama I*

Kaz. çana = *çana*

Kaz. çapçak = *çapçak I*

Kaz. çarça- = *çarça-*

Kaz. çärü = *çerik*

Kaz. çeräk = *çeyrek*

Kaz. çäyü = *çie I*

Kaz. çıbırkı = *çıbırtkı*

Kaz. çıda- = *çıda-*

Kaz. çığanak = *çıkanak*

Kaz. çıpta = *çıpta*

Kaz. çırçık = *çımçık*

Kaz. çırma- = *çırma-*

Kaz. çibär = *çeber*

Kaz. çigä = *çeke I*

Kaz. çik = *çek I*

Kaz. *çikirtkü* = çegirtke

Kaz. *čiläk* = çelek I

Kaz. *çirkəy* = çirkey

Kaz. *çirũ* = çerik

Kaz. *çit* = çet

Kaz. *çiyä* = çie I

Kaz. *çərkəy* = çirkey

Kaz. *çuar* = çaar

Kaz. *çuku-* = çoku-

Kaz. *çulpan* = çolpon I

Kaz. *çur ğat* = çorgo

Kaz. *çurtan* = çorton

Kaz. *çüpräk* = çüpürök

Kaz. *əblis* = ibilis

Kaz. *ecegey* = ecigey

Kaz. *əyär-* = eerçi-

Kaz. *ıbr* = ıbr

Kaz. *ıñ ğay* = ıñgay

Kaz. *ıñırçak* = ıñırçak

Kaz. *ır ğ-* = ırgı-

Kaz. *ırım* = ırım

Kaz. *idəl* = edil

Kaz. *iñ* = iyin I

Kaz. *is* = is

Kaz. *iyär* = eer

Kaz. *iyär-* = eerçi-

Kaz. *umtıl-* = ıntıl-

Kaz. *uraz* = ırıs

Kutadgu Bilig

KB *çal-* = çal-

KB *çara* = çara II

KB *idär-* = eerçi-

KB *ökçä* = ečki

Kıpçakça

Kıp. *aya* = ege

Kıp. *yikiz* = egiz I

Kırgızca

Kırg. *ceken* = çeken

Kırg. *çımıldık* = çırpık

Kırg. *çoktu* = çoku

Kırg. *çoku-* = çoku-

Kırg. *çoor kuuray*

Kırg. *çööçök* = çöyçök

Kırg. *çubura-* = çubat-

Kırg. *dargın* = çaçıratkı

Kırg. *edis* = idiş

Kırg. *elik baltırkan* = çayan

Kırg. *eney* = ene

Kırg. *ılcır* = ılcır

Kırg. *ımurt* = iñir

Kırg. *ıñurt* = iñir

Kırg. *i:n* = iyin I

Kırg. *ıç-* = ıç-

Kırg. *ıçe* = ıçek

Kırg. *ıcegi* = ıçek

Kırg. *ıçrũ* = ıçkeri

Kırg. *ır-* = iy- III

Kırg. *ırcay-* = ırcay-

Kırg. *ıtirke-* = ıtirken-

Kırg. *koko tiken* = çogoyno

Kırg. *sasık baltırkan*

Kırg. *süttükön* = ıkrac
 Kırg. *şakar* = çakar
 Kırg. *töö tiken* = çogoyno
 Kırg. *umtul-* = intıl-

Karakalpakça

Kkal. *ıñran-* = mıran-
 Kkal. *ak tiken* = çogoyno
 Kkal. *ceken* = çeken
 Kkal. *e-* = e-
 Kkal. *eles* = eles
 Kkal. *haram şöp* = çırpık
 Kkal. *ımurt* = iñir
 Kkal. *ıñ ğrşak* = mırçak
 Kkal. *ıray* = ıray
 Kkal. *ırıl-da-* = ırıl-da-
 Kkal. *ıs-* = ıskı-
 Kkal. *ısı-* = ısı-
 Kkal. *ıskır-* = ıskır-
 Kkal. *ızgar* = ızgaar
 Kkal. *il-* = il-
 Kkal. *ilgeri* = ilgeri
 Kkal. *iñgen* = iñgen
 Kkal. *ini* = ini
 Kkal. *iñir* = iñir
 Kkal. *iri* = iri I
 Kkal. *is* = iş I
 Kkal. *isen-* = işen-
 Kkal. *iskek* = iskek
 Kkal. *issi* = ısı
 Kkal. *iş-* = iç-
 Kkal. *iş* = iç I

Kkal. *işek* = içek
 Kkal. *işik* = içik
 Kkal. *iybin-* = iymen-
 Kkal. *iygi* = iygi
 Kkal. *iyik* = iyik
 Kkal. *iyin* = iyin I
 Kkal. *iyir-* = iyir-
 Kkal. *iyne* = iyne
 Kkal. *iyt* = it
 Kkal. *iyter-* = iter-
 Kkal. *iz* = iz
 Kkal. *meresz şöp* = çırpık
 Kkal. *reven* = ıskın
 Kkal. *sütlimek* = ıkrac
 Kkal. *şalgam* = çamgır
 Kkal. *şayan* = çayan
 Kkal. *tikenek* = çogoyno
 Kkal. *türpi* = çamgır

Kumukça

Kmk. *cibin* = çımın
 Kmk. *çagır* = çağır I
 Kmk. *çäkä* = çeke I
 Kmk. *çakur-* = çakır-
 Kmk. *çal* = çal
 Kmk. *çam* = çañ
 Kmk. *çana* = çana
 Kmk. *çarä* = çara II
 Kmk. *çek* = çek I
 Kmk. *çelek* = çelek I
 Kmk. *çer* = çer I
 Kmk. *çeten* = çeten

Kmk. *çolpan* = çolpon I

Kmk. dial. *ina* = iyne

Kmk. *e-* = e-

Kmk. *eçki* = ečki

Kmk. *ışı-* = ışkı-

Kmk. *ızgar* = ızgaar

Kmk. *iç-* = iç-

Kmk. *iç* = iç I

Kmk. *içek* = içek

Kmk. *ihul-* = ıgır-

Kmk. *il-* = il-

Kmk. *ilbis* = ibilis

Kmk. *ilwis* = ilbirs

Kmk. *ine* = iyne

Kmk. *inek* = inek

Kmk. *ini* = ini

Kmk. *ircay-* = ırcay-

Kmk. *iris* = ırıs

Kmk. *irk* = irik I

Kmk. *īs* = is

Kmk. *isi-* = ısı-

Kmk. *iş* = iş I

Kmk. *iş ğn-* = içkın-

Kmk. *it* = it

Kmk. *iyir-* = iyir-

Kmk. *iyrek* = iyrek

Kmk. *izgar* = ızgaar

Kmk. *karzama* = ıkşar

Kmk. *kıçıtgan* = çalkan

Kmk. *syutegen* = ıkrac

Kmk. *şaytantayak* = çoğoyno

Kmk. *turp* = çamgır

Kmk. *yer* = eer

Kmk. *yuvşan* = ermen

Koybalca

Koyb. *edis* = idiş

Koyb. *eñin* = iyin I

Koyb. *ezār* = eer

Koyb. *ınak* = ınak

Koyb. *ıñayba ğn* = ıñgay

Koyb. **ıñır-* = ıñırçak

Koyb. *ıñıryak* = ıñırçak

Koyb. *ıs* = is

Koyb. *ıs-* = iy- III

Koyb. *ızık* = ıyık

Koyb. *i:r* = iñir

Koyb. *ides* = idiş

Koyb. *iñe* = iyne

Koyb. *inek* = inek

Koyb. *ingā* = iyne

Koyb. *iri-* = iri-

Koyb. *irik* = iyrek

Koyb. *nek* = inek

Koyb. *ris* = ırıs

Koyb. *sala* = çala

Koyb. *sedān* = çeten

Koyb. *sel-* = çel-

Koyb. *sen* = çen I

Koyb. *sıda-* = çıda-

Koyb. *si ğ* = çiy-

Koyb. *solban* = çolpon I

Karaçayca

Krç. *cal-* = çal-

Krç. *cer* = eer

Krç. *çakur* = çağır I

Krç. *çana* = çana

Krç. *çelek* = çelek I

Krç. *çeten* = çeten

Krç. *çınaçık* = çıkanak

Krç. *çirik* = çarık II

Krç. *çolpan* = çolpon I

Krç. *e-* = e-

Krç. *eçki* = ečki

Krç. *ezär* = eer

Krç. *ıris* = ırıs

Krç. *ışan-* = işen-

Krç. *ışı-* = ıskı-

Krç. *ıyık* = ıyık

Krç. *ızık* = ızık

Krç. *iç* = iç I

Krç. *iç-* = iç-

Krç. *igi* = iygi

Krç. *inan-* = man-

Krç. *inek*

Krç. *iñir* = iñir

Krç. *iri-* = iri-

Krç. *irik* = irik I

Krç. *it* = it

Krç. *iy* = iy II

Krç. *iy-* = iy- III

Krç. *iyir-* = iyir-

Krç. *iyis* = is

Krç. *iyne* = iyne

Krç. *iynek* = inek

Krç. *sen* = çen I

Krç. *şıda-* = çıda-

Krç. *şor ğı* = çorgo

Krç. *yečki* = ečki

Krç. *mursa* = çalkan

Krç. *şaytan çıganak* = çogoyno

Krç. *turma* = çamgır

Kırım Tatarcası

Krm. *äçki* = ečki

Krm. *äyär* = eer

Krm. *çagırmak* = çağırmaq I

Krm. *ça ğır-* = çakır-

Krm. *çak* = çak-

Krm. *çäki* = çek I

Krm. *çapçak* = çapçak I

Krm. *çärik* = çeyrek

Krm. *çaruk* = çarık II

Krm. *çät* = çet

Krm. *çatki* = çatkı

Krm. *çıda-* = çıda-

Krm. *çibin* = çımın

Krm. *çoban* = çaban

Krm. *çocuk* = çoçko

Krm. *çör* = çoor

Krm. *iär* = eerçi-

Krm. *şarä* = çara II

Krm. *uçkur* = ıçkır

Karayca

Kry. *ä-* = e-

Kry. *çagır* = çağır I
 Kry. *çägirtke* = çegirtke
 Kry. *ça ğır* = çağır I
 Kry. *çak-* = çak-
 Kry. *çäk* = çek I
 Kry. *çäriw* = çerik
 Kry. *çıda-* = çıda-
 Kry. *çibär* = çeber
 Kry. *çora* = çor I
 Kry. *diken* = çogoyno
 Kry. *e-* = e-
 Kry. *ketsitken* = çalkan
 Kry. *kiçitken* = çalkan
 Kry. *kiçitkiyan* = çalkan
 Kry. *tegenek* = çogoyno
 Kry. *turma* = çamgır
 Kry. *turup* = çamgır
 Kry. *yär* = eer

Kumukça

Kum. *ça ğır* = çağır I
 Kum. *inan-* = inan-
 Kum. *iq* = ık III

Kumandıca

Kuman. *ä-* = e-
 Kuman. *egir-* = iyir-
 Kuman. *eygi* = iygi
 Kuman. *ınak* = ınak
 Kuman. *inan-* = inan-
 Kuman. *ışan-* = işen-

Kuman. *ilgeri* = ilgeri
 Kuman. *ris* = ırıs

Kumandıca

Kumd. *çäbüäräk* = çüpürök
 Kumd. *çabış* = çabış
 Kumd. *çaç-* = çaç-
 Kumd. *çal* = çal
 Kumd. *çānçak* = çıkanak
 Kum. *çäri* = çerik
 Kumd. *çıdāñu* = çıdamduu
 Kumd. *çımur-* = çimkir-
 Kumd. *çübiräk* = çüpürök
 Kumd. *äçä* = ece I
 Kum. *ečki* = ečki
 Kum. *ır* = ır
 Kum. *ırcı* = ırçı
 Kum. *içkir* = ıçkır
 Kum. *ir* = ır
 Kumd. *öçkä* = ečki
 Kum. *rançılık* = ırım
 Kumd. *şör* = çoor

Küerikçe

Küer. *üzär* = eer
 Küer. *cädän* = çeten
 Küer. *canak* = çana
 Küer. *cara* = çara I
 Küer. *çaruk* = çarık II
 Küer. *çı ğınak* = çıkanak
 Küer. *egir-* = iyir-

Küer. *içir ğ* = içkeri
 Küer. *ilgeri* = ilgeri
 Küer. *iñne* = iyn I
 Küer. *iy-* = iy- III
 Küer. *karulugas* = çabiyekey

Kazakça

Kzk. *ǵ-* = iç-
 Kzk. *äcä* = ece I
 Kzk. *aybaldırgan* = çayan
 Kzk. *ayubaldırgan* = çayan
 Kzk. *baldırgan* = çayan
 Kzk. *capırak* = ışkın
 Kzk. *cılankiyak* = çekildek
 Kzk. *çabak* = çabak
 Kzk. *çabiş-* = çabiş-
 Kzk. *çabū* = çabuu III
 Kzk. *çaça-* = çaça-
 Kzk. *çuwar* = çaar
 Kzk. *e-* = e-
 Kzk. *ebelek* = ebelek
 Kzk. *edil* = edil
 Kzk. *eles* = eles
 Kzk. *er* = eer
 Kzk. *ermen* = ermen
 Kzk. *eşki* = ečki
 Kzk. *eyär* = eer
 Kzk. *gültäci* = ıkşar
 Kzk. *ıdı* = idiş
 Kzk. *ık* = ık III
 Kzk. *ımurt* = iñir
 Kzk. *iñ ğay* = iñgay

Kzk. *ıñırçak* = iñırçak
 Kzk. *ıñırşak* = iñırçak
 Kzk. *ıñırşak* = iñırçak
 Kzk. *ıñran-* = iñiran-
 Kzk. *ırcak* = ırcak
 Kzk. *ırcakta-* = ırcalakta-
 Kzk. *ırcalak* = ırcañ
 Kzk. *ırcañda-* = ırcalakta-
 Kzk. *ırcıñ* = ırcak
 Kzk. *ırcıñda-* = ırcalakta-
 Kzk. *ırcı-* = ırcalakta-
 Kzk. *ırga-* = ırga- I
 Kzk. *ırgay* = ırgay
 Kzk. *ır ğ-* = ırgı-
 Kzk. *ırık* = ırk
 Kzk. *ırılda-* = ırılda-
 Kzk. *ırıs* = ırıs
 Kzk. *ıs-* = ıskı-
 Kzk. *ıs* = ıs
 Kzk. *ısı-* = ısı-
 Kzk. *ısık* = ısı
 Kzk. *ıskır-* = ıskır-
 Kzk. *ışan-* = işen-
 Kzk. *ışbau* = ıçkır
 Kzk. *ışkır* = ıçkır
 Kzk. *iär* = eer
 Kzk. *iär* = eerçi-
 Kzk. *ıǵı* = iygi
 Kzk. *ıl-* = il-
 Kzk. *ılgeri* = ilgeri
 Kzk. *ınday* = indoo
 Kzk. dial. *ine* = iyne
 Kzk. *iñgen* = iñgen

Kzk. <i>ĩĩ</i> = ini	Kzk. <i>sen-</i> = işen-
Kzk. <i>ĩĩr</i> = iñir	Kzk. <i>sıbzıgı kuray</i> = çayan
Kzk. <i>ĩĩ</i> = iri-	Kzk. <i>süttigen</i> = ıkrac
Kzk. <i>ĩs</i> = is	Kzk. <i>şabak</i> = çabak
Kzk. <i>şkek</i> = iskek	Kzk. <i>şabuul</i> = çabuul
Kzk. <i>issi</i> = ısı	Kzk. <i>şabuulşı</i> = çabuulçu
Kzk. <i>ş</i> = iç I	Kzk. <i>şak</i> = çak II
Kzk. <i>ş</i> = iş I	Kzk. <i>şakşa</i> = çakça
Kzk. <i>şık</i> = içik	Kzk. <i>şakur-</i> = çakır-
Kzk. <i>iter-</i> = iter-	Kzk. <i>şal</i> = çal
Kzk. <i>şy</i> = iy II	Kzk. <i>şal-</i> = çal-
Kzk. <i>şygĩ</i> = iygi	Kzk. <i>şala</i> = çala
Kzk. <i>şyĩ</i> = iyin I	Kzk. <i>şalkam</i> = çamgır
Kzk. <i>şyĩr-</i> = iyir-	Kzk. <i>şama</i> = çama I
Kzk. <i>şymen-</i> = iymen-	Kzk. <i>şañ</i> = çañ
Kzk. <i>şynä</i> = iyne	Kzk. <i>şana</i> = çana
Kzk. <i>şyt</i> = it	Kzk. <i>şanaş</i> = çanaç
Kzk. <i>şyter-</i> = iter-	Kzk. <i>şañgu</i> = çana
Kzk. <i>kalakay</i> = çalkan	Kzk. <i>şañguş</i> = çana
Kzk. <i>kanbak</i> = ıkşar	Kzk. <i>şapan</i> = çapan
Kzk. <i>karulgas</i> = çabiyekey	Kzk. <i>şara</i> = çara I
Kzk. <i>kışıtkan</i> = çalkan	Kzk. <i>şara</i> = çara II
Kzk. <i>kışıtkış</i> = çalkan	Kzk. <i>şarana</i> = çarana
Kzk. <i>koga</i> = çeken	Kzk. <i>şaruk</i> = çarık II
Kzk. <i>köl koga</i> = çeken	Kzk. <i>şasıratkı</i> = çaçıratkı
Kzk. <i>kuray</i> = çayan	Kzk. <i>şayan</i> = çayan
Kzk. <i>mayda ebelek</i> = ebelek	Kzk. <i>şaykap şöp</i> = çalkan
Kzk. <i>nan-</i> = inan-	Kzk. <i>şebür</i> = çeber
Kzk. <i>oşagan</i> = çogoyno	Kzk. <i>şedür-</i> = çider- II
Kzk. <i>ray</i> = ıray	Kzk. <i>şege</i> = çege
Kzk. <i>rim</i> = ırım	Kzk. <i>şegirtkä</i> = çegirtke
Kzk. <i>sasık baldırgan</i> =	Kzk. <i>şek</i> = çek I
çayan	Kzk. <i>şekä</i> = çeke I

Kzk. *şel* = çel
 Kzk. *şeläk* = çekek I
 Kzk. *şer* = çer I
 Kzk. *şeräk* = çeyrek
 Kzk. *şet* = çet
 Kzk. *şetän* = çeten
 Kzk. *şibar* = çaar
 Kzk. *şibın* = çımın
 Kzk. *şıbırtkı* = çıbırtkı
 Kzk. *şıbışık* = çımçık
 Kzk. *şıda-* = çıda-
 Kzk. *şıntak* = çıkanak
 Kzk. *şırış* = çırış
 Kzk. *şırmayık* = çırpık
 Kzk. *şıtır* = çıtır I
 Kzk. *şidär-* = çider- II
 Kzk. *şikıldak* = çekildek
 Kzk. *şirkäy* = çirkey
 Kzk. *şiye* = çie I
 Kzk. *şoku-* = çoku-
 Kzk. *şolpan* = çolpon I
 Kzk. *şomır* = çamgır
 Kzk. *şor* = çay I
 Kzk. *şortan* = çorton
 Kzk. *şoşu-* = çoço
 Kzk. *şöbörök* = çüpürök
 Kzk. *şubar* = çaar
 Kzk. *şubur-* = çubat-
 Kzk. *şu ğır* = çağır I
 Kzk. *şüpörök* = çüpürök
 Kzk. *tızıldak* = çalkan
 Kzk. *tumar boyu* = ışkın
 Kzk. *türma* = çamgır

Kzk. *tüye şey* = çogoyno
 Kzk. *tüyecapırak* = ışkın
 Kzk. *tüyekarın* = ebelek
 Kzk. *tüyetiken* = çogoyno
 Kzk. *ümtıl-* = ıntıl-

Lebedce

Leb. *ä-* = e-
 Leb. *ä:r* = eer
 Leb. *äcä* = ece I
 Leb. *çabak* = çabak
 Leb. *çabış-* = çabış-
 Leb. *çaç-* = çaç-
 Leb. *çaçıl-* = çaçıl-
 Leb. *çak-* = çak-
 Leb. *çak* = çak II
 Leb. *çana* = çana
 Leb. *çanak* = çana
 Leb. *çanak* = çana
 Leb. *çärig* = çerik
 Leb. *çärt-* = çert-
 Leb. *çıda-* = çıda-
 Leb. *çıdal* = çıdam
 Leb. *çımdı-* = çımçı-
 Leb. *çĩ-* = çiy-
 Leb. *ço ğı-* = çoku-
 Leb. *çör* = çoor
 Leb. *çölbön* = çolpon I
 Leb. *çöp* = çöp
 Leb. *çukul* = çogool
 Leb. *eri-* = iri-
 Leb. *ıl ğı-* = ılga-

Leb. *ıyık* = *ıyık*

Leb. *iri-* = *iri-*

Leb. *irik* = *ıyrek*

Leb. *iy-* = *iy-* III

Leb. *ırs* = *ırs*

Leb. *ıış-* = *ışkı-*

Moğolca

Moğ. *arcayi* = *ırcay-*

Moğ. *čabidur* = *çabdar*

Moğ. *çabidar* = *çabdar*

Moğ. *çaça-* = *çaça-*

Moğ. *çag* = *çak* II

Moğ. *çagan* /цаган/ = *çagan*

Moğ. *çagarig* /цагариг/ =

çagarak

Moğ. *çaki* = *çağıl-*

Moğ. *çaki-gur* = *çağır* II

Moğ. *çalagay* /цалгай/ =

çalagayım

Moğ. *çalma* /цалам/ = *çalma*

II

Moğ. *çañ* = *çañ*

Moğ. *çana* = *çana*

Moğ. *çaqa* = *çaka* III

Moğ. *çaqar* = *çakar*

Moğ. *çara* = *çara* I

Moğ. *çarça-* = *çarça-*

Moğ. чаргай *çargay* =

çırgay I

Moğ. *çayan* = *çayan*

Moğ. *çeber* = *çeber*

Moğ. *çeçeg* = *çeçek*

Moğ. цэцгий *çeçegey* = *çeçekey*

Moğ. *çegen* = *çeñkil*

Moğ. *çeñkir* = *çeñkil*

Moğ. *çer* = *çer* I

Moğ. *çidär-* = *çider-* II

Moğ. *çidür-* = *çider-* II

Moğ. *çigig* = *çık* I

Moğ. *çilbigir* = *çılbr*

Moğ. *çimçi-* = *çımçı-*

Moğ. *çimki-* = *çımçı-*

Moğ. *çıyan* = *çayan*

Moğ. *çiyig* = *çık* I

Moğ. *çoçi-* = *çoçko*

Moğ. *ço ğır* = *çoor*

Moğ. *ço ğur* = *çoor*

Moğ. *çoki-* = *çoku-*

Moğ. *çolban* = *çolpon* I

Moğ. *çolbun* = *çolpon* I

Moğ. *çooqur* = *çaar*

Moğ. *çoqu* = *çoku*

Moğ. *çorga* = *çorgo*

Moğ. чөдөр *çödör* = *çider*

Moğ. *çögüçe* = *çöyçök*

Moğ. **çubākur* = *çaar*

Moğ. *çubu-* = *çubat-*

Moğ. *çu ğır* = *çoor*

Moğ. *çulu* цул *çul* = *çulu*

Moğ. *çuqul* = *çogool*

Moğ. *dolgian* = *çalgın* I

Moğ. *egeçegey* = *ecigey*

Moğ. *eşige* = *eçki*

Moğ. *ilga-* = *ılga-*

Moğ. *ırcayi* = *ırcay-*

Moğ. *işige* = ečki
 Moğ. царай *saray* = çiray
 Moğ. царайлаг *saraylag* =
 çirayluu
 Moğ. *seçeg* = çeçek
 Moğ. *soçi-* = çoçu-
 Moğ. *toqay* = çikanak
 Moğ. *tsol* = çolo
 Moğ. *yañgircag* = mırçak

Nog. *iyir-* = iyir-
 Nog. *iyne* = iyne
 Nog. *kışutkan* = çalkan
 Nog. *sen-* = işen-
 Nog. *sütliken* = ıkrac
 Nog. *şalkan* = çamgır
 Nog. *şayan* = çayan
 Nog. *şı ğınak* = çikanak
 Nog. *turp* = çamgır
 Nog. *yuvsan* = ermen

Nogayca

Nog. *botlaşık* = çamgır
 Nog. *ıbir* = ıbir
 Nog. *ık* = ık III
 Nog. *ımtıl-* = ıntıl-
 Nog. *ıman-* = ıman-
 Nog. *ıñıran-* = mııran-
 Nog. *ırılda-* = ırılda-
 Nog. *ırıs* = ırıs
 Nog. *ırk* = ırk
 Nog. *ıt* = ıt
 Nog. *il-* = il-
 Nog. *ilgeri* = ilgeri
 Nog. *ini* = ini
 Nog. *ircay-* = ırcay-
 Nog. *iri* = ırı I
 Nog. *is* = iş I
 Nog. *issi* = ısı
 Nog. *iş-* = iç-
 Nog. *iş* = iç I
 Nog. *iygi* = iygi
 Nog. *iyin* = iyin I

Osmanlıca

Osm. *ā-* = e-
 Osm. *âyür* = eer
 Osm. *cibin* = çımın
 Osm. *ça ğı* = çaka III
 Osm. *çagır* = çagır I
 Osm. *çagırmak* = çagırmak I
 Osm. *ça ğın* = çak II
 Osm. *ça ğır-* = çakır-
 Osm. *çak* = çak III
 Osm. *çak-* = çak-
 Osm. *çakar* = çakar
 Osm. *çäkirgä* = çegirtke
 Osm. *çal* = çal
 Osm. *çal-* = çal-
 Osm. *çäl-* = çel-
 Osm. *çäläk* = çelek I
 Osm. *çalka-* = çayka-
 Osm. *çämçä* = çömüç
 Osm. *çamçak* = çömüç
 Osm. *çapak* = çabak
 Osm. *çapar* = çabar

Osm. *çäpiş* = çebiç
 Osm. *çäri* = çerik
 Osm. *çaruk* = çarık II
 Osm. *çatarä* = çatar
 Osm. *çay* = çay I
 Osm. *çäyräk* = çeyrek
 Osm. *çıkırık* = çığırık
 Osm. *çiçäk* = çeçek
 Osm. *çimçik* = çımçık
 Osm. *çit* = çet
 Osm. *çitari* = çatar
 Osm. *çoban* = çaban
 Osm. *çoku-* = çoku-
 Osm. *çolpan* = çolpon I
 Osm. *çonur* = çoor
 Osm. *çortan* = çorgo
 Osm. *çortan* = çorton
 Osm. *çortu* = çorgo
 Osm. *çortun* = çorgo
 Osm. *çölmäk* = çelek I
 Osm. *çömçü* = çömüş
 Osm. *çömläk* = çelek I
 Osm. *çuku-* = çoku-
 Osm. *egir-* = iyir-
 Osm. *eri-* = iri-
 Osm. *eyi* = iygi
 Osm. *inan-* = inan-
 Osm. *inan-* = inan-
 Osm. *ır ğın-* = ırgan-
 Osm. *iblis* = ibilis
 Osm. *kurlanguç* = çabiyekey
 Osm. *uçkur* = ıçkır

Orta Türkçe

OT *äçä* = ece I
 OT *äçi* = ece I
 OT *äčkü* = ečki
 OT *ädär* = eer
 OT *ädär-* = eerçi-
 OT *ağra:-* = iñgire-
 OT *ça:dan* = çayan
 OT *çäçäk* = çeçek
 OT *çadan* = çayan
 OT *ça ğır* = çağır I
 OT *ça ğr* = çağır I
 OT *çakır-* = çakır-
 OT *çakma:k* = çakmak I
 OT *çäkürgä* = çegirtke
 OT *çal* = çal
 OT *çal-* = çal-
 OT *çala* = çala
 OT *çalkan* = çalkan
 OT *çäñäk* = çelek I
 OT *çär* = çer I
 OT *çärig* = çerik
 OT *çärt-* = çert-
 OT *çaruk* = çarık II
 OT *ç éj* = çege
 OT *çebiç* = çebiç
 OT *çıça:lak* = çıpalak
 OT *çık-* = çık-
 OT *çık* = çık I
 OT *çılan-* (*çı:lan-*) = çılalan-
 OT *çıydam* = çıydan

OT *çoçuk* = çoçko

OT *çomça* = çö müç

OT *çotur* = çotur I

OT *çu ğa:-* = çulga-

OT *çu ğan-* = çulgan-

OT *eçe* = ece I

OT *ege-* = ege-

OT *egil-* = iyil-

OT *egirt-* = iyirt-

OT *egtür-* = iydir-

OT *egtür-* = iyilt-

OT *ek-* = ek-

OT *ékkinç* = ekinçi

OT *ıduk* = ıyık

OT *ihla:-* = ıkılda-

OT *ıygra:-* = iñgire-

OT *ır ğı-* = ırğa- I

OT *ır ğın-* = ırgan-

OT *ır ğı:-* = irge-

OT *i:k* = iyik

OT *içil-* = içil-

OT *içkur* = ıçkır

OT *içmāk* = içmek

OT *içük* = içik

OT *ikkiz* = egiz I

OT *ilin-* = ilin-

OT *iliş-* = ileeş-

OT *iltür-* = ilgiz-

OT *inal* = ınak

OT *istel-* = izdel-

OT *istet-* = izdet-

OT *işen-* = işen-

OT *it-* = iter-

OT *itin-* = iteñ-

Oyrotça

Oyr. *ä:r* = eer

Oyr. *äčkä* = ečki

Oyr. *çäbüür* = çeber

Oyr. *çanak* = çana

Oyr. *çapçak* = çapçak I

Oyr. *çār* = çara I

Oyr. *çara* = çara I

Oyr. *çarana* = çarana

Oyr. *çürt-* = çert-

Oyr. *çärü* = çerik

Oyr. *çedün* = çeten

Oyr. *çida-* = çıda-

Oyr. *çıdal* = çıdam

Oyr. *çılбір* = çılбір

Oyr. *çımın* = çımın

Oyr. *çōkur* = çoor

Oyr. *çor ğı* = çorgo

Oyr. *çor ğık* = çorgo

Oyr. *çöçüü* = çöyçök

Oyr. *çu ğıl* = çogool

Oyr. *çül* = çogool

Oyr. *çümüñ* = çımın

Oyr. *ıķır* = ıçkır

Oyr. *ıl ğı-* = ılga-

Oyr. *ıñırçak* = ıñırçak

Oyr. *ırım* = ırım

Oyr. *ıyık* = ıyık

Özbekçe

Özb. *arhar ũt* = çayan
 Özb. *burçok* = çımıldık III
 Özb. *cucuk* = çoçko
 Özb. *çakan* = çeken
 Özb. *çakka* = çeke I
 Özb. *çakongiç* = çalkan
 Özb. *çatir* = çıtır I
 Özb. *çayanut* = çalkan
 Özb. *çeläk* = çelek I
 Özb. *çitir* = çıtır I
 Özb. *çuhra* = ıskın
 Özb. *ebalak* = ebelek
 Özb. *eca* = ece I
 Özb. *erman* = ermen
 Özb. *evşan* = ermen
 Özb. *gulşiraç* = çırış
 Özb. *handab* = çaçıratkı
 Özb. *inan-* = inan-
 Özb. *ıskır-* = ıskır-
 Özb. *ızgar* = ızgaar
 Özb. *in āk* = mak
 Özb. *in ān-* = inan-
 Özb. *indov* = indoo
 Özb. *intil-* = intil-
 Özb. *ircay-* = ircay-
 Özb. *kiçitki tikan* = çalkan
 Özb. *kiçitki ũt* = çalkan
 Özb. *komgok* = ebelek
 Özb. *k ũga* = çeken
 Özb. *mulkak* = çımıldık III
 Özb. *okçitir* = çıtır I
 Özb. *oksasir* = çayan
 Özb. *oyboltirgoy* = çayan

Özb. *ravoç* = ıskın
 Özb. *revand* = ıskın
 Özb. *rivoç* = ıskın
 Özb. *saçratki* = çaçıratkı
 Özb. *siraç* = çırış
 Özb. *sutkon* = ıkrac
 Özb. *sutlama* = ıkrac
 Özb. *şalgam* = çamgır
 Özb. *şiraç* = çırış
 Özb. *şolgom* = çamgır
 Özb. *tŭngıztarok* = çogoyno
 Özb. *turp* = çamgır
 Özb. *tuyakuyruk* = çogoyno
 Özb. *zulfi hubon* = ıkşar

Rusça

Rus. июль = iyul
 Rus. июль. = iyul
 Rus. июнь = iyun
 Rus. июнь. = iyun
 Rus. стакан = ıstakan
 Rus. шкаф. = işkep
 Rus. школа. = işköl

Sagayca

Sag. *çabal* = çabal
 Sag. *çaça-* = çaça-
 Sag. *çaçıra-* = çaçıra-
 Sag. *edis* = idiş
 Sag. *eñin* = iyin I
 Sag. *ezär* = eer

Sag. *ılçır* = ılçır
 Sag. *ına-* = ma-
 Sag. *ınak* = mak
 Sag. *ıñayba ğın* = ıñgay

Sag. *ıs* = is
 Sag. *ıs-* = iy- III
 Sag. *ızık* = ıyık
 Sag. *i:r* = iñir
 Sag. *ingä* = iyne
 Sag. *iri-* = iri-
 Sag. *irik* = iyrek
 Sag. *izär* = eer
 Sag. *karlugas* = çabiyekey

Sag. *nek* = inek
 Sag. *ris* = ırıs
 Sag. *sala* = çala
 Sag. *sedän* = çeten
 Sag. *sel-* = çel-
 Sag. *sen* = çen I
 Sag. *sert-* = çert-
 Sag. *sıda-* = çıda-
 Sag. *sı-* = çiy-
 Sag. *solban* = çolpon I
 Sag. *üşkä* = ečki

Salarca

Sal. *i:* = iygi

Soyonca

Soy. *ıl ğı-* = ılga-
 Soy. *ına-* = ma-

Soy. *ır* = ır
 Soy. *ırcay-* = ırcay-
 Soy. *ırla-* = ırda-

Şorca

Şor *ä-* = e-
 Şor *äñin* = iyin I
 Şor *arsay-* = ırcay-
 Şor *äyä* = ece I
 Şor *äzär* = eer
 Şor *çabal* = çabal
 Şor *çübürök* = çüpürök
 Şor *egin* = iyin I
 Şor *egir-* = iyir-
 Şor *ezärä* = eerçi-
 Şor *ılçır* = ılçır
 Şor *ır ğın-* = ırgan-
 Şor *ırıs* = ırıs
 Şor *ıs-* = iy- III
 Şor *i:r* = iñir
 Şor *ingä* = iyne
 Şor *iñne* = iyin I
 Şor *näk* = inek
 Şor *öşkä* = ečki
 Şor *ris* = ırıs
 Şor *sän* = çen I
 Şor *şabak* = çabak
 Şor *şäbär* = çeber
 Şor *şädän* = çeten
 Şor *şak* = çak II
 Şor *şal* = çal
 Şor *şäli-* = çel-

Şor *şalyanak* = çalkan

Şor *şana* = çana

Şor *şaña* = çana

Şor *şär* = çer I

Şor *şara* = çara I

Şor *şärig* = çerik

Şor *şärt-* = çert-

Şor *şıbin* = çımın

Şor *şıda-* = çıda-

Şor *şırba-* = çırma-

Şor *şĩ-* = çiy-

Şor *şibräk* = çüpürök

Şor *şocu-* = çoçko

Şor *şor ğı* = çorgo

Şor *şübräk* = çüpürök

Şor *üşkü* = ečki

Tarañçice

Tarn. *ä-* = e-

Tarn. *ägär* = eer

Tarn. *čäbär* = çeber

Tarn. *çaç-* = çaç-

Tarn. *čäčäk* = çeçek

Tarn. *čäkä* = çeke I

Tarn. *čäkar* = çeker

Tarn. *čäkätkü* = çegirtke

Tarn. *čäläk* = çeklek I

Tarn. *çapan* = çapan

Tarn. *çärik* = çerik

Tarn. *çät* = çet

Tarn. *çida-* = çıda-

Tarn. *çidä-* = çider- II

Tarn. *çit* = çet

Tarn. *çokĩ-* = çoku-

Tarn. *çolpan* = çolpon I

Tarn. *çoñ* = çoñ

Tarn. *çömüç* = çömüç

Tarn. *çuba-* = çubat-

Tarn. *ıçır ğı* = ıçkeri

Tarn. *irim* = ırım

Tarn. *liñırçak* = ıñırçak

Tarn. *öşkä* = ečki

Tarn. *çäğir* = çağır I

Tarn. *çekil ğın* = çağıl-

Tatarca

Tat *ıç* = ıç I

Tat. *şalkan* = çamgır

Tat. *äcığey* = ecigey

Tat. *açı torma* = çamgır

Tat. *äläs* = eles

Tat. *äräm* = ermen

Tat. *balta borçak* = çımıldık III

Tat. *ciken* = çeken

Tat. *ciken kamışı* = çeken

Tat. *cikenbaş* = çeken

Tat. *çormavık* = çırpık

Tat. *ezi* = ece I

Tat. *fereşte otı* = çayan

Tat. *hindıba* = çaçıratkı

Tat. *ıbir* = ıbir

Tat. *ıç ğır-* = ışkır-

Tat. *ıçkın-* = ıçkın-

Tat. *ık* = ık III

Tat. *ĩñ ğrçak* = mırçak

Tat. *ıray* = ıray

Tat. *ırılđa-* = ırılđa-

Tat. *ışan-* = ışen-

Tat. *ışkı-* = ışkı-

Tat. *i-* = e-

Tat. *ib ĩn-* = iymen-

Tat. *ç-* = iç-

Tat. *ç* = iç I

Tat. *ç äğĩ* = içek

Tat. *ç äk* = içek

Tat. *igĩ* = iygi

Tat. *ıl-* = il-

Tat. *ılgerĩ* = ilgeri

Tat. *im än-* = iymen-

Tat. *in ä* = iyne

Tat. *ĩn äk* = inek

Tat. *inan-* = inan-

Tat. *ĩñ ğr* = iñir

Tat. *ĩn ĩ* = ini

Tat. *ĩñ ĩrt* = iñir

Tat. *ırcay-* = ırcay-

Tat. *ıřĩ* = iri-

Tat. *ıřĩ* = iri I

Tat. *ışk äk* = iskek

Tat. *ışsĩ* = ısı

Tat. *ış* = iş I

Tat. *it* = it

Tat. *ıř* = it

Tat. *iter-* = iter-

Tat. *ıyni* = iyne

Tat. *ıyt* = it

Tat. *ız* = iz

Tat. *kıçutkan* = çalkan

Tat. *kırlı borçak* = çımıldık III

Tat. *kuray ülene* = çayan

Tat. *m äç ä koyrığı* = ıkşar

Tat. *p ävac* = ışkın

Tat. *pesi tarısı* = ıkşar

Tat. *s ötle üläñ* = ıkrac

Tat. *s ötleğ äñ* = ıkrac

Tat. *şaytan tayadı* = çoğoyno

Tat. *şoma köpşe* = çayan

Tat. *ş ürelek* = çayan

Tat. *tıçkan peçene* = çımıldık III

Tat. *torma* = çamgır

Tat. *ubır utı* = çoğoyno

Tat. *ümtıl-* = ıntıl-

Tat. *üñan-* = inan-

Tat. *ürmeveç* = çırpık

Tat. *üwer-* = iyir-

Tat. *yonlı köpşe* = çayan

Teleütçe

Tel. *ä-* = e-

Tel. *ä:r* = eer

Tel. *äçk ä* = eçki

Tel. *ädül* = edil

Tel. *arsay-* = ırcay-

Tel. *äy ä* = ece I

Tel. *colbon* = çolpon I

Tel. *colmon* = çolpon I

Tel. *çaba ğın* = çabadan, çavadan 2

Tel. *çabagan* = çabaagan

Tel. *çabak* = çabak

Tel. *çäbäräk* = çüpürök

Tel. *çabiş-* = çabiş-

Tel. *çabiş* = çabiş

Tel. *çaç-* = çaç-

Tel. *çaçıl-* = çaçıl-

Tel. *çä gül ğ* = çegirtke

Tel. *çägürtki* = çegirtke

Tel. *çak-* = çak-

Tel. *çak* = çak II

Tel. *çal* = çal

Tel. *çäl* = çel

Tel. *çalğı* = çalgı

Tel. *çäli-* = çel-

Tel. *çana* = çana

Tel. *çanak* = çana

Tel. *çänçak* = çıkanak

Tel. *çañkur* = çeñkil

Tel. *çaпçak* = çapçak I

Tel. *çār* = çara I

Tel. *çarça-* = çarça-

Tel. *çärt-* = çert-

Tel. *çärü* = çerik

Tel. *çät* = çet

Tel. *çedän* = çeten

Tel. *çida-* = çıda-

Tel. *çıdal* = çıdam

Tel. *çıdañ* = çıdamduu

Tel. *çımgır-* = çimkir-

Tel. *çırba ğıl* = çırpık

Tel. *çırbäl* = çırpık

Tel. *çırma-* = çırma-

Tel. *çĩ-* = çiy-

Tel. *çim ğr-* = çimkir-

Tel. *çoçu-* = çoçko

Tel. *ço ğr* = çoor

Tel. *ço ğur* = çoor

Tel. *çör* = çoor

Tel. *çor ğp* = çorgo

Tel. *çöç öy* = çöyçök

Tel. *çöç üü* = çöyçök

Tel. *çöp* = çöp

Tel. *çu ğıl* = çogool

Tel. *çukul* = çogool

Tel. *çulum* = çulu

Tel. *eri-* = iri-

Tel. *ıçkın-* = ıçkın-

Tel. *ıçkur* = ıçkır

Tel. *ıkçır* = ıçkır

Tel. *ıl ğr-* = ilga-

Tel. *ıl ğy-* = ilga-

Tel. *ıñırçak* = ıñırçak

Tel. *ıra* = ıray

Tel. *ırçayt-* = ırcay-

Tel. *ır ğın-* = ırgan-

Tel. *ıris* = ıris

Tel. *ıyık* = ıyık

Tel. *ilgeri* = ilgeri

Tel. *iri-* = iri-

Tel. *irik* = iyrek

Tel. *iy-* = iy- III

Tel. *karlugaş* = çabiyekey

Tel. *ris* = ıris

Tel. *şo ğr* = çoor

Tel. *şör* = çoor

*Tobol Tatarcası*Tob. *ci-* = çiy-Tob. *cibin* = çımınTob. *cirgey* = çirkeyTob. *citän* = çetenTob. *çaça;* = çaça-Tob. *çäçäk* = çeçekTob. *iär* = eerTob. *iär* = eerçi-Tob. *ilbis* = ilbirsTob. *iñ* = iyin ITob. *sirkäy* = çirkeyTob. *şıbırtkı* = çıbırtkıTob. *yış-* = ışkı-*Türkmençe*Trkm. *äcä* = ece ITrkm. *acı turp* = çamgırTrkm. *äçä* = ece ITrkm. *atdamak* = ebelekTrkm. *bedenot* = ıkşarTrkm. *ceren* = çalkanTrkm. *çä:rek* = çeyrekTrkm. *çäg* = çek ITrkm. *çā ğır-* = çakır-Trkm. *çäk* = çek ITrkm. *çakça* = çakçaTrkm. *çakur* = çağır ITrkm. *çal* = çalTrkm. *çaqa* = çaka IIITrkm. *çekge* = çeke ITrkm. *çelek* = çelek ITrkm. *çen* = çen ITrkm. *çımdık-* = çımçı-Trkm. *çımılğan* = ıkracTrkm. *çırış* = çırışTrkm. *çırmaşık* = çırpıkTrkm. *çıbın* = çımınTrkm. *çirt-* = çert-Trkm. *çitçiti* = çalkanTrkm. *çōcuk* = çoçkoTrkm. *çopan* = çabanTrkm. *çōru* = çor ITrkm. *çukra* = ışkınTrkm. *çukrı* = ışkınTrkm. *e-* = e-Trkm. *egen* = çekenTrkm. *e ğn* = iyin ITrkm. *e ğır-* = iyir-Trkm. *eken* = çekenTrkm. *eşekmeşi* = çımıldık IIITrkm. *ēvşan* = ermenTrkm. *ey* = iy IITrkm. *eygi* = iygiTrkm. *eymen-* = iymen-Trkm. *gızgan* = çogoynoTrkm. *ı:k* = ık IIITrkm. *ı:k* = iyikTrkm. *ı:z* = izTrkm. *ıbir* = ıbirTrkm. *ımtıl-* = ımtıl-Trkm. *ınan-* = inan-Trkm. *ıññurcak* = ıñırçakTrkm. *ışan-* = işen-

Trkm. *ışgın* = ışkın
 Trkm. *ıyk* = ık III
 Trkm. *ızgar* = ızgaar
 Trkm. *i:k* = iyik
 Trkm. *i:l-* = il-
 Trkm. *i:ri* = iri I
 Trkm. *i:ş* = iş I
 Trkm. *iç-* = iç-
 Trkm. *iç* = iç I
 Trkm. *içe ğ* = içek
 Trkm. *içyan* = çayan
 Trkm. *i ğ* = iyik
 Trkm. *ileri* = ilgeri
 Trkm. *indey* = indoo
 Trkm. *indey* = indoo
 Trkm. *inek* = inek
 Trkm. *inen* = iñgen
 Trkm. *ini* = ini
 Trkm. *iññe* = iyne
 Trkm. *iñrik* = iñir
 Trkm. *intil-* = intil-
 Trkm. *ıs* = ıs I
 Trkm. *iskev* = iskek
 Trkm. *issi* = ısı
 Trkm. *iş-* = iç-
 Trkm. *it* = it
 Trkm. *iymen-* = iymen-
 Trkm. *peçek* = çırpık
 Trkm. *peşmek* = ebelek
 Trkm. *sete* = ebelek
 Trkm. *sıçratgı* = çaçıratkı
 Trkm. *süyleññiç* = ıkrac
 Trkm. *süytlice* = ıkrac

Trkm. *şalgam* = çamgır
 Trkm. *turp* = çamgır
 Trkm. *üç yapraklıca* = çıtır I
 Trkm. *yabagan* = çıtır I

Türkiye Türkçesi

TT *balçık* = çalçık
 TT çal+çayka = çayka-
 TT *çocuk* = çoçko
 TT *iç-* = iç-
 TT *iç* = iç I
 TT *inek* = inek
 TT *ini* = ini
 TT *iri* = iri I
 TT *irk* = irik I
 TT *iş* = iş I
 TT *it* = it
 TT *iyne* = iyne
 TT *iz* = iz
 TT *şalvar* = çalbar

Tuvaca

Tuv. *çalgın* = çalgın I
 Tuv. *çaşpan* = ermen
 Tuv. *çavıldak* = çekildek
 Tuv. *çiçäk* = çeçek
 Tuv. *çör* = çoor
 Tuv. *e-* = e-
 Tuv. *e:ce ğy* = ecigey
 Tuv. *e:r-* = iyir-
 Tuv. *edire:* = iyrek

Tuv. *e ğn* = iyin I
 Tuv. *emiškeek* = çoğoyno
 Tuv. *eñgin* = iñgen
 Tuv. *et* = iy II
 Tuv. *ıdık* = ıyık
 Tuv. *ınak* = ınak
 Tuv. *ınan-* = ınan-
 Tuv. *ırlan-* = ırıl-da-
 Tuv. *ıt-* = iy- III
 Tuv. *i-* = e-
 Tuv. *iç-* = iç-
 Tuv. *il-* = il-
 Tuv. *ılçire-* = ılçira-
 Tuv. *imir* = iñir
 Tuv. *irbiş* = ilbirs
 Tuv. *iri-* = iri-
 Tuv. *irt* = irik I
 Tuv. *is* = iz
 Tuv. *ispik* = iskek
 Tuv. *iş* = iş I
 Tuv. *izi-* = ısı-
 Tuv. *izi ğ* = ısık
 Tuv. *maldırgan* = çayan
 Tuv. *murgu* = çayan
 Tuv. *saraspal* = ışkın
 Tuv. *süttüg-ot* = ıkrac
 Tuv. *şagar ot* = çalkan
 Tuv. *toybuluñ* = ışkın
 Tuv. *u ğ* = ık III

Uygur Türkçesi

Uyg. *äčkü* = ečki

Uyg. *äymän-* = iymen-
 Uyg. *çäčäk* = çeçek
 Uyg. *çak* = çak II
 Uyg. *çärig* = çerik
 Uyg. *egin* = iyin I
 Uyg. *ıduk* = ıyık
 Uyg. *ına ğ* = ınak
 Uyg. *ınak* = ınak
 Uyg. *ın ğrçak* = mırçak
 Uyg. *idär-* = eerçi-
 Uyg. *igir-* = iyir-
 Uyg. *itär-* = eerçi-
 Uyg. dial. *iyik* = irik I

Yakutça

Yak. *aahta* = ışkın
 Yak. *abaahı tayaga* = çayan
 Yak. *äc̄ty* = eciy
 Yak. *anah* = inek
 Yak. *arcay-* = ırcay-
 Yak. *caaççagımsah* = çıtır I
 Yak. *caarıyar* = çalkan
 Yak. *ça ğul ğn* = çağıl-
 Yak. *ça ğır* = çakar
 Yak. *ça ğul ğn* = çağıl-
 Yak. *ça ğuluy* = çağıl-
 Yak. *çakūr* = çağır II
 Yak. *çañ* = çañ
 Yak. *çäñkir* = çeñkil
 Yak. *çeñ* = çañ
 Yak. *çokūr* = çağır II
 Yak. *çukur* = çağır I
 Yak. *e-* = e-

Yak. *eci* = ece I

Yak. *er-* = e-

Yak. *erbehin* = ermen

Yak. *erieppe* = çamgır

Yak. *etirik* = iyrek

Yak. *ı:t-* = iy- III

Yak. *ıl ğ̃-* = ılga-

Yak. *ınah* = inek

Yak. *ıñūr* = mırçak

Yak. *ıra* = ırım

Yak. *ırā* = ırım

Yak. *ırcay-* = ırcay-

Yak. *ısigın-* = ıçkın-

Yak. *ıt* = it

Yak. *ıtırık ot* = çalkan

Yak. *ı:s* = iş I

Yak. *iäcägäy* = ecigey

Yak. *iäcigey* = ecigey

Yak. *idiş* = idiş

Yak. *ilciri-* = ılcıra-

Yak. *i ĩe* = iyne

Yak. *ini* = ini

Yak. *ırcay-* = ırcay-

Yak. *ıs* = ısı I

Yak. *is* = iç I

Yak. *isit* = idiş

Yak. *iskeh* = iskek

Yak. *iti* = ısı

Yak. *orcoy-* = ırcay-

Yak. *orsoy-* = ırcay-

Yak. *sābār* = çeber

Yak. *sārī* = çerik

Yak. *satā-* = çıda-

Yak. *sitā-* = çıda-

Yak. *solo* = çolo

Yak. *sordon* = çorton

Yak. *sor ğ̃* = çorgo

Yak. *sosuy-* = çoçko

Yak. *suburuy-* = çubat-

Yak. *to ğ̃noh* = çıkanak

Yak. *toñoloh* = çıkanak

Yak. *toñonoh* = çıkanak

Yak. *üör kımnutā* = çogoyno

Yak. *üütteeh ot* = ıkrac

Yunanca

Yun. *etnos +genesis* = etnogenez

Yeni Uyğurca

YUyg. *āmān* = ermen

YUyg. *anar ğ̃ül* = ıkşar

YUyg. *ārmān* = ermen

YUyg. *aş çamgur* = çamgır

YUyg. *çiñgilek* = çırpık

YUyg. *e-* = e-

YUyg. *eçişmak* = çalkan

YUyg. *hicay-* = ırcay-

YUyg. *inan-* = inan-

YUyg. *ıssı ğ̃* = ısı

YUyg. *iç-* = iç-

YUyg. *ilwiz* = ilbirs

YUyg. *inen* = iñgen

YUyg. *ini* = ini

YUyg. *intil-* = ıntıl-

YUyg. *irik* = iri I

YUyg. dial. *is-* = iç-

YUyg. *iskäk* = iskek

YUyg dial. *iş* = iç I

YUyg. *iş* = iş I

YUyg. *işqı-* = ıskı-

YUyg. dial. *işt* = it

YUyg. *it* = it

YUyg. *itär-* = iter-

YUyg. *iz* = iz

YUyg. *izik* = ısıık

YUyg. *ravaç* = ışkın

YUyg. *sütligän* = ıkrac

YUyg. *sütlük ot* = çoğoyno

YUyg. *şalgam* = çamgır

YUyg. *tacigül* = ıkşar

YUyg. *tacihoraz* = ıkşar

YUyg. *töge kuyruk* =

çoğoyno

YUyg. *turp çamgur* =

çamgır

YUyg. *turup* = çamgır

YUyg. *yiñne* = iyne